

REFORMACJI

500 lat Reformacji w Polsce

BÓG
WORLD

WOLNOŚĆ
GOD
FREEDOM
ŚWIAT

Warszawa 2017

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY

KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-AUGSBURSKI

KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-REFORMOWANY

REFORMACJI

500 lat Reformacji w Polsce

Warszawa 2017

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY

KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-AUGSBURSKI

KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-REFORMOWANY

OPRACOWANIE PUBLIKACJI

Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP
Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP
GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia
Zakład Wydawnictw Statystycznych

REDAKCJA

Paweł Ciecieląg, Ewa Józwiak,
Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska

ZESPÓŁ AUTORSKI

Dariusz Bruncz, Paweł Ciecieląg, Agnieszka Godfrejów-
Tarnogórska, Grzegorz Gudaszewski, Arkadiusz Góralczyk,
Ewa Józwiak, Joanna Kluczyńska, Jarosław Kłaczek,
Rafał Leszczyński, Zbigniew Pasek,
Joanna Szczepankiewicz-Battek, Jan Szturc,
Agnieszka Zielińska

PROJEKT OKŁADKI I OPRACOWANIE GRAFICZNE

Na okładce wykorzystano logotyp i materiały graficzne
Kościół Ewangelicko-Augsburskiego w RP.

Lidia Motrenko-Makuch

MAPY

Robert Chmielewski

WYKRESY

Halina Sztrantowicz

SKŁAD I ŁAMANIE

Robert Chmielewski, Paweł Luty

KOREKTA

Wydział Korekty ZWS

Publikacja dostępna na <http://www.stat.gov.pl>

ISBN 978-83-7027-667-6

DRUK Zakład Wydawnictw Statystycznych
00-925 Warszawa, al. Niepodległości 208

**Publikacja została przygotowana w Głównym Urzędzie Statystycznym we współpracy
z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim w RP
i Kościołem Ewangelicko-Reformowanym w RP.**

**Poglądy wyrażone w niniejszej publikacji są poglądami autorów poszczególnych rozdziałów
i nie przedstawiają stanowiska GUS.**

Przedmowa

W roku 2017 na całym świecie obchodzony był jubileusz 500 lat Reformacji. Było to nawiązanie do symbolicznej daty 31 października 1517 r., kiedy to teolog Marcin Luter ogłosił w Wittenberdze 95 tez krytykujących nadużycia związane z praktyką odpustową oraz rozumieniem pokuty. Reformacja, która miała na celu odnowę Kościoła Zachodniego, uruchomiła procesy, które nie tylko zmieniły sytuację religijną Europy, ale również zapoczątkowały głębokie przemiany w przestrzeni kulturowej, społecznej, gospodarczej i politycznej. Protestantyzm wpłynął na rozwój kultury, języków narodowych, szkolnictwa, muzyki sakralnej, działalności społecznej oraz świadomości obywatelskiej w Europie. Idee reformacyjne przenikały także do Polski angażując lokalnych myślicieli i teologów. Polska w XVI w. była miejscem wolnym od wojen religijnych i stała się nową ojczyzną dla ludzi prześladowanych z powodu wiary.

Kościół Ewangelicko-Augsburski i Ewangelicko-Reformowany w Polsce włączyły się w ogólnopolskie obchody na płaszczyźnie lokalnej, regionalnej i ogólnopolskiej. W aktywnościach związanych z jubileuszem uczestniczyły nie tylko Kościoły, ale także władze lokalne i wojewódzkie oraz instytucje kultury i nauki.

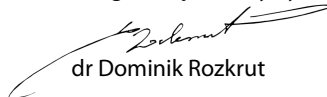
Główny Urząd Statystyczny od przeszło 25 lat gromadzi informacje o Kościołach i związkach wyznaniowych. Swoje dane upublicznia pokazując współczesny krajobraz wyznań i religii w Polsce. Podjęcie współpracy nad książką z Kościołami Ewangelicko-Augsburskim i Ewangelicko-Reformowanym przyczyniło się do powstania pierwszej publikacji, która omawia nie tylko dane statystyczne, ale też kontekst historyczny i współczesną działalność obu Kościołów. Wymiana doświadczeń i wspólna nad nią praca pozwoliła przedstawić tu szeroką tematykę i ukazać różnorodność zagadnień, tak charakterystyczną dla ewangelizmu.

Obchody jubileuszu pięciuset lat Reformacji miały wymiar szczególny, ponieważ po raz pierwszy rocznica ogłoszenia 95 też wspominana jest z perspektywy ponad stuletniego ruchu ekumenicznego i 50 lat dialogu z Kościołem Rzymskokatolickim.

Jesteśmy przekonani, że wspólna publikacja dwóch Kościołów ewangelickich oraz Głównego Urzędu Statystycznego wpisuje się w obchody jubileuszu i mamy nadzieję, że pozwoli odkryć nowe perspektywy w spojrzeniu na wyznania w Polsce.

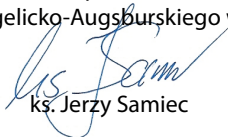
Z życzeniami ciekawej lektury

Prezes Głównego Urzędu Statystycznego

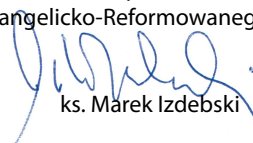
dr Dominik Rozkrut

Biskup Kościoła
Ewangelicko-Augsburskiego w RP

ks. Jerzy Samiec

Biskup Kościoła
Ewangelicko-Reformowanego w RP

ks. Marek Izdebski

Wstęp

Niniejsza publikacja stanowi zbiór monograficznych artykułów poświęconych protestantyzmowi i działalności Kościołów ewangelickich: Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (luterńskiego) oraz Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, odzwierciedlających opinie poszczególnych autorów. Choć w prezentowanych artykułach przeważa ujęcie historyczne i statystyczne, tematyka oraz zakres zawartych tam treści pozwala czytelnikowi spojrzeć na szerokie spektrum funkcjonowania działalności tych Kościołów, nawiązując do ich dziedzictwa doktrynalno-teologicznego, co nabiera szczególnego znaczenia w kontekście wysiłków ekumenicznych. Bogactwo tego dorobku oraz doświadczeń historycznych jest przyczynkiem do wzajemnego ubogacenia się, współpracy oraz inspiracji Kościołów chrześcijańskich. Jest to oparte na postawie szacunku i zrozumienia, wynikającego z tego, co łączy, a nie dzieli, a przede wszystkim skupionego wokół osoby Jezusa Chrystusa i fundamentalnych wartości zawartych w Jego przesłaniu.

Większość rozdziałów (2, 3, 4, 7, 8, 9, 10 i 11) została przygotowana przez autorów zaproszonych do współpracy przez Kościoły ewangelickie. Rozdziały 1, 5 i 6 są autorstwa pracowników Głównego Urzędu Statystycznego. Pierwszy rozdział „Luteranie i reformowani w strukturze wyznaniowej Polski” (autorstwa Grzegorza Gudaszewskiego i Pawła Ciecieląga) prezentuje strukturę wyznaniową Polski ze szczególnym uwzględnieniem Kościołów protestanckich. Opracowany został w oparciu o wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 oraz badania GUS Wyznania religijne w Polsce.

Rozdział 2 autorstwa Agnieszki Godfrejów-Tarnogórskiej i Ewy Józwiak przedstawia obecną

strukturę organizacyjną i działalność Kościołów: Ewangelicko-Augsburskiego w RP i Ewangelicko-Reformowanego w RP.

W rozdziale 3 pt. „Wewnątrzewangelickie dążenia ekumeniczne” Dariusz Bruncz omówił wzajemne relacje ekumeniczne Kościołów Ewangelicko-Augsburskiego i Ewangelicko-Reformowanego.

W rozdziale 4 pt. „Luteranie i reformowani w Polsce wczoraj i dziś” autorzy (Jarosław Kłaczek i Agnieszka Zielińska) ukazują dane statystyczne w kontekście historycznym – zwracają uwagę na powody zmian, które uwarunkowane były m.in.: wojną, sytuacją polityczną i emigracją zarobkową.

W kolejnym rozdziale autorstwa Pawła Ciecieląga ukazane zostały – poprzez dane statystyczne z ostatnich 20 lat (takie, jak liczba: parafii i duchownych, chrztów i ślubów) – różne aspekty życia religijnego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP oraz Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP.

Rozdział 6 autorstwa Arkadiusza Góralczyka – „Luteranie i reformowani na świecie” zawiera podstawowe informacje na temat Światowej Wspólnoty Kościołów Reformowanych i Światowej Federacji Luteranckiej oraz dane statystyczne o wiernych Kościołów zrzeszonych w tych organizacjach. Ponadto zostały tu ujęte krótkie opisy dwóch mniejszych organizacji luteranckich o zasięgu międzynarodowym, tj. Międzynarodowej Rady Luteranckiej oraz Wyznającej Konferencji Luteranckiej. Został tam także poruszony temat ordynacji kobiet w Kościołach luteranckich i reformowanych.

„Ewangelicy polscy – wybitne postaci” to kolejny rozdział publikacji (autorstwa: Jana Szturca, Ewy Józwiak, Agnieszki Godfrejów-Tarnogórskiej, i Rafała Leszczyńskiego), w którym przedstawiono krótkie biogramy wybitnych przedstawicieli polskiego protestantyzmu.

W rozdziale 8 autorstwa Joanny Kluczyńskiej zaprezentowano zarys działalności diakonijnej Kościołów: Ewangelicko-Augsburskiego w RP i Ewangelicko-Reformowanego w RP.

Dziedzictwo kulturowe protestantyzmu na ziemiach polskich zostało ukazane przez Joannę Szczepankiewicz-Battek w rozdziale 9.

10 rozdział autorstwa Rafała Leszczyńskiego (seniora) przedstawia dzieje Reformacji na świecie i w Polsce, skupiając się na początkach ruchu reformacyjnego, ukazuje jego wpływ na życie polityczne, społeczne i gospodarcze, a także znaczenie, jakie Reformacja odegrała w rozwoju kultury.

W końcowym rozdziale Zbigniew Pasek zaprezentował przegląd działających na ziemiach polskich Kościołów protestanckich oraz wspólnot chrześcijańskich i grup wywodzących się z protestantyzmu.

Niniejsze opracowanie zamyka chronologia najważniejszych wydarzeń związanych z protestantyzmem w Polsce i na świecie.

Autorzy publikacji postawili sobie za cel ukazanie dziejów Reformacji w Polsce w aspekcie ilościowym (w miarę dostępności źródeł). Nie zawsze jednak zgromadzenie danych statystycznych było możliwe – dotyczy to przede wszystkim wydarzeń historycznych mających miejsce przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 r. Okres II RP dzięki przeprowadzonym w 1921 i 1931 r. spisom powszechnym, w których pytano o przynależność wyznaniową, jest pod tym względem dobrze udokumentowany. Po II wojnie światowej informacje statystyczne dotyczące wyznań były zbierane jedynie przez Urząd do Spraw Wyznań, a pytanie o wyznanie nie pojawiło się w spisach powszechnych. Tematyka wyznań wróciła do polskiej statystyki publicznej wraz ze zmianami ustrojowymi dopiero na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku. Okres ten przyniósł Polsce także

swobodny napływ prądów religijno-filozoficznych oraz liberalizację prawa wyznaniowego. Spowodowało to rozkwit w dziedzinie rejestracji nowych wyznań oraz tych Kościołów, które funkcjonowały w Polsce od lat, lecz nie mogły uzyskać statusu związku wyznaniowego. W okresie 1985-1989 zarejestrowano 17, a w latach 1990-1998 – 113 Kościołów i związków wyznaniowych. Na początku lat 90. XX w. Główny Urząd Statystyczny rozpoczął badania statystyczne nad Kościołami i związkami wyznaniowymi działającymi w Polsce (badanie *Wyznania religijne w Polsce*). Wprowadzono statystyczną ankietę wyznaniową wypełnianą przez poszczególne wyznania na zasadzie dobrowolności. Badaniem tym objęte zostały obok nowych wyznań także Kościoły funkcjonujące w Polsce od wieków, w tym Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP i Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP. Tematyka ta wróciła także do przeprowadzonego w 2011 r. spisu powszechnego. Po 80 latach przerwy w spisie powszechnym znów zadano pytanie o przynależność wyznaniową.

Publikacja, którą oddajemy w Państwa ręce jest owocem istniejącej od początku lat 90. XX w. współpracy Głównego Urzędu Statystycznego z Kościołami – Ewangelicko-Augsburskim w RP i Ewangelicko-Reformowanym w RP w dziedzinie statystyki.

Składamy serdeczne podziękowania wszystkim, którzy przyczynili się do powstania niniejszej publikacji, w szczególności Prezesowi oraz Kierownictwu GUS, przedstawicielom Kościołów Ewangelicko-Augsburskiego w RP i Ewangelicko-Reformowanego w RP, Dyrekcji i Pracownikom Zakładu Wydawnictw Statystycznych GUS, jak również Autorom poszczególnych rozdziałów i zdjęć.

Zespół redakcyjny:

Paweł Ciecieląg, Ewa Józwiak,
Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska

Spis treści

1	Luteranie i reformowani w strukturze wyznaniowej Polski (Grzegorz Gudaszewski, Paweł Ciecieląg)	9
2	Funkcjonowanie i struktury organizacyjne Kościołów. Kościół Ewangelicko-Augsburski, Kościół Ewangelicko-Reformowany (Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska, Ewa Józwiak)	21
3	Wewnątrzewangelickie dążenia ekumeniczne (Dariusz Bruncz)	47
4	Luteranie i reformowani w Polsce wczoraj i dziś (Jarosław Kłaczek, Agnieszka Zielińska)	53
5	Aktywność Kościołów ewangelickich w świetle danych statystycznych (Paweł Ciecieląg) ...	73
6	Luteranie i reformowani na świecie (Arkadiusz Góralczyk)	87
7	Ewangelicy polscy – wybitne postaci (Jan Szturc, Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska, Ewa Józwiak, Rafał Leszczyński).....	121
8	Zarys historii działalności diakonijnej Kościołów Ewangelicko- Augsburgskiego i Ewangelicko-Reformowanego w Polsce (Joanna Kluczyńska)	143
9	Dziedzictwo kulturowe protestantyzmu na ziemiach polskich (Joanna Szczepankiewicz-Battek)..	153
10	Reformacja na świecie i w Polsce (Rafał Leszczyński)	179
11	Wyznania protestanckie w Polsce współczesnej wraz z wykazem w układzie działowym (Zbigniew Pasek)	201
	Chronologia najważniejszych wydarzeń	211
	Notki o autorach	220

1

REFORMACJI

Luteranie i reformowani w strukturze wyznaniowej Polski

Grzegorz Gudaszewski, Paweł Ciecieląg

Jednym z najlepszych źródeł pozyskiwania informacji statystycznych mówiącym o strukturze wyznaniowej jest spis powszechny. Dokładnych informacji o strukturze wyznaniowej Polski okresu międzywojennego dostarczyły dwa spisy powszechne przeprowadzone w 1921 r. i w 1931 r.

II wojna światowa przyniosła Polsce ogromne straty ludzkie oraz przyczyniła się do zmian terytorialnych, jakie nastąpiły po jej zakończeniu¹, co miało znaczący wpływ na strukturę wyznaniową i narodowościową społeczeństwa polskiego. W okresie PRL-u temat przynależności wyznaniowej

Tabl. 1. Struktura wyznaniowa Polski według deklarowanej przynależności do wyznania w 2011 r. – dane NSP 2011

Przynależność do wyznania	Ogółem (w tys.)	W % ogółu ludności	W % ogółu udzielających odpowiedzi na pytanie o wyznanie
Ogółem	38 511,8	100,00	x
Udzielający odpowiedzi na pytanie o przynależność wyznaniową	35 151,4	91,27	100,00
należący do wyznania	34 222,0	88,86	97,36
Kościół katolicki (obrzędek łaciński)	33 728,7	87,58	95,95
Kościół prawosławny	156,3	0,41	0,44
Związek Wyznania Świadków Jehowy	137,3	0,36	0,39
Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP	70,8	0,18	0,20
Kościół Greckokatolicki (obrzędek bizantyjsko-ukraiński)	33,3	0,09	0,09
Kościół Zielonoświątkowy RP	26,4	0,07	0,08
Kościół Starokatolicki Mariawitów RP	10,0	0,03	0,03
Kościół Polskokatolicki RP	8,8	0,02	0,03
Kościół Chrześcijan Baptystów RP	6,0	0,02	0,02
Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP	1,2	0,00	0,00
Inne	43,2	0,12	0,13
nienależący do żadnego wyznania	929,4	2,41	2,64
Odmawiający odpowiedzi na pytania o wyznanie	2 733,8	7,10	x
Nie ustalono	626,6	1,63	x

¹ 1939–1945 PRO MEMORIA, Warszawa 2015, GUS.

był z powodów ideologicznych pomijany we wszystkich sześciu spisach ludności (przeprowadzonych w: 1946 r., 1950 r., 1960 r., 1970 r., 1978 r. i w 1988 r.). Pytanie o wyznanie nie zostało uwzględnione także w pierwszym powszechnym spisie ludności, przeprowadzonym w wolnej Polsce, który odbył się w 2002 r. Idea badania wyznania w spisie powszechnym nie uzyskała wówczas należytego wsparcia, w obliczu sprzeciwu formułowanego głównie z pozycji ochrony wolności osobistych i dopatrywania się przeszkód formalnoprawnych.

Wszystkie te przeciwności zostały przezwyciężone w trakcie dyskusji nad zakresem tematycznym NSP 2011, w wyniku czego, w tym spisie, pytanie o przynależność wyznaniową zostało zadane na zasadach dobrowolności, a respondenci mieli możliwość nieudzielenia na nie odpowiedzi.

Wyniki NSP 2011 wskazują, że zdecydowana większość (przeszło 34,22 mln, prawie 89%) społeczeństwa polskiego identyfikuje się z instytucjami wyznaniowymi, uznając siebie za członków – wiernych, sympatyków Kościołów, związków wyznaniowych i ruchów religijnych. 7,10% osób odmówiło odpowiedzi na to pytanie, zaś od 1,63% nie uzyskano żadnego stanowiska. Wśród osób udzielających odpowiedzi na pytanie o przynależność wyznaniową 97,36% zadeklarowało, że czuje się członkiem jakiegoś Kościoła bądź wyznania religijnego, a jedynie 2,64% określiło siebie jako nienależących do żadnego wyznania.

Niespełna 88% ogółu ludności i prawie 96% populacji osób o rozpoznanym statusie wyznaniowym (udzielających odpowiedzi na pytanie o wyznanie) zalicza się do wiernych Kościoła katolickiego (obrzędki łacińskiego). Pozostałe deklaracje mają już

charakter wyraźnie mniejszościowy. Wśród udzielających odpowiedzi na to pytanie 0,44% zadeklarowało przynależność do Kościoła prawosławnego, a 0,39% czuje się członkami Związku Wyznaniowego Świadków Jehowy. Czwartym co do wielkości wyznaniem w Polsce są luteranie – wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, którzy stanowią 0,20% ogółu osób o określonym statusie wyznaniowym. Znacznie niższe odsetki (poniżej 0,1%) odnotowano w przypadku pozostałych Kościołów i związków wyznaniowych.

Przynależność wyznaniowa zaprezentowana według kilkupoziomowej kategoryzacji wyznań, obrządków i innych rodzajów samookreśleń religijno-wyznaniowych², która została opracowana na potrzeby usystematyzowania danych wyznaniowych pochodzących z Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań w 2011 r., wskazuje na zdecydowaną przewagę deklaracji członków Kościołów chrześcijańskich (ponad 34,20 mln, 88,9% ogółu ludności). Wśród nich największą grupą jest katolicyzm (87,7% ogółu ludności) z Kościołem katolickim, a następnie chrześcijaństwo wschodnie (0,4%) z Kościołem prawosławnym, nurt badaczy Pisma Świętego (0,4%) ze Związkiem Wyznaniowym Świadków Jehowy oraz Kościoły protestanckie i wywodzące się z tradycji protestanckiej (0,3%). Członkowie innych religii w Polsce to łącznie niespełna 18 tys. osób.

Wśród Kościołów protestanckich najliczniejszy jest Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP (niespełna 71 tys. członków), drugim co do wielkości jest Kościół Zielonoświątkowy w RP (przeszło 26 tys. członków). Przynależność do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP w spisie zadeklarowało 1 179 osób.

² W kategoryzacji tej zastosowano kryterium statystyczne oraz doktrynalno-historyczne.

Tabl. 2. Ludność Polski według kategorii wyznań – rodzajów i nurtów religii w 2011 r. – dane NSP 2011

Przynależność wyznaniowa według rodzajów religii, nurtów religijnych i grupy wyznań	Ogółem (w tys.)	Odsetek ogółu ludności	Odsetek udzielających odpowiedzi na wyznanie
Ogółem	38 511,8	100,0	x
Udzielający odpowiedzi na pytanie o wyznanie	35 151,4	91,3	100,0
należący do wyznania	34 222,0	88,9	97,4
chrześcijaństwo	34 202,7	88,8	97,3
katolicyzm	33 782,0	87,7	96,1
Kościół katolicki	33 762,3	87,7	96,0
starokatolicyzm	19,7	0,1	0,1
chrześcijaństwo wschodnie (ortodoksyjne)	157,0	0,4	0,4
prawosławie	156,6	0,4	0,4
chrześcijańskie Kościoły orientalne	0,4	0,0	0,0
Kościoły protestanckie i tradycji protestanckiej	122,6	0,3	0,3
nurt Badaczy Pisma Świętego	140,0	0,4	0,4
Świadkowie Jehowy	137,3	0,4	0,4
wyznania Badaczy Pisma Świętego	2,7	0,0	0,0
inne chrześcijańskie	1,0	0,0	0,0
islam	5,1	0,0	0,0
judaizm	0,8	0,0	0,0
buddyzm	6,0	0,0	0,0
hinduizm	0,9	0,0	0,0
pogaństwo (rodzimowierstwo) i neopogaństwo	0,9	0,0	0,0
inne religie	3,9	0,0	0,0
deklaracje wyrażające stosunek do wiary	1,8	0,0	0,0
nienależący do żadnego wyznania	929,4	2,4	2,6
Odmawiający odpowiedzi na pytanie o wyznanie	2 733,8	7,1	x
Nie ustalono	626,6	1,6	x

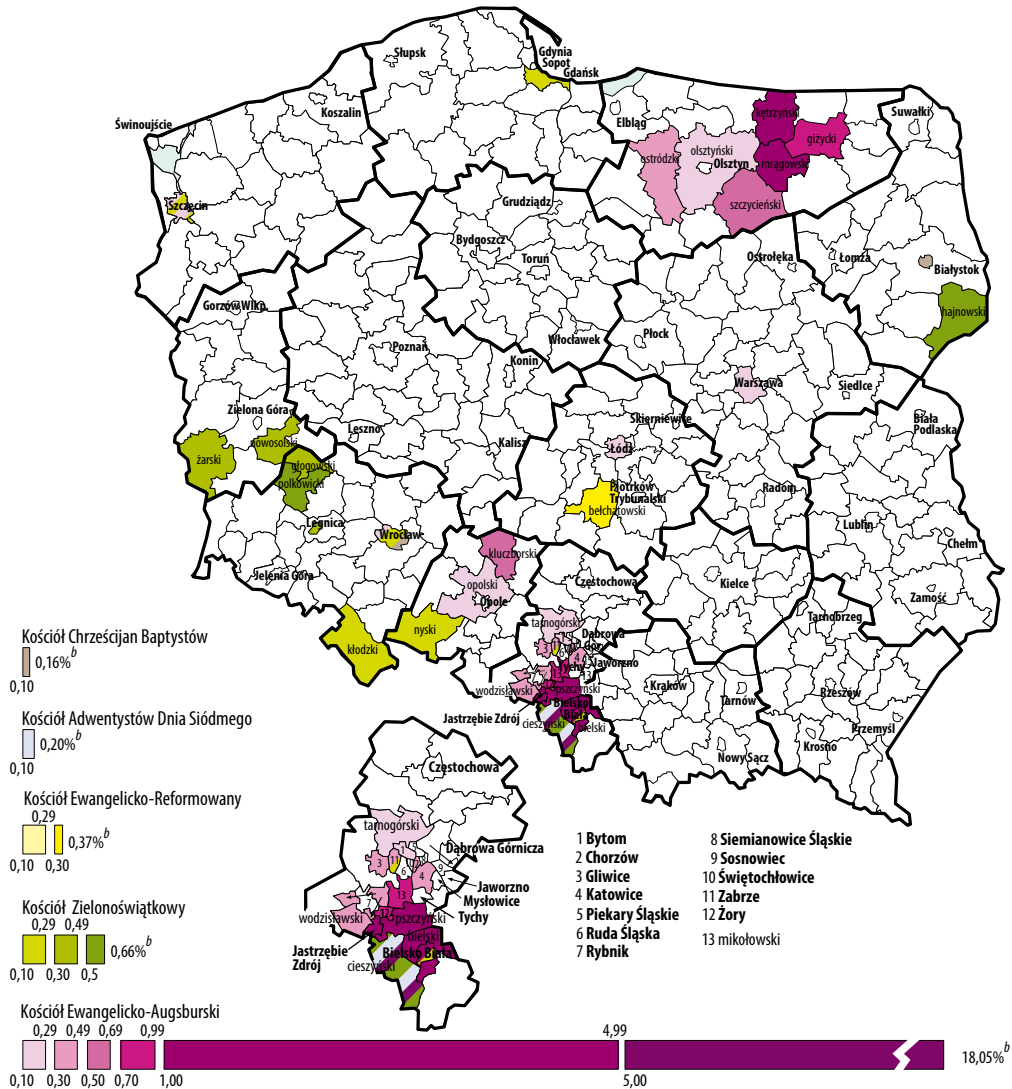
Tabl. 3. Kościoły protestanckie liczące według deklaracji ludności w NSP 2011 co najmniej 500 członków

Przynależność do wyznania religijnego	Ogółem (w tys.)	W % ogółu ludności	W % ogółu udzielających odpowiedzi na pytanie o wyznanie
Kościoły protestanckie i tradycji protestanckiej – razem w tym:	122,6	0,30	0,30
Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP	70,77	0,18	0,20
Kościół Zielonoświątkowy w RP	26,43	0,07	0,08
Kościół Chrześcijan Baptystów w RP	5,98	0,02	0,02
Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w RP	4,95	0,01	0,01
Kościół Wolnych Chrześcijan w RP	1,64	0,00	0,00
Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP	1,18	0,00	0,00
Ewangeliczny Kościół Chrześcijański	1,00	0,00	0,00
Wspólnota Kościołów Chrystusowych	0,86	0,00	0,00
Kościół Ewangelicznych Chrześcijan w RP	0,79	0,00	0,00
Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w RP	0,74	0,00	0,00
Chrześcijańska Wspólnota Ewangeliczna w RP	0,62	0,00	0,00
Kościół Chrystusowy	0,60	0,00	0,00
Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej	0,54	0,00	0,00

Na mapie 1 zaznaczono powiaty, w których co najmniej 300 osób zadeklarowało w NSP 2011 przynależność do któregoś z Kościołów protestanckich, a jednocześnie ich udział wśród ogółu mieszkańców osiągnął wartość 0,1%. Powiaty, w których odnotowano najwyższy udział wierznych Kościołów protestanckich znajdują się

w woj. śląskim i warmińsko-mazurskim. Są to przede wszystkim powiaty z udziałem deklaruujących przynależność do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego przekraczającym 1%, znajdujące się w woj. śląskim: cieszyński (18,05%), pszczyński (2,53%), bielski (2,45%), miasto Bielsko-Biała (1,62%), i miasto Jastrzębie Zdrój (1,38%) oraz

Mapa 1. Ludności deklarującej przynależność do Kościołów protestanckich w 2011 r.

^a Kościoły o co najmniej 0,1% deklaracji w powiecie. Zaprezentowano dane o konkretnych deklaracjach wyznaniowych, które w danym powiecie osiągnęły liczbę co najmniej 300.

^b Maksymalna procentowa wartość przynależność do wyznania w powiecie.

Źródło: NSP 2011.

w woj. warmińsko-mazurskim: mrągowski (1,52%) i kętrzyński (1,00%). Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego znajdują się też w woj. opolskim w powiecie kluczborskim (0,64%) i opolskim (0,26%). Dosyć liczną zbiorowość tworzą też w Warszawie (2,8 tys. deklaracji, co stanowi 0,16% mieszkańców Warszawy) oraz Wrocławiu i Łodzi (po 0,8 tys. osób). Członkowie Kościoła Ewangelicko-Reformowanego najliczniejszą zbiorowość tworzą w powiecie bełchatowskim w woj. łódzkim (421 osób, co stanowi 0,37%). Obok licznej grupy luteran w powiecie cieszyńskim mieszka też ponad 1,1 tys. (0,64%) wiernych Kościoła Zielonościwkowego i 360 Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, co stanowi 0,2% mieszkańców powiatu. Wierni Kościoła Zielonościwkowego dosyć liczne zbiorowości tworzą też w południowo-zachodniej Polsce – w powiatach: polkowickim (0,58%), żarskim (0,45%), głogowskim (0,41%), mieście Legnica (0,41%), nowosolskim (0,39%), nyskim (0,24%), w mieście Zabrze (0,23%), kłodzkim (0,22%), a także we wschodniej Polsce – w powiecie hajnowskim (0,66%). W mieście Białystok odnotowano niespełna 0,5 tys. deklaracji

(co stanowi 0,16% mieszkańców) przynależności do Kościoła Chrześcijan Baptystów.

Innym źródłem informacji o wyznaniach w Polsce są również realizowane przez GUS badania *Statystyka obrządków Kościoła katolickiego w Polsce* oraz *Wyznania religijne w Polsce* prowadzone corocznie od 1990 r. na formularzu AW-01. Badanie to ma charakter sprawozdawczy i swym zakresem podmiotowym obejmuje poza Kościołem katolickim wszystkie działające w Polsce Kościoły i inne związki wyznaniowe, zarówno te funkcjonujące na podstawie odrębnych ustaw jak i te wpisane do *Rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych* prowadzonego przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. Zakres danych pozyskiwanych przy pomocy ankiety AW-01 obejmuje przede wszystkim podstawowe parametry statystyczne, takie jak liczba: członków, duchownych, jednostek organizacyjno-terytorialnych różnego poziomu, obiektów sprawowania kultu, udzielonych chrztów lub innych form inicjacji religijnej oraz ślubów. Tabela 4 prezentuje zestawienie danych o Kościołach protestanckich i wywodzących się z tradycji protestanckiej w Polsce.

Tabl. 4. Wykaz Kościołów protestanckich oraz wywodzących się z tradycji protestanckiej w Polsce według stanu posiadanych na ich temat danych/informacji

Nazwa	Wierni ^a	Jednostki kościelne (parafie, zbory)	Duchowni	Dane za rok ^b
Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP	61 582	133	184	2016
Kościół Zielonościwkowy w RP	24 095	239	376	2016
Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w RP	9 565	147	61	2016
Nowoapostolski Kościół w Polsce	5 437	52	86	2016
Kościół Chrystusowy w RP	5 361	41	329	2016
Kościół Chrześcijan Baptystów w RP	5 390	93	61	2016

Tabl. 4. Wykaz Kościołów protestanckich oraz wywodzących się z tradycji protestanckiej w Polsce według stanu posiadanych na ich temat danych/informacji (cd.)

Nazwa	Wierni ^a	Jednostki kościelne (parafie, zbory)	Duchowni	Dane za rok ^b
Kościół Boży w Chrystusie	4 938	69	187	2016
Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w RP	4 455	42	29	2016
Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP	3 445	10	8	2016
Kościół Wolnych Chrześcijan w RP	3 058	42	97	2016
Kościół Ewangelicznych Chrześcijan w RP	2 149	43	71	2016
Kościół Boży w Polsce	1 946	37	127	2016
Kościół Chrystusowy	1 706	13	13	2012
Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich w Polsce (Mormoni)	1 659	13	67	2016
Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej	1 310	50	47	2016
Misja Pokoleń	1 200	-	1	2016
Ewangeliczny Kościół Chrześcijański	1 003	.	.	NSP 2011
Ewangeliczna Wspólnota Zielonoświątkowa	600	7	69	2016
Ewangeliczny Związek Braterski	530	21	15	2016
Kościół Chrześcijan Dnia Sobotniego	505	21	44	2016
Chrześcijańska Wspólnota Zielonoświątkowa	476	.	.	NSP 2011
Kościół Ewangeliczny w RP	438	.	.	NSP 2011
Stowarzyszenie Zborów Chrześcijan w RP	425	3	-	2016
Centrum Chrześcijańskie „Kanaan”	306	9	20	2016
Centrum Chrześcijańskie „Miecz Ducha”	200	1	5	2015
Wspólnota Unitarian Uniwersalistów w RP	200	4	5	2016
Kościół Prezbiteriański	100–199	.	.	NSP 2011
Zbór Wolnych Chrześcijan	100–199	.	.	NSP 2011
Chrześcijański Kościół „Dobra Nowina”	100–199	.	.	NSP 2011
Zbór Ewangeliczny „Agape” w Poznaniu	193	4	16	2014
Kościół Chrześcijański w Duchu Prawdy i Pokoju	184	3	7	2016
Wspólnota Chrześcijańska „Wrocław dla Jezusa”	180	1	28	2010

Tabl. 4. Wykaz Kościołów protestanckich oraz wywodzących się z tradycji protestanckiej w Polsce według stanu posiadanych na ich temat danych/informacji (cd.)

Nazwa	Wierni ^a	Jednostki kościelne (parafie, zbory)	duchowni	Dane za rok ^b
Zbór Stanowczych Chrześcijan w RP	157	3	9	2016
Chrześcijańska Wspólnota Ewangeliczna	150	1	12	2013
Zbory Boże Chrześcijan Dnia Siódmego	146	7	7	2016
Kościół Chrześcijański „Słowo Wiary”	142	4	6	2016
Kościół Dobrej Nadziei	118	1	2	2016
Unia Ewangelikalna w RP	107	1	3	2016
Zbór w Wodzisławiu Śląskim	105	1	3	2016
Kościół Armia Zbawienia w RP	104	4	6	2016
Kościół Chrześcijański „Arka” w Poznaniu	103	1	3	2011
Chrześcijańskie Centrum „Pan jest Sztandarem” - Kościół w Tarnowie	100	1	3	2016
Zrzeszenie Kościołów Chrystusowych w RP	1–99	.	.	NSP 2011
Jednota Braci Polskich	1–99	.	.	NSP 2011
Zbór Ewangelicko-Baptystyczny	1–99	.	.	NSP 2011
Kościół „Chrystus dla Wszystkich”	1–99	.	.	NSP 2011
Kościół Dobrego Pasterza	1–99	.	.	NSP 2011
Spółeczność Chrześcijańska „Miejsce Odnowienia”	1–99	.	.	NSP 2011
Chrześcijański Kościół Dobra	1–99	.	.	NSP 2011
Polski Ewangeliczny Kościół Braterski	1–99	.	.	NSP 2011
Kościół Chrześcijański w Warszawie	1–99	.	.	NSP 2011
Kościół Unitariański	1–99	.	.	NSP 2011
Kościół Jezusa Chrystusa Wiary Chrześcijańskiej	1–99	.	.	NSP 2011
Kościół „Ekklesia” w Warszawie	1–99	.	.	NSP 2011
Kościół Chrześcijański Nowe Życie	1–99	.	.	NSP 2011
Miejscowy Kościół w Lublinie	1–99	.	.	NSP 2011
Kościół Anglikański w Polsce	1–99	.	.	NSP 2011
Zbór Ewangeliczny „Betel” w Warszawie	1–99	.	.	NSP 2011

Tabl. 4. Wykaz Kościołów protestanckich oraz wywodzących się z tradycji protestanckiej w Polsce według stanu posiadanych na ich temat danych/informacji (cd.)

Nazwa	Wierni ^a	Jednostki kościelne (parafie, zbory)	Duchowni	Dane za rok ^b
Ruch Chrześcijański Mt28	-	1	97	2016
Kościół Chrześcijański „Jezus Żyje”	95	6	15	2011
Kościół „Chrześcijańska Wspólnota Jordan”	90	1	6	2016
Misja „Centrum Służby Życia”	77	1	3	2016
Chrześcijański Związek Wyznaniowy „Źródło”	76	1	3	2011
Kościół Chrześcijański „Wieczernik”	70	1	4	2015
Zbór Chrześcijański w RP	65	3	7	2016
Warszawski Kościół Chrystusowy	52	.	.	1998
Zbór Ewangelicznych Chrześcijan w Duchu Apostolskim	50	1	1	2011
Centrum Chrześcijańskie „Nowa Fala”	50	1	1	2010
Ursynowska Społeczność Ewangeliczna	40	1	3	2005
Biblijny Kościół Baptystyczny	36	2	3	2010
Chrześcijański Kościół „Maranatha” w Wiśle	35	1	5	2014
Kościół Pentakostalny w RP	33	1	5	2016
Kościół Reformowany Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce	32	3	2	2016
Adwentyści Dnia Siódmego – Ruch Reformacyjny	30	1	6	2016
Kościół Jezusa Chrystusa w Werbkowicach	30	1	3	2010
Centrum Biblijne „Jezus Jest Panem”	29	1	4	2010
Wspólnota Chrześcijańska „Pojednanie”	27	1	4	2016
Zbór Ewangelii Łaski	27	1	1	2016
Chrześcijańska Wspólnota „Jezus Panem”	24	1	3	2010
Kościół w Radomiu	24	1	2	1999
Kościół Chrześcijan w Rybniku	19	1	2	2016
Kościół Jezusa Chrystusa „Syjon” w Rzeszowie	17	1	3	2016

Tabl. 4. Wykaz Kościołów protestanckich oraz wywodzących się z tradycji protestanckiej w Polsce według stanu posiadanych na ich temat danych/informacji (dok.)

Nazwa	Wierni ^a	Jednostki kościelne (parafie, zbory)	Duchowni	Dane za rok ^b
Kościół Jezusa Chrystusa w Kamiennej Górze	16	1	3	1996
Zbór w Opolu - „Społeczność Wywołanych”	16	1	3	2015

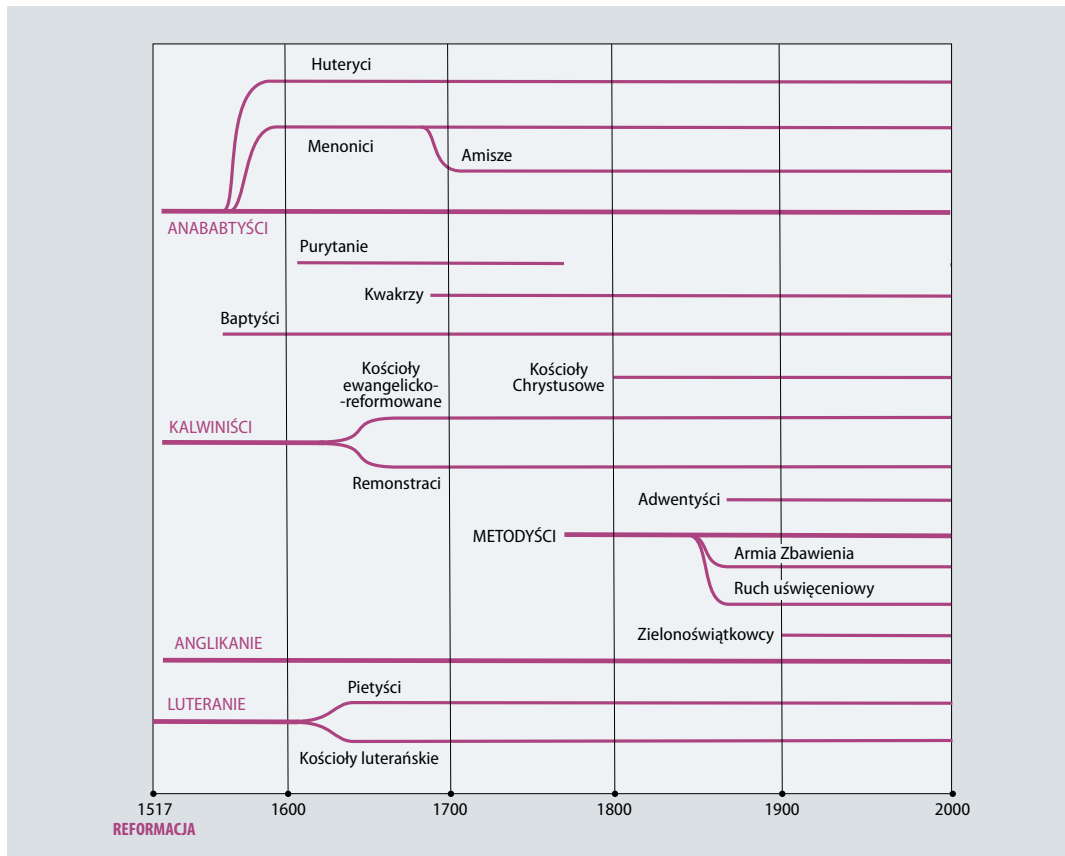
a W przypadku danych z NSP liczba osób deklarujących przynależność do Kościołów protestanckich wiernych podana w przedziałach.

b Dane pochodzą z badania GUS Wyznania religijne w Polsce albo z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011.

Warszawa – kościół baptystów (fot. Paweł Ciecieląg)

Różnorodność protestantyzmu

2

REFORMACJI

Funkcjonowanie i struktury organizacyjne Kościołów

Kościół Ewangelicko-Augsburski
Kościół Ewangelicko-Reformowany

Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska, Ewa Józwiak

NAUKA I ORGANIZACJA KOŚCIOŁA

Kościół Ewangelicko-Augsburski

Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce należy do rodziny Kościołów luterzańskich. W swojej nazwie odnosi się do Ewangelii, Dobrej Nowiny o Jezusie Chrystusie oraz wyznania wiary złożonego w 1530 r. w Augsburgu. Kościoły luterzańskie powstały na gruncie Reformacji niemieckiej i w konsekwencji wystąpienia ks. dr. Marcina Lutra.

Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce nawiązuje do czterech zasad reformacyjnych, streszczających naukę biblijną: *solus Christus* – jedynie Jezus Chrystus jest Zbawicielem, nie ma innych pośredników między Bogiem a człowiekiem; *sola Scriptura* – jedynie Pismo Święte jest źródłem poznania objawienia Boga i drogowskazem w życiu każdego chrześcijanina; *sola gratia per fidem* – jedynie z Bożej łaski przez wiarę człowiek grzeszny jest usprawiedliwiony, wiara jest darem i wiąże się z odpowiedzialnością człowieka

Warszawa – Ołtarz w kościele ewangelicko-augsburskim Św. Trójcy (fot. Danuta Matloch)

przed Bogiem za siebie, ludzi i wszelkie stworzenie oraz *solum Verbum* – jedynie poprzez Słowo Boże głoszone w kazaniu i sakramentach Duch Święty budzi wiarę. Luteranie oddają cześć Trójjednemu Bogu – Ojcu, Synowi i Duchowi Świętemu, nie praktykują kultu świętych i Marii.

Kościół jest jeden, święty, powszechny i apostołski. Jest też wspólnotą świętych, w której wierne zwiastowana jest Ewangelia i zgodnie z nią udzielane są sakramenty. Luteranie uznają dwa sakramenty, które ustanowił Jezus Chrystus – Chrzest Św. i Komunię Św. (Wieczerzę Pańską). W Kościele praktykuje się Chrzest niemowląt, a Wieczerza udzielana jest wszystkim pod dwoma postaciami. Spowiedź jest ważnym elementem życia duchowego, polega na wyznaniu grzechów i przyjęciu odpuszczenia. Praktykowana jest spowiedź indywidualna przed Bogiem, przed spowiednikiem oraz spowiedź powszechna w trakcie nabożeństwa.

Ważnym elementem luterńskiej tożsamości jest nauka o powszechnym kapłaństwie ochrzczonych. Zakłada ona, że każda ochrzczona osoba dzięki Jezusowi Chrystusowi, Arcykapłanowi, ma udział we wspólnym duchowym kapłaństwie. Łaska Boża i zbawienie czynią wszystkich chrześcijan równymi wobec Boga, a także odpowiedzialnymi za Kościół.

Luteranizm stworzył własne księgi wyznaniowe (symboliczne), które są wyznaniem wiary Kościoła i przedstawiają wykład jego nauki. Będąc jednak podporządkowane Pismu Świętemu nie ograniczają możliwości aktualnego odczytywania Pisma i refleksji teologicznej.

W Deklaracji Wstępnej Zasadniczego Prawa Wewnętrznego (ZPW) z 1996 r. podkreśla się, że „Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej jest społecznością ochrzczonych w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego, budującą

Mapa 1. Diecezje Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce w 2015 r.

Głosowanie podczas obrad Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP (fot. Beata Michalek)

swoją wiarę i życie chrześcijańskie wyłącznie na pismach Starego i Nowego Testamentu¹. ZPW wskazuje, że Kościół za obowiązujący wykład tych ksiąg uznaje „trzy starochrześcijańskie wyznania wiary (apostolskie, nicejsko-konstantynopolańskie, atanazjańskie) oraz księgi wyznaniowe zawarte w Księdze Zgody z roku 1580² (tzn. Wyznanie Augsburskie i jego Obrona, Mały i Duży Katechizm, Artykuły Szmalkaldzkie, Traktat o władzy i prymacie papieża, Formuła Zgody). Współcześnie największym autorytetem cieszą się Wyznanie Augsburskie oraz Mały Katechizm. ZPW podkreśla również, że Głową Kościoła jest Jezus Chrystus, a widzialnymi znakami Kościoła są: Ewangelia, Chrzest, Wieczerza

Pańska, władza odpuszczania grzechów, urząd zwiastowania Słowa Bożego oraz wspólnota nabożeństwa i modlitwy³.

Funkcjonowanie Kościoła w Polsce reguluje Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, która podkreśla, że Kościół „korzysta z pełnej wolności wyznawania swojej wiary oraz wykonywania swojego kultu religijnego, a „w swoich sprawach wewnętrznych kierują się przepisami ZPW, uchwalanego przez Synod Kościoła”⁴.

Kościół Ewangelicko-Augsburski, największy z Kościołów protestanckich w Polsce, liczy ok. 70 tys. członków, funkcjonuje w 6 diecezjach, ma

¹ Zasadnicze Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP z dnia 26 października 1996 r., s. 1, www.bik.luteranie.pl (dostęp 1.10.2017).

² Tamże.

³ Tamże.

⁴ Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP z dnia 13.05.1994 r., tekst jednolity: Dz. U. 2015, poz. 43.

133 parafie⁵ i 158 duchownych w tym 14 kobiet (Kościół ordynuje kobiety na duchownych w posłudze diakona). Najwięcej luteran, ok. 47 tys., mieszka w województwie śląskim. Parafia jest najmniejszą i podstawową jednostką organizacyjną Kościoła. Parafie luterzańskie w Polsce są zróżnicowane w zależności od regionu, istnieją zarówno takie, które liczą kilka tysięcy wiernych, jak i niewielkie, które gromadzą 100 parafian.

Parafianie będąc członkami lokalnych społeczności kościelnych mają możliwość udziału w nabożeństwach i przyjmowania sakramentów, ale też odpowiadają za wspólnotę, do której należą. Dzieci i młodzież uczęszczają na lekcje religii w szkołach lub w punktach katechetycznych. Równoległe z nabożeństwami prowadzone są nabożeństwa dla dzieci nazywane także szkółkami niedzielными. Niemal w każdej parafii działa chór albo zespół, odbywają się: godziny biblijne, spotkania młodzieży i studentów oraz urządzone są koncerty i wydarzenia kulturalne. Często też organizowane są koła pań czy spotkania seniorów. Parafie prowadzą także działalność diakonijną, duszpasterską i misyjną.

Rada parafialna wybrana przez Zgromadzenie parafialne (najwyższa władza parafii składająca się z dorosłych członków parafii, którzy są confirmowani i opłacili składkę kościelną za miniony rok) wraz z proboszczem (duchowy zwierzchnik parafii, a zarazem sługa Słowa Bożego) i innymi duchownymi służącymi w parafii zarządza parafią oraz jest odpowiedzialna za czuwanie nad zachowaniem czystości nauki Kościoła. Zadaniem rady jest: wspieranie duszpasterzy, współpraca z nimi,

dbanie o wychowanie i edukację religijną dzieci i młodzieży, pracę diakonijną (charytatywną) oraz zarządzanie majątkiem parafii.

Parafie na danym terenie skupia diecezja, która koordynuje i kontroluje działania parafialne oraz inicjuje współpracę między parafiami m.in. w kontekście religijnym, jak i diakonijnym. Władzami diecezji są: Synod Diecezjalny (m. in. wszyscy czynni duchowni diecezji oraz delegaci świeccy wybierani w parafiach), czteroosobowa Rada Diecezjalna (władza wykonawcza) i Biskup Diecezjalny (duchowy zwierzchnik Diecezji)⁶. Kadencja Biskupa Diecezjalnego trwa 10 lat, a kadencja Synodu Diecezjalnego 5 lat. Biskupami diecezjalnymi są obecnie: ks. bp dr Adrian Korczago (diecezja cieszyńska), ks. bp dr Marian Niemiec (diecezja

Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP
(fot. Aldona Karska)

⁵ *Wyznania religijne w Polsce 2012–2014*, Warszawa 2016, s. 59.

⁶ Szczegółowy skład Synodu Diecezjalnego w Regulaminie Diecezjalnym Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, paragraf 7, pkt 2, s. 2, www.bik.luteranie.pl (dostęp 1.10.2017)

katowicka), ks. bp Paweł Hause (diecezja mazurska), ks. bp prof. Marcin Hintz (diecezja pomorsko-wielkopolska), ks. bp Jan Cieślár (diecezja warszawska) i ks. bp Waldemar Pytel (diecezja wrocławska).

Najwyższą władzą Kościoła jest Synod Kościoła, który jest uosobieniem Kościoła i wszystkich praw Kościołowi przysługujących. Synod Kościoła liczy 68 osób, w jego skład wchodzi: wszyscy biskupi, świeccy – wiceprezes Konsystorza i wszyscy kuratorzy diecezjalni oraz 30 przedstawicieli Synodów diecezjalnych, 15 przedstawicieli duchownych oraz osoby reprezentujące duszpasterstwa i instytucje kościelne. Zadaniem Synodu Kościoła jest m. in.: sprawowanie pieczy nad zachowaniem czystości nauki i nad rozwojem życia religijno-moralnego w Kościele, stanie na straży praw, dobra i jedności Kościoła, ustalanie zasad współpracy z innymi wyznaniami, wybór Biskupa Kościoła oraz wszystkich Władz Zwierzchnich Kościoła, uchwalanie przepisów Prawa Kościelnego oraz zatwierdzanie sprawozdań Biskupa Kościoła i Władz Zwierzchnich. Synod Kościoła zbiera się co najmniej dwa razy w roku, a jego kadencja trwa 5 lat.

Pracami Synodu Kościoła kieruje pięcioosobowa Rada Synodalna, która jest zarazem prezydium Synodu Kościoła. Pomiędzy obradami Synodu Kościoła Rada Synodalna reprezentuje Synod, a w jej skład w tym momencie wchodzi: ks. dr Adam Malina (prezes Synodu Kościoła), ks. Waldemar Szajthauer (wiceprezes), Anna Wantulok (sekretarz), ks. Marek Londzin (radca duchowny) oraz prof. Jarosław Płuciennik (radca świecki).

Naczelną władzą administracyjną Kościoła i organem wykonawczym Synodu Kościoła jest Konsystorz. W jego skład wchodzi Biskup Kościoła (prezes), świecki wiceprezes, po trzech radców świeckich i duchownych. Wśród zadań Konsystorza jest m.in.: nadzór nad diecezjami i parafiami, przyjmowanie kandydatów do stanu duchownego,

zatwierdzanie wyborów proboszczów i biskupów diecezjalnych oraz duszpasterzy środowiskowych. Kadencja Konsystorza trwa 5 lat. Członkami Konsystorza są aktualnie: ks. bp Jerzy Samiec (prezes), Adam Pastucha (wiceprezes), Korneliusz Glajcar (sekretarz), Jan Machalica (radca świecki), ks. Edwin Pech (radca duchowny), Bożena Polak (radca świecki), ks. Janusz Staszczak (radca duchowny) oraz ks. Piotr Wowry (radca duchowny).

Zwierzchnikiem duchowym Kościoła, sprawującym także urząd dozoru wiernie i czyste zwiastowanie Słowa Bożego oraz zgodne z ustanowieniem Bożym sprawowanie i udzielanie sakramentów jest Biskup Kościoła. Jest on „Pasterzem pasterzy” (*Pastor pastorum*), a jego zadaniem jest wspieranie świeckich i duchowieństwa członków Kościoła w pełnieniu posłannictwa z wytrwałością, mądrością i poczuciem godności urzędu. Swoją posługę biskupią sprawuje nad

Biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP ks. Jerzy Samiec (fot. Krzysztof Kozerski)

całym Kościołem w Polsce, ale też nad polskimi luteranami poza granicami kraju. Czuwa nad pielęgnowaniem wspólnoty wśród duchownych i stoi na straży jedności Kościoła. Biskupa wybiera Synod Kościoła, a jego kadencja trwa 10 lat. Biskup Kościoła jest konsekrowany i wprowadzany w urzędowanie przez nałożenie rąk i modlitwę. Siedzibą zwierzchnika Kościoła jest miasto stołeczne Warszawa. Obecnie zwierzchnikiem Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce jest ks. bp Jerzy Samiec.

Kościół Ewangelicko-Reformowany

Kościół Ewangelicko-Reformowany w Polsce należy do Kościołów wywodzących się ze szwajcarskiego nurtu Reformacji XVI w., której głównymi postaciami byli Ulryk Zwingli i Jan Kalwin. We wszystkich Kościołach reformowanych na świecie podstawowe zasady Reformacji pozostają do dziś żywe:

- **Jedynie z łaski.** Człowiek, którego natura została skażona przez grzech, może zyskać zbawienie jedynie z łaski Boga, na którą własnymi siłami zasłużyć nie potrafi. Łaska – podkreślali Reformatorzy – jest zrodzonym z miłości Bożej darem, niezbędnym do odnowy życia.
- **Jedynie przez wiarę.** Stać się to może jedynie przez wiarę w Jezusa Chrystusa, który oddał życie na krzyżu jako okup za grzechy ludzi. Jemu zawdzięczamy usprawiedliwienie w oczach świętego i sprawiedliwego Boga.
- **Jedynie Pismo Święte.** Jedynie przez Pismo Święte można otrzymać wiarygodną wieść o miłości Boga i Jego łasce, okazanej nam w Synu Bożym, Jezusie Chrystusie, o relacji Boga i Jego stworzenia, wreszcie o Jego Kościele i tym, w jaki sposób ma on sprawować Jego kult.

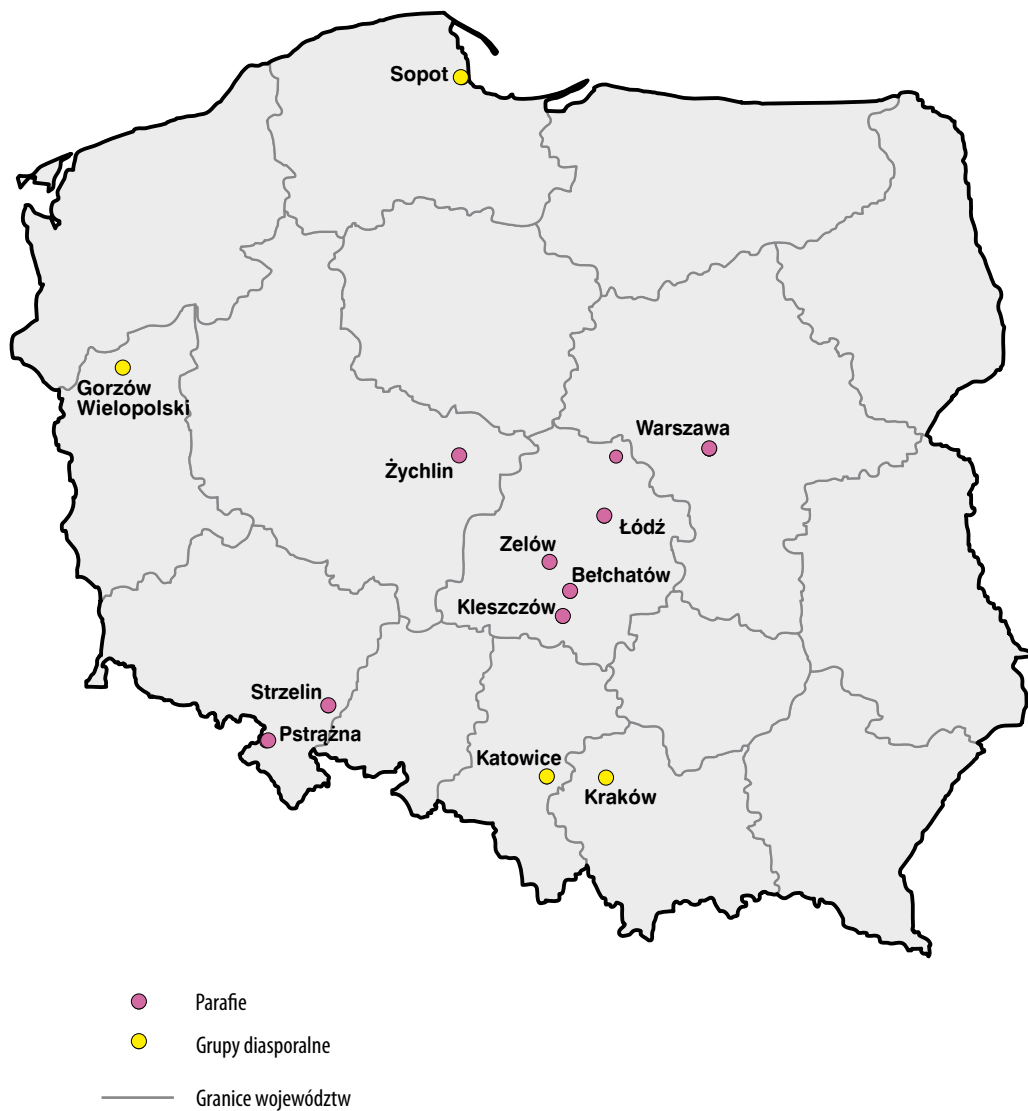
- **Jedynie Bogu chwała.** Ponieważ jedynie Bogu należy się chwała, cześć religijną odbiera Bóg Ojciec, Syn i Duch Święty. Matka Jezusa, Maria, cieszy się miłością i szacunkiem, podobnie jak inni ludzie uważani za wzory wiary i chrześcijańskiego życia, nazywani świętymi – podobnie jak wszyscy wierzący – ale nie istnieje żaden kult z nimi związany.
- **Kościół jest reformowany i stale się reformuje według Słowa Bożego,** ponieważ działa w doczesnym świecie, gdzie wszystko wiecznie i przemija. Dzięki działaniu Ducha Świętego oraz Słowa Bożego w nim zwiastowanego, Kościół żyje i nieustannie się odnawia.

Te zasady (trzy pierwsze są wspólne z luteranami), sformułowane w późniejszym okresie jako synteza dążeń widocznych w działaniu Reformatorów XVI w., stanowią swoiste podsumowanie głównych cech poreformacyjnej teologii. Należy przy tym pamiętać, że każdy Kościół identyfikujący się z tradycją Reformacji helweckiej jest Kościołem wyznającym – w tym sensie, że sam tworzy swoje wyznanie wiary i, jako zobowiązany do ciągłego rozwoju w oparciu o Słowo Boże, może je zmienić.

Duchowni Kościoła przed nabożeństwem w Zelowie, 2015 (fot. z archiwum „Jednoty”)

Mapa 2. Parafie Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Polsce w 2017 r.

Synod Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP w Pstrążnej, 2006 (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

Podstawowymi dokumentami wyznaniowymi Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP są: Katechizm Heideberski, Konfesja Sandomierska oraz Druga Konfesja Helwecka.

Charakter Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Polsce kształtowały trzy nurty: rodzimopolski (związany np. z postacią Jana Łaskiego Młodszy), emigrantów z krajów Europy zachodniej (Szwajcarzy, Francuzi, Szkoci, Niemcy i Holendrzy) oraz braci czeskich⁷.

Obecnie Kościół liczy 3 464 wiernych (dane GUS)⁸, ma parafie w: Bełchatowie, Kleszczowie, Łodzi, Warszawie, Pstrążnej, Strzelinie, Zelowie, Żychlinie k. Konina oraz grupy diasporalne w: Gorzowie Wielkopolskim, Katowicach, Krakowie i Sopocie.

Pełna nazwa – Kościół ewangelicki według Słowa Bożego reformowany (wprowadzona w 1595 r.), wyraża myśl, że Objawienie Boże, ujęte w księgach Starego i Nowego Testamentu, zawiera wszystko, co jest potrzebne człowiekowi do zbawienia. Pismo Święte stanowi jedyną normę

wiary i życia chrześcijanina, wszystko natomiast, co wchodzi w zakres pojęcia tradycji kościelnej, ma znaczenie wtórne i nie stanowi źródła równego czy nawet komplementarnego z Objawieniem.

Kościół jest wspólnotą wybranych, powołanych i gromadzonych przez Jezusa Chrystusa, który to sam jest jego głową i Panem. On jest jedynym kapłanem i jedynym pośrednikiem między Bogiem i ludźmi, dzięki jego jednorazowej i wystarczającej ofercie na krzyżu jego wybrani otrzymują zbawienie z łaski przez wiarę, przy czym wiara jest środkiem, który pozwala przyjąć łaskę usprawiedliwienia. Kościół widzialny, działający w doczesności na ziemi, ma dwa podstawowe zadania – głosić czystą naukę Ewangelii zgodnie z nakazem Pańskim oraz sprawować jego sakramenty, przez które rozumie się dwa ustanowione przez samego Zbawiciela – Chrztost i Wieczerzę Pańską. Formy kultu religijnego odznaczają się maksymalną prostotą.

Zgodnie z obowiązującym Prawem wewnętrznym Kościoła Ewangelicko-Reformowanego

Głosowanie podczas Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP w Bełchatowie (fot. z archiwum „Jednoty”)

⁷ K. Karski, *Symbolika*, Warszawa 2003, s. 176.

⁸ Według spisu powszechnego z 2011 r. wyznanie to zadeklarowało w Polsce 1 179 osób.

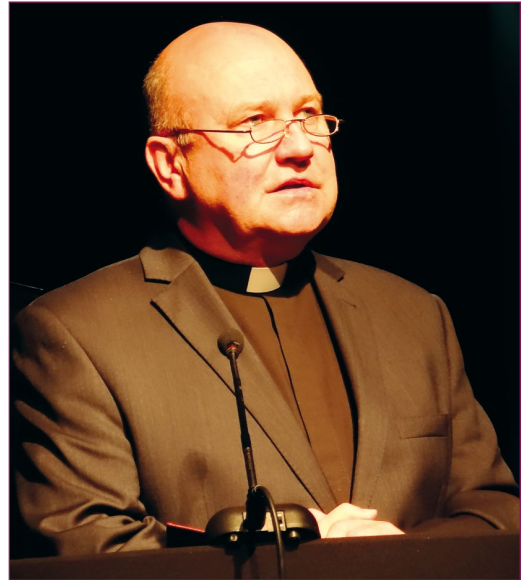
w Rzeczypospolitej Polskiej⁹ w Kościele tym obowiązuje ustrój synodalno-prezbiterialny. Podkreślona jest ewangeliczna myśl o służebnym charakterze urzędów kościelnych. Wszystkie decyzje w sprawach ogólnokościelnych leżą w gestii Synodu – zgromadzenia świeckich i duchownych przedstawicieli wszystkich parafii i diaspory. Na czele Synodu stoi prezes Synodu wybierany przez Synod na czteroletnią kadencję. Obecnie prezesem Synodu jest Ewa Józwiak. W skład Prezydium Synodu wchodzi: Ewa Józwiak (prezes), ks. bp Marek Izdebski (wiceprezes), Jolanta Pospiszył (sekretarz),

Wprowadzenie Ewy Józwiak na urząd prezesa Synodu (fot. Michał Karski)

Hanna Tranda (zastępca sekretarza) oraz ks. Tomasz Pieczko (notariusz), ks. Roman Lipiński (zastępca notariusza).

Organem wykonawczym i administracyjnym jest 5-osobowy Konsystorz (jest to rada prezbiterów, czyli starszych – świeckich i duchownych), wybierany przez Synod także na czteroletnią kadencję. Zastępcą prezesa Synodu oraz prezesa Konsystorza jest każdorazowo z urzędu biskup Kościoła.

Biskup Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP ks. Marek Izdebski (fot. Michał Karski)

Członkami Konsystorza są aktualnie: Witold Brodziński (prezes), ks. bp Marek Izdebski (wiceprezes), ks. Krzysztof Góral (radca duchowny) oraz Katarzyna Karpińska i Henryk Kimmer (radcy świeccy). W pracy pomagają im z głosem doradczym ks. Semko Koroza (zastępca radcy duchownego), Zdenek Matys i Monika Weber (zastępcy radcy świeckiego).

Na szczeblu podstawowym – parafialnym – funkcje uchwałodawcze i wykonawcze odpowiednio sprawują: Ogólne Zgromadzenie Zboru i Kolegium Kościelne. Taki ustrój umożliwia udział ogółu wyznawców we wszystkich wybieralnych organach

⁹ Prawo wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, oficjalna strona internetowa Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP, <http://www.reformowany.pl/index.php/czytelnia/104-prawo-wewnetrznekościoła-ewangelicko-reformowanego-w-rzeczypospolitej-polskiej-obowiązujące-od-1-01-2015-r> (dostęp 2.10.2017).

Kościół. Prezesem Synodu; Konsystorza i Kolegium Kościelnego oraz przewodniczącym Ogólnego Zgromadzenia Zboru jest zawsze osoba świecka.

Duchownym w Kościele Ewangelicko-Reformowanym może być osoba wyznania ewangelicko-reformowanego, która po ukończeniu studiów magisterskich w zakresie teologii ewangelickiej, odbyciu ustalonego przez Konsystorz stażu i po złożeniu pierwszego egzaminu konsystorskiego została ordynowana przez biskupa według formuły wskazanej w agendzie. Do pracy duchownego Kościoł ordynuje zarówno mężczyzn, jak i kobiety. Pierwszą duchowną była ordynowana w 2003 r. ks. Wiera Jelinek, obecnie pracująca w Czechach.

Funkcjonowanie Kościoła reguluje Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, która weszła w życie w maju 1994 r.

DZIAŁALNOŚĆ DIAKONIJNA

Diakonia luterańska

Diakonia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP (Diakonia Polska) jest organizacją charytatywną Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP i posiada status organizacji pożytku publicznego. Rzecznik „diakonia” w Nowym Testamencie oznacza służbę miłosierdzia. Mottem działalności Diakonii Polskiej są słowa wyjęte z Ewangelii Mateusza 25,40: „*Cokolwiek uczyniliście jednemu z tych najmniejszych moich braci, mnie uczyniliście*”. Pomoc drugiemu człowiekowi jest więc wpisana w praktykę życia chrześcijańskiego. Kościół Ewangelicko-Augsburski prowadził służbę diakonijną od

początku swojego istnienia, realizowaną w pierwszej kolejności przez parafie¹⁰. Posiadał również zakłady opiekuńcze, szpitale i ewangelickie diakonaty opiekujące się potrzebującymi. Po drugiej wojnie światowej Kościół został pozbawiony poszczególnych ośrodków, działało jedynie kilka domów opieki dla osób starszych. Praca diakonijna koncentrowała się więc w parafiach i była realizowana przez: koła par i odwiedzinowe, Rady Parafialne i inne grupy funkcjonujące w parafii.

W 1992 r. Synod Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP podjął uchwałę, która zobowiązywała każdą z diecezji do powołania diecezjalnej komisji ds. diakonii. Zadania ogólnokrajowe organizował pracownik ds. Diakonii Kościoła, którym od początku funkcjonowania tego stanowiska była Wanda Falk¹¹. Komisje diecezjalne istnieją do dzisiaj, koordynując i inspirując diakonijną działalność parafialną. W ramach Synodu Kościoła pracuje również Synodalna Komisja ds. diakonii. Dalszy rozwój diakonii nastąpił w 1999 r., gdy osobowość prawną uzyskała Diakonia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP¹². Dyrektorem Diakonii została wówczas Wanda Falk, a jej prezesem ks. bp Jan Szarek. Do zadań Diakonii Kościoła należy rozpoznawanie nowych obszarów pracy socjalnej, tworzenie i wspieranie instytucji pomocowych, diecezji i parafii w wypełnianiu ich charytatywnych i społecznych zadań. Diakonia Polska prowadzi również: programy i akcje na rzecz dzieci z rodzin będących w trudnej sytuacji życiowej oraz na rzecz wyrównania szans edukacyjnych, wymianę młodzieży w ramach wolontariatu europejskiego oraz tworzy i realizuje projekty.

¹⁰ Szerzej o historii działalności charytatywnej w obu wyznaniach w artykule Joanny Kluczyńskiej s.143.

¹¹ Dodatek „Diakonia” nr 1, „Zwiastun Ewangelicki” 23 (1997).

¹² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji (Dz. U. Nr 20, poz. 178).

Współpracuje z przedstawicielami: opieki społecznej, instytucji państwowych, samorządowych, fundacji socjalnych, kas chorych, ubezpieczalni oraz z przedstawicielami służby diakonijnej w kraju i za granicą. Diakonia przeprowadza również zbiórki funduszy (np. w sytuacji klęsk żywiołowych) oraz kształci i dokształca współpracowników i wolontariuszy¹³. W ramach Diakonii Polskiej działają liczne instytucje i jednostki diakonijne na terenie całej Polski, w tym m.in.: domy opieki stałego oraz dziennego pobytu, stacje diakonijne, wypożyczalnie sprzętu rehabilitacyjnego, świetlice socjoterapeutyczne oraz parafialne komisje diakonijne (szersze informacje na ten temat są dostępne na stronie www.diakonia.org.pl).

Od 2000 r. Diakonia Polska realizuje wraz z Caritas Polska Kościoła Rzymskokatolickiego i Eleos Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego ekumeniczną akcję Wigilijne Dzieło Pomocy Dzieciom¹⁴. W 2009 r. do wspólnej akcji włączyła się także Diakonia Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP. Akcja rozpoczyna się zawsze w 1. niedzielę Adwentu i trwa do Świąt Bożego Narodzenia. W ramach akcji rozprawdane są wigilijne świece i zbierane są fundusze na pomoc dzieciom (co rok akcja ma inny temat przewodni, a fundusze są przekazywane na konkretne cele z nim związane, np. w roku 2016 pozyskane środki zostały przeznaczone m.in. na dożywianie dzieci w szkołach i świetlicach, zakup podręczników i przyborów szkolnych).

Drugą akcją ekumeniczną, odbywającą się w Czasie Pasyjnym, jest Skarbonka Diakonijna. W Kościele luterańskim trwa ona od 1995 r., a charakter ekumeniczny ma od 2005 r. Realizowana jest

wspólnie z Caritas, Eleos i Diakonią reformowaną. Akcja rozpoczyna się w Środę Popielcową i trwa do Świąt Wielkanocnych. Cztery organizacje wspólnie inspirują do zrezygnowania w tym czasie z drobnych przyjemności i przekazania uzyskanych w ten sposób środków na cele akcji. Fundusze zbiera się do przygotowanych na tę okazję kartonowych skarbonek. Są one przeznaczone dla osób potrzebujących np. na zakup leków.

Od 1999 r. Diakonia Polska koordynuje projekty wolontariatu międzynarodowego (od 2000 r. także w ramach unijnego programu EVS – Wolontariat Europejski). W ramach wolontariatu młode osoby są wysyłane jako wolontariusze do pomocy przy projektach zagranicznych, a także przedstawiciele krajów europejskich goszczą i realizują zadania wolontariatu w organizacjach i instytucjach non profit w Polsce.

Diakonia Kościoła stara się być obecna we wszystkich obszarach pomocowych w Polsce i być z osobami, które potrzebują wsparcia. Dlatego włączyła się także w działania zmierzające do zmniejszenia skali przemocy w Polsce. Od 2005 r. realizuje program „Przeciw przemocy” zainicjowany wspólnie przez Synodalną Komisję ds. Kobiet i Diakonię Polską. W latach 2006–2013 w ramach programu prowadzono działania edukacyjne i pomocowe, m.in. dyżury specjalistów w ramach Punktu Konsultacyjnego świadczącego pomoc ofiarom i świadkom przemocy, dystrybuowano materiały edukacyjne, organizowano szkolenia dla pracowników i współpracowników Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP oraz Kościołów zrzeszonych w Polskiej Radzie Ekumenicznej.

¹³ Por. *Jak działamy?*, www.diakonia.org.pl, (dostęp 15.09.2017).

¹⁴ Dodatek „Diakonia” nr 1(9), „Zwiastun Ewangelicki” 7 (2001).

Od lipca 2006 r. Diakonia Polska jest organizacją pożytku publicznego, co oznacza, że można na jej działalność przekazywać 1% podatku dochodowego. Osobom zaangażowanym charytatywnie Diakonia Polska wręcza od 2007 r. statuetkę „Miłosiernego Samarytanina”. Odbывается się to podczas gali Ubi Caritas organizowanej wspólnie z Caritas, Eleos i reformowaną Diakonią.

Diakonia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP współpracuje z organizacjami w Polsce i za granicą, od 2003 r. jest członkiem Eurodiaconii. Blisko współpracuje z Diakonią Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP, z którą w 2005 r. podpisała stosowne porozumienie.

Obecnie Prezesem Diakonii Polskiej jest ks. bp Ryszard Bogusz, a Dyrektorem Generalnym Diakonii Wanda Falk. W skład Rady Diakonii wchodzi: ks. bp Jerzy Samiec, ks. bp Ryszard Bogusz, ks. dr Adam Malina, ks. Robert Sitarek, Romuald Długosz, Bożena Polak, Anna Wantulok, Leopold Weinbrenner, Anna Wróblewska¹⁵.

Diakonia reformowana

Praca u podstaw i działania pomocowe opisane w niniejszej publikacji do II wojny światowej przez Joannę Kluczyńską (strony 143–152) poprzedziły powstanie profesjonalnej organizacji diakonijnej Kościoła Ewangelicko-Reformowanego.

Jeżeli chodzi o działalność charytatywną w poszczególnych parafiach, po zakończeniu II wojny światowej przy parafii warszawskiej rozpoczęła działalność Sekcja Ewangelizacyjno-Społeczna, która zajmowała się m.in. pomocą potrzebującym. Organizatorką grupy, Zofia Lejmbach (1902–1987) – doktor nauk medycznych i profesor Akademii

Podpisanie porozumienia o wzajemnym dopuszczaniu wierznych do czynnego korzystania z praw i obowiązków wynikających z udziału w życiu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP i Ewangelicko-Reformowanego w RP (22 lutego 2012 r.), (fot. Michał Karski)

Medycznej w Warszawie – przywiązywała wagę do niesienia pomocy możliwie fachowej. Istotną część działań sekcji stanowiła praca nad rozwojem religijnym i duchowym członków, polegała na wspólnych studiach nad Pismem Świętym. Rozważania nad Biblią miały zgodnie z założeniem prof. Lejmbach prowadzić do poważnego, odpowiedzialnego i pogłębionego stosunku działaczy parafialnych do wykonywanych zadań.

Od pierwszej połowy lat 80. XX w. prace tej grupy przejęła diakonia parafialna, powołana z inicjatywy Irmy Koterowej, ówczesnej prezes Kolegium Kościelnego.

Obecna grupa diakonijna opiekuje się znajdującymi się w potrzebie członkami parafii i poszczególnymi członkami Kościoła zamieszkałymi w diasporze. Chorym, starym i niepełnosprawnym ułatwia się umieszczenie w szpitalu, przeprowadzenie badań lekarskich, załatwia wizyty lekarza specjalisty, dostarcza potrzebne lekarstwa, sprzęt rehabilitacyjny

¹⁵ Szerzej o działalności i strukturze Diakonii Polskiej www.diakonia.org.pl (dostęp 20.10.2017).

i środki pielęgnacyjne. Wysyła się też życzenia świąteczne do seniorów, prowadzi kiermasze charytatywne oraz – w miarę możliwości – udziela zapomóg, dofinansowuje zakup medykamentów oraz wypoczynek wakacyjny dzieci z ubogich rodzin. Z okazji świąt dla podopiecznych przygotowywane są paczki żywnościowe. Pracę diakonii parafialnej koordynuje jej przewodnicząca Marzena Matejka – z wykształcenia pracownica socjalna.

W latach 1965–2010 parafia stołeczna prowadziła w Józefowie pod Warszawą Dom Opieki „Betania”. Po zamknięciu starego domu opieki, w latach 2009–2015 wybudowano nowoczesny budynek, który wydzierżawiono firmie Medico-ver. Związana z nim Grupa Care Express prowadzi w tym obiekcie od 2015 r. Dom Opieki „Józefina”.

Z kolei parafia w Pstrążnej prowadzi dom katechetyczno-wypoczynkowy „Kalwinka”, który oferuje możliwość noclegu w standardzie schroniskowym dla grup.

W Żychlinie k. Konina przy tamtejszej parafii ewangelicko-reformowanej działa stacja diakonijna zajmująca się wypożyczaniem sprzętu rehabilitacyjnego dla niepełnosprawnych.

W Kleszczowie, Łodzi, Pstrążnej i Strzelinie funkcję grupy diakonijnej w parafii spełnia Kolegium Kościelne. Osoby potrzebujące otrzymują pomoc również w ramach pracy duszpasterskiej.

W Bełchatowie z inicjatywy tamtejszej parafii ewangelicko-reformowanej i dzięki pomocy finansowej Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej, bratnich Kościołów i organizacji kościelnych z zagranicy oraz miasta Bełchatowa oddano do użytku w 1999 r. nowy obiekt, w którym mieści się centrum pracy z młodzieżą pod nazwą Ośrodek Profilaktyki i Rozwoju Osobowości OPIRO. W budynku działa również Ośrodek Pomocy Dzieciom i Rodzinie MOPS. Od 1994 r. w Żelowie działa

Przedszkole Edukacyjne im J.A. Komeńskiego Parafii Ewangelicko-Reformowanej. Obie placówki służą nie tylko członkom Kościoła, lecz całej lokalnej społeczności.

Dla wzmocnienia działalności charytatywnej Synod Kościoła w 2003 r. powołał Diakonię Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP (Diakonię Kościoła), która ma osobowość prawną i od 2007 r. jest organizacją pożytku publicznego. Diakonia Kościoła niesie pomoc osobom w trudnej sytuacji życiowej, opiekuje się seniorami, dofinansowuje wypoczynek wakacyjny dzieci z ubogich rodzin, prowadzi kiermasze charytatywne. Na czele Diakonii Kościoła stoi prezes – od 2003 r. funkcję tę pełni Biruta Przewłocka-Pachnik. W zarządzaniu organizacją wspomaga ją Rada Diakonii, w skład której wchodzi – oprócz prezesa – biskup jako wiceprezes Rady oraz członkowie wybierani na kadencję przez Synod. Obecnie Radę Diakonii tworzą: Biruta Przewłocka-Pachnik (przewodnicząca rady), ks. bp Marek Izdebski, Marzena Matejka, Danuta Sznycer, Matylda Winnicka i Katarzyna Okulska.

Diakonia Kościoła współpracuje z organizacjami charytatywnymi innych Kościołów: Diakonią Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, rzymskokatolicką „Caritas Polska” i prawosławną „Eleos” – Dzieło Miłosierdzia, prowadząc wspólne ekumeniczne akcje: w Adwencie – akcją Wigilijnego Dzieła Pomocy Dzieciom oraz w Czasie Pasyjnym – Skarbonki Pasyjnej. W ramach współpracy z tymi organizacjami Diakonia Kościoła przekazała środki zebrane na pomoc dla Syrii i Ukrainy.

Od 2014 r. Diakonia Kościoła przyznaje nagrodę im. ks. biskupa Jana Niewieczerała wręczaną osobom szczególnie zasłużonym na polu działalności charytatywnej.

MISJA I EWANGELIZACJA

Działalność misyjna i ewangelizacyjna jest ważnym aspektem życia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP. Centrum Misji i Ewangelizacji (CME) Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP działa w całej Polsce poprzez wspólnotę Kościoła i społeczności lokalne, docierając do różnych grup wiekowych i środowiskowych.

Historia CME sięga 1950 r., gdy w Miechowicach (obecnie dzielnica Bytomia) odbył się pierwszy tygodniowy Kurs Ewangelizacyjny, w którym wzięło udział 30 osób. Od 1958 r. spotkanie to zostało przeniesione do Dzięgielowa koło Cieszyna i przyjęło nazwę Tygodnia Ewangelizacyjnego (TE). Na przełomie lat 80. i 90. XX w. na Tygodnie Ewangelizacyjne przyjeżdżało ponad tysiąc uczestników. Rozwijała się potrzeba kontynuowania pracy związanej z Tygodniami Ewangelizacyjnymi także w ciągu całego roku¹⁶.

W konsekwencji przemian ustrojowych po 1989 r. możliwe stało się stworzenie organizacji, która łączy ze sobą działalność Kościoła, ewangelizację wykraczającą poza struktury jednego Kościoła (sięgającą swą tradycją do przebudzenia w Europie na przełomie XIX i XX w.) oraz zaangażowanie społeczne. Tą organizacją jest Centrum Misji i Ewangelizacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. W 2004 r. CME otrzymało status organizacji pożytku publicznego. Misją jest składanie pełnego miłości bliźniego świadectwa o Chrystusie słowem i czynem, szanując godność każdego człowieka. Ewangelizacja rozumiana jest jako rozbudzenie życia duchowego każdego potrzebującego i poszukującego sensu życia, dlatego w każdym działaniu CME istotny jest element konfrontujący uczestnika z Ewangelią o Jezusie Chrystusie¹⁷.

CME prowadzi działalność ewangelizacyjną (w tym europejską kampanię ProChrist w Polsce, Tygodnie Ewangelizacyjne w Dzięgielowie, Zelowie i Mrągowie), edukacyjną (m.in. organizuje kursy i szkolenia dla liderów i osób pracujących z dziećmi i młodzieżą, kursy duszpasterskie, superwizyjne i biblijne). Działania przebiegają wielotorowo i są częścią procesu. CME angażuje się również na polu społecznym (np. projekt streetworking, poradnictwo psychologiczno-pastoralne), charytatywnym

Ogólnopolski Zjazd Młodzieży Ewangelickiej
(fot. zbiory Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP)

(np. akcja „Prezent pod choinkę”), kulturalnym i medialnym. W ciągu roku CME współpracuje z około 390 wolontariuszami, posiada certyfikat Organizacji Przyjaznej Wolontariuszom i dociera rocznie do ponad 33 tys. osób. Od 2004 r. CME posiada status organizacji pożytku publicznego.

Tydzień Ewangelizacyjny w Zelowie, organizowany corocznie w lipcu przez parafię ewangelicko-reformowaną wspólnie z Centrum Misji i Ewangelizacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, jest największą doroczną akcją misyjną Kościoła Ewangelicko-Reformowanego.

¹⁶ *Kim jesteśmy*, www.cme.org.pl, (dostęp 16.09.2017).

¹⁷ Tamże.

Każdego dnia prowadzone są półkolonie dla dzieci. Odrębny program, równoległe przed południem i po południu, kierowany jest do osób dorosłych. Wieczory wypełniają koncerty ze zwiastowaniem przesłania biblijnego.

Zgodnie ze statutem CME działalność Centrum nadzoruje Rada CME, w skład której wchodzi aktualnie: ks. bp Paweł Anweiler (prezes), Jan Macura (sekretarz) oraz członkowie: ks. bp Jerzy Samiec, ks. bp dr Marian Niemiec, Maciej Oczkowski. Dyrektorem CME i Ogólnopolskim Duszpasterzem Misyjno-Ewangelizacyjnym jest dk. Paweł Gumpert-Obst¹⁸.

DUSZPASTERSTWA ŚRODOWISKOWE

Praca wśród dzieci i młodzieży

Kościół Ewangelicko-Augsburski prowadzi szeroką działalność duszpasterską realizowaną w parafiach i różnych środowiskach w Polsce. Na potrzeby artykułu szerzej opisana zostanie działalność jedynie dwóch duszpasterstw.

Szczególne znaczenie ma praca z dziećmi i młodzieżą. Ludzie młodzi są obecni w Kościele, są jego teraźniejszością, a w przyszłości będą stanowili grono jego członków. W ramach duszpasterstwa młodzieży istotne jest rozwijanie wiary w Jezusa Chrystusa, tworzenie relacji pomiędzy młodymi ludźmi, inspirowanie do czynnego udziału w życiu wspólnoty, współpracy z innymi osobami w parafiach i zaangażowanie w życie Kościoła. Do celów duszpasterstwa należy także pogłębianie tożsamości wyznaniowej, zachęcanie do składania świadectwa poprzez służbę: diakonii, zwiastowania, nauczania, ewangelizacji i modlitwy. Duszpasterstwo funkcjonuje na trzech

poziomach: ogólnokościelnej, diecezjalnej i parafialnej. Zadania ogólnokościelne realizuje Ogólnopolski Duszpasterz Młodzieży (ODM), którego powołuje Synod Kościoła. Obecnie funkcję tę pełni ks. Marcin Konieczny. Wsparciem dla ODM jest Duszpasterstwo Dzieci i Młodzieży, działające przy Centrum Misji i Ewangelizacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP. ODM organizuje m.in. Ogólnopolski Zjazd Młodzieży, który zbiera młodych luteran z całej Polski na doroczną konferencję i różnorodne obozy wypoczynkowo-biblijne zarówno dla nastolatków, jak i osób pełnoletnich. W ramach ODM organizowane są też ewangelizacje, szkolenia, obozy specjalistyczne, rekolekcje dla konfirmantów itp.

Za pracę w poszczególnych diecezjach odpowiedzialni są Diecezjalni Duszpasterze Młodzieży (DDM), którzy podlegają biskupom diecezjalnym. Do zadań DDM należą koordynacja pracy młodzieżowej w diecezjach, organizacja imprez dla młodzieży o charakterze diecezjalnym (zjazdy, spotkania, wyjazdy np. śladami ks. dr. Marcina Lutra, obozy letnie, spotkania ekumeniczne i inne). Praca z młodzieżą realizowana jest także w parafiach, gdzie działają grupy młodzieżowe. Za tę pracę odpowiedzialny jest lokalny proboszcz, choć zdarza się, że realizuje ją we współpracy z liderami młodzieżowymi w danej parafii. W parafiach młodzież spotyka się podczas cotygodniowych spotkań, na nabożeństwach z liturgią młodzieżową, obozach, w chórach i zespołach młodzieżowych itd. W większych miastach, a zarazem ośrodkach akademickich, realizuje się także działalność duszpasterstwa akademickiego, w ramach którego organizowane są spotkania dla studentów i młodzieży pracującej.

¹⁸ Szerzej o działalności Centrum www.cme.org.pl (dostęp 20.10.2017).

Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe

Długą tradycję ma Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe, gdyż zostało utworzone przez Kościół Ewangelicko-Augsburski już w 1919 r. Po II wojnie światowej działalność duszpasterstwa została wstrzymana i reaktywowana po 45-letniej przerwie na podstawie art. 31 ustawy ust. 3 z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 73, poz. 323) w oparciu o zarządzenie Ministra Obrony Narodowej nr 36 z 9 czerwca 1995 r. w sprawie utworzenia Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego. Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe działa w oparciu o Księgi Kanoniczne Pisma Świętego, Księgi Wyznaniowe Luteranizmu, Zasadnicze Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Statut – uchwalony przez Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i zatwierdzony przez Ministra Obrony

Nabożeństwo z okazji Dnia Wojska Polskiego
(fot. zbiory Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego)

Narodowej oraz Regulamin Powoływania i Służby Ewangelickiego Biskupa Wojskowego¹⁹.

Na podstawie porozumień zawartych między władzami Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego z Kościołami: Ewangelicko-Reformowanym, Ewangelicko-Metodystycznym, Chrześcijan Baptistów i Adwentystów Dnia Siódmego, Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe obejmuje swą działalnością także wyznawców tych Kościołów, związanych z Wojskiem Polskim. Duszpasterstwem wśród ewangelików i protestantów spoza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego zajmuje się Kapelan Ekumeniczny²⁰ – ks. Tadeusz Jelinek z Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, służący w stopniu majora.

Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe obejmuje opieką duszpasterską żołnierzy kontraktowych i zawodowych, pracowników cywilnych wojska oraz ich rodziny. W ramach duszpasterstwa realizowane są: działania edukacyjne

Ks. bp płk Mirosław Wola, Ewangelicki Biskup Wojskowy
(fot. zbiory Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego)

¹⁹ Por. *O nas*, <http://edw.wp.mil.pl>, (dostęp 12.09.2017)

²⁰ Tamże.

i wychowawcze wśród żołnierzy, organizowane są nabożeństwa, seminaria, konferencje i spotkania dotyczące m.in. chrześcijańskiej etyki wojskowej. Prowadzi się również pracę z rodzinami żołnierzy, organizuje dni skupienia dla żołnierzy i odwiedzi-ny duszpasterskie. Kapelani wojskowi biorą udział w świętach wojskowych i państwowych. Prowadzone jest partnerstwo ekumeniczne z pozostałymi ordynariatami WP, współpraca z ewangelickimi duszpasterstwami wojskowymi krajów Europy i NATO oraz z chrześcijańskimi stowarzyszeniami wojskowymi w Polsce i na świecie. Terenem działalności duszpasterstwa jest cały obszar Rzeczypospolitej Polskiej, zaś opiekę nad żołnierzami w polskich kontyngentach wojskowych za granicą realizuje się poprzez odwiedziny kapelanów. Duszpasterstwo Wojskowe rozwija także działalność charytatywną, organizując między innymi biegi charytatywne we współpracy z Ogólnopolskim Duszpasterstwem Młodzieży.

Na czele Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego stoi Naczelny Kapelan Wojskowy – Ewangelicki Biskup Wojskowy, któremu podlegają dziekani i kapelani różnych rodzajów Sił Zbrojnych oraz okręgów wojskowych, dziekan ewangelicki i kapelan ewangelicki Straży Granicznej oraz sekretariat. Obecnie zwierzchnikiem duszpasterstwa jest ks. bp płk Mirosław Wola. Siedzibą Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego jest Warszawa, siedziby dziekanatów związane są ze strukturami wojskowymi i kościelnymi w kraju²¹.

Duszpasterze ewangelicy pracują również w jednostkach straży pożarnej i policji, funkcjonuje także Ewangelickie Duszpasterstwo Więzienne, duszpasterstwo korespondencyjne i internetowe. Opieką duszpasterską objęte są osoby niedosłyszące i niepełnosprawne.

Duszpasterstwa zagraniczne

W ramach Duszpasterstwa Imigrantów Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP funkcjonują sekcja chińska i sekcja koreańska tworząc zbory.

Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP opiekuje się polskimi ewangelikami za granicą. Organizowane są polskie nabożeństwa w Holandii i Irlandii, Kanadzie, Niemczech i w Wielkiej Brytanii.

Duszpasterstwo szpitalne

Każdy duszpasterz lokalny odwiedza swoich parafian w szpitalach, ośrodkach pomocy i domach opieki, w czym wspierają go członkowie kół Diakonii i wolontariusze. Od 2014 r. w ramach współpracy z kapelaną katolicką, duchowny ewangelicko-reformowany prowadzi dwa razy w miesiącu nabożeństwa Słowa Bożego z modlitwą za chorych i personel szpitala w katolickiej kaplicy Szpitala Wojewódzkiego w Bełchatowie. Informacje o duszpasterstwie i możliwości spotkań z kapelanem ewangelickim są umieszczone zarówno na oddziałach, jak i na stronie internetowej szpitala oraz w katolickiej gablocie informacyjnej przed kaplicą szpitalną. Dzięki temu chorzy – nie tylko ewangelicy, ale także katolicy – kontaktują się z kapelanem, proszą o spotkanie, o rozmowę, o wspólną modlitwę. Duszpasterzem szpitalnym KER jest ks. Tomasz Pieczko.

Chrześcijański skauting „Royal Rangers”

Przy zelowskiej parafii ewangelicko-reformowanej od 2014 r. działa założona przez ks. Tomasza Pieczko drużyna chrześcijańskich skautów „Royal Rangers”, należąca do szczepu warszawskiego. W kwietniu tego roku pierwsza grupa złożyła oficjalnie przyrzeczenie skautowe.

²¹ Tamże.

EDUKACJA

Przedszkola i szkoły

Reformacja położyła nacisk na edukację zarówno chłopców, jak i dziewcząt, by umożliwić poznanie Pisma Świętego, dlatego też przy parafiach od XVI w. powstawały szkoły. Po II wojnie światowej prowadzenie szkół przez parafie i jednostki kościelne było niemożliwe. Sytuacja zmieniła się po 1989 r., choć nie udało się uruchomić wszystkich szkół, które istniały przed wojną. Współcześnie w ramach Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP działają prywatne szkoły i przedszkola prowadzone najczęściej przez ewangelickie fundacje lub stowarzyszenia. Działalność tych szkół powiązana bywa z parafią, od której na przykład są dzierżawione budynki, a uczniowie, którzy są członkami parafii, korzystają ze stypendiów. Szkoły te są dostępne dla każdego bez względu na wyznanie, religię czy światopogląd. Odwołują się natomiast w swoich statutach do określonego systemu wartości nawiązującego do tradycji chrześcijańskich, tolerancji oraz ewangelickiego etosu pracy. Wśród istniejących szkół należy wymienić: Szkoły Towarzystwa Szkolnego im. Mikołaja Reja w Bielsku-Białej, Szkoła Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie, Szkoły Ewangelickiego Towarzystwa Edukacyjnego w Gliwicach, Szkoły Fundacji Edukacyjnej im. J. S. Bandtkiego w Krakowie, Szkoły Ewangelickiego Centrum Diakonii i Edukacji im. ks. Marcina Lutra. Aktualne dane o szkołach publikowane są rokrocznie w „Kalendarzu Ewangelickim” wydawanym przez Wydawnictwo Augustana.

W ramach Kościoła Ewangelicko-Reformowanego działa od 1994 r. Przedszkole Edukacyjne im. Jana Amosa Komeńskiego założone przy parafii ewangelicko-reformowanej w Zelowie.

Chrześcijańska Akademia Teologiczna

Oba Kościoły ewangelickie wspierają działalność Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Uczelnia ma swoją siedzibę w Centrum Luteranckim przy ul. Miodowej 21. Chrześcijańska Akademia Teologiczna powstała w 1954 r. na mocy decyzji Rady Ministrów jako kontynuacja Wydziału Teologii Ewangelickiej (z 1920) i Studium Teologii Prawosławnej, utworzonych po pierwszej wojnie światowej na Uniwersytecie Warszawskim. Po 1945 r. Studium Teologii Prawosławnej nie otrzymało zezwolenia na wznowienie działalności, a Wydział Teologii Ewangelickiej został wyodrębniony z Uniwersytetu Warszawskiego w 1954 r. i przekształcony – przy współudziale Kościołów starokatolickich – w odrębną uczelnię – Chrześcijańską Akademię Teologiczną (ChAT)²². Wraz z powstaniem

Konferencja naukowa w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie (fot. Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska)

²² 50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej 1954–2004, red. Marek Ambroży, Warszawa 2005, s. 109.

Warszawa – Chrześcijańska Akademia Teologiczna (fot. Halina Sztrantowicz)

uczelni, której siedziba znajdowała się początkowo w Chylicach pod Warszawą (obecnie mieści się tam Ośrodek Opiekuńczo-Rehabilitacyjny „Tabita”), wyodrębniono dwie sekcje: teologii ewangelickiej i starokatolickiej, a od 1957 r. także teologii prawosławnej. W roku akademickim 1968/69 siedziba uczelni została przeniesiona na ul. Miodową w Warszawie.

Aktualnie ChAT jest uczelnią dwuwyzdiałową. Od roku akademickiego 2012/13 funkcjonują: Wydział Teologiczny, w którym odbywają się studia trzech stopni na kierunku teologia oraz Wydział Pedagogiczny, na którym realizowane są studia I i II stopnia na kierunku pedagogika oraz studia I stopnia na kierunku praca socjalna. Obecnie trwa budowa nowej siedziby ChAT na warszawskim Żoliborzu. Zakończenie budowy planowane jest na rok 2018. ChAT to ważny ośrodek akademicki

kształcący m.in. przyszłych duchownych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Ewangelicko-Reformowanego. Uczelnia kształci również katechetów, pedagogów szkolnych i resocjalizacji oraz pracowników socjalnych. Rektorem Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej jest ks. prof. dr hab. Bogusław Milerski z Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP. Kadre dydaktyczną uczelni tworzą m.in. naukowcy z obu Kościołów.

Akademia jest patronem naukowym Ekumenicznego Uniwersytetu Trzeciego Wieku, który jest placówką kulturalną i edukacyjną dla osób w wieku senioralnym. Pracownicy akademii prowadzą specjalistyczne wykłady. W EUTW działają liczne sekcje tematyczne – literackie, malarskie, muzyczne czy sportowe. Specyfiką Ekumenicznego Uniwersytetu Trzeciego Wieku jest propagowanie tolerancji i wiedzy o różnych wyznaniach i kulturach²³.

²³ Ekumeniczny Uniwersytet Trzeciego Wieku, <http://chat.edu.pl/aktualnosci/ekumeniczny-universytet-trzeciego-wieku/>, (dostęp 14.09.2017).

Warto wspomnieć, że ukończenie ChAT nie gwarantuje ordynacji w żadnym z opisywanych Kościołów ewangelickich. Kandydaci na duchownych, prócz uzyskania tytułu magistra teologii ewangelickiej, muszą odbyć praktykę kandydacką oraz uczestniczyć w zajęciach Instytutu Pastoralnego. Zajęcia w instytucie obejmują także dokształcanie wikariuszy i młodszych stażem proboszczów. Celem Instytutu Pastoralnego jest przygotowanie studentów do służby duchownego, podnoszenie kwalifikacji duchownych oraz wspieranie ich w pracy duszpasterskiej. Dyrektorem Instytutu Pastoralnego jest ks. bp dr Adrian Korczago²⁴.

Prócz Instytutu Pastoralnego kursy dokształcające dla duchownych i pracowników kościelnych organizuje Towarzystwo Poradnictwa i Psychologii Pastoralnej założone 11 czerwca 2010 r. w Warszawie. Inspiracją do powstania Towarzystwa stały się kursy duszpasterskie i superwizji, organizowane przez Stowarzyszenie Księży i Katechetów Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, we współpracy z Deutsche Gesellschaft für Pastoralpsychologie, Society for Intercultural Pastoral Care and Counselling oraz Katedrą Teologii Praktycznej Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie²⁵. Prezesem Zarządu TPIPP jest ks. dr Grzegorz Gienza.

Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP organizuje również warsztaty kompetencji komunikacyjnych „Jak rozwiązywać konflikty w Kościele” dla duchownych oraz świeckich członków Synodów, Rad Diecezjalnych i Parafilanych, jak również etatowych pracowników oraz innych współwyznawców.

BIBLIOTEKI

Biblioteka Tschammera

Biblioteka Tschammera, należąca do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, powstała w XVII w. na podstawie zapisu testamentowego prawnika Bogumiła Rudolfa Tschammera. Mieści się w Kościele Jezusowym w Cieszynie. Jej zbiory to przeszło 23 tys. tomów, w tym 5 inkunabuł i około 5 tys. starych druków, a ponadto 322 rękopisy biblioteczne. W 2007 r. Biblioteka Tschammera przystąpiła do realizacji projektu „Ochrona i konserwacja cieszyńskiego dziedzictwa piśmienniczego”, a od 2009 r. weszła w skład Muzeum Protestantyzmu – Biblioteki i Archiwum im. B. R. Tschammera w Cieszynie.

Biblioteka Synodu

Z kolei Biblioteka Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP, działająca w ramach konsystorskiej Komisji Dokumentacji, Informacji i Wydawnictw, gromadzi kilka tysięcy książek, przede wszystkim z zakresu teologii ewangelickiej, ze szczególnym uwzględnieniem nurtu reformowanego, publikacje historyczne poświęcone historii Reformacji w Polsce, dziejom Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, polskiego i litewskiego ewangelicyzmu w XVI–XX w., a także czasopisma i publikacje dokumentujące współczesną działalność ewangelików reformowanych w Polsce i na świecie. Biblioteka organizuje też lekcje poświęcone Reformacji dla młodzieży szkolnej i osób dorosłych.

²⁴ Szerzej o działalności instytutu: www.pastoralny.luteranie.pl.

²⁵ *O nas*, www.tpipp.pl, (dostęp 5.10.2017).

Muzeum – Ośrodek Dokumentacji Dziejów Braci Czeskich

Przy zbiorze ewangelicko-reformowanym w Żelowie, który w większości tworzą potomkowie braci czeskich, działa Muzeum – Ośrodek Dokumentacji Dziejów Braci Czeskich, utworzone we współpracy z: Instytutem Historii PAN, Uniwersytetem Warszawskim, Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwem Spraw Zagranicznych Republiki Czeskiej i Stowarzyszeniem EXULANT. Ma ono za cel przechowywanie i utrwalanie spuścizny materialnej i duchowej potomków braci czeskich. Dla potrzeb muzealnych przystosowano poddasze kościoła, a także jego zakrytą. Muzeum w Żelowie w 200. rocznicę przybycia na te tereny potomków braci czeskich otrzymało od Muzeum Komenského v Přerově kopię wyposażenia oraz pomoce dydaktyczne izby lekcyjnej z czasów Jana Amosa Komenskiego (XVII w.), w warsztatach którego były sporządzone wszystkie elementy ekspozycji.

Warto wspomnieć, że 8 stycznia 2010 r. zostało powołane do życia i zarejestrowane Stowarzyszenie Czechów w Polsce. Jego przewodniczącą jest Wiera Pospiszył. Członkami Stowarzyszenia są osoby należące do różnych parafii Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Polsce: w Żelowie, Bełchatowie, Kleszczowie, Łodzi, Warszawie, a także w Gęsińcu k. Strzelina, gdzie funkcjonuje Oddział Stowarzyszenia Czechów w Polsce. Mniejszość czeska, na mocy *Ustawy z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*²⁶, jest oficjalnie uznana

mniejszością narodową w Polsce. Jak można przeczytać na stronie internetowej Stowarzyszenia, jego celem jest m.in. „zrzeszanie członków czeskiej mniejszości narodowej oraz ich potomków żyjących w Polsce; opieka nad członkami deklarującymi przynależność do mniejszości czeskiej oraz ich potomkami żyjącymi w Polsce; wspieranie tradycji religijnych osób deklarujących przynależność do narodowości czeskiej oraz ich potomków; obrona interesów narodowych, kulturalnych, religijnych i społecznych czeskiej mniejszości narodowej oraz jej potomków; kultywowanie obyczajów, tradycji, języka i kultury przodków; upowszechnianie oraz ochrona wolności, praw i swobód obywatelskich, wspomaganie rozwoju demokracji i społeczeństwa obywatelskiego”²⁷.

MEDIA

Polskie Radio i Telewizja Polska

Podpisanie porozumień gdańskich w dniu 31 sierpnia 1980 r. otworzyło obu Kościołom ewangelickim drogę do mediów publicznych. 1 lipca 1997 r. została powołana Redakcja Ekumeniczna TVP2 która działa na podstawie porozumienia pomiędzy Polską Radą Ekumeniczną i TVP S.A. W radiu i telewizji oba Kościoły funkcjonują w ramach redakcji ekumenicznych, co umożliwia Kościołowi Ewangelicko-Augsburskiemu m.in. transmisję dwóch nabożeństw rocznie w drugim programie Telewizji Polskiej (w Wielki Piątek i w dniu Pamiątki Reformacji) oraz emisji nabożeństw i audycji religijnych w Polskim Radiu. Jeżeli chodzi o Kościół

²⁶ Ustawa z 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, tekst jednolity Dz. U. z 2017 r. poz. 823, dostępny w internecie: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20170000823> (dostęp 18.07.2017).

²⁷ Oficjalna strona internetowa Stowarzyszenia Czechów w Polsce: <http://www.czesi.org/> (dostęp 18.07.2017).

Ewangelicko-Reformowany, w końcu 1982 r. Polskie Radio nadało transmisję pierwszego nabożeństwa z kościoła w Warszawie. Od tej pory trwa skromna, ale stała obecność Kościoła na antenie radiowej w formie rozważań biblijnych, informacji z życia Kościoła i retransmisji nabożeństw. Kościół ma też możliwość nadania pięć razy w roku audycji w telewizji publicznej oraz jednej retransmisji nabożeństwa.

Czasopisma i wydawnictwa kościelne

Kościół Ewangelicko-Augsburski prowadzi wydawnictwa i wydaje ogólnopolskie czasopismo kościelne, jakim jest „Zwiastun Ewangelicki”. Czasopismo kontynuuje tradycje „Zwiastuna Ewangelicznego”, założonego przez ks. Leopolda Otto, ukazującego się od 15 stycznia 1863 r., wydawanej po 1945 r. „Strażnicy Ewangelicznej” oraz „Zwiastuna”. Wśród działających wydawnictw należy wymienić m. in. Wydawnictwo Augustana i Wydawnictwo Warto.

Kościół Ewangelicko-Reformowany wydaje ogólnopolskie czasopismo „Jednota”, ukazujące się z przerwami od 1926 r. Jest to pismo religijno-społeczne poświęcone polskiemu ewangelicyzmowi i ekumenii. W ramach „Biblioteki Jednoty” ukazują się książki poświęcone teologii reformowanej. Poszczególne parafie publikują swoje gazety parafialne: „Biuletyn” (Warszawa) czy „Nowiny” (Bełchatów-Kleszczów-Zelów).

Działalność ekumeniczna i międzynarodowa

Założenia eklezjologiczne oraz dynamizm i elastyczność wpisane w tradycję ewangelicką spowodowały, że tak w świecie, jak i w Polsce Kościoły ewangelickie przyjmują otwartą postawę

wobec innych wyznań i od samego początku ruchu ekumenicznego są jednym z motorów jego dążeń.

Już w 1944 r. luteranie i reformowani podpisali wraz z Kościołem Metodystycznym, Kościołem Starokatolickim Mariawitów i Polskim Narodowym Kościołem Katolickim dokument „Konfesja Polska. Wyznanie wiary polskich chrześcijan”²⁸. Kościół Ewangelicko-Augsburski i Ewangelicko-Reformowany są aktywnymi członkami Polskiej Rady Ekumenicznej (PRE) od momentu jej ukonstytuowania się w 1946 r. Pierwszym prezesem został ks. Zygmunt Michelis z Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Jednak z uwagi na presję władz PRL, w latach 1951–1955 działalność PRE została zawieszona.

W ramach Polskiej Rady Ekumenicznej oba Kościoły nawiązały w 1974 r. oficjalne stosunki z Kościołem Rzymskokatolickim w Polsce. Została wtedy powołana Komisja Mieszana PRE i Episkopatu ds. Ekumenizmu²⁹. Przy PRE zostaje utworzona Komisja ds. Nabożeństw Radiowych, planująca transmisje nabożeństw Kościołów członkowskich w radio. Oba Kościoły współpracują ze sobą w Komisji Młodzieży przy organizacji nabożeństw Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan oraz Światowego Dnia Modlitwy.

Prezesami PRE byli m.in. duchowni luterkańscy i reformowani. Prezesami z Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego byli ks. Zygmunt Michelis (1946–1960), ks. bp Janusz Narzyński (1983–1986), ks. bp Jan Szarek (1993–2001). Prezesami z Kościoła Ewangelicko-Reformowanego byli: ks. bp Jan Niewieczerał (1960–1975) i ks. bp Zdzisław Tranda (1991–1993). Obecnie funkcję tę sprawuje ks. bp Jerzy Samiec z Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego.

²⁸ K. Karski *Od Edynburga...*, s. 267.

²⁹ Tamże, s. 294.

Warszawa – Nabożeństwo Reformacyjne 29 X 2017 w kościele ewangelicko-augsburskim Świętej Trójcy (fot. Danuta Matloch)

Ks. bp Marek Izdebski z Kościoła Ewangelicko-Reformowanego jest członkiem Prezydium PRE (skarbnik).

Oba Kościoły były sygnatariuszami dokumentów, które powstały we współpracy z Konferencją Episkopatu Polski Kościoła Rzymskokatolickiego: „Sakrament chrztu znakiem jedności. Deklaracja Kościołów w Polsce na progu Trzeciego Tysiąclecia” (2000), „Małżeństwo chrześcijańskie osób o różnej przynależności wyznaniowej. Deklaracja Kościołów w Polsce na początku Trzeciego Tysiąclecia” (projekt 2011), „Apel Kościołów w Polsce o ochronę stworzenia” (2013), „Apel Kościołów w Polsce o poszanowanie i świętowanie niedzieli” (2015) oraz „Przesłanie Kościołów w Polsce w sprawie uchodźców” (2016).

Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP jest jednym z członków założycieli Światowej Federacji Luterńskiej (ŚFL) (1947) i pielęgnuje relacje z Kościołami zrzeszonymi w Federacji. Przedstawiciele Kościoła aktywnie uczestniczą w pracach ŚFL: obecnie sekretarzem ds. Europy jest ks. dr Ireneusz Lukas, członkiem Rady – dr Jerzy Sojka, a koordynatorką biura Kobiety w Kościele i Społeczeństwie

– Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska. Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce utrzymuje kontakty z wieloma Kościołami ewangelickimi na świecie. W szczególności współpracuje z: diecezją Uppsala Kościoła Luterńskiego w Szwecji, Kościołem Ewangelicko-Augsburskim na Słowacji, Synodem Oregon Kościoła Ewangelicko-Luterńskiego w Ameryce, niemieckimi ewangelickimi Kościołami krajowymi Westfalii i Hessen Nassau, a także Berlina, Brandenburgii i śląskich Górnych Łużyc, Saksonii, Północy, Bawarii i Nadrenii, Protestantckim Kościołem

w Holandii, Kościołem Luterńskim w Finlandii, Luterńskim Kościołem na Węgrzech, Śląskim Kościołem Augsburskiego Wyznania w Republice Czeskiej.

Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP utrzymuje braterskie więzi z Kościołami reformowanymi na całym świecie, głównie za pośrednictwem Światowej Wspólnoty Kościołów Reformowanych (wcześniej Światowego Aliansu Kościołów Reformowanych). W latach 2002–2006 ks. bp Marek Izdebski pełnił funkcję wiceprezidenta obszaru europejskiego Światowego Aliansu Kościołów Reformowanych (obecnie Światowa Wspólnota Kościołów Reformowanych).

Kościół Ewangelicko-Reformowany współpracuje z niemieckimi Kościołami krajowymi Bawarii, Hessen-Nassau, Lippe, Nadrenii, Westfalii, Reformowanym Kościołem Północno-Zachodnich Niemiec i Bawarii, oraz Kościołem Reformowanym w Rumunii (okręg Oradea), Ewangelickim Kościołem Czeskobraterskim i Kościołem Ewangelicko-Reformowanym na Litwie.

Obydwa Kościoły działają również we Wspólnocie Ewangelickich Kościołów Europy

(Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa – GEKE). Delegat Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, ks. Roman Lipiński (ur. w 1946 r.), uczestniczył w pracach Wspólnoty nad dokumentem „Kościół i Izrael”, który został przyjęty w Belfaście w 2001 r. i ustalił zasady stosunków między Kościołami ewangelickimi i wyznawcami judaizmu.

Członkowie obydwu Kościołów przywiązują też wagę do dobrych relacji z inną mniejszością wyznaniową w Polsce, z którą dzielą wspólną historię – wyznawcami judaizmu. W trudnym okresie okupacji członkowie Kościołów nieśli pomoc Żydom. Ich działania zostały uhonorowane medalem „Sprawiedliwi wśród Narodów Świata”, a ich imiona i nazwiska znalazły się w Ogrodzie Sprawiedliwych w Warszawie. W 1995 r., z okazji 50. rocznicy zakończenia II wojny światowej i 50. rocznicy wyzwolenia niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady w Oświęcimiu, Synod Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP przyjął Przesłanie, w którym o antysemityzmie napisano m.in.: „Chrześcijanie muszą wyznać i ten grzech, który ich kała, wyrazić żal za wszystkie zbrodnie antysemityzmu oraz nieustannie prosić siostry i braci z Narodu Wybranego – Izraela o przebaczenie”³⁰. Obecnie członkowie Kościoła dają temu wyraz również poprzez swą pracę na rzecz wykorzeniania stereotypów i zbliżenia wyznawców obu religii działając np. w Polskiej Radzie Chrześcijan i Żydów (PRChiŻ).

Synod Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP wydał w 2000 r. stanowisko dotyczące stosunku chrześcijan do Żydów. W dokumencie

Synod zdecydowanie dystansuje się od wypowiedzi ks. M. Lutra nt. Żydów: „Jako ewangelicy wyznania augsburskiego w niczym nie czujemy się związani wypowiedziami ks. doktora Marcina Lutra przeciwko wyznawcom judaizmu, które naszym zdaniem należą do ducha epoki, która już minęła. Wyrażamy jednak głęboki żal, jeżeli wypowiedzi antyżydowskie ks. doktora Marcina Lutra stały się kiedykolwiek zarzewiem nienawiści i prześladowań Żydów ze strony ewangelików na naszej polskiej ziemi i gdziekolwiek na świecie”³¹.

Kościół Ewangelicko-Augsburski i Ewangelicko-Reformowany współpracują ze sobą od kilku stuleci. Specyficzne uwarunkowania życia Kościoła w Polsce zaowocowały wyprzedzającymi swoje czasy aktami współpracy międzywyznaniowej już w czasach Reformacji (Uгода Sandomierska, 1570), a także w XVIII i XIX w. (próby unii kościelnej w postaci Konsystorza Generalnego dla obu wyznań). W 1970 r. Synod Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej potwierdził wspólną kazalnicy i Stołu Pańskiego z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim w Rzeczypospolitej Polskiej, a wkrótce potem ogłosił „Deklarację braterskiej współpracy” z Kościołem Ewangelicko-Methodystycznym w Rzeczypospolitej Polskiej.

W 2012 r. podpisane zostało *Porozumienie* pomiędzy dwoma Kościołami, określające zasady przynależności ewangelików reformowanych do parafii luterańskich i luteran do parafii ewangelicko-reformowanych w Polsce, bez konieczności zmiany wyznania. Owocem dobrej współpracy jest też spotkanie i wspólne obrady Synodów

³⁰ Przesłanie Synodu w związku z 50. rocznicą zakończenia II wojny światowej w Europie i 50. rocznicą wyzwolenia obozu w Oświęcimiu – 1995, „Jednota” 7 (1995), <http://www.jednota.pl/index.php/dokumenty-26854/2880-przeslanie-synodu-w-zwiazku-z-50-rocznica-zakonczenia-ii-wojny-swiatowej-w-europie-i-50-rocznica-wyzwolenia-obozu-w-oswiecimiu-1995> (dostęp 24.04.2017).

³¹ Tekst stanowiska: http://luteranie.pl/o_kosciele/oswiadczenia_kosciola/polscy_luteranie_a_zydzi.html (dostęp 24.04.2017).

Warszawa – Centrum Luteranckie (fot. Halina Sztrantowicz)

Kościół Ewangelicko-Augsburski i Ewangelicko-Reformowany w dniach 14–16 października 2016 r. w Cieszynie, zorganizowane dla uczczenia jubileuszu 500 lat Reformacji. W 2017 r. oba Kościoły aktywnie włączyły się w organizację obchodów tego jubileuszu.

Świdnica – Międzyreligijne spotkanie z Dalajlamą w Kościele Pokoju 21 IX 2016 r. (fot. Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska)

3

REFORMACJI

Wewnątrzewangelickie dążenia ekumeniczne

Dariusz Bruncz

Reformacja nigdy nie była fenomenem monolitycznym, a ruchem, który oprócz wymiaru religijnego posiadał mocne zakorzenienie i oddziaływanie kulturowe, polityczne i społeczne. Od początku charakteryzowała się zarówno doktrynalną, jak i organizacyjną różnorodnością. Procesy reformacyjne na dzisiejszych terenach Rzeczypospolitej przebiegały odmiennie – inne oblicze miała Reformacja na Śląsku, Pomorzu, w Małopolsce czy na Mazowszu. Podobnie jak w innych krajach europejskich, na ziemiach polskich dominowały dwie tradycje reformacyjne – luteranie (ewangelicy wyznania augsburskiego) oraz reformowani (ewangelicy przyznający się do dziedzictwa szwajcarskiego nurtu Reformacji, przyjmujący różne teksty wyznaniowe). Ponieważ Polska była krajem bardziej tolerancyjnym niż tereny pod bezpośrednim panowaniem katolickich Habsburgów i propapieskich ksiąząt niemieckich, na terenie Rzeczypospolitej nową ojczyznę znaleźli niektórzy spadkobiercy czeskiego ruchu prerreformacyjnego – husytów, nazywani później braćmi czeski. W późniejszym czasie pojawiły się inne denominacje związane z anabaptyzmem i ruchem antytrynitarским (socynianie). Mówienie o Reformacji zawsze musi zakładać jej pluralną strukturę, nawet jeśli w historiografii i teologii przyjął się termin w liczbie pojedynczej, sugerujący jednolitość ruchu dążącego do reformy zachodniego chrześcijaństwa. Co ciekawe, owo zróżnicowanie nierzadko było ukazywane jako dowód na autodestrukcję „innowierczej rewolty”. Argument ten pomija jednak fundamentalny fakt, że samo chrześcijaństwo nigdy nie było monolitem – już kanon Nowego Testamentu ukazuje zdumiewającą mozaikę myśli chrześcijańskiej. Innymi słowy, nie było w dziejach chrześcijaństwa takiego momentu, w którym wszyscy myśleliby,

wierzyliby i wyznawaliby to samo. Reformacja, podobnie jak inne ruchy religijne, wpisuje się w ten fenomen.

Warto zauważyć, że kontrowersje doktrynalne toczone w XVI w. między głównymi nurtami reformacyjnymi w Europie, w Rzeczypospolitej nie były prowadzone z taką ostrością, jak np. na terenie Niemiec. Owszem, odbywały się dyskusje teologów czy synody, jednak zagrożenia ze strony Kościoła rzymskokatolickiego – wspieranego przez autorytet władzy królewskiej spowodowało, że na różnych płaszczyznach dochodziło do mniej lub bardziej sformalizowanych porozumień i wspólnych działań między przedstawicielami luteran, reformowanych i braci czeskich. Ponadto należy również wskazać na fakt, że okres pojawienia się idei reformacyjnych w Polsce był jednocześnie epoką paneuropejskiej konfesjonalizacji, a więc złożonego procesu tworzenia się odrębnych, niezależnych od Rzymu instytucji kościelnych z własnym korpusem doktrynalnym, liturgią i porządkiem prawnym. Zreformowane Kościoły katolickie – bo tak postrzegali się zwolennicy Reformacji – wzmacniały wyznaniową różnorodność Rzeczypospolitej. Oto obok stosunkowo dużej obecności na wschodzie kraju Cerkwi prawosławnej pojawiły się nowe organizmy kościelne, które stanowiły wyzwanie zarówno dla władz, jak i Kościoła rzymskiego. Trudno mówić o konkretnej dacie, która opisywałaby usamodzielnienie się nowych Kościołów. Związane jest to m.in. z faktem, że jeszcze pod koniec I połowy XVI w. trwały – nieudane jak wiemy – próby przywrócenia organizacyjnej jedności zachodniego chrześcijaństwa. Konflikty zbrojne, interesy polityczne i oczywiście wyostrające się pozycje teologiczne związane ze wspomnianą konfesjonalizacją uniemożliwiły zapobieżenie ostatecznemu rozłamowi. Co ciekawe,

próby porozumienia podejmowano w Polsce jeszcze w XVII w., czego dobitnym przykładem jest Colloquium Charitativum zorganizowane w 1645 r. w Toruniu pod patronatem króla Władysława IV. Uczestniczyli w nim teolodzy luterkańscy (27), reformowani (25) i rzymskokatolicy (24). Jest to istotny fakt, gdyż przez pierwsze dekady Reformacji Kościoły reformacyjne nie postrzegały się jako odrębne Kościoły, ale jako zreformowane wspólnoty (zборы) jednego, katolickiego (powszechnego) Kościoła. Powstanie niezależnych Kościołów w ramach politycznych jurysdykcji książąt niemieckich, ale także w innych częściach Europy, stopniowo zmieniało tę świadomość. Zaczęła tworzyć się i pogłębiać tożsamość wyznaniowa.

Na terenach dzisiejszej Polski „reformacje” miały różny przebieg, szczególnie po wyjściu z ukrycia – po początkowym okresie prześladowań – zwolenników zmian. Główną siłą byli najwypierw luteranie, których szybko przerosli liczebnością reformowani. Dziś proporcje te są odwrotne. Tzw. dysydenci rozpoczęli żmudny proces konsolidacji poprzez tworzenie struktur synodalnych odpowiadających samorozumieniu Kościołów. I tak w listopadzie 1554 r. odbył się w Słomnikach pierwszy na ziemiach polskich synod protestancki, a konkretnie reformowany. Niespełna rok później w Poznaniu odbył się synod, w którym wzięli udział także luteranie. Również w 1555 r. reformowani i bracia czescy zawarli unię w Koźminku, która – mimo że nie była trwała – przyczyniła się później do wchłonięcia nurtu czeskokobraterskiego w struktury Kościoła ewangelicko-reformowanego. Przypieczętowaniem tego procesu jest decyzja synodu generalnego we Włodawie (1634) o ustanowieniu unii między Jednotą Braci Czeskich a ewangelicko-reformowaną Jednotą Litewską i Małopolską i o ujednoczeniu liturgii w trzech Jednotach.

Cezurą na skalę ogólnopolską, jak i europejską było podpisanie w 1570 r. Ugody Sandomierskiej między przedstawicielami Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (luterkańskiego), Ewangelicko-Reformowanego i Czeskokobraterskiego. I znów, z przyczyn politycznych i kościelno-politycznych było to dokument nietrwały, mimo że uutorował drogę do porozumień, w tym konfederacji warszawskiej (1573) oraz zbudował fundamenty dla poszukiwań wewnątrzprotestanckiej jedności, jednak z perspektywy wiemy, że był to również dokument unikatowy, uznawany za pierwszy ekumeniczny w pogrążonej w konfliktach religijnych Europie. Ugoda Sandomierska oznaczała nie tylko wzajemne uznanie się Kościołów reformacyjnych za prawdziwe Kościoły, ale wprowadzała coś absolutnie wyjątkowego i profetycznego – praktykowaną interkomunię i współużytkowanie kościołów i to mimo istniejących różnic doktrynalnych, dotyczących rozumienia Wieczery Pańskiej, predestynacji, Kościoła i jego ustroju. Na skutek przeniesionych z Niemiec konfliktów międzywyznaniowych, luteranie wystąpili na synodzie w Toruniu (1595) z Ugody Sandomierskiej.

Wewnątrzreformacyjny potencjał ekumeniczny widoczny był przede wszystkim w działalności reformatora Jana Łaskiego, który na terenie Polski, ale także we wschodniej Fryzji i Anglii stał się kluczowym animatorem reformowanego życia kościelnego. Choć nigdy nie nosił tytułu biskupa, to faktycznie nim był, zarządzając (biskup z gr. *episkopos* znaczy zarządca) zborami reformowanymi we Fryzji i kierując największym zborom wyznaniowych uchodźców w Anglii, tzw. Stranger Church w Londynie. Materiałnym uznanie dla zasług Łaskiego jest największa na świecie biblioteka ze zbiorami teologii reformowanej znajdująca się w Emden (Niemcy), a nazwana imieniem polskiego

reformatora. W roku jubileuszowym Reformacji na czele Johannes-a-Lasco-Bibliothek stanął Litwin ks. prof. Kestutis Daugirdas, którego zakres badań koncentruje się m.in. na historii Reformacji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Zwolennicy Reformacji próbowali nie tylko porozumieć się między sobą, ale szukali sojuszy z innymi mniejszościami – przykładem jest tzw. konfederacja wileńska z 1599 r., w której osłabieni ekspansywną unią brzeską prawosławni i wypierani przez kontrreformację protestanci zobowiązali się do współpracy przeciw działaniom większości. W ciągu wieków podejmowano różne próby porozumienia – część z nich w ogóle nie została opisana, a część jedynie skrótowo, jak choćby tzw. Porozumienie przyjacielskie (*Amica complanatio*) zawarte w Lesznie w 1678 r. między luteranami a reformowanymi czy unia sielecka z 1777 r. Wprawdzie historycy oceniają te porozumienia jako dalece spóźnione i nietrwałe, to jednak są one kolejnym elementem w bogatej historii luterancko-reformowanej współpracy. W lutym 1719 r. odbył się tzw. synod generalny w Gdańsku, podczas którego luteranie i reformowani z Polski i Litwy próbowali odtworzyć porozumienie osiągnięte w Sandomierzu w 1570 r. Był to pierwszy synod generalny obydwu tradycji, nie licząc regionalnych porozumień w różnych częściach kraju.

W skali europejskiej cezurą było wprowadzenie dekretem gabinetowym króla pruskiego Fryderyka Wilhelma unii kościelnej między luteranami a reformowanymi na terenie Prus. Powstała w 1817 r. Kościół ewangelicko-unijny (tzw. unia pruska, później staropruska) wprowadził nowe rozwiązania liturgiczne (m.in. jednolity strój duchownych) i wspólny zarząd. Poszczególne parafie same decydowały, czy chcą zachować wyznanie reformowane czy luteranckie oraz specyficzne

dla swoich tradycji elementy liturgii. Był to najbardziej rozpowszechniony model ewangelicko-unijny (tzw. unia administracyjna), ale znane też były inne rozwiązania w postaci unii wyznaniowej polegającej na stworzeniu jednego Kościoła łączącego niektóre teksty wyznania wiary (np. uznające zarówno Wyznanie augsburskie, jak i Katechizm Heideberski). Takim Kościołem jest np. Ewangelicki Kościół Palatynatu, nazywany również Protestanckim Kościołem Krajowym. Unia staropruska objęła Kościoły na dawnych i obecnych terenach Polski. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości – w okresie II Rzeczypospolitej działał w Małopolsce Kościół Ewangelicki Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, w którym większość stanowili luteranie. Podobnie i inne Kościoły ewangelicko-unijne na Górnym Śląsku czy Wielkopolsce miały bardziej charakter luterancki niż reformowany. Wprowadzenie unii przez władze pruskie nie zostało uznane przez wszystkich – konserwatywni luteranie utworzyli Kościół staroluterancki, a także niektóre zbory reformowane (np. w Lesznie) nie do końca podporządkowały się decyzji pruskiego króla.

Kolejne ważne wydarzenie unii administracyjnej miało miejsce w latach 1828–1849, kiedy obydwie Kościoły posiadały wspólny Konsystorz w Królestwie Kongresowym, a więc zarząd – najwyższy organ władzy wykonawczej. Nawet po jego rozwiązaniu współpraca wciąż przebiegała bez większych trudności. Do tarć i nieporozumień dochodziło nie tyle między obydwoma Kościołami, co wewnątrz nich w kwestiach narodowościowych. Zarówno reformowani, jak i luteranie posiadali parafie polsko- i niemieckojęzyczne.

Punktem kulminacyjnym we wspólnej historii luterancko-reformowanej w skali pan-europejskiej było podpisanie w 1973 r. tzw.

Konkordii leuenberskiej między Kościołami ewangelicko-luterańskimi, ewangelicko-unijnymi i ewangelicko-reformowanymi. Ustanawiała ona pełną wspólnotę Stołu Pańskiego i Ambony (Kazelnicy), tzn. nie tylko wzajemne uznanie się za prawdziwe Kościoły, czysto i wiernie nauczające Ewangelii, ale też wprowadzała oficjalnie interkomunię, zakładającą również uznanie i wymiennosc urzędów kościelnych. Mimo wciąż istniejących różnic w rozumieniu sakramentu Wieczerzy Pańskiej, odmiennej liturgii i innych aspektów życia duchowego, Kościoły sygnujące Konkordię stwierdziły, że nie ma przeszkód, aby wspólnie gromadzić się wokół Stołu Pańskiego, nawet jeśli każde z nich pozostaje przy swoim zdaniu w poszczególnych kwestiach dogmatycznych.

Porozumienie nazywane przez teologów „pojednaną różnorodnością” stało się praktycznym modelem dążeń ekumenicznych Kościołów wyrosłych z Reformacji i zarazem egzemplifikacją reformacyjnego rozumienia jedności, która nie wymaga zrzeczenia się tożsamości i jednocześnie umożliwia wspólną Eucharystię. Model ten nie jest kompatybilny z rozumieniem jedności w katolicyzmie, prawosławiu czy niektórych Kościołach protestanckich, jednak jego aspekty stały się inspiracją i ważnym czynnikiem do poszukiwania nowych możliwości współpracy. Kościoły, które podpisały Konkordię leuenberską zgromadzone są we Wspólnocie Kościołów Ewangelickich w Europie, obejmującą obecnie nie tylko luteran i reformowanych, ale też metodystów i Kościoły odwołujące się do dziedzictwa prerreformacyjnego (waldensi, husyci). Warto podkreślić, że na gruncie polskim Konkordia leuenberska nie była wydarzeniem, które radykalnie zmieniło rzeczywistość, gdyż polscy luteranie i reformowani praktykowali wspólnotę Stołu Pańskiego, a duchowni gościnnie wygłaszali kazania

w bratnich Kościołach na długo przed ustanowieniem paneuropejskiego porozumienia Kościołów reformacyjnych. Ponieważ reformowanych w Polsce było znacznie mniej, uczestniczyli w życiu religijnym parafii luterańskich, do których raz na kwartał lub rzadziej przyjeżdżał duchowny reformowany prowadząc nabożeństwo w obrządku ewangelicko-reformowanym dla całego zboru, a więc również dla luteran (np. w Krakowie, Gorzowie Wlkp., Wrocławiu, Sopocie). 22 lutego 2012 r. praktyka ta została instytucjonalnie poszerzona poprzez uroczyste podpisanie w warszawskim kościele ewangelicko-augsburskim Świętej Trójcy porozumienie, zgodnie z którym luteranin czy reformowany może przynależeć do parafii siostrzanego Kościoła i posiadać prawa wyborcze w tej parafii, jeśli w danej miejscowości nie ma jego macierzystej wspólnoty.

Z kolei 15 października 2016 r. po sesjach Synodów Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Ewangelicko-Reformowanego odbyło się w Cieszynie wspólne posiedzenie obydwu Synodów Kościołów – drugie we wspólnej historii Kościołów. Z okazji jubileuszu 500-lecia Reformacji połączone Synody wydały oświadczenie, w którym stwierdzono m.in.: „Czas Jubileuszu stawia również przed nami nowe wyzwania. Deklarujemy gotowość zacieśnienia współpracy w zakresie świadectwa wiary (*martyria*), wspólnoty Ludu Bożego (*koinonia*), posługi potrzebującym (*diakonia*) i głoszenia Słowa Bożego z modlitwą (*leiturgia*). Chcemy, aby ten rok świętowania był czasem urzeczywistniania prawdy o Kościele stale reformującym się według Słowa Bożego, który odpowiedzialnie reaguje na wyzwania współczesności i nieustannie niesie całemu światu poselstwo Ewangelii. Mamy nadzieję, że stanie się on też znaczącym impulsem ekumenicznym w życiu chrześcijan”.

Luteranie i reformowani współpracują dziś na wszystkich płaszczyznach życia kościelnego: parafialnej, lokalnej, regionalnej, ogólnokrajowej i globalnej. W zależności od potrzeb i możliwości działania, instytucjonalne ramy tej współpracy mają różne natężenie. Istotne są wspólne inicjatywy podejmowane na płaszczyźnie globalnej poprzez Światową Federację Luterską (ŚFL) i Światową Wspólnotę Kościołów Reformowanych (ŚWKR). Symbolicznym świadectwem tych dążeń było z jednej strony podpisanie przez reformowanych Wspólnej Deklaracji o Usprawiedliwieniu pomiędzy ŚFL a Kościołem rzymskokatolickim, przyjętej w 1999 r. i zaaprobowanej później przez Światową Radę Metodystyczną i Wspólnotę Anglikańską, a z drugiej przyjęcie wspólnego dokumentu między ŚFL a ŚWKR, w którym globalnie potwierdzono wolę dalszego pogłębiania jedności: „Dar jedności nie wymaga jednolitości, ale daje się znaleźć i świętować w różnorodności. Różnorodność naszych tradycji wyznaniowych

i naszych Kościołów odzwierciedla się odpowiednio w naszych różnych sytuacjach życiowych i to w ten sposób, że jesteśmy przez tę różnorodność zjednoczeni, a nie podzieleni (...) Wspólnie świętujemy, że jesteśmy jedno w Chrystusie i dzielimy wspólne dziedzictwo reformacyjne oraz wspólną wiarę. Jesteśmy zjednoczeni w wyznawaniu Ewangelii Jezusa Chrystusa”.

Dokument nazwano „Świadectwem wittenberskim” i został podpisany 5 lipca 2017 r. w obecności ekumenicznych partnerów w kościele ewangelickim Marii Panny w Wittenberdze, uznawanym za kolebkę XVI-wiecznej Reformacji, gdzie kazania wygłaszał ks. Marcin Luter.

Cieszyn – odczytanie wspólnego przesłania z okazji Jubileuszu 500 lat Reformacji (fot. Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska)

Cieszyn – Sesja połączonych Synodów Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Kościoła Ewangelicko-Reformowanego (fot. Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska)

4

REFORMACJI

Luteranie i reformowani w Polsce wczoraj i dziś

Jarosław Kłaczko, Agnieszka Zielińska

Ewangelicy – luteranie i kalwiści funkcjonują w Polsce jako struktury konfesyjne w sposób nieprzerwany od czasów Reformacji. W Żychlinie koło Konina działa także najstarsza parafia reformowana. Luteranie zaś od blisko 500 lat zamieszkują zwartą grupą Śląsk Cieszyński, a jeszcze 100 lat temu w Wiśle stanowili blisko 100% mieszkańców.

Nie zmienia to faktu, że wiek XX należy do czasu stopniowego zmniejszania się liczby wyznawców obu konfesji na ziemiach polskich.

Z chwilą odrodzenia się w 1918 r. niepodległej Rzeczypospolitej protestanci stanowili 3,7% ogółu ludności ówczesnej Polski (ok. 1 015 tys.), dziesięć lat później już 2,7% (852 tys.). W następnych latach liczba ta systematycznie spadała osiągając pod koniec lat trzydziestych poziom 835 tys. wyznawców (2,6%)¹.

Wśród protestantów dominowali członkowie tradycyjnych, historycznych Kościołów ewangelickich. Funkcjonowało siedem Kościołów ewangelickich opierających się na dogmatyce luterskiej lub kalwińskiej. Były to: Kościół Ewangelicko-Augsburski, Ewangelicki Kościół Unijny, Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku, Ewangelicki Kościół Augsburskiego i Helweckiego Wyznania w Małopolsce, Kościół Ewangelicko-Luterski (staroluterski), Kościół Ewangelicko-Reformowany (tzw. Jednota Warszawska), Wileński Kościół Ewangelicko-Reformowany (tzw. Jednota Wileńska).

Przyczyny takiej liczebności tkwiły głównie w historii przynależności państwowej terenów, na których mieszkali członkowie tych Kościołów. Lokalny ewangelicyzm kształtował swoje struktury wraz z powstawaniem nowych państw, na danym obszarze przyjmując przeważnie postać Kościołów krajowych. Odrodzone państwo polskie składało się zaś z terenów przynależnych do 1918 r. do Niemiec, Austro-Węgier oraz Rosji.

Najliczniejszy był Kościół Ewangelicko-Augsburski. Liczył on prawie pół miliona wiernych, którzy mieszkali przeważnie na terenie dawnego zaboru rosyjskiego². Zdecydowana większość z nich mieszkała w województwach łódzkim, warszawskim i wołyńskim. W tym pierwszym żyło 173 tys. ewangelików (tylko w samej Łodzi 50 tys.) W drugim województwie liczba ewangelików sięgała 83,5 tys. osób (w Warszawie ok. 15 tys.). W województwie wołyńskim znajdowało się ok. 45 tys. ewangelików. Mało było ich natomiast w województwie wileńskim, mimo że w Wilnie istniał zbór założony jeszcze w 1555 r. przez Radziwiłłów liczący około 1 200 członków³.

W grudniu 1918 r. pod warszawską jurysdykcję podporządkowano parafie ewangelickie ze Śląska Cieszyńskiego liczące blisko 100 tys. członków. W sierpniu 1920 r. połowa z nich znalazła się jednak w Czechosłowacji i musiała się usamodzielnic tworząc osobny Kościół. Ich ponowne włączenie do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego nastąpiło jesienią 1938 r. po włączeniu Zaolzia⁴.

¹ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 31.

² A. Kleindienst, O. Wagner, *Der Protestantismus in der Republik Polen 1918/1919 bis 1939 im Spannungsfeld von Nationalitätenpolitik und Staatskirchenrecht, kirchlicher und nationaler Gegensätze*, Marburg/Lahn 1980, s. 70.

³ S. Grelewski, *Wspólnoty protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 234–244.

⁴ O. Michejda, *Piąte pięćdziesięciolecie Kościoła Jezusowego na Wyższej Bramie przed Cieszynem (1909–1959)*, w: *Z historii Kościoła Ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, pod red. T. Zielińskiego, Katowice 1992, s. 202; R. Janik, *Diecezja*

Z terenu dawnego zaboru austriackiego w 1922 r. do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego przyłączył się liczący 1 200 członków zbor krakowski, zrywając jednocześnie swoje administracyjne więzi z lokalnym Kościołem Ewangelickim Augsburskiego i Helweckiego Wyznania w Małopolsce.

Parafie ewangelicko-augsburskie zaczęły także powstawać na terenach byłego zaboru pruskiego (województwa poznańskie i pomorskie). Było to związane z napływem na tamte obszary ludności z pozostałych części kraju oraz z przyznanej Czechosłowacji części Śląska Cieszyńskiego. Polskie parafie ewangelicko-augsburskie powstały w: Poznaniu, Pawłowie, Działdowie, Bydgoszczy, Toruniu, Tczewie, Gdyni i Grudziądzu. Zbory ewangelicko-augsburskie w okresie międzywojennym liczyły łącznie 90 parafii, 43 filiały, 129 kościołów i 220 kaplic, w których pracowało 220 pastorów. Liczbę wiernych i ich przynależność administracyjną obrazuje poniższe zestawienie.

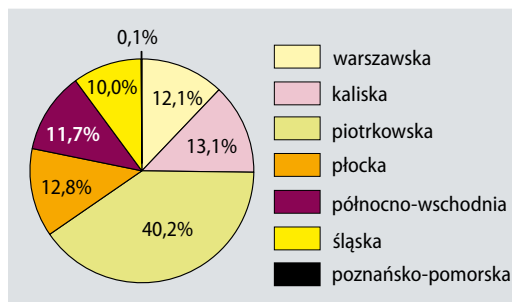
Tabl. 1. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w 1923 r. według diecezji

Diecezja	Wierni
Ogółem	449 609
Piotrkowska	180 768
Kaliska	58 739
Płocka	57 510
Warszawska	54 371
Północno-Wschodnia	52 631
Śląska	45 170
Poznańsko-Pomorska	420

Źródło: S. Grelewski, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 237–246.

Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w 1923 r. stanowili najliczniejsze grono w diecezji piotrkowskiej – odnotowano tam 180 768 osób przede wszystkim dlatego, że w skład tej diecezji wchodziła Łódź. Najmniej zaś było ich na terenie diecezji poznańsko-pomorskiej – tylko 420 osób. Ogólna liczba wiernych tego Kościoła na terenie Rzeczypospolitej to 449 609 osób.

Wykres 1. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w 1923 r. według diecezji

Źródło: S. Grelewski, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 237–246.

Ewangelicy reformowani w międzywojennej Polsce byli zdecydowanie mniej licznie reprezentowani. Na terenie dawnego zaboru rosyjskiego grupowali potomków reformacyjnej szlachty, np. rodzinę Skierskich oraz osoby pochodzenia czeskiego i niemiecko-szwajcarskiego. Kalwinizm był również otwarty – zwłaszcza w XIX w. – na konwersje z judaizmu oraz rzymskich katolików w okresie międzywojennym.

W Polsce działały dwa Kościoły z siedzibami w Warszawie i Wilnie. Wynikało to z historycznych uwarunkowań i nawiązywania przez oba

cieszyńska w 80-lecie złączenia z luteraniskim Kościołem w Polsce, Cieszyn 1998, s. 84; E. Kneifel, Geschichte der Evangelisch Augsburgischen Kirche in Polen 1555–1939, Niedermarschacht 1964, s. 206; P. Kennig, Z dziejów luteranizmu w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała 2000, s. 51–52; A. Buzek, Z ziemi piastowskiej – wspomnienia, Warszawa 1963, s. 191–192; P. Hulka-Laskowski, Śląsk za Olzą, Katowice 1938, s. 20–21.

Kościół do dawnych przedrozbiorowych Jednot działających na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kościół z siedzibą w Warszawie uważał się za spadkobiercę Jednoty Małopolskiej i obejmował swoim działaniem tereny Polski Centralnej. Jego sieć parafialna nie była zbyt liczna. Parafie istniały, oprócz Warszawy, także w: Łodzi, Żelowie, Kucowie, Sielcu, Żychlinie. Do 1930 r. pod Konsystorz w Warszawie podlegała jeszcze wołyńska parafia w Michałowce. Istniały też zbory filialne w Żyrardowie (od 1874 r.), Lublinie (od 1870 r.), Staroiwicznie, Poznaniu (od 1925 r.), Bydgoszczy (od 1925 r.) i Krakowie (od 1926 r.). W 1933 r. utworzono także filiały w Wilnie⁵.

Wileńscy ewangelicy reformowani znaleźli się po 1918 r. w zdecydowanie gorszej sytuacji. Większość ich struktur parafialnych pozostała na terenie Litwy i ZSRR. Po polskiej stronie pozostała praktycznie tylko parafia w Wilnie. Zdecydowano jednak utrzymać odrębność organizacyjną i przystąpiono do rozbudowy struktur. Opieką religijną objęto Czechów wołyńskich oraz prowadzono akcję misyjną głównie wśród ludności białoruskiej, ukraińskiej i żydowskiej⁶. Dokonano także nowego podziału administracyjnego tworząc trzy dystrykty: wileński, wołyński i białostocki⁷.

Najwięcej wiernych zborów ewangelicko-reformowanych w 1923 r. mieszkało w Warszawie i stanowili tam łącznie 6 000 osób. Liczna grupa była również w Żelowie (powiat łaski) – 2 522 osoby.

Najmniej było ich na terenie filiałów w Bydgoszczy i Poznaniu – po 20 osób. Łącznie na terenie Rzeczypospolitej odnotowano 10 150 osób (tabela 2).

Tabl. 2. Wierni zborów ewangelicko-reformowanych według miejscowości w 1923 r.

Miejscowość	Wierni
Ogółem	10 150
Warszawa	6 000
Żelów pow. Łaski	2 522
Łódź	600
Kuców pow. Piotrków	509
Żyrardów filiał	178
Żychlin	126
Staroiwiczna filiał pow. Warszawa	50
Kraków filiał	35
Wilno filiał	35
Lublin filiał	30
Sielec pow. Stopnica	25
Poznań filiał	20
Bydgoszcz filiał	20

Źródło: S. Grelewski, Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej, Lublin 1937, s. 250–251.

⁵ Evangelisches Zentralarchiv, B. 5, sygn. 920, *Raport z 1918 r. dotyczący liczebności i rozmieszczenia Kościołów ewangelickich na terenie Królestwa Polskiego*, k. nlb.; W. Gastpary, *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych, cz. 1, 1918–1939*, Warszawa 1978, s. 92; M. Kosman, *Litewska Jednota ewangelicko-reformowana od połowy XVII w. do 1939 r.*, Opole 1986, s. 84–85.

⁶ Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (LVIA), Wileński Konsystorz Ewangelicko-Reformowany (WKER), F. 606, sygn. 9, k. 219 i 220.

⁷ Tamże, s. 261–270.

Na terenach byłego zaboru austriackiego (Galicji) liczba ewangelików nie przekroczyła nigdy 50 tys. osób i zgrupowana była wyspowo na obu kresach dawnej prowincji oraz w dwóch głównych miastach – Krakowie i Lwowie.

Wierni Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania w Małopolsce Wschodniej w 1923 r. zostali określani pod względem liczebności terytorialnej, jak również narodowości (tabela 3). Jak wykazują dane, Kościół Ewangelicki Augs-

Tabl. 3. Wierni Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania w Małopolsce Wschodniej według senioratów oraz narodowości w 1923 r.

Seniorat	Wierni Wyznania Augsburskiego	Wierni Wyznania Helweckiego	Polacy	Niemcy	Ukraińcy	Inne narodowości	Razem (struktura pozioma)
Razem (struktura pionowa)	27 808	4 025	1 826	28 750	1 137	32	31 518
Średni	11 095	558	1 236	10 362	23	32	11 653
Wschodni	10 345	569	93	10 188	633	–	10 914
Zachodni	4 740	26	497	4 269	–	–	4 766
Reformowany	1 628	2 872	–	3 938	246	–	4 265

Źródło: S. Grelewski, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 280–281.

Po 1918 r. miejscowe struktury kościelne liczyły ok. 28 tys. wyznawców, z czego ok. 15% stanowili reformowani. Większość wyznawców stanowiła ludność niemiecka, która zamieszkiwała przeważnie tereny rolnicze (tzw. kolonie) oraz miasta w województwach lwowskim, stanisławowskim i tarnopolskim. Ludność polska zamieszkiwała natomiast Białą Krakowską (obecnie część Bielska-Białej), Lwów, Jarosław i Nowy Sącz. Członkami Kościoła byli także Ukraińcy. Siedziba władz kościelnych mieściła się do 1924 r. w Białej, a następnie została przeniesiona do Stanisławowa. Pod względem organizacyjnym Kościół dzielił się na cztery senioraty: zachodni, średni, wschodni oraz ewangelicko-reformowany. Łącznie w ich skład wchodziły 24 parafie obsługiwane przez 25 duchownych. Na czele poszczególnych senioratów stali seniorzy.

burskiego i Helweckiego wyznania w Małopolsce Wschodniej, liczył 27 808 osób, z czego najwięcej było ich w senioracie średnim – 11 095 osób. Z kolei wierni helweckiego wyznania liczyli łącznie 4 025 osób, z czego 2 872 osoby w senioracie reformowanym. Pod względem narodowościowym wśród wszystkich wiernych dominowali Niemcy – było ich łącznie we wszystkich senioratach 28 750 osób. Drugą pod względem liczebności grupą narodowościową byli Polacy – 1 826 osób, zaś trzecią Ukraińcy – 1 137 osób. Niemcy i Polacy przeważali na terenie najliczniejszego zresztą senioratu średniego, zaś Ukraińcy na terenie senioratu wschodniego.

Na terenach dawnego zaboru pruskiego dominowali członkowie Ewangelickiego Kościoła Unijnego. Jego siedzibą był Poznań, a najwyższą

władzę prawodawczą stanowił Synod Krajowy. Władzą wykonawczą Kościoła był Konsystorz⁸. Podlegały mu parafie ewangelicko-unijne z terenów Wielkopolski, Pomorza Gdańskiego i skrawka dawnych Prus Wschodnich (powiat działdowski). Podzielony był na 407 parafii w ramach 27 superintendentur (125 parafii działało w województwie pomorskim, a 282 na terenie województwa poznańskiego). Po zmianie granic województw w kwietniu 1938 r. superintendentury: Bydgoszcz, Bydgoszcz II, Inowrocław oraz Łobżenica znalazły się na terenie województwa pomorskiego⁹. W 1938 r. liczba członków Kościoła nie przekraczała 300 tys. osób.

Według danych z 1932 r. wierni zborów ewangelicko-unijnych na terenie Rzeczypospolitej liczyli łącznie 292 476 osób. Najwięcej było ich na terenie superintendentury Wolsztyn Nowy-Tomyśl – 22 950 osób, Chełmno – 17 182, jak również na terenie superintendentury Ostrzeszów – 16 376 osób. Najmniej wiernych odnotowano na terenie superintendentury Poznań II – 1 949 oraz Wieleń – 1 127 (tabela 4, wykres 2).

Po podziale Górnego Śląska w czerwcu 1922 r. między Polskę i Niemcy ustała podległość pozostałych w Polsce parafii ewangelicko-unijnych pod Konsystorz we Wrocławiu. Podczas synodu okręgowego w Pszczynie 6 czerwca 1923 r.

Tabl. 4. Wierni zborów ewangelicko-unijnych według superintendentur w 1932 r.

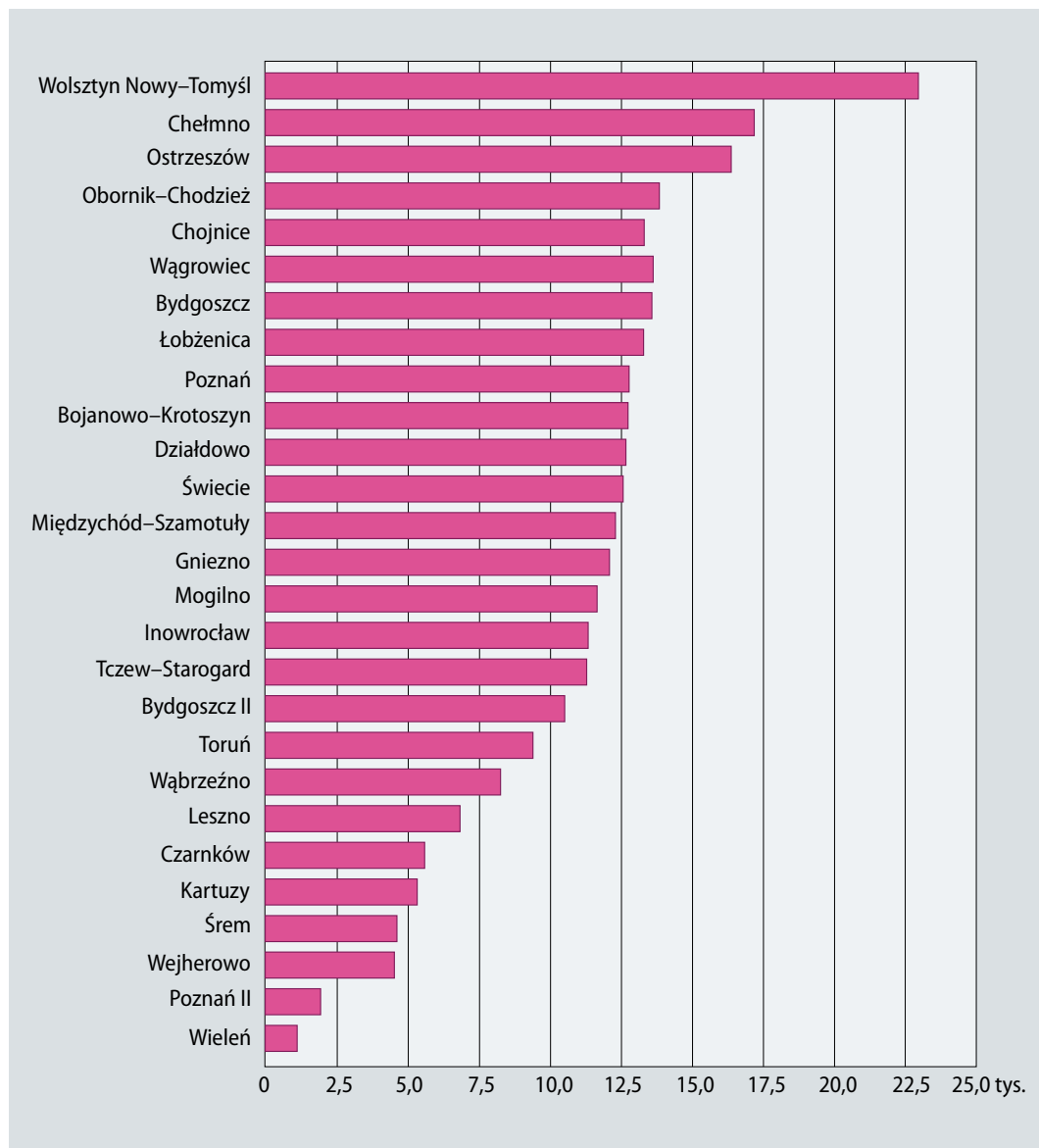
Superintendentura	Wierni	Superintendentura	Wierni
Ogółem	292 476	Gniezno	12 100
Wolsztyn Nowy-Tomyśl	22 950	Mogilno	11 665
Chełmno	17 182	Inowrocław	11 351
Ostrzeszów	16 376	Tczew-Starogard	11 297
Oborniki-Chodzież	13 851	Bydgoszcz II	10 524
Chojnice	13 819	Toruń	9 407
Wągrowiec	13 638	Wąbrzeźno	8 273
Bydgoszcz	13 590	Leszno	6 851
Łobżenica	13 295	Czarnków	5 605
Poznań	12 786	Kartuzy	5 345
Bojanowo-Krotoszyn	12 753	Śrem	4 634
Działdowo	12 679	Wejherowo	4 542
Świecie	12 576	Poznań II	1 949
Międzychód - Szamotuły	12 311	Wieleń	1 127

Źródło: S. Grelewski, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 327–333.

⁸ S. Grelewski, dz. cyt., s. 326.

⁹ Tamże, s. 327–333.

Wykres 2. Wierni zborów ewangelicko-unijnych według superintendentur w 1932 r.

Źródło: S. Grelewski, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 327–333.

podjęto decyzję o powołaniu odrębnego Kościoła i powołano pięcioosobową Krajową Radę Kościelną Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku z prezesem Kościoła na czele¹⁰. Zwierzchnikowi Kościoła podlegało początkowo ok. 40 tys. wiernych, a w drugiej połowie lat 30 pozostało ok. 28 tys.¹¹. Był to wyraźny regres w stosunku do 1914 r., gdy na tym terenie przebywało 80 tys. ewangelików¹². Ewangelicyzm na Górnym Śląsku miał więc przed i po pierwszej wojnie charakter mniejszościowy i diasporalny. Parafie były także mieszane językowo i do każdej z 19 istniejących należeli zarówno polsko- jak i niemieckojęzyczni wierni. W powiatach – lublinieckim, tarnogórskim, świętochłowickim i katowickim dominowała ludność niemieckojęzyczna, zaś w rejonie Rybnika i Pszczyny polskojęzyczna. W zdecydowanej większości byli luteranami, jedynie zbór w Hołdunowie zamieszkiwali ewangelicy reformowani.

Wierni Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku według danych z 1930 r. liczyli razem 34 980 osób (tabela 5). Poszczególne parafie były jednak zróżnicowane pod względem liczby wiernych. Największa parafia istniała w Katowicach – liczyła ona 7 100 osób. Druga pod względem liczebności była parafia w Królewskiej Hucie (dziś Chorzów) – 5 015 osób. Dość liczne były parafie w: Pszczynie, Siemianowicach, Świętochłowicach czy Mikołowie. Najmniej liczne parafie, które odnotowano w 1930 r. to Piasek – 190 wiernych i Lubliniec – 160 osób.

Nieliczną i odrębną grupę stanowili na terenie dawnego zaboru pruskiego staroluteranie.

Tabl. 5. Wierni Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku według parafii w 1930 r.

Parafia ewangelicka	Wierni
Ogółem	34 980
Katowice	7 100
Królewska Huta	5 015
Pszczyna	3 015
Siemianowice	2 510
Mikołów	2 030
Świętochowice	2 020
Golaszowice	1 985
Mysłowice	1 550
Rozdzień	1 250
Nowawieś	1 215
Rybnik	1 110
Tarnowskie Góry	1 023
Ruptawa	996
Żory	985
Lipiny	915
Hołdunów	798
Wodzisław	615
Warszowice	498
Piasek	190
Lubliniec	160

Źródło: S. Grelewski, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 341.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Katowicach (APK), Urząd Wojewódzki Śląski (UWŚ), sygn. 1286, Pismo Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego z 26 III 1924 do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, k. 54–56.

¹¹ H. Czembor, *Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku (1922–1939)*, Katowice 1993, s. 27–30, 44–46; J. A. Badura, *Ewangelicy na Ziemi Pszczyńskiej*, Bielsko-Biała 2000, s. 31.

¹² H. Voss, *Die Unierte Evangelische Kirche in Polnisch Oberschlesien*, Szopienice 1937, s. 3.

Tworzyli oni w 1922 r. Kościół Ewangelicko-Luterański w Polsce Zachodniej. Liczył on jedynie ok. 3 500 członków zgrupowanych w parafiach: Bydgoszcz, Toruń, Poznań, Nowy Tomyśl, Rogoźno, Czarny Las. Wśród wiernych przeważali Niemcy,

polskojęzyczna parafia znajdowała się jedynie w wielkopolskiej miejscowości Czarny Las¹³. Przez większą część okresu międzywojennego siedziba władz Kościoła mieściła się w Rogoźnie, a we wrześniu 1935 r. została przeniesiona do Torunia.

Tabl. 6. Wierni Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego (Staroluterskiego) według parafii w 1932 r.

Parafia ewangelicka	Wierni
Razem	3 523
Bydgoszcz	503
Dworzysko	71
Jeziorki	117
Mieczkowo	119
Czarnylas	498
Granowiec	stacja kaznodziejska
Dębica	stacja kaznodziejska
Leszno	120
Nowy Tomyśl	215
Brody	stacja kaznodziejska
Nowa Boruja	170
Stara Tuchorza	65
Międzychód	48
Miłostowo	stacja kaznodziejska
Zamorze	stacja kaznodziejska
Sieraków	stacja kaznodziejska
Poznań	933

Parafia ewangelicka	Wierni
Glinka Duchowna	stacja kaznodziejska
Trzemeszno	46
Gniezno	35
Grzebienisko	38
Rogoźno	232
Oborniki	48
Budzyn	52
Margolin	35
Lipia Góra	97
Białośliwie	32
Toruń	49
Otłoczyn	stacja kaznodziejska
Skłudzewo	stacja kaznodziejska
Nakło	114
Łobżenica	stacja kaznodziejska
Sipiory	stacja kaznodziejska
Polichowo	148

Źródło: S. Grelewski, *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Lublin 1937, s. 341.

¹³ J. Rogall, *Die Geistlichkeit der Evangelisch-Unierten Kirche in der Provinz Posen 1871–1914 und ihr Verhältnis zur preussischen Polenpolitik*, Mahrburg/Lahn 1990, s. 159.

Parafie staroluterskie były z reguły nieliczne – największa w Poznaniu liczyła 933 osoby. Liczną była parafia w Bydgoszczy (503) i Czarnym Lesie (498) (tabela 6). W 1932 r. odnotowano też małe parafie i w Gnieźnie Margolinie (35 osób) czy też w Białoliwie (32 osoby).

Jak wynika z opisanego rzeczywistości, luteranie i ewangelicy reformowani należeli w sumie do siedmiu Kościołów. Wpływ na to miała historia

i ówczesnie ukształtowane podziały organizacyjne. Okres międzywojenny obfitował także w liczne wyjazdy ludności niemieckiej, co miało bezpośredni wpływ na stopniowy spadek liczby wyznawców. Protestantyzm zdobywał jednak powoli swoich zwolenników wśród ludności polskiej, ukraińskiej i białoruskiej. Wybuch II wojny światowej przerwał ten trend.

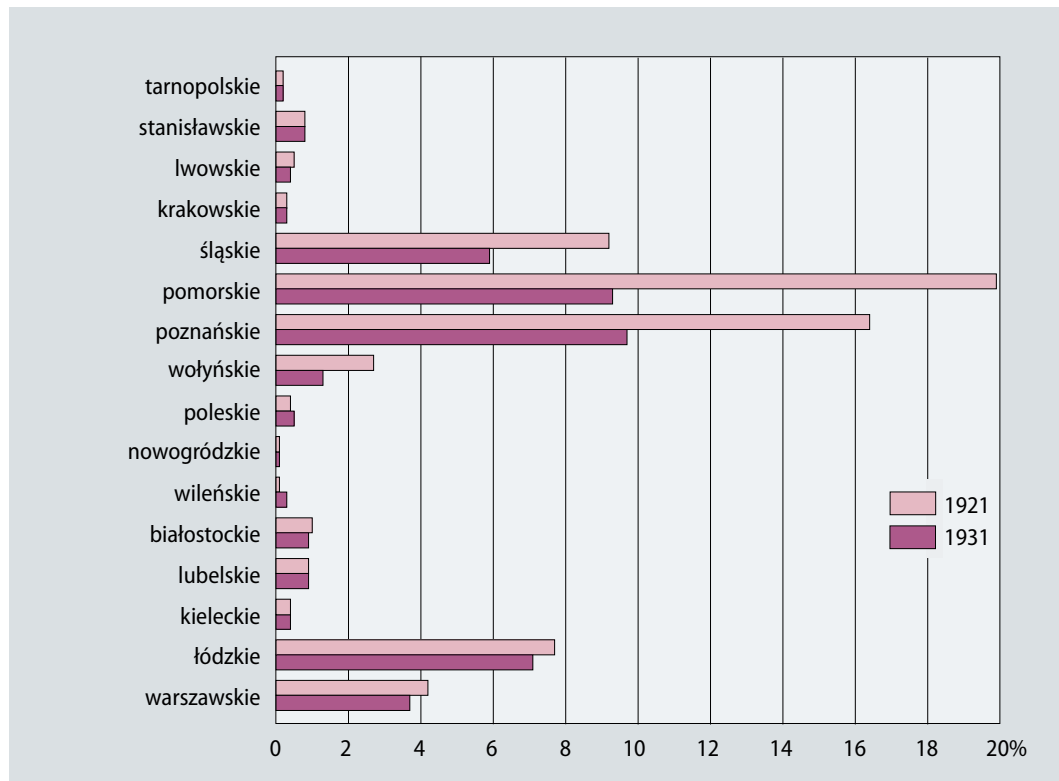
Tabl. 7. Ewangelicy* na terenie Rzeczypospolitej według województw w 1921 i 1931 r. Struktura narodowościowa ewangelików w 1931 r.

Województwo	1921	1931					
	%	Polacy	%	Niemcy	%	Razem	%
POLSKA	3,7	131 861	30,8	289 188	67,5	428 216	2,6
Warszawskie	4,2	32 865	32,9	62 598	62,6	99 967	3,7
Łódzkie	7,7	34 018	20,9	128 827	79,0	163 140	7,1
Kieleckie	0,4	2 623	28,8	6 431	70,7	9 095	0,4
Lubelskie	0,9	4 730	29,1	11 491	70,6	16 267	0,9
Białostockie	1,0	5 830	50,6	5 636	48,9	11 526	0,9
Wileńskie	0,1	846	46,7	799	44,1	1 810	0,3
Nowogródzkie	0,1	224	57,4	126	32,3	390	0,1
Poleskie	0,4	2 220	72,4	636	20,8	3 065	0,5
Wołyńskie	2,7	3 797	8,9	38 004	88,9	42 764	1,3
Poznańskie	16,4	3 190	36,6	5 485	62,9	8 715	9,7
Pomorskie	19,9	1 847	31,1	4 060	68,5	5 931	9,3
Śląskie	9,2	34 879	76,8	10 413	22,9	45 412	5,9
Krakowskie	0,3	1 856	41,1	2 640	58,5	4 513	0,3
Lwowskie	0,5	2 000	28,1	5 045	70,8	7 128	0,4
Stanisławowskie	0,8	419	6,2	5 806	85,8	6 768	0,8
Tarnopolskie	0,2	517	30,0	1 191	69,0	1 725	0,2

*Augsburskie, reformowane i unijne.

Źródło: *Historia Polski w liczbach. Państwo. Społeczeństwo*, T. I, Warszawa 2003, s. 385–387.

Wykres 3. Ewangelicy* na terenie Rzeczypospolitej według województw w 1921 i 1931 r.

*Augsburskie, reformowane i unijne.

Źródło: *Historia Polski w liczbach. Państwo. Społeczeństwo*, T. I, Warszawa 2003, s. 385–387.

Ewangelicy na terenie Rzeczypospolitej w 1921 r. stanowili 3,7% ogółu ludności, zaś w 1931 r. 2,6% (tabela 7, wykres 3). Największy ich odsetek wśród ogółu ludności odnotowano zarówno w 1921, jak i 1931 r. w województwie pomorskim i poznańskim, w następnej kolejności zaś w województwie śląskim i warszawskim. Jednocześnie na podstawie danych z 1931 r. należy stwierdzić, iż w większości województw wśród

ewangelików pod względem narodowościowym przeważali Niemcy nad Polakami. Bardzo dużą przewagę Niemców obserwować można było w województwach: wołyńskim, stanisławowskim, łódzkim, kieleckim i lubelskim. W województwie białostockim, wileńskim, nowogródzkim, poleskim i śląskim wśród ewangelików występowała przewaga Polaków.

Tabl. 8. Ewangelicy* w wybranych miastach Rzeczypospolitej w latach 1921 i 1931 (w %).

Miasta	1921	1931
Łódź	10,8	9,3
Gdynia	7,7	1,2**
Poznań	5,3	2,6
Warszawa	1,9	1,8
Lwów	1,2	1,2
Kraków	0,4	0,5
Katowice	.	5,0
Wilno	.	0,9

* Augsburgskie, reformowane i unijne.

**1936 r.

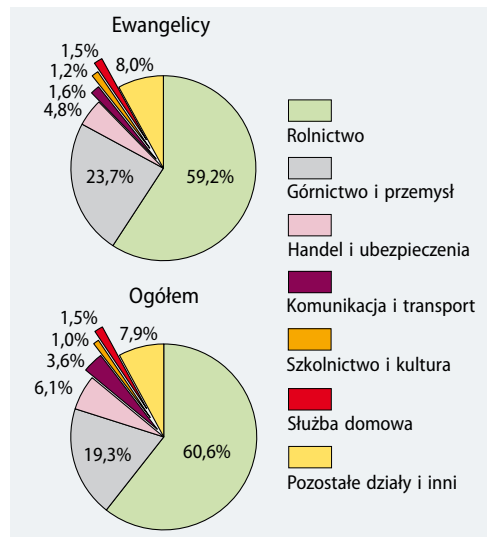
Źródło: *Historia Polski w liczbach. Państwo. Społeczeństwo*, T. I, Warszawa 2003, s. 387 i 388.

Ewangelicy w dużych miastach Rzeczypospolitej stanowili zazwyczaj niewielki odsetek ludności. Jak wskazują dane ze spisów ludności, z 1921 i 1931 r. największy odsetek zanotowano w Łodzi, gdzie stanowili odpowiednio 10,8 i 9,3% (tabela 8). W 1921 r. ewangelicy w Gdyni stanowili 7,7% ogółu mieszkańców, lecz do 1931 r. ich odsetek w tym mieście spadł do 1,2%. W Poznaniu natomiast udział procentowy ewangelików wśród ludności miasta kształtował się odpowiednio na poziomie 5,3% i 2,6%. W pozostałych miastach wymienionych w tabeli (Warszawa, Lwów, Kraków, Wilno i Katowice) udział ten był jeszcze niższy. Jak wskazują dane zawarte w źródle, a odnoszące się pierwotnie do wszystkich wyznań, w tychże miastach zdecydowanie dominowała ludność katolicka, zaś spory odsetek w Warszawie, Łodzi, Lwowie, Krakowie i Wilnie stanowiła ludność żydowska.

Ewangelicy, podobnie jak ogół ludności Rzeczypospolitej, w okresie międzywojennym utrzymywali się w większości z rolnictwa (59,2%)

(wykres 4). Było to zjawisko naturalne, biorąc pod uwagę fakt, iż Polska w tym okresie pod względem gospodarczym była zdecydowanie państwem rolniczo-przemysłowym. Trzeba tu jednak nadmienić, iż 23,7% ewangelików utrzymywało się z górnictwa i przemysłu, zaś 4,8% z handlu i ubezpieczeń. Szczególnie ciekawe jest porównanie tych danych z informacjami znajdującymi się w źródle, a dotyczącymi innych wyznań. Zdecydowanie większy niż u ewangelików odsetek przedstawiciele wyznania greckokatolickiego i prawosławnego utrzymywał się z rolnictwa – 88,1% i 92,4%. Z kolei z górnictwa i przemysłu katolicy utrzymywali się w 20,9%, zaś żydzi w 42,2%. Charakterystyczny był natomiast wysoki odsetek (36,6%) żydów utrzymujących się z handlu i ubezpieczeń.

Wykres 4. Ewangelicy* na terenie Rzeczypospolitej według źródeł utrzymania w 1931 r.

*Augsburskie, reformowane i unijne.

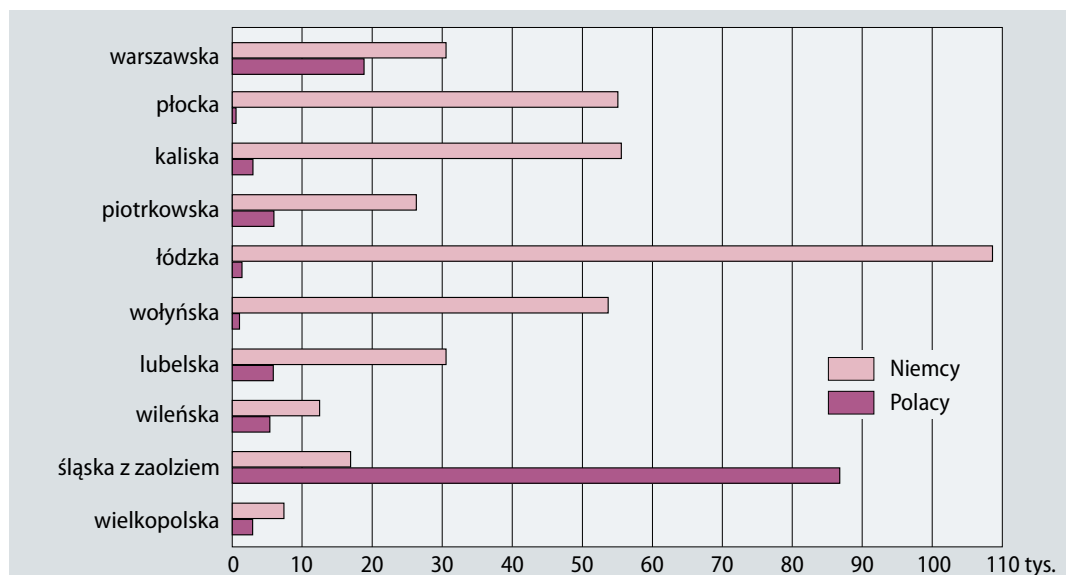
Źródło: *Historia Polski w liczbach. Państwo. Społeczeństwo*, T. I, Warszawa 2003, s. 389.

Tabl. 9. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego według narodowości w 1939 r.

Diecezja	Wierni	Niemcy	%	Polacy	%
Razem	524 575	392 275	74,8	132 300	25,2
Warszawska	49 405	30 551	61,8	18 854	38,2
Płocka	55 680	55 110	99,0	570	1,0
Kaliska	55 614	52 628	94,6	2 986	5,4
Piotrkowska	32 255	26 305	81,6	5 950	18,4
Łódzka	110 045	108 640	98,7	1 405	1,3
Wołyńska	54 750	53 700	98,1	1 050	1,9
Lubelska	36 960	30 575	82,7	5 885	15,9
Wileńska	17 880	12 480	69,8	5 400	30,2
Śląska z Zaolziem	103 700	16 900	16,3	86 800	83,7
Wielkopolska	10 300	7 400	71,8	2 900	28,2

Źródło: Evangelische Zentral Archiv, B. 5, sygn. 933, *Statystyka ludności ewangelicko-augsburskiej*, dane z maja 1939, k. nlb.

Wykres 5. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w diecezjach według narodowości w 1939 r.

Źródło: Evangelische Zentral Archiv, B. 5, sygn. 933, *Statystyka ludności ewangelicko-augsburskiej*, dane z maja 1939, k. nlb.

Tuż przed rozpoczęciem II wojny światowej Kościół Ewangelicko-Augsburski na terenie Polski liczył 524,6 tys. osób, z czego największa grupa wiernych zamieszkiwała diecezję łódzką (110 tys. wiernych) oraz diecezję śląską z Zaolziem (103,7 tys. wiernych). Jeśli chodzi o narodowość właśnie w dwóch najliczniejszych diecezjach ewangelicy pod tym względem byli najbardziej zróżnicowani (tabela 9, wykres 5). Na terenie diecezji łódzkiej 98,1% wiernych stanowili Niemcy, zaś tylko 1,3% Polacy. Na terenie diecezji śląskiej z Zaolziem było odwrotnie – tylko 16,3% wiernych stanowili Niemcy, zaś aż 83,7% Polacy.

Ewangelicyzm w 1939 r. znalazł się na ponad 50 lat w nowej totalitarnej rzeczywistości i zmuszony był borykać się ze stale zmniejszającą się liczbą wyznawców oraz aktywną ingerencją państw w jego bieżące funkcjonowanie. Rzeczywistość w jakiej Kościoły ewangelickie musiały funkcjonować w dobie nazizmu i komunizmu spowodowała przede wszystkim zmiany organizacyjne i likwidację większości opisywanych wcześniej organizmów kościelnych. Po 1945 r. na terenie Polski swoją działalność wznowiły tylko dwa z nich – Kościół Ewangelicko-Augsburski i Kościół Ewangelicko-Reformowany z siedzibami w Warszawie.

W 1945 r. na terenie Polski w 352 miejscach odbywały się nabożeństwa luterzańskie i reformowane, a liczba ewangelików wahała się w granicach 220–250 tys.

Kościół Ewangelicko-Augsburski podzielony został wówczas na siedem diecezji: warszawską, łódzką, wielkopolską, śląską (z terenów dawnej II RP) oraz pozostałe działające już na terenach

tw. Ziem Odzyskanych oraz dawnej autonomicznej części polskiego Górnego Śląska (diecezje katowicka, wrocławska i mazurska). Zmiana granic diecezji nastąpiła 9 marca 1952 r. Zlikwidowano wówczas diecezję łódzką, a dawna diecezja wielkopolska otrzymała 15 maja 1952 r. nową nazwę pomorsko-wielkopolska. Zmieniono także granice diecezji, włączając parafie i zbory znajdujące się na terenie województwa szczecińskiego do diecezji wrocławskiej. Taki podział utrzymał się zresztą do dziś.

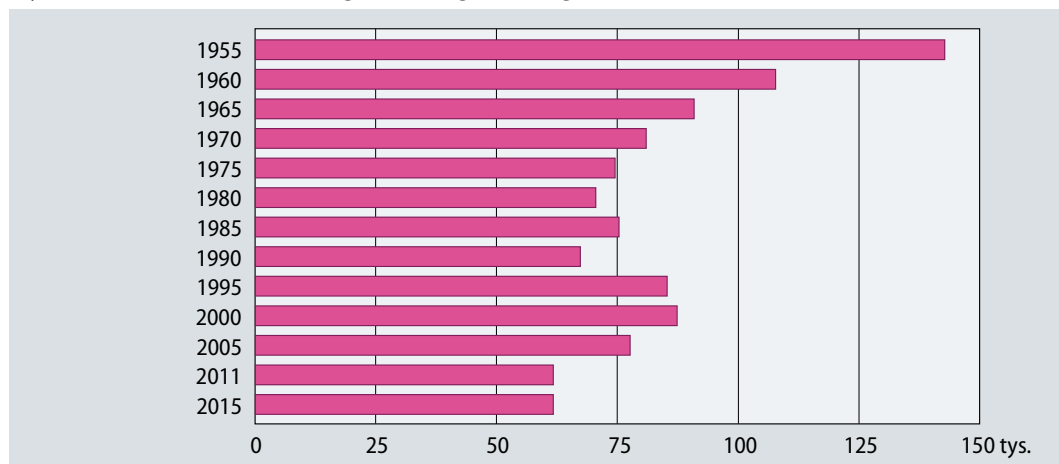
Na ziemiach włączonych do Polski pozostały obszary zamieszkałe przez etniczną ludność niemiecką, tj. okolice Słupska i rejon Wałbrzycha oraz zamieszkały przez Mazurów teren południowej części województwa olsztyńskiego.

Kościół Ewangelicko-Augsburski po uzgodnieniu z Urzędem do Spraw Wyznań w dniu 5 grudnia 1951 r. zaczął roztaczać formalną opiekę nad niemieckimi ewangelikami w tzw. zborach niepolskich¹⁴. Na tych zasadach zbory niepolskie funkcjonowały do 1994 r., kiedy to na mocy nowej Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego stały się jego integralną częścią.

Mazury znaleźli się natomiast w obrębie diecezji mazurskiej. Po zmianach politycznych w Polsce jesienią 1956 r. ruszyła fala wyjazdowa. W latach 1956–1959 wyjechała większość ludności autochtonicznej oraz niemieckiej. Szczególnie dotkliwy był wyjazd ponad 90% ludności mazurskiej. Z ponad 43 tys. wiernych współcześnie pozostało ok. 3,5 tys. Jedynie na terenie Śląska Cieszyńskiego liczebność wiernych była raczej stabilna i odnotowano jedynie drobne zmiany.

¹⁴ K. Urban, *Zbory niemieckie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce 1948–1970. Wybór materiałów*, Kraków 2003, s. 25 i 26; o mniejszości niemieckiej por. też H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998, s. 123–162.

Wykres 6. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 1955–2015

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, dane za lata 1955–1985 pochodzą z danych Urzędu ds. Wyznań, dane za lata 1990–2015 pochodzą z publikacji: *Wyznania religijne w Polsce*.

Tabl. 10. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego według diecezji w latach 1955–2015

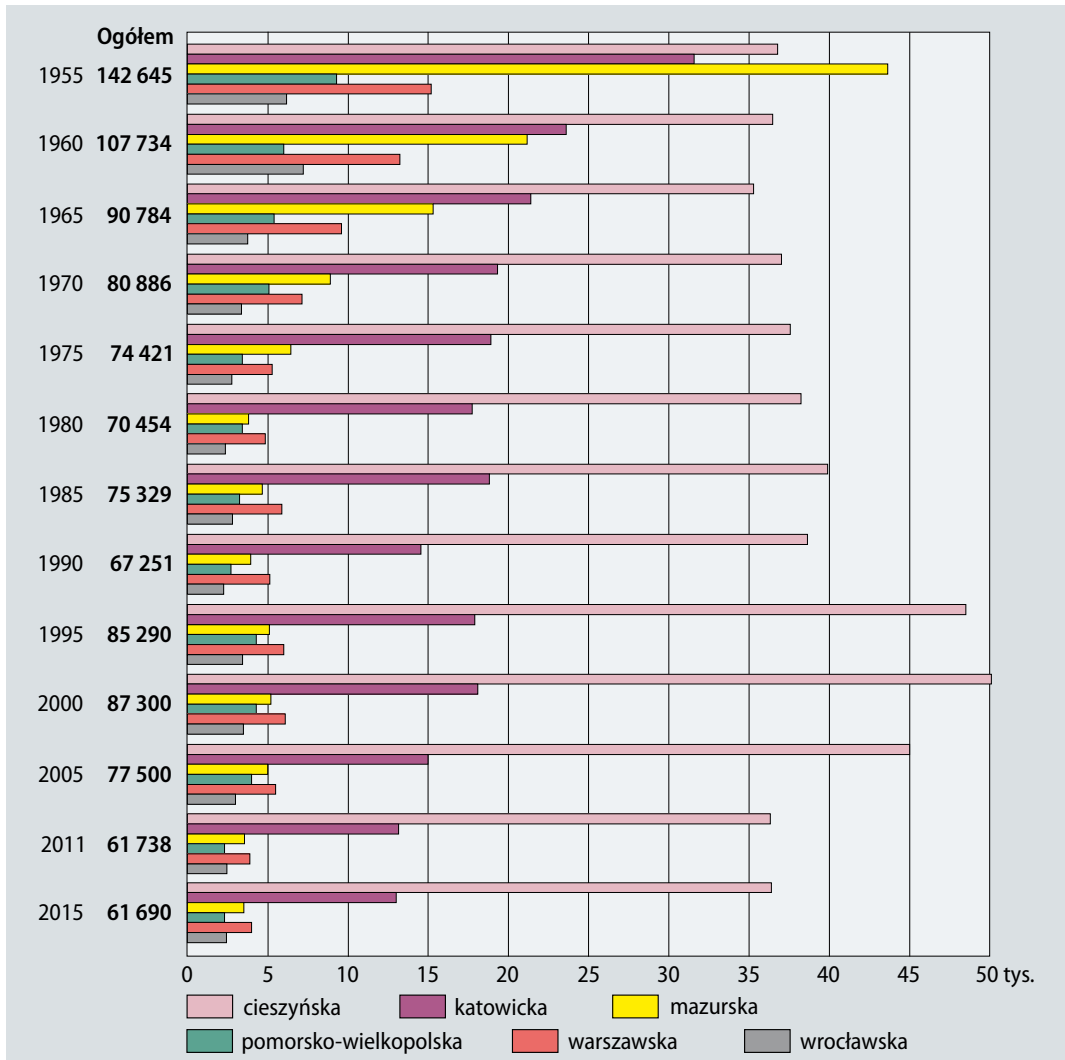
Rok	Cieszyńska	Katowicka	Mazurska	Pomorsko-Wielkopolska	Warszawska	Wrocławska	Razem
1955	36 774	31 572	43 635	9 296	15 192	6 176	142 645
1960	36 466	23 612	21 174	6 012	13 248	7 222	107 734
1965	35 286	21 400	15 316	5 402	9 612	3 768	90 784
1970	37 018	19 328	8 910	5 090	7 148	3 378	80 866
1975	37 568	18 914	6 454	3 423	5 287	2 775	74 421
1980	38 238	17 748	3 820	3 423	4 860	2 365	70 454
1985	39 895	18 821	4 665	3 249	5 892	2 807	75 329
1990	38 638	14 557	3 944	2 714	5 136	2 262	67 251
1995	48 510	17 915	5 115	4 300	6 010	3 440	85 290
2000	50 100	18 100	5 200	4 300	6 100	3 500	87 300
2005	45 000	15 000	5 000	4 000	5 500	3 000	77 500
2011	36 326	13 166	3 558	2 323	3 902	2 463	61 738
2015	36 391	13 020	3 519	2 313	4 005	2 442	61 690

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, dane za lata 1955–1985 pochodzą z danych Urzędu ds. Wyznań, dane za lata 1990–2015 pochodzą z publikacji: *Wyznania religijne w Polsce*.

Liczba wiernych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 1955–2015 zmalała z 142,6 tys. w 1955 r. do 67 251 wiernych w 1990 r. (tabela 10,

wykras 7). W kolejnych latach nastąpił wzrost do 87,3 tys. wiernych w 2000 r., zaś następnie ponowny spadek do 61,7 tys. w 2015 r. Biorąc pod uwagę

Wykras 7. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego według diecezji w latach 1955–2015

Źródło: Główny Urząd Statystyczny.

podział na diecezje, najwięcej wiernych od lat 60 zamieszkiwało na terenie diecezji cieszyńskiej – od około 35 tys. do około 50 tys. wiernych. Sporo wiernych zamieszkuje również na terenie diecezji

grupa luteran zamieszkiwała również na terenie województwa warmińsko-mazurskiego – 4 466 osób (6,3%), mazowieckiego – 3 593 osób (5,1%) oraz dolnośląskiego – 2 140 osób (3,0%). Najmniej

Tabl. 11. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce według województw w 2011 r.
Dane NSP 2011

Województwo	Wyznawcy	%
POLSKA	70 766	100,0
Dolnośląskie	21 40	3,0
Kujawsko-pomorskie	688	1,0
Lubelskie	339	0,5
Lubuskie	630	0,9
Łódzkie	1 462	2,1
Małopolskie	994	1,4
Mazowieckie	3 593	5,1
Opolskie	1 601	2,3

Województwo	Wyznawcy	%
Podkarpackie	100	0,1
Podlaskie	187	0,3
Pomorskie	921	1,3
Śląskie	51 009	72,1
Świętokrzyskie	142	0,2
Warmińsko-mazurskie	4 466	6,3
Wielkopolskie	1 300	1,8
Zachodniopomorskie	1 194	1,7

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, publikacja elektroniczna. <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/wybrane-tablice-dotyczace-przynaloznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-i-wyznania-nsp-2011,8,1.html> (dostęp 04.2016).

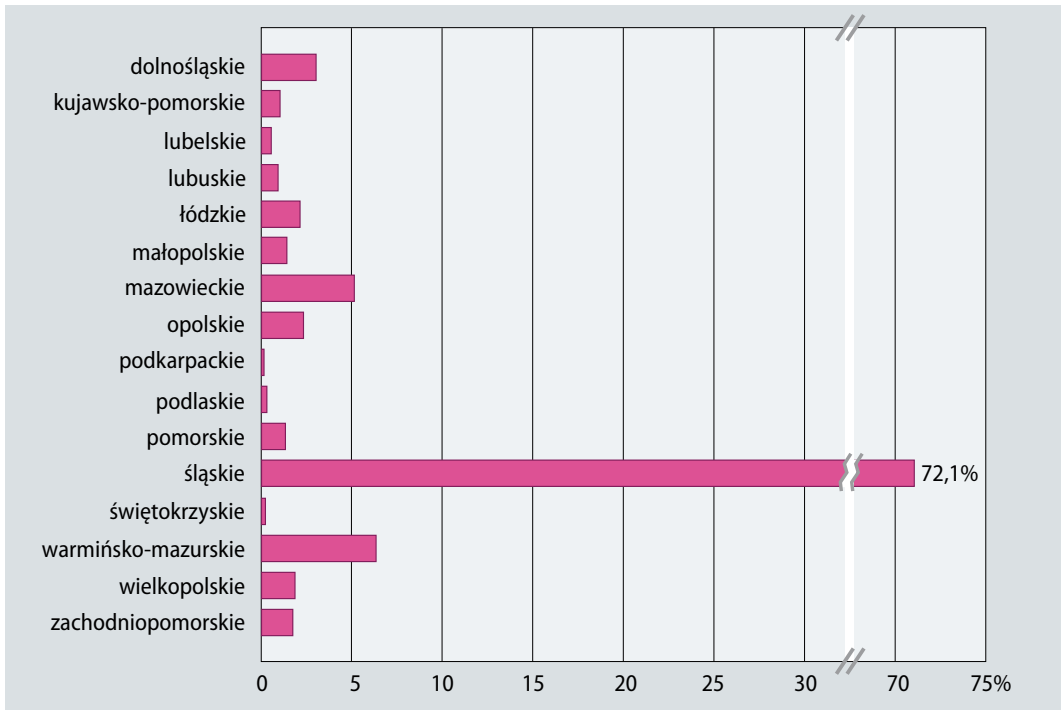
katowickiej – od 31,6 tys. do 13,0 tys. w wyraźnej tendencji spadkowej. Szczególnie duży spadek liczby wiernych odnotowano w diecezji mazurskiej – z 43,6 tys. w 1955 r. do 3,5 tys. w 2015 r., ale również w diecezji warszawskiej – z 15,2 tys. do 3,9 tys. w 2011 r. Najniższa liczba wiernych wystąpiła w diecezji pomorsko-wielkopolskiej oraz wrocławskiej.

Współcześnie według danych z ostatniego spisu ludności z 2011 r. wynika, iż na terenie Polski mieszkało 70 766 wiernych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, z czego aż 51 009 osób na terenie województwa śląskiego (72,1% ogólnej liczby wiernych) (tabela 11, wykres 8). Spora

wiernych odnotowano w 2011 r. na terenie województwa podkarpackiego – 100 osób (0,1% ogółu ewangelików).

Trend spadkowy objął po 1945 r. również ludność wyznania reformowanego. Zmiana granic i migracje ludności polskiej sprawiły, że przestały działać struktury Wileńskiego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego. Z kolei z terenów województwa łódzkiego wyjechała do ówczesnej Czechosłowacji większość zamieszkałej tam dotychczas ludności czeskiej. Kościół wprawdzie przyjął w swe struktury potomków braci czeskich zamieszkujących tzw. Ziemię Odzyskane (głównie Pstrążną w Kotlinie Kłodzkiej oraz parafię

Wykres 8. Wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce według województw w 2011 r. Dane NSP 2011

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, publikacja elektroniczna. <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/wybrane-tablice-dotyczace-przynaloznosci-narodowo-etnicznej-jezyka-i-wyznania-nsp-2011,8,1.html> (dostęp 04.2016).

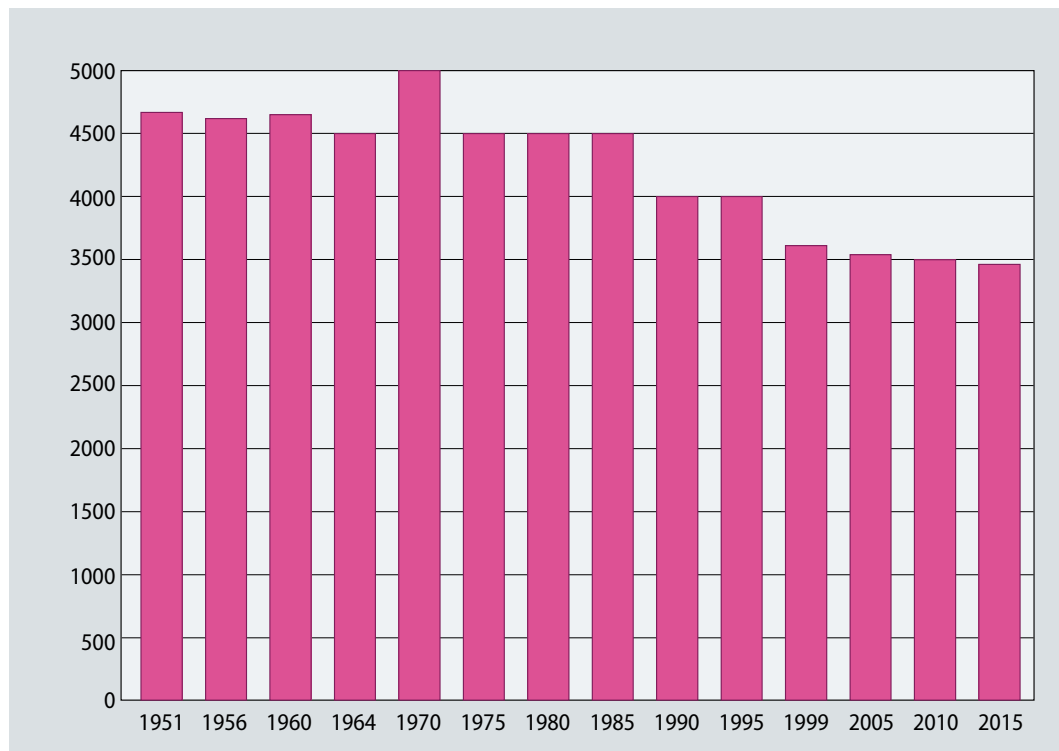
w Strzelinie), ale z biegiem czasu i tam wystąpiły tendencje emigracyjne. Miało to wpływ na stały spadek liczby wiernych.

Liczba wiernych Kościoła Ewangelicko-Reformowanego na przestrzeni lat 1951–2015 spadła z około 5 000 w latach 1951–1970 do 3 461 w 2015 r. (wykres 9).

Na przestrzeni lat 1950–2000 liczba parafii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego zmalała z 428 w 1950 r. do 122 w 1980 r. (tabela 12). Następnie odnotowano ponowny wzrost liczby

parafii w 1990 r. i spadek do 131 w 2000 r. Na przestrzeni półwiecza zmniejszyła się również liczba kościołów, jak również wiernych ze 159,5 tys. do 87,3 tys. w 2000 r. Wierni Kościoła Ewangelicko-Reformowanego nie stanowili w powojennej Polsce dużej grupy. W 1950 r. było jedynie 8 parafii. W 1980 r. liczba ta wzrosła do 14, zaś do 1990 r. spadła do 10. Podobnie niska była liczba duchownych (14–7 osób), zaś liczba wiernych oscylowała wokół 3–4,5 tysiąca.

Wykres 9. Wierni Kościoła Ewangelicko-Reformowanego za lata 1951–2015

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, dane za lata 1955–1985 pochodzą z danych Urzędu ds. Wyznań, dane za lata 1990–2015 pochodzą z publikacji: *Wyznania religijne w Polsce*.

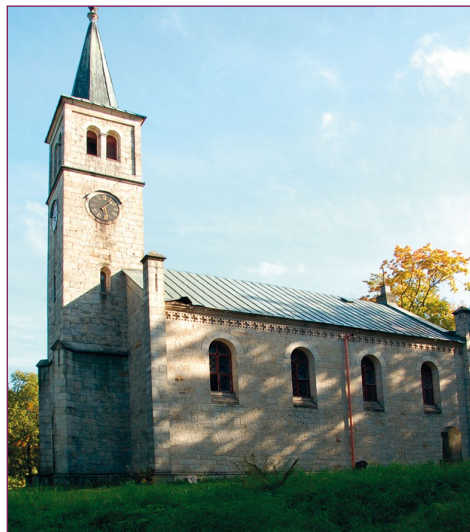
Tabl. 12. Wybrane informacje na temat Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Polsce w latach 1950–2000.

Kościół Ewangelicko-Augsburski				Kościół Ewangelicko-Reformowany			
Lata	Jednostki kościelne	Kościóły	Wierni (w tys.)	Lata	Jednostki kościelne	Duchowni	Wierni (w tys.)
1950	428	.	159,5	1950	8	8	4,5
1980	122	346	72,0	1980	14	14	4,5
1990	293	120	67,3	1990	10	7	4,0
2000	131	171	87,3	2000	10	9	3,6

Źródło: *Historia Polski w liczbach. Państwo. Społeczeństwo*, T. I, Warszawa 2003, s. 394–396.

Kraków – kościół ewangelicko-augsburski przed II wojną światową (fot. zbiory Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Krakowie)

Pstrązna koło Kudowy Zdroju – kościół ewangelicko-reformowany z XIX w. (fot. Marek J. Battek)

Tomaszów Mazowiecki – kościół ewangelicko-augsburski Zbawiciela (fot. Marcin Pawlas)

Kraków – wnętrze kościoła św. Marcina przed II wojną światową (fot. zbiory Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Krakowie)

5

REFORMACJI

Aktywność Kościołów ewangelickich w świetle danych statystycznych

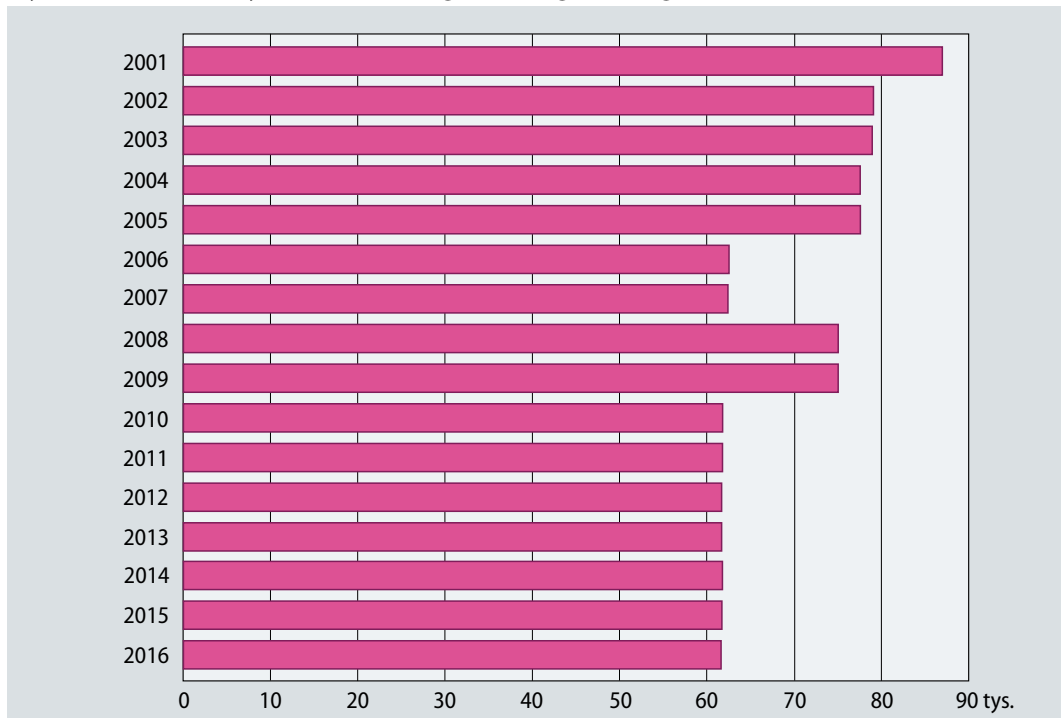
Paweł Ciecieląg

Jednym z najbardziej podstawowych statystycznych mierników życia religijnego – cyklicznie prezentowanych przez statystykę publiczną od lat 80. XX w. – jest liczba członków Kościoła i osób duchownych. Obok nich, istotne znaczenie ma także liczba parafii i terytorialny zasięg prowadzonej działalności. Na początku XXI w. do badania GUS *Wyznania religijne w Polsce* wprowadzono pytanie o liczbę nowo przyjętych członków Kościoła – liczbę udzielonych chrztów oraz liczbę udzielonych ślubów. Miary te sukcesywnie zbierane i dynamicznie prezentowane pokazują stan oraz kondycję danego Kościoła czy związku wyznaniowego.

Liczba wiernych w Kościołach Ewangelicko-Augsburskim i Ewangelicko-Reformowanym w okresie ostatnich piętnastu lat wykazuje bardzo powolną, ale stałą tendencję spadkową. W Kościele Ewangelicko-Augsburskim liczba ta z 86,9 tys. w roku 2001 spadła do 61,6 tys. w roku 2016 – jest to spadek o ok. 30 p.proc. W Kościele Ewangelicko-Reformowanym spadek ten jest mniej znaczący – z 3,6 tys. w roku 2001 do 3,4 tys. w roku 2016 – wynosi bowiem niespełna 4 p.proc.

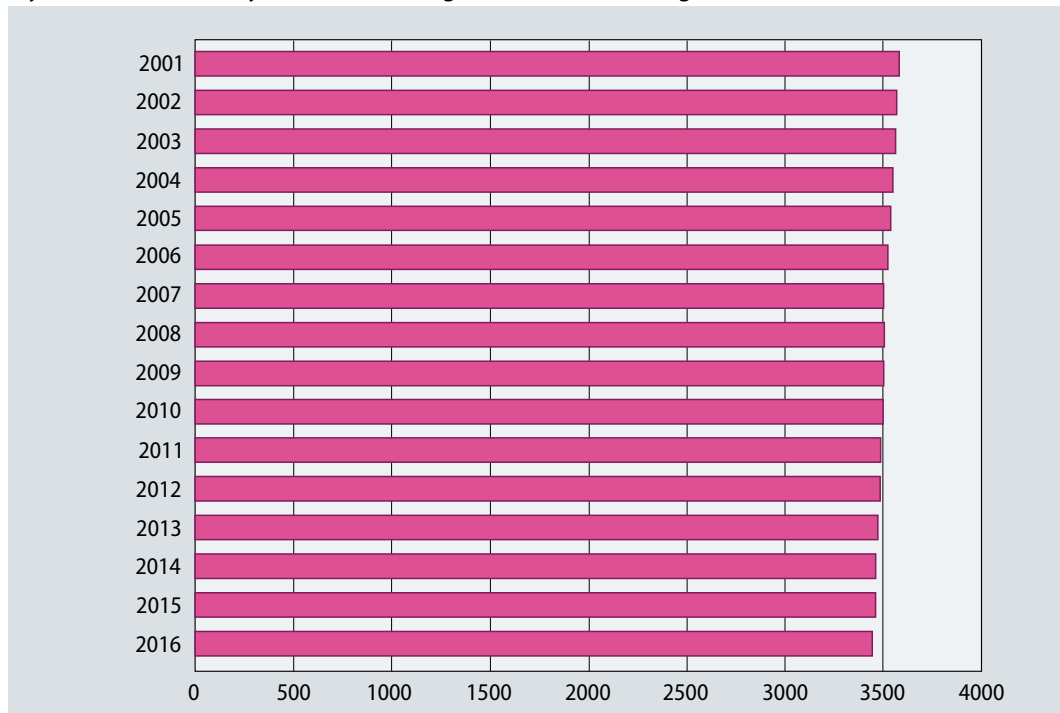
Najwięcej wiernych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego mieszka w diecezji cieszyńskiej (przeszło 36 tys.), a drugą co do wielkości jest diecezja

Wykres 1. Liczba wiernych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego

Źródło: Badanie GUS *Wyznania religijne w Polsce*.

Wykres 2. Liczba wiernych Kościoła Ewangelicko-Reformowanego

Źródło: Badanie GUS Wyznania religijne w Polsce.

katowicka, która w 2016 r. miała przeszło 13 tys. wiernych. Kolejne cztery diecezje są już mniej liczne – wśród nich największa warszawska liczyła w 2016 r. niespełna 4 tys., a najmniejsza pomorsko-wielkopolska niewiele ponad 2,3 tys. wiernych. Zestawiając wartości z 2016 r. z rokiem 2009 można zaobserwować powolny spadek liczby wiernych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego we wszystkich diecezjach.

W analizowanym okresie liczba osób duchownych (księży i diakonów) w Kościele Ewangelicko-Augsburskim utrzymywała się na zbliżonym poziomie (ok. 180–200), jedynie z niewielkimi skokami wartości w pojedynczych latach

Rodzina w kościele (fot. Karina Reske)

Tabela 1. Liczba wiernych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego według diecezji

Diecezja	2009	2012	2014	2016
Cieszyńska	44 241	36 283	36 305	36 180
Katowicka	15 934	13 125	13 144	13 077
Warszawska	4 955	3 951	3 976	3 968
Mazurska	4 316	3 515	3 549	3 560
Wrocławska	2 672	2 452	2 440	2 488
Pomorsko-Wielkopolska	2 883	2 330	2 322	2 309
Razem	75 001	61 656	61 736	61 582

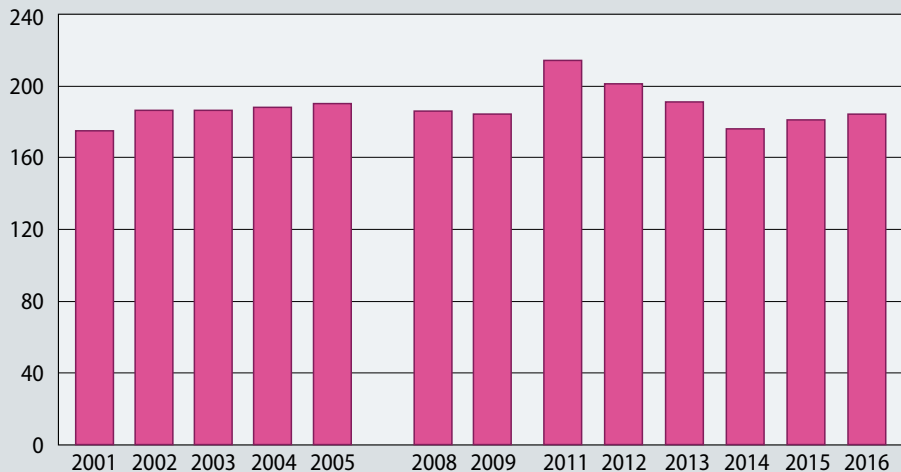
Źródło: Badanie GUS Wyznania religijne w Polsce.

Tabela 2. Liczba wiernych Kościoła Ewangelicko-Reformowanego według województw

Województwo	2009	2012	2014	2016
Dolnośląskie	65	69	70	68
Kujawsko-pomorskie	10	10	10	8
Lubuskie	20	15	13	12
Łódzkie	1 800	1 800	1 800	1 788
Małopolskie	30	30	26	26
Mazowieckie	1 252	1 245	1 240	1 240
Pomorskie	38	36	40	40
Śląskie	82	77	75	75
Świętokrzyskie	8	8	8	8
Warmińsko-mazurskie	12	10	10	10
Wielkopolskie	170	170	162	160
Zachodniopomorskie	16	15	10	10
Razem	3 503	3 485	3 464	3 445

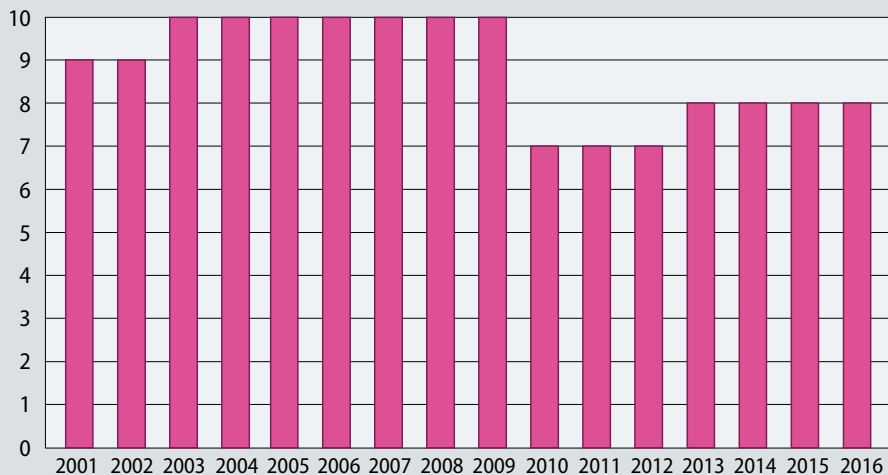
Źródło: Badanie GUS Wyznania religijne w Polsce.

Wykres 3. Liczba duchownych (księży i diakoni) Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego

Źródło: Badanie GUS Wyznania religijne w Polsce.

Wykres 4. Liczba duchownych Kościoła Ewangelicko-Reformowanego

Źródło: Badanie GUS Wyznania religijne w Polsce.

(np. w 2011 r.). Podobnie sytuacja przedstawia się w Kościele Ewangelicko-Reformowanym wśród liczby księży nie odnotowano znaczących zmian.

Ważnym wskaźnikiem życia religijnego jest liczba nowych członków Kościoła (chrzest) oraz liczba udzielonych konfirmacji będących aktem dojrzałości chrześcijańskiej. Wykres 5 pokazuje liczbę udzielonych chrztów i konfirmacji w Kościele Ewangelicko-Augsburskim od 1956 r. do współczesności. Na przestrzeni 60 lat liczba chrztów zmniejszyła się czterokrotnie, a konfirmacji przeszło sześciokrotnie. Jednak w obu tych przypadkach ostatnie dwadzieścia lat wskazuje na okres pewnej stabilizacji. Co roku udzielanych jest przeszło 700 chrztów i ok. 600 konfirmacji. Także liczba

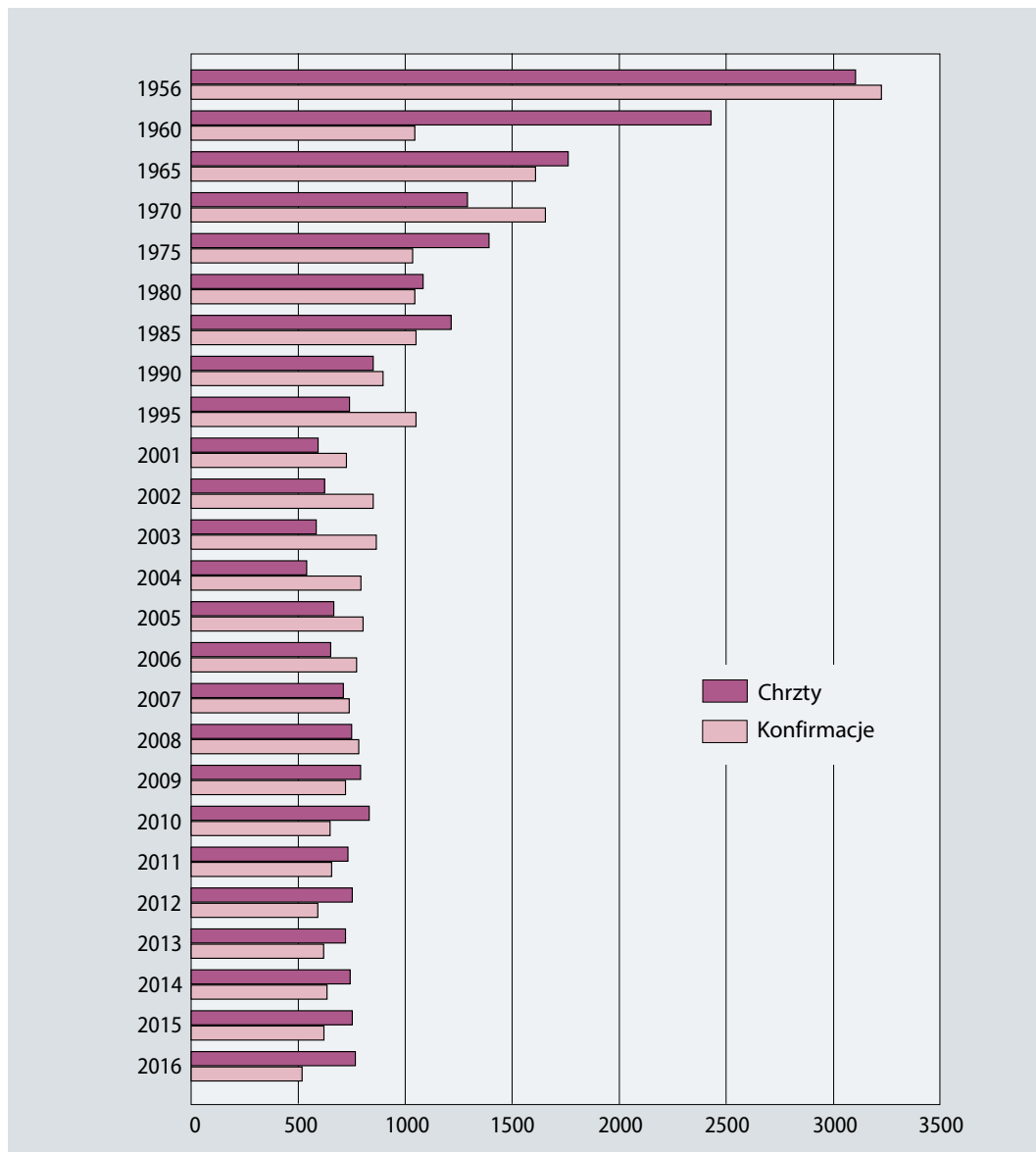

Konfirmacja w Kleszczowie, 2012 r.
(fot. Parafia Ewangelicko-Reformowana w Kleszczowie)

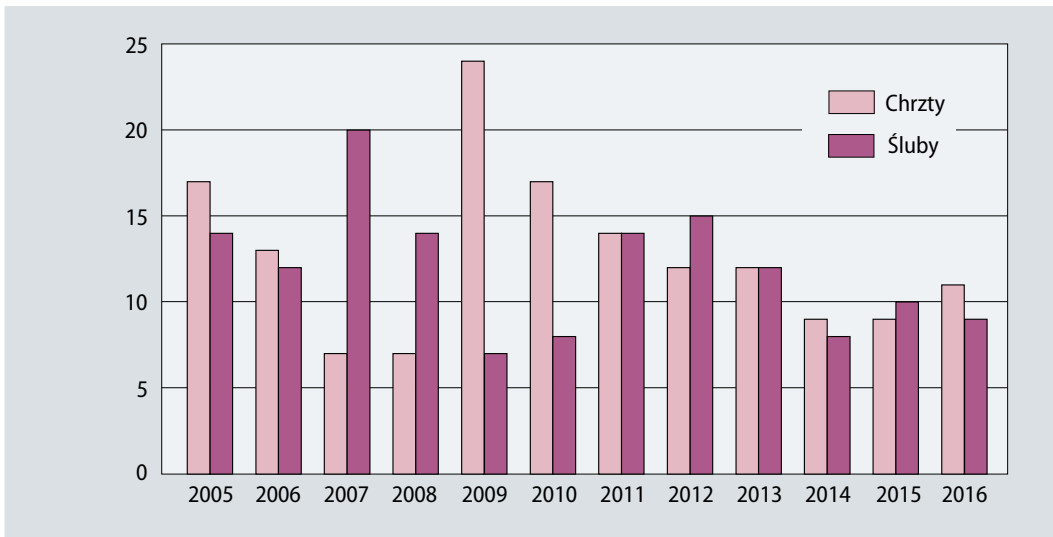
Chrzest
(fot. Karina Reske)

Wykres 5. Liczba chrztów i konfirmacji w Kościele Ewangelicko-Augsburskim

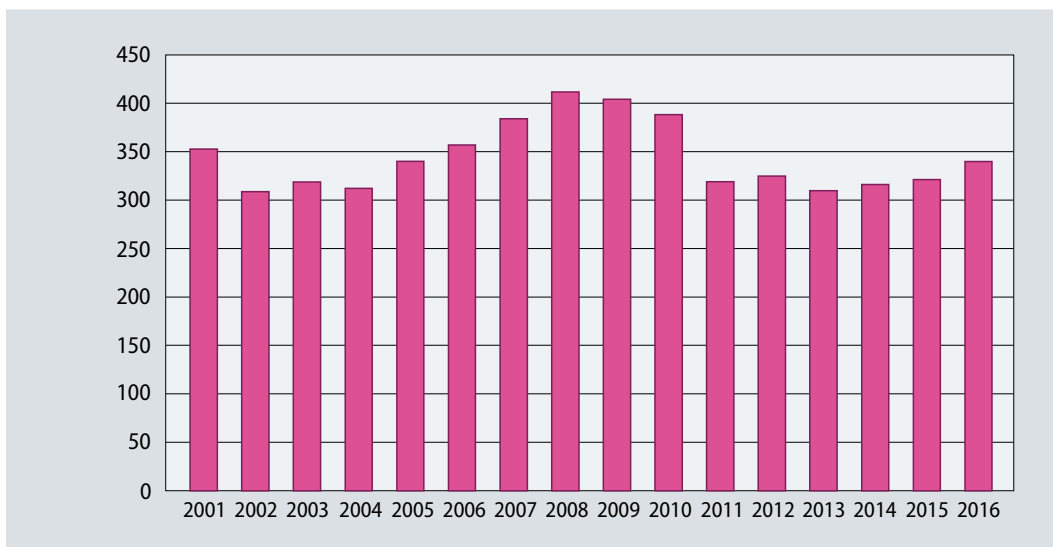
Źródło: Badanie GUS Wyznania religijne w Polsce oraz dane Kościoła Ewangelickiego-Augsburskiego.

Wykres 6. Liczba chrztów i ślubów Kościele Ewangelicko-Reformowanym

Źródło: Badanie GUS Wyznania religijne w Polsce.

Wykres 7. Liczba ślubów w Kościele Ewangelicko-Augsburskim

Źródło: Badanie GUS Wyznania religijne w Polsce.

ślubów udzielonych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w latach 2001–2016 nie wykazuje dużego zróżnicowania (średnia w roku to 344 śluby).

Liczby chrztów oraz ślubów udzielonych w Kościele Ewangelicko-Reformowanym w latach 2005–2016 wskazują na dużo niższą skalę zjawiska (średnia w roku 13), ale też i na pewną stabilizację w analizowanym okresie.

Kościoły od wielu lat prowadzą własne placówki edukacyjne i katechetyczne. Kościół Ewangelicko-Augsburski prowadzi m.in. szkółki niedzielne i punkty katechetyczne w obiektach kościelnych

oraz szkołach. W przeciągu ostatnich 20 lat nie zanotowano znaczących różnic w liczbie funkcjonujących placówek edukacyjnych. Jedynie w ostatnim okresie w przypadku punktów katechetycznych działających w obiektach kościelnych liczba ta ulegała skokowym zmianom, co jednak nie wpłynęło znacząco na liczbę uczniów ogółem. W stosunku do końca lat 90. liczba uczniów w punktach katechetycznych w obiektach kościelnych w ostatnim okresie wzrosła (o ok. 1,2 tys.), spadła jednak liczba uczniów w punktach katechetycznych prowadzonych w szkołach.

Tabela. 3. Liczba placówek edukacyjnych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 1997–2016

Rodzaj placówki	Liczba placówek					
	1997	1998	1999	2014	2015	2016
Szkółki niedzielne	147	149	146	147	147	147
Punkty katechetyczne w obiektach kościelnych	141	146	139	165	185	118
Punkty katechetyczne w szkołach	132	133	136	132	126	127

Źródło: Badanie GUS *Wyznania religijne w Polsce*.

Tabela. 4. Liczba uczniów w placówkach edukacyjnych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 1997–2016

Rodzaj placówki	Liczba uczniów					
	1997	1998	1999	2014	2015	2016
Szkółki niedzielne	4 184	4 199	4 125	3 134	4 881	3 077
Punkty katechetyczne w obiektach kościelnych	3 265	3 261	3 203	4 589	4 589	4 523
Punkty katechetyczne w szkołach	5 943	6 110	6 084	2 589	2 689	2 607

Źródło: Badanie GUS *Wyznania religijne w Polsce*.

Szkółka niedzielna (fot. Karina Reske)

W tym okresie zmieniała się też liczba dzieci korzystających ze szkółek niedzielnych.

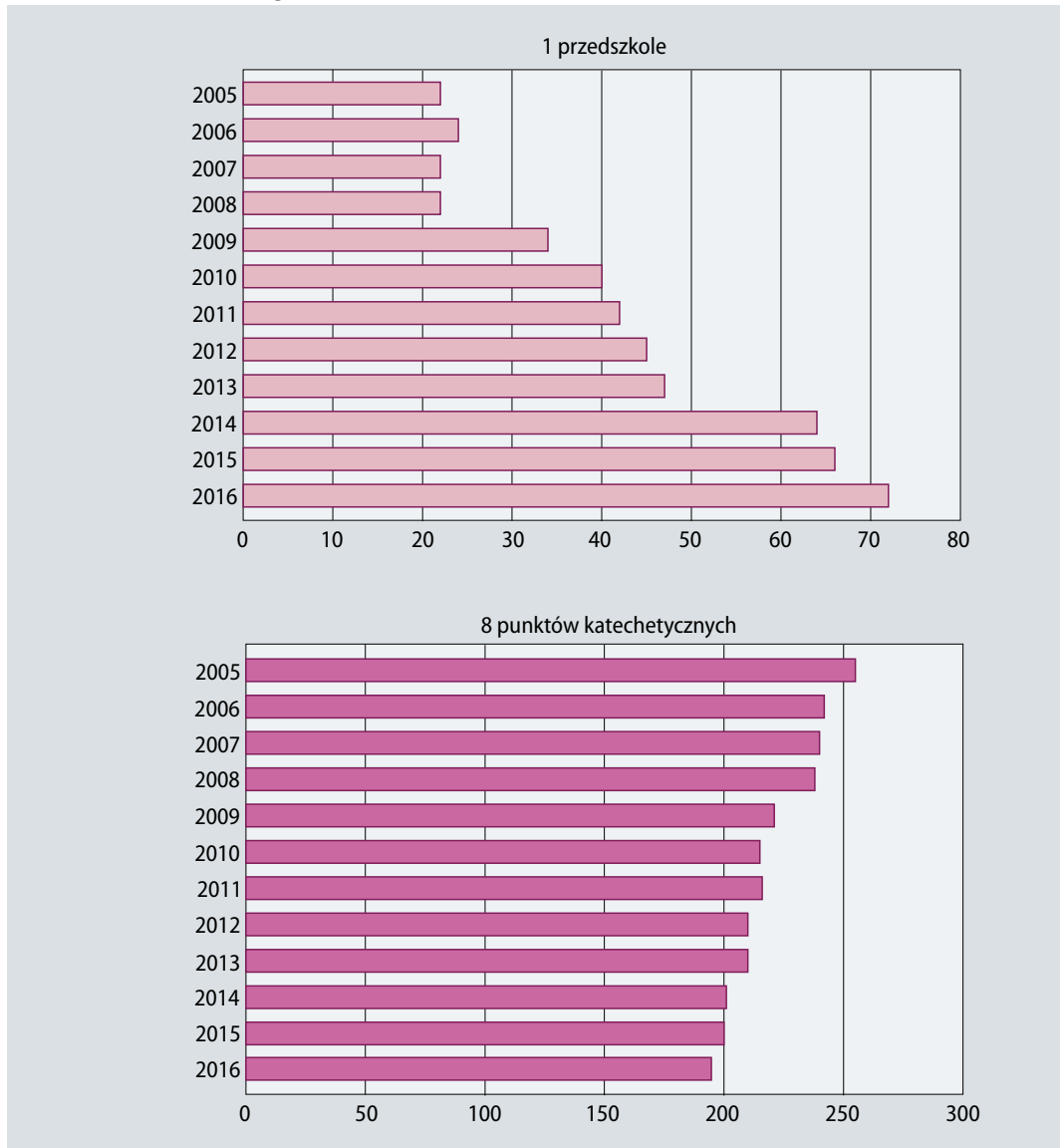
Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP prowadzi jedno przedszkole i 8 punktów katechetycznych. Od 2008 r. liczba dzieci uczęszczających do przedszkola stale rośnie (od 22 w 2008 r. do 72 w 2016 r.). Zaś liczba uczniów uczęszczających do punktów katechetycznych w ciągu ostatnich 12 lat zmalała z 255 do 195.

W Polsce od 1999 r. na mocy ustawy z dnia 24 VII 1998 r. mogą być zawierane małżeństwa wyznaniowe (zawarte w obecności duchownego¹) ze skutkami cywilnymi. Możliwe jest to w 10 Kościołach i jednym związku wyznaniowym. Wśród nich znalazł się zarówno Kościół Ewangelicko-Augsburski, jak i Kościół Ewangelicko-Reformowany. Liczba zawartych małżeństw w Kościele Ewangelicko-Augsburskim mających skutki prawne w prawie cywilnym w okresie ostatnich 18 lat wskazuje na pewną stabilizację – średnia roczna liczba udzielonych ślubów wynosi 265. Sytuacja w Kościele Ewangelicko-Reformowanym przedstawia się nieco odmiennie. Mniej liczna wspólnota w Polsce niż w przypadku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego przekłada się na znacznie niższą liczbę udzielanych w Kościele ślubów. W omawianym okresie średnio w roku zawierano 13 małżeństw. Jednak liczba ta w poszczególnych latach zmieniała się skokowo – od 30 w roku 2004 do 6 w roku 1999 i 7 w latach 2014 i 2015.

Duszpasterstwo Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Wojsku Polskim zostało powołane rozkazem Nr 3020 z dnia 20 sierpnia 1919 r. Kierownictwo sprawował naczelny kapelan w stopniu podpułkownika podległy w sprawach wojskowych Ministrowi Spraw Wojskowych, a pod względem kościelnym Konsystorzowi Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. W 1950 r. nastąpiło rozwiązanie ewangelickiego duszpasterstwa

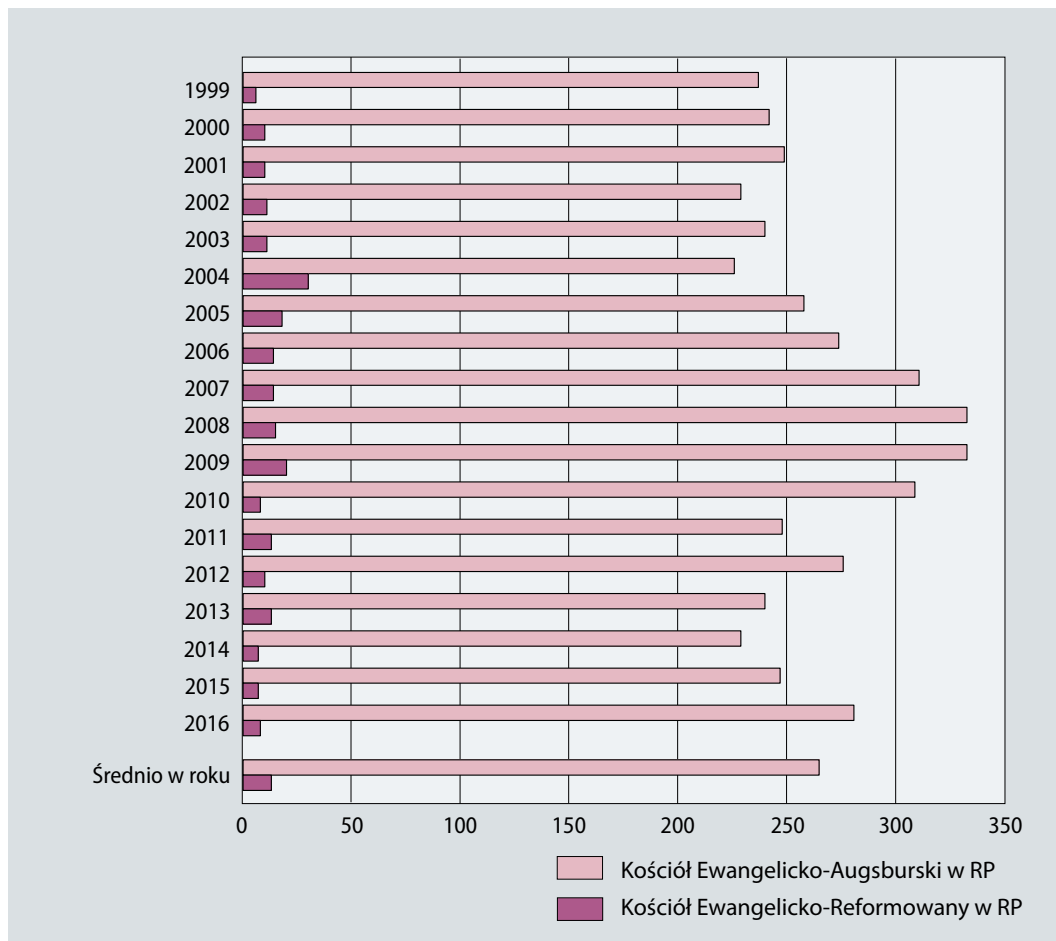
¹ W urzędach stanu cywilnego rejestrowane są także małżeństwa podlegające „Prawu wewnętrznemu” danego Kościoła lub związku wyznaniowego zawarte w obecności duchownego. Małżeństwo zawarte przed duchownym pociąga za sobą takie same skutki cywilnoprawne, jak małżeństwo zawarte przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego (USC). Jednak nie wszystkie śluby udzielone w Kościele lub związku wyznaniowym muszą być zgłaszane do USC. Dlatego też liczba zawartych tzw. małżeństw wyznaniowych zarejestrowanych w USC odbiega od liczby ślubów zawieranych przez poszczególne Kościoły. Jest to widoczne w statystycznych zestawieniach rocznych USC i informacji pochodzących od obu Kościołów.

Wykres 8. Liczba dzieci w przedszkolu i punktach katechetycznych Kościoła Ewangelicko-Reformowanego

Źródło: Badanie GUS Wyznania religijne w Polsce.

Wykres 9. Małżeństwa wyznaniowe* w latach 1999–2016

* Zostały uwzględnione wszystkie małżeństwa wyznaniowe, w których jedna ze stron (mężczyzna lub kobieta) miała stałe zameldowanie w Polsce.

Źródło: Dane z rejestru stanu cywilnego, Baza Demografia, GUS.

wojskowego, a w 1995 r. zostało reaktywowane. Obecnie w Ewangelickim Duszpasterstwie Wojskowym pracuje 12 duchownych. Obejmuje ono swoim działaniem cały obszar RP i wszystkie

rodzaje wojsk, a siedzibą duszpasterstwa jest m.st. Warszawa. Na czele Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego – stoi Naczelny Kapelan Wojskowy Ewangelicki Biskup Wojskowy.

Tabela 5. Małżeństwa wyznaniowe według wyznań i miejsca zamieszkania w 2016 r.

Województwa	Ogółem*	Kościół Ewangelicko - Augsburgski	Kościół Ewangelicko - Reformowany
Ogółem	121 884	281	8
Dolnośląskie	7 108	6	1
Kujawsko-pomorskie	6 256	4	1
Lubelskie	7 474	2	-
Lubuskie	2 646	3	-
Łódzkie	7 441	4	2
Małopolskie	12 884	7	-
Mazowieckie	17 431	16	2
Opolskie	2 868	3	-
Podkarpackie	8 236	1	-
Podlaskie	4 487	2	1
Pomorskie	7 417	4	-
Śląskie	13 576	213	-
Świętokrzyskie	4 183	1	-
Warmińsko-mazurskie	3 860	10	-
Wielkopolskie	11 957	4	1
Zachodniopomorskie	4 060	1	-

*Małżeństwa wyznaniowe zawarte w 10 Kościołach i jednym związku wyznaniowym

W tablicy zostały uwzględnione wszystkie małżeństwa wyznaniowe, w których jedna ze stron (mężczyzna lub kobieta) miała stałe zameldowanie w Polsce

Jako kryterium podziału na województwa, jak również miasta i wieś przyjęto:

- miejsce stałego zameldowania mężczyzny przed ślubem
- w przypadku małżeństw, w których mężczyzna zamieszkiwał przed ślubem za granicą – miejsce stałego zameldowania kobiety przed ślubem.

Ź r ó d ł o: Dane z rejestru stanu cywilnego, Baza Demografia, GUS.

Nabożeństwo (fot. Wiesław Radwański)

Łódź – kościół ewangelicko-reformowany (fot. Ewa Józwiak)

6

REFORMACJI

Luteranie i reformowani na świecie

Arkadiusz Góralczyk

Niniejszy rozdział przedstawia podstawowe informacje na temat największych, światowych organizacji zrzeszających Kościoły luterzańskie i reformowane oraz statystyki dotyczące tych Kościołów. Informacje statystyczne dotyczące liczby wiernych zostały opracowane głównie w oparciu o dane Światowej Federacji Luterńskiej (ŚFL) oraz Światowej Wspólnoty Kościołów Reformowanych (ŚWKR). Niestety, brakuje dostępnych ogólnoswiatowych danych odnośnie liczby duchownych, kościołów i parafii luterzańskich oraz reformowanych na świecie. Cenne źródło informacji stanowi także książka prof. Karola Karskiego „Od Edynburga do Porto Alegre” wydana przez Chrześcijańską Akademię Teologiczną w 2007 r. W niniejszym rozdziale poruszony zostanie także problem ordynacji kobiet oraz zostaną zaprezentowane wyniki badania na ten temat przeprowadzonego w wybranych Kościołach luterzańskich zrzeszonych w Światowej Federacji Luterńskiej.

Należy podkreślić, że tylko te dwie wymienione wyżej organizacje posiadają informacje na temat liczebności wiernych Kościołów w nich zrzeszonych w wymiarze ogólnoswiatowym. Wierni kościołów zrzeszonych w przywołanych organizacjach stanowią jednak znakomitą większość ogólnej liczby luteran lub reformowanych (niezrzeszeni w tych organizacjach stanowią część marginalną), dlatego zaprezentowane dane, mimo że nie obejmują wszystkich luteran i reformowanych, dają poglądowy obraz nt. zasięgu luteranizmu i Kościołów reformowanych w świecie. Ponadto w rozdziale przedstawiono krótkie opisy dwóch mniejszych, ale o zasięgu międzynarodowym, organizacji luterzańskich,

tj. Międzynarodowej Rady Luterńskiej oraz Wyznającej Konferencji Ewangelicko-Luterńskiej.

Początki luteranizmu, jak i kalwinizmu sięgają tego samego okresu w dziejach chrześcijaństwa (XVI w.), co niewątpliwie jest elementem wspólnym tych dwóch nurtów, mającym wpływ na występujące w nich podobieństwa teologiczno-doktrynalne. Obydwa wyznania powstały w Europie, a poprzez działalność misyjną i migracje są obecne niemal na całym świecie, oczywiście w poszczególnych jego rejonach z różnym natężeniem.

Kolejną cechą wspólną Kościołów luterzańskich i reformowanych jest liczba wiernych na świecie oraz struktura, misja, cele i sposób funkcjonowania organizacji zrzeszających członków obu wyznań.

Kościoły luterzańskie i reformowane z całego świata są członkami Światowej Rady Kościołów (ŚRK). Pisząc za prof. Karskim, który powołuje się z kolei na inne liczne opracowania i podręczniki, początków tej światowej organizacji o charakterze ekumenicznym należy szukać w Światowej Konferencji Misyjnej w Edynburgu, która odbyła się 1910 r.¹ Konferencja ta stanowiła niejako „punkt kulminacyjny” starań o ponadkonfesyjną współpracę chrześcijan różnych wyznań na polach misyjnych. Dostarczyła ona, jak podkreśla Karski, „istotnych impulsów dla ruchu ekumenicznego w XX w. Utworzenie Międzynarodowej Rady Misyjnej oraz powstanie Ruchu Wiara i Ustrój Kościoła są (...) bezpośrednim skutkiem Konferencji Edynburskiej”². Trzecią płaszczyzną stanowiącą podwaliny pod ruch ekumeniczny, przekraczającą „granice konfesyjne oraz państwowe”, kładzącą nacisk na rzecz pokoju, współpracy między narodami oraz

¹ K. Karski: *Od Edynburga ...*, s. 43.

² Tamże.

rozwiązywanie problemów społecznych był Ruch Praktycznego Chrześcijaństwa³. Reasumując, z trzech wymienionych wyżej nurtów, tj.: 1. Misja, 2. Wiara i Ustrój oraz 3. Praktyczne Chrześcijaństwo, powstała 23 VIII 1948 r. w Amsterdamie Światowa Rada Kościołów, która zrzesza większość Kościołów chrześcijańskich z wyjątkiem Kościoła rzymskokatolickiego, który od ponad 50 lat współpracuje z Radą wysyłając swoich obserwatorów na Zgromadzenia Ogólne i prowadzi dialog w ramach grup roboczych. Egzemplifikacją instytucjonalną

tego dialogu jest Wspólna Grupa Robocza (WGR) Watykan–Genewa, którą powołano w lutym 1965 r. Pisząc za Agnieszką Godfrejów-Tarnogórką, celem Grupy jest „... też refleksja nad tym, w jakim kierunku powinny pójść wzajemne kontakty Światowej Rady Kościołów i Kościoła rzymskokatolickiego. Warte odnotowania jest, że już w drugim sprawozdaniu Wspólnej Grupy Roboczej z 1967 r. stwierdza się, że istnieje tylko jeden ruch ekumeniczny i obie instytucje partnerskie zobowiązane są mu służyć”⁴.

Wspólna Grupa Robocza 2007–2012 (fot. zbiory prywatne Agnieszki Godfrejów-Tarnogórkiej)

³ Tamże.

⁴ Zob. szerz. A. Godfrejów-Tarnogórska, *Wspólna Grupa Robocza Kościoła Rzymskokatolickiego i Światowej Rady Kościołów*, w: „Znak” 668 (2011), w: <http://www miesiecznik.znak.com.pl/6682011agnieszka-godfrejow-tarnogorskawspolna-grupa-robocza-kosciola-rzymskokatolickiego-i-swiatej-rady-kosciolow/> (dostęp 20.09.2017).

1. Luteranie

Na świecie żyje około 80 mln luteran. Kościoły luterzańskie zrzeszone są w trzech głównych międzynarodowych organizacjach. Największą z tych organizacji jest Światowa Federacja Luterńska (ŚFL) skupiająca ponad 74 mln luteran⁵, co stanowi około 93% ich ogólnej liczby⁶. Należy tutaj zaznaczyć za Dariuszem Brunczem, że dane dotyczące luteranizmu obciążane są różną metodyką określania liczby wiernych stosowaną przez różne Kościoły⁷. W niektórych przypadkach występuje brak aktualizacji danych. Należy zaznaczyć, że negatywny wpływ na interpretację danych mogą mieć zmiany administracyjne w strukturach Kościołów luterzańskich.

Światowa Federacja Luterńska ma siedzibę w Genewie. Utworzona została w 1947 r. i zrzesza 145 Kościołów z całego świata⁸. Jak pisze prof. Karski, jest ona najmłodszą światową wspólnotą wyznaniową⁹. Jednak dążenia do integracji i współpracy istniały już znacznie wcześniej wśród luteran. Egzemplifikacją tych dążeń i wysiłków jest choćby utworzona w 1868 r. w Hanowerze,

z inicjatywy niemieckiej, Powszechna Konferencja Ewangelicko-Luterńska (od 1901 r. używano nazwy dodatkowej – Luterzańskie Dzieło Zjednoczenia). Inicjatywę tę poparły Kościoły skandynawskie oraz Kościoły pozostałych części Europy, zarówno Wschodniej jak i Zachodniej¹⁰. Nawiązując do Światowego Konwentu Luterńskiego¹¹, ŚFL definiuje swoją Wspólnotę jako „dobrowolne stowarzyszenie Kościołów”¹².

Prezydentem ŚFL od maja 2017 r. jest ks. abp dr Musa Panti Filibus z Luterńskiego Kościoła Chrystusowego w Nigerii (LCCN). ŚFL publikuje dane statystyczne dotyczące zrzeszonych w niej Kościołów¹³. Zgromadzenia Ogólne odbywają się co sześć lub siedem lat¹⁴. Tylko niewielka część Kościołów luterzańskich nie jest zrzeszona w ŚFL, głównie dotyczy to konserwatywnego luteranizmu.

Podstawę doktrynalną stanowi zapis w Statucie ŚFL, a mianowicie „Światowa Federacja Luterńska wyznaje Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu za jedyne źródło i normę swojej nauki, życia i służby. W trzech ekumenicznych

⁵ Dotyczy 2016 r.

⁶ M.in. na podstawie danych ŚFL został opracowany niniejszy rozdział w części dotyczącej luteranizmu.

⁷ Źródło: *Ponad 70 milionów członków ŚFL*, Ekumeniczna Agencja Informacyjna, 26 marca 2010 r.

⁸ Dotyczy 2016 r., na podstawie: <https://www.lutheranworld.org/news/more-74-million-members-lwfs-145-churches> (dostęp 21.09.2017).

⁹ K. Karski, *Od Edynburga...*, s. 180.

¹⁰ Tamże.

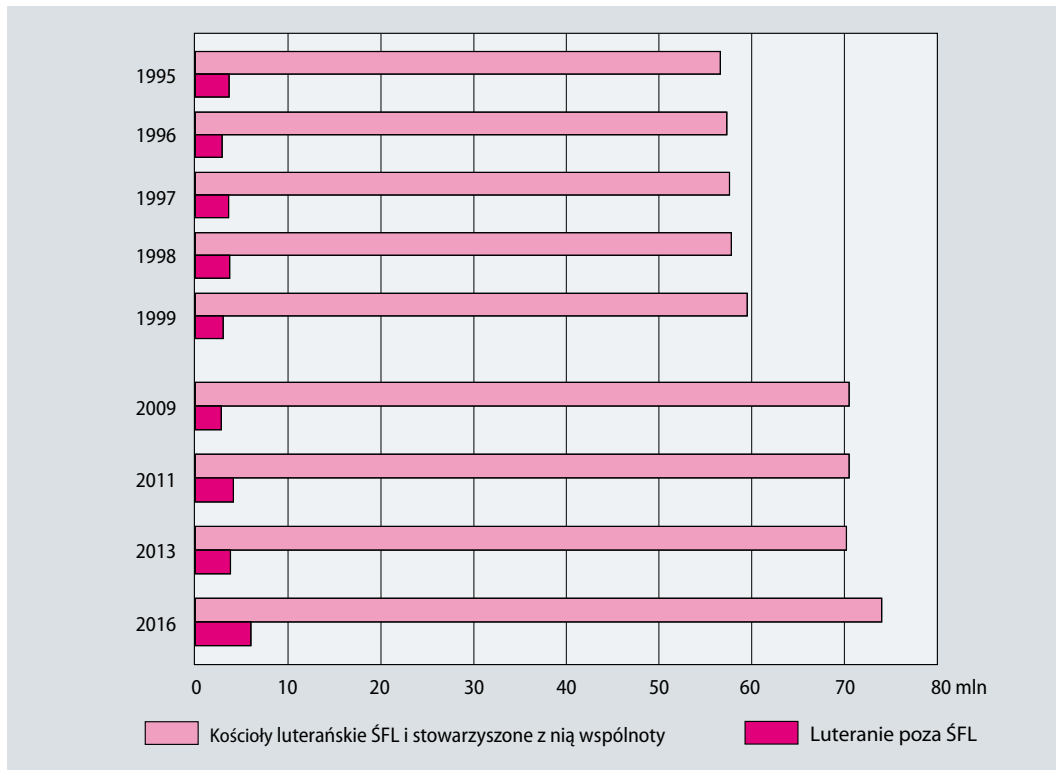
¹¹ Światowy Konwent Luterński, który powstał z inicjatywy Krajowej Rady Luterńskiej w USA po I wojnie światowej i stanowił forum spotkań i konsultacji przyczyniające się do kształtowania świadomości, że wszystkie Kościoły i wspólnoty luterzańskie tworzą jedną wielką rodzinę” – źródło: K. Karski, *Od Edynburga...*, s.180.

¹² Tamże, s.181.

¹³ <https://www.lutheranworld.org/content/resource-lwf-membership-statistics-2013> oraz <https://www.lutheranworld.org/news/more-74-million-members-lwfs-145-churches> (dostęp 02.06.2017 i 20.09.2017).

¹⁴ <https://www.lutheranworld.org/content/about-lwf> (dostęp 02.06.2017).

Wykres 1. Luteranie w świecie w latach 1995–2016

Źródło: opracowanie na podstawie danych ŚFL.

wyznaniach wiary i w księgach wyznaniowych Kościoła luterskiego, szczególnie w niezmiennym Wyznaniu Augsburskim i w Małym Katechizmie Marcina Lutera, widzi ona czysty wykład Słowa Bożego¹⁵.

Celem Federacji jest m.in. praktykowanie i pogłębianie refleksji teologicznej, dialog z innymi tradycjami chrześcijańskimi i podejmowanie

współpracy międzywyznaniowej, wspieranie Kościołów w wypełnianiu misji ewangelizacyjnej, angażowanie młodzieży, służba dla świata i działanie na rzecz słabych i wykluczonych, w tym walka z niesprawiedliwością i ludzkim cierpieniem. Federacja aktywnie zajmuje stanowisko w sprawach dotyczących najważniejszych globalnych problemów społecznych¹⁶.

¹⁵ K. Karski: *Od Edynburga...*, s.180, cyt. za: *Vom Weltbund zur Gemeinschaft*, s. 269.

¹⁶ <https://www.lutheranworld.org/content/our-priorities> (dostęp 02.06.2017).

Sekretarz Generalny ŚFL ks. dr Martin Junge
(Zbiory ŚFL, fot. Albin Hillert)

W Statucie czytamy, że ŚFL:

- „wspiera zgodne świadczenie Ewangelii Jezusa Chrystusa i umacnia kościoły członkowskie w wykonywaniu nakazu misyjnego i w ich staraniach o jedność światowego chrześcijaństwa;
- na całym świecie pośród kościołów członkowskich wspiera działalność diakonijną, łagodzenie ludzkiej nędzy, promocję pokoju i praw człowieka, sprawiedliwość społeczną i gospodarczą, dbałość o zachowanie Bożego stworzenia i wzajemne dzielenie się zasobami;
- poprzez wspólne studia wspiera wspólnotę i samorozumienie Kościołów członkowskich i pomaga im w pełnieniu wspólnych zadań¹⁷.

Statut stanowi, że ŚFL „wykonuje swoje funkcje przez Zgromadzenie Ogólne, Radę, Sekretariat i odpowiednie instytucje Kościołów członkowskich. We wszystkich tych organach i instytucjach Światowej Federacji powinni brać udział zarówno duchowni, jak i świeccy – mężczyźni, kobiety i młodzież»¹⁸.

Zgromadzenie Ogólne, które zwoływane jest co sześć lat, (a terminy, czas, liczbę delegatów i przydział miejsc poszczególnym Kościołom oraz program wyznaczane są przez Radę) ustanawia statut, nadaje ogólny kierunek pracom Światowej Federacji, wybiera prezydenta i członków Rady, a także zatwierdza sprawozdania prezydenta, sekretarza generalnego i przewodniczącego Komisji Finansowej. Zgromadzenie Ogólne może mieć też charakter posiedzenia nadzwyczajnego. Wówczas jest ono zwoływane na życzenie Rady w wyniku żądania przynajmniej jednej piątej Kościołów członkowskich, a prawem każdego Kościoła członkowskiego jest możliwość wysłania na Zgromadzenie Ogólne co najmniej jednego przedstawiciela. Rada może zaprosić na Zgromadzenie Ogólne przedstawicieli z głosem doradczym z parafii luteranckich Kościołów unijnych lub z luteranckich zrzeszeń i organizacji, o ile nie są one reprezentowane przez Kościoły członkowskie¹⁹.

Rada składa się z 48 członków nominowanych według regionów geograficznych, prezydenta i przewodniczącego Komisji Finansowej. Kadencja kończy się w chwili zakończenia następnego Zgromadzenia Ogólnego. Jak stanowi Statut, Rada jest

¹⁷ Artykuł III Statutu Światowej Federacji Luteranckiej (przyjętego przez VIII Zgromadzenie Ogólne, Kurytyba, Brazylia wraz ze zmianami przyjętymi przez IX Zgromadzenie Ogólne 1997, Hongkong i XI Zgromadzenie Ogólne 2010, Stuttgart, Niemcy).

¹⁸ Artykuł VI Statutu.

¹⁹ Artykuł VII Statutu.

najwyższym organem ŚFL w okresie pomiędzy Zgromadzeniami Ogólnymi i do jej zadań należy:

- upewnienie się, że ŚFL jest zorganizowana w sposób satysfakcjonujący i działa zgodnie ze swoimi zdefiniowanymi celami i w zgodzie z rezolucjami Zgromadzenia Ogólnego,
- decydowanie o budżecie ŚFL i zabezpieczenie właściwej kontroli i zarządzania aktywami ŚFL,
- zatwierdzanie poddanych audytowi rocznych sprawozdań ŚFL,
- powożnianie, w razie konieczności, Zgromadzenia Przewodniczących do zatwierdzenia poddanych audytowi rocznych sprawozdań ŚFL,
- określanie strategii ŚFL zgodnie z decyzjami i uchwałami podjętymi podczas Zgromadzenia Ogólnego,
- zatwierdzanie mianowania członków sztabu na poziomie gabinetowym,
- wybieranie spośród swoich członków Wiceprezydentów²⁰, uwzględniając siedem regionów geograficznych i odpowiednią reprezentację kobiet i mężczyzn,
- wybór, na czas swojej kadencji, do 21 doradców z prawem głosu w Komisjach, by

zapewnić odpowiedni profesjonalizm i znajomość rzeczy,

- powoływanie Komisji lub Ad-hoc-Podkomisji oraz mianowanie ich przewodniczących,
- zatwierdzanie podstawowych dokumentów, m.in. przepisów wykonawczych, wytycznych, regulaminów i innych aktów prawnych dotyczących zasad postępowania przy ponoszeniu za to odpowiedzialności²¹.

Drugą z kolei organizacją jest Międzynarodowa Rada Luterńska²² (ILC). Rada powstała w 1993 r. w Antigua, w Gwatemali. Początki ILC sięgają roku 1952, kiedy odbyło się spotkanie konfesyjnych przywódców luteranckich w niemieckim Uelzen, które zapoczątkowało do momentu powstania organizacji serię kilkunastu spotkań szefów Kościołów luteranckich²³. Rada stanowi porozumienie konserwatywnych Kościołów luteranckich, z których większość wywodzi się z tradycji staroluteranckiej. Rada nie uznaje „Wspólnej deklaracji w sprawie nauki o usprawiedliwieniu²⁴”, dokumentu podpisanego w 1999 r. przez przedstawicieli Światowej Federacji Luteranckiej oraz Kościoła rzymskokatolickiego.

Organizacja zrzesza 35 organów kościelnych. Kościoły członkowskie posiadają łącznie prawie

²⁰ Wiceprezydenci – duchowni lub świeccy – „reprezentują ŚFL w regionie, do którego należy ich własny Kościół. Prezydent nie reprezentuje żadnego określonego regionu”. Zgromadzenie Przewodniczących składa się z: prezydenta, wiceprezydentów, przewodniczącego Komisji Finansowej i przewodniczących Komitetów. Zgromadzenie Przewodniczących stanowi dla ŚFL Radę Powierniczą oraz Komisję Personalną, która zatwierdza nominacje współpracowników na stanowiska kierownicze.

²¹ Artykuł VIII Statutu.

²² <http://ilc-online.org/> (dostęp 02.06.2017).

²³ Tamże.

²⁴ Pełny tekst Deklaracji w: <https://ekumenia.pl/czytelnia/dokumenty-ekumeniczne/wspolna-deklaracja-w-sprawie-nauki-o-usprawiedliwieniu/> (dostęp 20.09.2017).

3,5 mln wiernych, z czego zdecydowana większość (prawie 2,5 mln wiernych) należy do Kościoła Luterńskiego Synodu Missouri²⁵.

Celem nadrzędnym ILC jest promowanie teologii i praktykowanie czci dla Jezusa Chrystusa wśród Kościołów członkowskich na całym świecie. Rada chce to osiągnąć poprzez:

- zapewnienie możliwości wspólnych badań nad współczesnymi zagadnieniami teologicznymi, wzajemne wsparcie i motywację kierownictwa i członków Kościoła.
- zachęcanie i wspieranie Kościołów członkowskich w planowaniu i podejmowaniu misji ewangelizacyjnych,
- wzmocnienie kształcenia teologicznego poprzez organizację konferencji teologicznych dla nauczycieli seminariów, członków ośrodków misyjnych i osób zaangażowanych w opiekę nad ludźmi,
- łatwiejszą komunikację pomiędzy Kościołami luteranskimi nurtu konserwatywnego na świecie, m.in. dzięki publikacjom ILC News,
- przygotowywanie luteranckich publikacji konfesyjnych²⁶.

Trzecią organizacją luterancką o zasięgu międzynarodowym jest Wyznająca Konferencja Ewangelicko-Luterancka (CELC)²⁷. Prezydentem Konferencji jest Dan Koelpin. Podobnie jak opisana wyżej Międzynarodowa Rada Luterancka, Konferencja skupia konserwatywne Kościoły luteranckie. Zrzesza ona 29 Kościołów z 25 krajów²⁸.

Misja, a co za tym idzie cele organizacji osadzone są na kwestiach teologiczno-doktrynalnych, dbaniu o jedność, wzrost wiary i czystość doktryny luteranckiej²⁹.

Przechodząc do kwestii związanych ze statystyką dotyczącą liczby wiernych Kościołów największej organizacji luteranckiej, jaką jest ŚFL, należy podkreślić, że w okresie 2013–2016 nastąpił jej wzrost o 2,1 mln osób.

Najwięcej w/w luteran na świecie zamieszkuje kontynent europejski, chociaż tutaj obserwujemy powolną tendencję spadkową, jeśli chodzi o ich liczbę (tabela 1). Na drugim miejscu pod względem liczby członków jest Afryka. Przez prawie dwie dekady liczba ta zwiększyła się niespełna 3 razy (z 7,94 mln w 1995 do 23,07 mln w 2016 r.). W Etiopii i Tanzanii znajdują się obecnie największe Kościoły będące w komunii luteranckiej. Etiopski Ewangelicki Kościół Mekane Yesus zanotował w ciągu dwóch lat wzrost o ponad 1,5 mln, z ok. 6,4 do prawie 7,9 mln członków. Kościół w Tanzanii zanotował w tym okresie 12 % wzrost³⁰.

Tendencja rosnąca pod względem liczby luteran występuje też w Azji łącznie z Australią i Oceanią. Tutaj, przez blisko dwie dekady, liczba luteran wzrosła ponad 2 razy (z niespełna 5 mln w 1995 r. do prawie 12 mln w 2016 r.). Inaczej mówiąc, Afryka oraz Azja z Australią i Oceanią to kontynenty na których Kościoły luteranckie zanotowały w ostatnich latach największy przyrost liczby wiernych (odpowiednio o 11% i 12%).

²⁵ https://ilc-online.org/members/north-america/usa_lcms/ (dostęp 20.09.2017).

²⁶ <http://ilc-online.org/about-us/> (dostęp 02.06.2017).

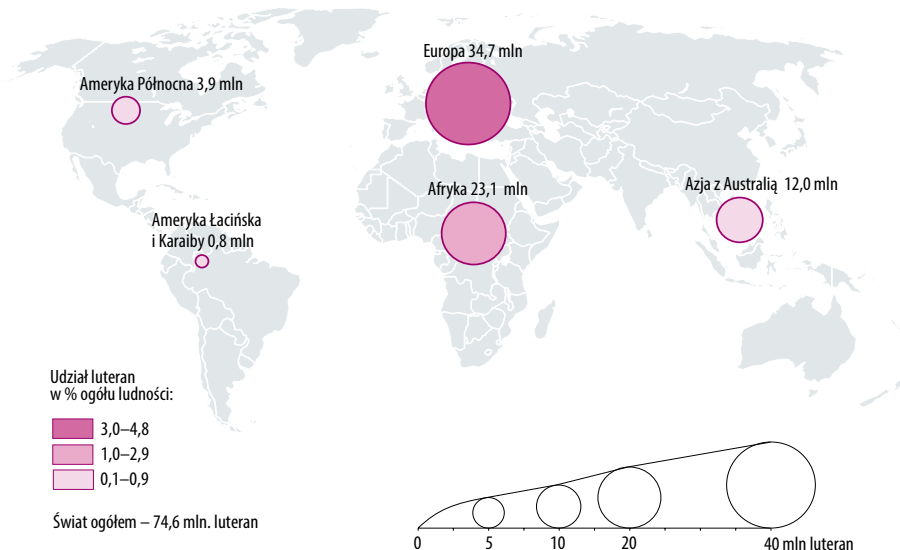
²⁷ http://www.celc.info/default.asp?sec_id=180010197 (dostęp 02.06.2017).

²⁸ http://www.celc.info/site/cpage.asp?cpage_id=180030712&sec_id=180010197 (dostęp 03.06.2017).

²⁹ http://www.celc.info/site/cpage.asp?cpage_id=180032015&sec_id=180010197 (dostęp 03.06.2017).

³⁰ <https://www.lutheranworld.org/news/more-74-million-members-lwfs-145-churches> (dostęp 20.09.2017).

Mapa. 1 Kościoły luteriańskie (ŚFL) na świecie w 2016 r.

Źródło: Opracowanie na podstawie danych ŚFL.

Odwrotna sytuacja występuje w Europie, Ameryce Północnej i Łacińskiej. Tutaj tendencja dotycząca liczby luteran jest malejąca.

Analizując liczbę luteran w kontekście poszczególnych krajów należy podkreślić, że obecnie największym pojedynczym Kościołem luteriańskim

Tabela 1. Liczba luteran (członków ŚFL) na poszczególnych kontynentach

Kontynenty	1995	1997	1998	1999	2011	2013	2016
	w milionach						
Europa	37,34	37,23	37,09	37,01	36,43	35,85	34,7 (34,86) ³¹
Afryka	7,94	9,07	9,30	9,60	19,96	20,75	23,07
Azja z Australią	4,87	4,96	4,80	6,50	9,14	10,74	12,03
Ameryka Łacińska	1,38	1,40	1,13	0,83	1,13	1,01	0,77
Ameryka Północna	8,71	8,58	8,58	8,57	7,36	4,08	3,88

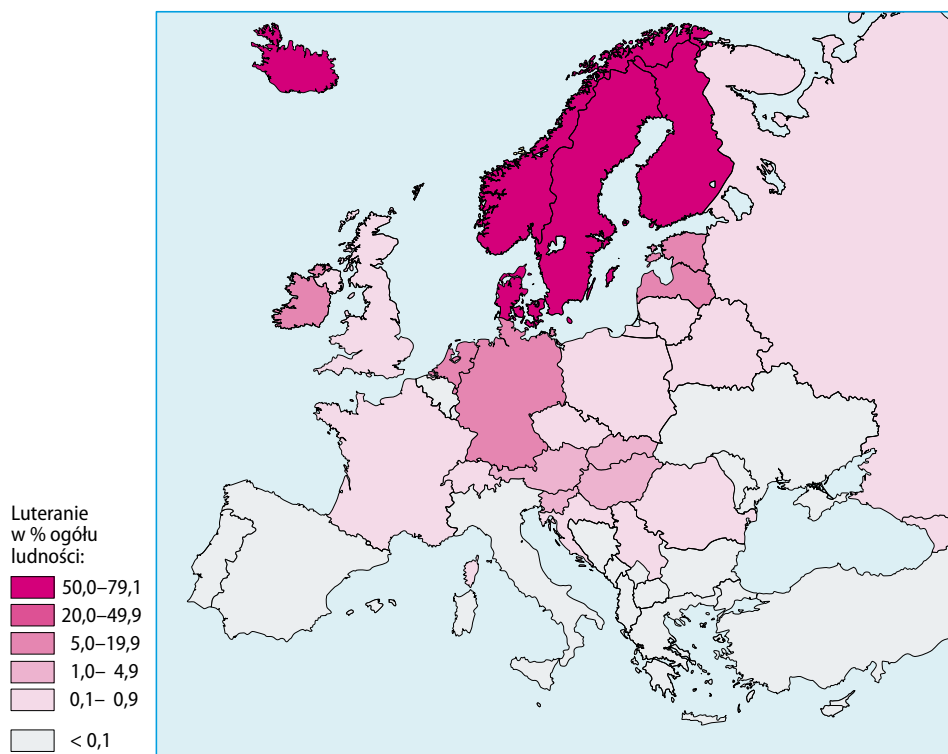
Źródło: ŚFL.

³¹ Po uwzględnieniu azjatyckich krajów Wspólnoty Niepodległych Państw. Szczegółowe publikowane statystyki nie podają liczby luteran w Kazachstanie, Kirgistanie i Uzbekistanie, a odsyłają do ogólnej liczby luteran w Federacji Rosyjskiej.

na świecie – spośród należących do ŚFL – jest Kościół szwedzki, choć odnotował on lekki spadek w 2016 r., w porównaniu z rokiem 2013. W 2016 r. liczył on 6,3 mln osób, a w 2013 – 6,5 mln członków. Generalnie w krajach skandynawskich

nastąpił spadek liczby członków Kościołów ŚFL w porównaniu z rokiem 2013 o 1,8 %, choć to nadal region europejski o największej liczbie członków Kościołów luterzańskich zrzeszonych w ŚFL³².

Mapa 2. Przynależność ludności krajów europejskich do Kościołów luterzańskich należących do ŚFL w 2016 r.

Źródło: Opracowanie na podstawie danych Światowej Federacji Luterńskiej i Głównego Urzędu Statystycznego.

³² <https://www.lutheranworld.org/news/more-74-million-members-lwfs-145-churches> (dostęp 20.09.2017).

Z kolei w Niemczech występuje największa liczba luteran, jeśli chodzi o pojedynczy kraj, bo aż ponad 12 mln osób należących do 11 Kościołów. Są to:

- Ewangelicko-Luterański Kościół Hanoweru (ponad 2,8 mln wiernych),
- Ewangelicko-Luterański Kościół Bawarii (ponad 2,5 mln wiernych),
- Ewangelicko-Luterański Kościół Północnych Niemiec (ponad 2,2 mln wiernych),
- Ewangelicki Kościół w Wirtembergii (prawie 2,2 mln wiernych),
- Kościół Ewangelicki Środkowych Niemiec (ponad 807 tys. wiernych),
- Ewangelicko-Luterański Kościół Saksonii (ponad 754 tys. wiernych),
- Ewangelicko-Luterański Kościół w Oldenburgu (prawie 440 tys. wiernych),
- Ewangelicko-Luterański Kościół Brunszwiku (ponad 370 tys. wiernych),
- Ewangelicko-Luterański Kościół w Schaumburgu-Lippe (blisko 56 tys. wiernych),
- Kościół Krajowy w Lippe – część luterańska (30 tys. wiernych),
- Ewangelicko-Luterański Kościół w Badenii (prawie 3 tys. wiernych)³³.

Należy podkreślić, że luteranizm jest najważającym wyznaniem w północnych Niemczech. Siedem Kościołów luterańskich w Niemczech

z 9,5 mln członków tworzy Zjednoczony Ewangelicko-Luterański Kościół Niemiec (VELKD). Działalność VELKD skupia się m.in. wokół kwestii teologicznych, ekumenicznych oraz kultu.

Kościół zrzeszone w VELKD należą do Kościoła Ewangelickiego w Niemczech (EKD), instytucji zrzeszającej 20 niezależnych od siebie ewangelickich Kościołów krajowych (Landeskirchen). W skład EKD wchodzi Kościoły trzech tradycji teologicznych: luterańskiej, unijnej i reformowanej. EKD posiada według danych z 2015 r. ponad 22 mln członków³⁴. Należy dodać, że organizacja ta reprezentuje niemiecki protestantyzm w dialogu ekumenicznym oraz w kontaktach międzynarodowych.

Charakteryzując strukturę EKD należy podkreślić, pisząc za Bruncem³⁵, że Synod jest najwyższą władzą ustawodawczą tej organizacji. Organ ten uchwała ustawy kościelne dotyczące m.in. budżetu, spraw pracowniczych oraz przedkłada Radzie i Konferencji Kościelnej swoje propozycje, plany lub dyrektywy. Synod składa się ze 120 członków³⁶.

Kolejnym organem EKD jest Rada, która podporządkowana jest Synodowi. Ma ona charakter wykonawczy i jest odpowiedzialna m.in. za: koordynowanie współpracy między wszystkimi instytucjami kościelnymi, np. związkami, stowarzyszeniami i organizacjami charytatywnymi, za

³³ <http://www.velkd.de/velkd.php> (dostęp 20.09.2017).

³⁴ https://www.ekd.de/ekd_de/ds_doc/kirchenmitglieder_2015.pdf oraz https://www.ekd.de/ekd_de/ds_doc/zahlen_und_fakten_2016.pdf (dostęp 20.09.2017).

³⁵ D. P. Brunz, *Kościół Ewangelicki w Niemczech (EKD) – historia, struktura i stan obecny*, (23.09.2003 r.), w: <http://www.magazyn.ekumenizm.pl/content/article/20030923230327394.htm> (dostęp 20.09.2017).

³⁶ 100 członków wybieranych jest przez Synody poszczególnych Kościołów krajowych, 20 mianuje Rada EKD. W historii Synodów był jeden wyjątek. W trakcie Synodu Ósmej Kadencji zrobiono wyjątek od tej reguły, tak by synodałowie należący kiedyś do Związku Kościołów Ewangelickich w NRD mogli być sprawiedliwie reprezentowani. Kadencja Synodu trwa 6 lat. Na czele Synodu stoi siedmioosobowe prezydium – źródło: tamże.

reprezentowanie EKD na zewnątrz, formułowanie stanowiska EKD wobec aktualnych problemów życia polityczno-społecznego, a przede wszystkim w kwestiach natury teologicznej, zajmowanie się innymi sprawami, które nie są zarezerwowane dla Synodu i Konferencji Kościelnej EKD³⁷.

Rada składa się z 15 członków wybieranych na 6-letnią kadencję. Członkami Rady mogą być osoby ordynowane i nieordynowane. Najwyższym przedstawicielem EKD jest prezes Rady³⁸.

Następnym, ostatnim organem EKD jest Konferencja Kościelna, która ma charakter doradczy i może występować z konkretnymi inicjatywami ustawodawczymi. Składa się ona z kierownictwa Kościołów członkowskich EKD. Kościoły, które mają więcej niż 2 miliony członków posiadają 2 reprezentantów, wszystkie inne jednego. Prezesem Konferencji jest z urzędu prezes Rady EKD. Jak pisze Bruncz – „Dzięki Konferencji Kościelnej wszystkie Kościoły członkowskie EKD mogą bezpośrednio współkształtować działalność EKD”³⁹.

Warto wspomnieć, że na terenie Niemiec funkcjonuje Łotewski Ewangelicko-Luterański Kościół za Granicą (blisko 26,5 tys. wiernych), choć nie jest to kościół niemiecki.

Istotną częścią europejskiej wspólnoty luterańskiej stanowią mieszkańcy Skandynawii. W 2013 r. Ewangelicki Kościół Ewangelicko-Luterański Danii liczył blisko 4,5 mln członków,

wspomniany wyżej Kościół Szwecji 6,5 mln (6,3 mln w 2016 r.), a Kościół Norwegii ponad 3,9 mln. Przechodząc dalej na wschód północnej Europy, należy wskazać Ewangelicko-Luterański Kościół Finlandii, który liczył w 2016 r. ponad 4,0 mln członków.

Ogólnie ujmując statystyki członków Kościołów ŚFL w Europie, należy podkreślić, że w porównaniu z rokiem 2013 nastąpił spadek o 3,8% (do 34,7 mln członków) liczby wiernych⁴⁰.

Kościół Ewangelicko-Luterański w Ameryce, zrzeszony w ŚFL, odnotował w przeciągu pięciu lat dramatyczny spadek liczby wiernych z 7,15 mln w 2011 r. do 3,77 mln w 2016 r., chociaż nadal zrzesza ich największą liczbę, jeśli chodzi o teren obu Ameryk. W Kanadzie w tym samym czasie odnotowano ponad 124 tys. wiernych, co świadczy o tym, że w stosunku do 2013 r. nastąpił tam spadek liczby wiernych o ok. 11⁴¹.

W krajach afrykańskich największą liczbę luteran odnotowuje się w Etiopii – prawie 7,9 mln osób, Tanzanii – ponad 6,53 mln, Madagaskarze – 3 mln, Nigerii – ponad 2,3 mln oraz Namibii – ponad 1,2 mln⁴². Ogólnie rzecz biorąc, w krajach afrykańskich zanotowano 11% wzrost liczby wiernych w Kościołach zrzeszonych w ŚFL w roku 2016 w stosunku do roku 2013⁴³.

Wśród krajów azjatyckich i Australii pod względem liczby luteran wyróżniają się: Indonezja

³⁷ Tamże.

³⁸ 14 członków wybiera wspólnie Synod i Konferencja Kościelna, natomiast 15. członkiem jest z urzędu prezes Rady EKD – źródło: tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ <https://www.lutheranworld.org/news/more-74-million-members-lwfs-145-churches> (dostęp 20.09.2017).

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

– ponad 6 mln osób, Indie – ponad 4 mln oraz Papua Nowa Gwinea – ponad 1,3 mln osób. Australię, zamieszkuje 60 tys. luteran⁴⁴. Kościoły ŚFL w Azji odnotowały ogólny wzrost o prawie 10%, w porównaniu z rokiem 2013 licząc w tym regionie łącznie 11,8 mln członków.

W Ameryce Łacińskiej krajami o największej liczbie luteran są: Brazylia – ponad 670 tys. oraz Argentyna – 38,5 tys. Ogólnie mówiąc, Ameryka Łacińska i Karaiby odnotowały spadek o 7% w stosunku do 2013 r., o ponad 784 tys. członków Kościołów ŚFL⁴⁵.

Tabela 2. Kraje z liczbą luteran (ŚFL) powyżej 0,5 mln

Kraje	liczba wiernych (w mln)					
	1995	1997	1998	2011	2013	2016
Brazylia	1,18	1,21	1,22	0,95	0,72	0,67
Dania	4,54	4,54	4,54	4,47	4,43	4,40
Etiopia	1,63	2,09	2,27	5,87	6,36	7,90
Finlandia	4,58	4,59	4,59	4,35	4,15	4,03
Francja	–	–	–	–	0,66	0,59
Indie	1,27	1,30	1,32	1,99	3,54	4,04
Indonezja	2,37	2,44	2,44	5,81	5,81	6,05
Kamerun	–	–	–	–	0,51	0,51
Madagaskar	1,50	1,50	1,50	3,00	3,00	3,00
Namibia	0,70	0,73	0,73	1,13	1,13	1,20
Holandia	–	–	–	2,10	2,09	2,09
Niemcy	14,29	14,02	14,01	12,55	12,20	11,79
Nigeria	–	0,66	0,79	2,05	2,35	2,32
Norwegia	3,80	3,82	3,82	3,87	3,85	3,85
Papua-Nowa Gwinea	0,91	0,91	0,91	1,05	1,05	1,35
Republika Południowej Afryki	0,83	0,89	0,88	0,65	0,64	0,64
Szwecja	7,63	7,60	7,50	6,59	6,50	6,30
Tanzania	2,20	2,50	2,50	5,83	5,83	6,53
Stany Zjednoczone	8,42	8,29	8,29	7,15	3,95	3,77

Źródło: dane ŚFL.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże.

W 2016 r. w Federacji Rosyjskiej, której obszar obejmuje dwa kontynenty (Europę i Azję), odnotowano łącznie 39 tys. luteran zrzeszonych w ŚFL⁴⁶.

Najmniejsze liczebnie Kościoły luterzańskie (od kilkuset do 10 tys. członków) znajdują się m.in. w: Kongo, Rwandzie, Senegal, Sierra Leone, Zambii, Jordanii, Korei Południowej, Nepalu, Nowej Zelandii, Singapurze, Sri Lance, Tajlandii, Belgii, Chorwacji, Irlandii, Włoszech, Szwajcarii, Kolumbii, Kostaryce, Ekwadorze, Gwatemali, Hondurasie, Meksyku, Nikaragui, Peru, Surinamie i Wenezueli.

Niestety, jeśli chodzi o liczbę duchownych oraz parafii Kościołów luterzańskich to brakuje dostępnych danych ogólnoświatowych w tym zakresie.

2. Kościoły reformowane

Kościoły reformowane na świecie w większości zrzeszone są w Światowej Wspólnocie Kościołów Reformowanych (ŚWKR)⁴⁷. Organizacja reprezentuje i łączy 100 milionów chrześcijan tradycji reformowanej, presbiteriańskiej, kongregacyjnej, unijnej, waldensów i remontów w 108 krajach świata⁴⁸. Do ŚWKR należą 233 Kościoły, w tym Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁹. Analogicznie jak w przypadku Kościołów luterzańskich i zrzeszającej je Światowej Federacji Luterńskiej, to do Światowej Wspólnoty Kościołów Reformowanych nie należą Kościoły reformowane nurtu konserwatywnego.

ŚWKR powstała 18 czerwca 2010 r. w Grand Rapids w stanie Michigan (USA) z połączenia Światowego Aliansu Kościołów Reformowanych (ŚAKR) i Reformowanej Rady Ekumenicznej (RRE). Warto podkreślić, że ŚAKR była nastraszą wspólnotą wyznaniową, która założona została w 1875 r. w Londynie zrzeszając 21 Kościołów, a pierwsze Zgromadzenie Generalne tej Organizacji odbyło się w 1877 r., w Edynburgu⁵⁰.

Generalnym sekretarzem ŚWKR jest ks. Chris Ferguson ze Zjednoczonego Kościoła Kanady, a Prezydentką jest Najla Kassab z Krajowego Synodu Syrii i Libanu. Organizacja ma następujące oddziały regionalne:

- Afryka – Africa Communion of Reformed Churches,
- Azja – Northeast Asia Area Council; Communion of Reformed Churches in Indonesia,
- Ameryka Północna i Karaiby – Caribbean and North American Area Council,
- Europa – WCRC Europe,
- Ameryka Łacińska – Latin America Alliance of Presbyterian and Reformed Churches,
- Środkowy Wschód,
- Pacyfik.

Co siedem lat zwoływana jest Ogólna Rada Generalna, będąca w swojej istocie zgromadzeniem ogólnym przedstawicieli Kościołów zrzeszonych w Organizacji.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Nie odnaleziono ogólnie dostępnych oficjalnych statystyk dotyczących liczby wiernych Kościołów poza ŚWKR.

⁴⁸ [Http://wcrch/members](http://wcrch/members) (dostęp 20.09.2017).

⁴⁹ Zaprezentowane w niniejszym Rozdziale dane szczegółowe dotyczą liczby wiernych Kościołów i reformowanych zrzeszonych w ŚWKR.

⁵⁰ K. Karski: *Od Edynburga...*, s. 188.

Światowa Wspólnota Kościołów Reformowanych kieruje się wartościami, które wynikają wprost z artykułu IV Konstytucji tej organizacji i oparte są na przesłaniu Ewangelii Jezusa Chrystusa. Jedną z istotnych kwestii jest dbałość o godność ludzką i sprawiedliwość. Rasa, pochodzenie etniczne czy płeć nie powinny determinować sytuacji danego człowieka czy grupy.

Ważnymi obszarami aktywności Wspólnoty, osadzonymi na jej zdefiniowanej misji, są:

- jedność chrześcijan i odnowa kultu, teologii i duchowości;
- sprawiedliwość;
- likwidacja ubóstwa;
- budowanie relacji opartych na poszanowaniu prawa;
- integralność stworzenia;
- budowanie przyjaznych stosunków między wyznaniowych;
- pojednanie, uzdrowienie, pokój i pozytywna transformacja kościołów oraz społeczeństwa⁵¹.

Egzemplifikacją dążeń organizacji do zacieśnienia współpracy pomiędzy różnymi Kościołami są pozdrowienia ks. Chrisa Fergusona – Sekretarza Generalnego ŚWKR skierowane do Światowej Federacji Luterńskiej (ŚFL). W tych pozdrowieniach, ks. Ferguson wezwał do rozważenia wspólnego spotkania pomiędzy dwiema wymienionymi wyżej organizacjami. Wyraził nadzieję, że w perspektywie 6–7-letniej, odbywać się będą walne zgromadzenia obydwu organizacji (ŚWKR oraz ŚFL) w tym samym miejscu i czasie⁵². Spoiwem łączącym byłoby wspólne świętowanie tych

zgromadzeń. Niewątpliwie, w kontekście obchodzenia jubileuszu 500 lat Reformacji, takie wspólne świętowanie nabrałoby dodatkowego, symbolicznego wymiaru. Zwłaszcza w obliczu przewyższania podziałów i wysiłków zjednoczeniowych. Ks. Ferguson podkreślił, że zarówno ŚFL jak i ŚWKR wzrastają blisko siebie, mimo że siedziba tej ostatniej została przeniesiona z Genewy do Hanoweru. Istotną rolę odgrywa, podpisana podczas spotkania Rady Ogólnej ŚWKR w Wittenberdze, deklaracja w sprawie nauki o usprawiedliwieniu⁵³. Innym ważnym dokumentem w kontekście działań na rzecz ekumenizmu jest drugi dokument „Świadectwo wittenberskie”, będący wyznaniem tragedii podzielonego Kościoła. Wraz z podpisaniem tego dokumentu, ks. Ferguson powiedział: „Jako Kościoły Reformacji upubliczniamy nasze zaangażowanie na rzecz jedności chrześcijan poprzez podejmowanie konkretnych kroków w celu pogłębienia odbioru i zastosowania w praktyce wyników naszego dialogu reformowanego-luterańskiego (...). Jedność Kościoła dla przemiany świata staje się rzeczywistością w tych niebezpiecznych czasach dla ludzi i planety”⁵⁴.

Analizując dane dotyczące liczby wiernych Kościołów reformowanych zrzeszonych w ŚWKR w poszczególnych rejonach świata w perspektywie czasowej 2012–2015, należy podkreślić małą dynamikę zmiany w tej materii. Jednak wbrew temu, zwracają uwagę Chiny. W 2015 r. szacunkowa liczba wiernych w tym kraju wyniosła 16 mln osób. W roku 2012 w oficjalnych statystykach Kościołów afiliowanych przy ŚWKR, nie zarejestrowano

⁵¹ [Http://wcr.ch/mission-statement](http://wcr.ch/mission-statement) (dostęp 07.06.2017).

⁵² [Http://wcr.ch/news/ferguson-calls-for-joint-lwf-wcr-assemblies](http://wcr.ch/news/ferguson-calls-for-joint-lwf-wcr-assemblies) (dostęp 07.06.2017).

⁵³ Zob. szerz. <http://wcr.ch/news/christian-unity-to-be-focus-in-wittenberg> (dostęp 07.06.2017).

⁵⁴ Tamże.

Tabela 3. Kraje z liczbą wiernych Kościołów reformowanych (ŚWKR) powyżej 0,5 mln

K r a j e	2012		2015	
	w mln			
Kamerun	3,00		3,00	
Etiopia	2,85		2,85	
Madagaskar	2,50		2,50	
Malawi	2,10		2,10	
Nigeria	3,30		3,30	
Afryka Południowa	3,89		3,04	
Kongo	1,77		3,22	
Zambia	1,56		1,56	
Meksyk	1,23		1,23	
Kanada	0,62		0,62	
USA	3,66		3,89	
Chiny	0,00		16,00	
Indie	5,89		5,90	
Indonezja	7,58		8,09	
Korea Południowa	3,50		3,91	
Filipiny	0,98		0,98	
Francja	0,56		0,56	
Wielka Brytania	0,67		0,66	
Holandia	1,91		1,91	
Szwajcaria	2,38		2,38	

Źródło: dane ŚWKR.

żadnego wiernego w tym kraju. W związku z tym, w perspektywie trzyletniej można byłoby odnotować ogromny wzrost liczby wiernych Kościołów reformowanych w Chinach. Jednak trudno powiedzieć, na ile ten wzrost był realny, a na ile wynikał z braku oficjalnych statystyk.

Azja łącznie z Australią to kontynenty, gdzie zamieszkuje najwięcej na świecie członków Kościołów zrzeszonych w ŚWKR. Według danych Światowej Wspólnoty Kościołów Reformowanych ich liczba w 2015 r. kształtowała się na poziomie prawie 37 mln, z tego w Australii ponad 253 tys. wiernych, w której, w porównaniu z rokiem 2012, odnotowano spadek o ponad 2,6 tys. osób. Jak wspomniano wyżej, w azjatyckim rejonie świata największą liczebność wiernych w 2015 r. zanotowano w Chinach – 16 mln osób (pomijając Hongkong z ponad 24 tys. wiernych). Drugim pod względem liczebności wiernych Kościołów ŚWKR jest Indonezja – w 2015 r. odnotowano ponad 8,1 mln, co daje wzrost o ponad 502 tys. osób w porównaniu z 2012 r. Trzecie miejsce pod względem liczebności wiernych zajmują Indie, gdzie odnotowano wzrost o ponad 22 tys. w porównaniu z rokiem 2012 do ok. 5,9 mln wiernych w roku 2015. Następnym w kolejności azjatyckim krajem pod względem liczby wiernych Kościołów ŚWKR jest Korea Południowa, gdzie odnotowano wzrost z prawie 3,5 mln w 2012 r. do ponad 3,9 mln w 2015 r. W kontekście liczby wiernych Kościołów ŚWKR wartymi odnotowania krajami azjatyckimi są: Tajwan – ok. 240 tys. w 2012 i 2015 r., Republika Związku Mjanmy (Birma) – niespełna 60 tys. w 2012 r., a ponad 63 tys. w 2015 r.; Tajlandia – ponad 107 tys. osób w 2012 i 2015 r., Malesja – ok. 7 tys. osób w 2012 r., a 10 tys. w 2015 r., Japonia – niespełna 20 tys. w 2012 i 2015 r., oraz Wietnam – 10 tys. – w 2012 i 2015 r. W Polinezji odnotowano niespełna 2 tys. wiernych Kościołów ŚWKR, a w Polinezji Francuskiej mieszkało ich 95 tys. zarówno w 2012 jak i w 2015 r. Zwraca uwagę też Iran, gdzie liczba wiernych według danych ŚWKR, kształtowała się niezmiennie w latach

2012–2015 na poziomie ponad 3 tys. osób. Istotną uwagą, o której wspomniano już wyżej, jest fakt, że w znakomitej większości Kościołów w krajach azjatyckich nie odnotowano zmian w 2015 r. w stosunku do 2012 r.

Drugim kontynentem, co do liczby wiernych Kościołów ŚWKR jest Afryka, gdzie odnotowano nieznacznie ponad 28 mln osób należących do tych Kościołów. Największą liczbę wiernych wśród krajów afrykańskich w 2015 r. odnotowano w Nigerii – ponad 3,2 mln osób niezmiennie w porównaniu z 2012 r. Drugim krajem pod tym względem jest Kongo, gdzie zaobserwowano niemal dwukrotny wzrost liczby wiernych, tj. z ok. 1,8 mln w 2012 r. do ponad 3,2 mln osób w 2015 r. Niewiele mniej wiernych, choć niezmiennie w przywołanych wyżej latach odnotowano w Kenii – ponad 3,1 mln oraz w Kamerunie – ok. 3 mln osób. W Republice Południowej Afryki zanotowano znaczący spadek wiernych z blisko 3,9 mln w 2012 r. do ok. 3 mln osób w 2015 r. Ciekawą sytuację odnotowano w Rwandzie – w 2015 r. wystąpił tam prawie dwu i półkrotny wzrost liczby wiernych, tj. z 120 tys. w 2012 r. do 300 tys. Ponad dwukrotny wzrost liczebności wiernych zanotowano w południowym Sudanie, tj. z 65 tys. w 2012 r. do 140,5 tys. wiernych w 2015 r. Do krajów afrykańskich z najmniejszą liczbą wiernych w 2015 r. można zaliczyć Mauritius – 1 tys. osób, Republikę Środkowej Afryki – 678, wyspę Reunion – 650, Algierię – 500 oraz Senegal – 250. Należy podkreślić, że w większości Kościołów krajów afrykańskich zrzeszonych w WCRC nie odnotowano zmian pod względem liczebności wiernych w roku 2015 w stosunku do 2012 r.

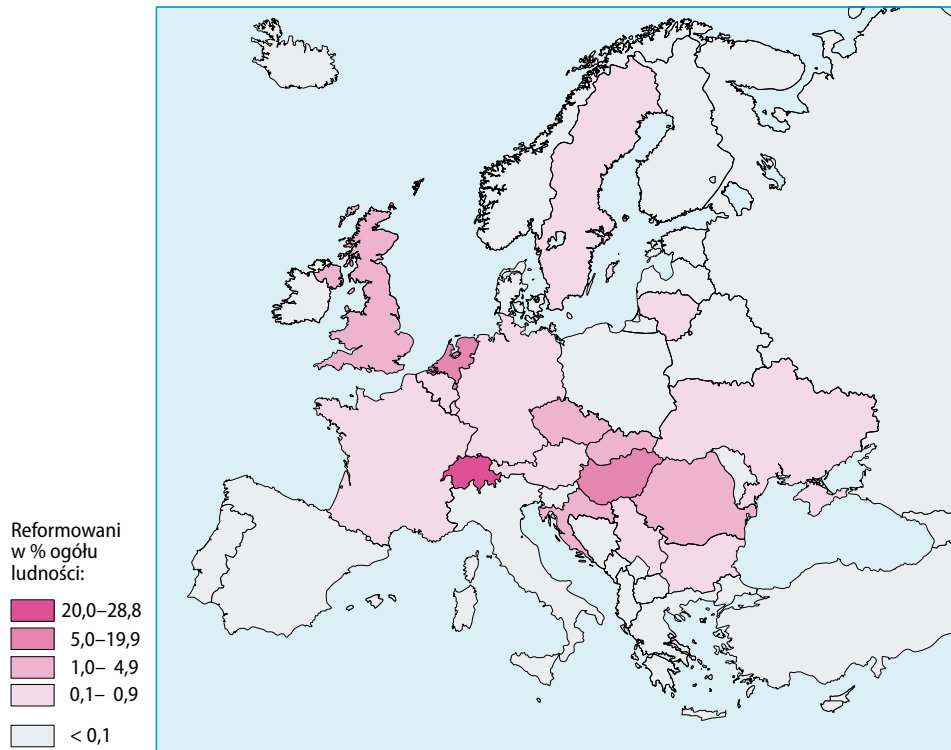
Trzecim kontynentem pod względem liczby wiernych Kościołów ŚWKR jest Europa. W 2015 r. odnotowano tutaj blisko 8,1 mln wiernych.

Najliczniejszą grupę wiernych Kościołów ŚWKR w Europie stanowią mieszkańcy Szwajcarii, z niezmienną liczbą wiernych w 2015 r. w stosunku do roku 2012 – prawie 2,4 mln osób. Drugą europejską społecznością, pod względem liczby wiernych Kościołów ŚWKR w Europie, stanowią mieszkańcy Holandii w liczbie blisko 2 mln osób. W Holandii także nie odnotowano żadnej zmiany pod względem liczby wiernych w stosunku do 2012 r. Natomiast w Wielkiej Brytanii odnotowany został nieznaczny spadek liczby wiernych z prawie 675 tys. w 2012 r. do ok. 662 tys. osób w 2015 r. Kolejnymi europejskimi państwami pod względem liczby wiernych w 2015 r., gdzie oprócz Szwecji nie odnotowano z rokiem 2012 żadnych zmian, były m.in.: Węgry – 620 tys. osób; Francja – 558,5 tys., Niemcy blisko 367,5 tys., Czechy – ponad 150 tys., Ukraina – 130 tys., Słowacja – ponad 63,5 tys., Szwecja 70 tys., gdzie zanotowano wzrost o 10 tys. wiernych w stosunku do 2012 r.; Belgia – 40 tys. osób; Włochy – blisko 25,7 tys., Austria – 14 tys., Dania – 10 tys., Serbia – 15 tys., Bułgaria – 5 tys., oraz Hiszpania – 3 tys. osób. Do europejskich krajów o najniższej liczbie wiernych Kościołów zrzeszonych w ŚWKR należały w 2015 r. m.in.: Grecja i Litwa – po 1,5 tys. osób, Portugalia – niespełna 1,4 tys., Luksemburg – 1 tys., Słowenia – 200 i Łotwa – 40 osób. W krajach tych nie odnotowano żadnych zmian w porównaniu z 2012 r.

W 2015 r. Stany Zjednoczone Ameryki oraz Kanadę zamieszkiwało łącznie ponad 4,5 mln wiernych Kościołów zrzeszonych w ŚWKR⁵⁵. W USA nastąpił wzrost liczby wiernych z blisko 3,7 mln

⁵⁵ Wśród krajów Ameryki Północnej pominięto Meksyk zaliczany do Ameryki Łacińskiej.

Mapa 3. Przynależność ludności krajów europejskich do Kościołów reformowanych należących do ŚWKR w 2015 r.

Źródło: opracowanie na podstawie danych ŚWKR i Głównego Urzędu Statystycznego.

w 2012 r. do prawie 3,9 mln osób w 2015 r. W Kanadzie w przywołanych latach nie odnotowano żadnej zmiany pod względem liczby wiernych, a liczba ta wynosiła ponad 616,5 tys. osób.

Łączna liczba wiernych w Ameryce Łacińskiej w 2015 r. wynosiła ponad 1,5 mln osób. Największa liczba wiernych wśród krajów latynoamerykańskich występowała w Meksyku i wynosiła powyżej 1,2 mln osób (bez zmiany w stosunku do 2012 r.). Drugim krajem tego rejonu pod względem liczby wiernych ŚWKR była w 2015 r. Brazylia

– prawie 108 tys. osób. W stosunku do roku 2012 nie odnotowano tam żadnej zmiany w liczebności wiernych, podobnie jak w Trynidadzie i Tobago – 40 tys. i Gwatemali – 25 tys. osób. Nieznaczny spadek wiernych odnotowały kościoły zrzeszone w ŚWKR w Argentynie.– z ponad 21 tys. w 2012 r. do ponad 20 tys. osób w 2015 r. Na Kubie zamieszkiwało 15 tys. wiernych i nie odnotowano tam żadnych zmian w podanym przedziale czasowym, podobnie jak na Jamajce – 14 tys. osób; Urugwaju – blisko 13,7 tys. i Kolumbii – 12 tys. Do krajów

Ameryki Łacińskiej z najmniejszą liczbą wiernych w 2015 r., bez zmian w tym zakresie w porównaniu z rokiem 2012 można zaliczyć: Salwador – ponad 3,2 tys. osób; Chile – niecałe 2,5 tys., Boliwię – 1,5 tys., Honduras – 1,5 tys., Kostarykę – 1 tys., oraz Grenadę – 876 osób. W Wenezueli odnotowano nieznaczny wzrost liczby wiernych z 897 osób w 2012 r. na 950 w 2015 r.

Światowa Wspólnota Kościołów Reformowanych nie przedstawiła danych dotyczących liczby duchownych, parafii i kościołów w wymiarze ogólnosiwiatowym.

3. Stosunek władzy do Kościołów chrześcijańskich w krajach komunistycznych Europy środkowowschodniej. Zarys problemu

Ciekawym wątkiem rozważań, w kontekście współczesności i najnowszej historii, jest stosunek władzy byłych państw komunistycznych Europy środkowowschodniej do Kościołów chrześcijańskich, w tym także do luteran i reformowanych. Problem ten naszkicował 26 listopada 2011 r. Jarosław Kłaczek podczas konferencji popularnonaukowej Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego w Bielsku-Białej⁵⁶. Może to stanowić przyczynek, do dalszych pogłębionych badań i analiz, zwłaszcza jeśli chodzi o Kościoły luterzańskie i reformowane w byłych państwach socjalistycznych Europy środkowowschodniej oraz ich wpływu na teraźniejsze funkcjonowanie. Pisząc za Kłaczkiem, można stwierdzić, że w krajach bloku wschodniego relacje władzy z Kościołami chrześcijańskimi

zasadniczo kształtowały się podobnie. Początkowo stosunek władzy do Kościoła był często dwoisty – z elementami zrozumienia i aprobaty, oczywiście z przyczyn czysto instrumentalnych – dla umocnienia własnej pozycji politycznej. Stan autentycznego pokoju w relacjach władza ludowa – chrześcijanie nie mógł trwać długo, z uwagi na fakt, że przesłanie chrześcijaństwa jest zasadniczo sprzeczne z ideologią marksizmu – leninizmu oraz filozofią materialistyczną. Dla komunistów religia stanowiła „opium dla ludu”. Dlatego też już pod koniec lat 40., wraz z umacnianiem pozycji politycznej komunistów, relacje te zaostrzyły się coraz bardziej⁵⁷. Władze komunistyczne krajów Europy środkowowschodniej, oprócz jawnych i bezpośrednich działań uderzających w swobodę wyznawania religii, funkcjonowania Kościołów chrześcijańskich oraz ograniczania praw duchowieństwa, podejmowały też bardziej ukryte wysiłki prowadzące do rozbitcia, skłócenia i podziałów między wiernymi różnych Kościołów chrześcijańskich, np. poprzez próby podporządkowania choćby części duchowieństwa i wykorzystywania go do swoistego legitymizowania „nowego ustroju”. Dotyczyło to nie tylko Kościoła rzymskokatolickiego, ale też Kościołów starokatolickich, prawosławnych i protestanckich różnych wyznań i denominacji. Przykładowo w 1946 r. w Polsce, majątek należący pierwotnie do Ewangelickiego Kościoła Unijnego oraz Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego był przekazywany masowo stronie katolickiej⁵⁸. W Czechosłowacji rząd Benesa na

⁵⁶ J. Kłaczek, *Środkowoeuropejskie reżimy komunistyczne i ich stosunek do Kościołów chrześcijańskich – zarys problemu*, w: J. Szturc (red.), *Dorobek kulturowy ewangelicyzmu w Europie środkowo-wschodniej*, Katowice 2012.

⁵⁷ Tamże, s. 116.

⁵⁸ Tamże, s. 113.

terenie Zaolzia (zajętego przez Armię Czerwoną), stosował represje w stosunku do polskich parafii i duchownych oraz działaczy ewangelicznych, co spowodowało exodus tych ostatnich. Wówczas polskie parafie ewangeliczne na Zaolziu obsadzono czeskimi duchownymi z Kościoła Czeskobraterskiego, tak żeby doprowadzić do fuzji wspomnianych parafii z tym Kościołem⁵⁹. Działania zmierzające do powrotu polskich duchownych na teren Zaolzia nie były aprobowane przez władze czeskosłowackie⁶⁰. Przykłady można by mnożyć... Warty podkreślenia jest jednak podobieństwo tych działań w stosunku do Kościołów chrześcijańskich w krajach byłego Bloku Wschodniego. Dzisiaj, istnieje dobry czas, aby podejmować wysiłki na rzecz pojednania i ewentualnego zadośćuczynienia, także tym wszystkim złym rzeczom, jakie wyniknęły nie tylko na tle sporów teologiczno-doktrynalnych, ale także na skutek funkcjonowania różnych Kościołów chrześcijańskich w warunkach autorytaryzmu lub totalitaryzmu państw Europy Wschodniej.

4. Ordynacja kobiet w Kościołach luterzańskich i reformowanych na świecie

W Kościołach luterzańskich, jak i reformowanych podnosi się kwestię ordynacji kobiet. Poszczególne Kościoły tradycji luterńskiej i reformowanej są na różnym etapie praktykowania ordynacji kobiet, a więc dopuszczania kobiet do urzędu duchownego. W niektórych Kościołach jest ona już usankcjonowana i praktykowana, inne są na etapie deklaratywnym i przygotowawczym,

a jeszcze inne mają ten etap przed sobą. W Kościołach ewangelicznych brak ordynacji kobiet coraz częściej tłumaczony jest uwarunkowaniami historyczno-kulturowymi, a nie racjami teologicznym. Jak się argumentuje, uwarunkowania kulturowe są zmienne w procesach historyczno-społecznych, a więc nie można ich absolutyzować.

Praktyka wyświęcania kobiet do stanu duchownego została całkowicie odrzucona np. przez Kościół rzymskokatolicki, powołujący się na tradycję, a zwłaszcza fakt, że wśród pierwszych apostołów nie było kobiet. Jednak nie oznacza to braku dyskusji. Chociażby w latach 70. teologowie katolicy tacy jak: ks. Jean Danielou, Yves Congar, Gerald O'Collins, Ferdinand Klostermann, George H. Tavard, Gregory Baum, Raymond E. Brown czy Karl Rahner podkreślali, że nie ma teologicznej przeszkody, co do wprowadzenia kapłaństwa kobiet. Niezmiennosć stanowiska w tym temacie wyraził natomiast papież Paweł VI w liście do ks. abp. Donalda Coggana, angikańskiego arcybiskupa Canterbury: „[Kościół katolicki] utrzymuje, iż święcenie kobiet do kapłaństwa jest niedopuszczalne z bardzo fundamentalnych powodów. Wśród nich są: poświadczony w Piśmie Świętym przykład Chrystusa, który wybrał swoich Apostołów jedynie spośród mężczyzn; stała praktyka Kościoła, który naśladuje Chrystusa w wybieraniu jedynie mężczyzn; a także żywe Magisterium Kościoła, które konsekwentnie twierdzi, że wyłączenie kobiet z kapłaństwa pozostaje w zgodzie z zamysłem Boga wobec swego Kościoła”⁶¹. Temat podejmowany był również przez Kongregację

⁵⁹ Tamże, s. 117.

⁶⁰ Tamże, s. 118.

⁶¹ Paweł VI, *Odpowiedź na list Jego Eksceleńcji Ks. Abpa Dr F. D. Coggana, Arcybiskupa Canterbury, o kapłaństwie urzędowym kobiet*, 30 listopada 1975: AAS 68 (1976), 599–600.

50-lecie ordynacji kobiet w Estonii, 2017 (fot. Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska)

Nauki Wiary (KNW) m.in. w 1976 r. w Deklaracji *In-ter Insigniores* w sprawie dopuszczenia kobiet do kapłaństwa urzędowego. Ponieważ w 1994 r. dyskusje nadal trwały głos zabrał także Jan Paweł II, publikując list apostolski *Ordinatio sacerdotalis* – o udzielaniu święceń kapłańskich wyłącznie mężczyznom. Z uwagi na kolejne przypadki święcenia kobiet, KNW w 2008 r. wydała dokument w sprawie przestępstwa, jakim jest usiłowanie

udzielenia kobiecie święceń kapłańskich⁶². Trudno stwierdzić, czy kwestie kapłaństwa kobiet w Kościele rzymskokatolickim podejmie papież Franciszek. W sierpniu 2016 r. papież powołał komisję, której celem jest przeanalizowanie możliwości dopuszczenia kobiet do diakonatu.

Inaczej urząd duchowny postrzegają Kościoły powstałe na gruncie Reformacji. Kapłaństwo w ewangelicyzmie nie jest sakramentem, lecz

⁶² Por. J. Majewski, *Jak zbawić kobiety? Wokół doktryny o święceniach kapłańskich wyłącznie dla mężczyzn*, w: „Znak” 680 (2012), <http://www miesiecznik.znak.com.pl/6802011jozef-majewskijak-zbawic-kobiety-wokol-doktryny-o-swieceniach-kaplanskich-wylacznie-dla-mezczyzn/> (dostęp 30.09.2017).

sprawowanym na mocy powołania urzędem posługi w Kościele. Uznając biblijną naukę o powszechnym kapłaństwie wszystkich wierzących (1 P 2:5.9) powołanych poprzez Chrystusa, Kościół powołuje tych, którzy w zgromadzeniu wierzących sprawować mają to kapłaństwo w sposób szczególny przez posługę Słowa i sakramentów⁶³.

Odwołując się w argumentacji za ordynacją kobiet do Pisma Świętego, należy podkreślić, że w Nowym Testamencie istnieją wzmianki o pełnieniu przez kobiety ważnych urzędów w Kościele pierwotnym. Chodzi m.in. o diakoniszę Febę oraz współpracownicę Pawła Pryskę (List do Rzymian 16:1–3). Poza tym – istnieją także spory co do płci

Ks. Sylvia Posselt wygłasza kazanie podczas XII Zgromadzenia Ogólnego (fot. zbiory ŚFL, Albin Hillert).

innej postaci – apostoła (wymienionego w Liście do Rzymian 16:7) – Junii lub Jonasa.

Proces pełnego włączenia kobiet do ordynowanego urzędu i umożliwienie im pełnienia funkcji kierowniczych w różnych Kościołach nie jest

szybki, przebiega w różnym tempie w Kościołach tradycji protestanckiej. Zarówno luteranie, jak i reformowani podejmują wysiłki na rzecz pełnego zaangażowania kobiet w życie swoich Kościołów, również na tej płaszczyźnie.

4.1. Kobiety w luteranizmie

Światowa Federacja Luterńska zachęca Kościoły członkowskie, by umożliwiły udział kobiet i osób świeckich w życiu Kościoła i zaleca stosowanie systemu kwotowego (40% mężczyzn, 40% kobiet, 20% młodzieży). Decyzję dotyczącą zaangażowania kobiet i osób świeckich w pracę i udział w komisji ŚFL podjęto na VII Zgromadzeniu w Budapeszcie w 1984 r. Podtrzymały to kolejne zgromadzenia w Kurytybie (1990) i Winnipeg (2003), a w 2010 r. przyjęto rezolucje dotyczące równowagi płci i społecznej sprawiedliwości płci. System kwotowy jest stosowany m.in. przy wyborach delegatów na zgromadzenia oraz wyborach do Rady ŚFL. Od 1984 r. każde ze Zgromadzeń potwierdziło, że akceptuje włączenie kobiet do ordynowanego urzędu. Decyzje Zgromadzeń nie są jednak równoznaczne z zastosowaniem ich w Kościołach członkowskich, które mogą samodzielnie podejmować decyzje w tych kwestiach⁶⁴.

Ważnym elementem diagnozy i monitorowania skuteczności podejmowanych wysiłków na rzecz ordynacji kobiet i ich udziału w gremiach decyzyjnych swoich Kościołach było badanie ankietowe przeprowadzone wśród Kościołów członkowskich ŚFL. Wzięło w nim udział 86 Kościołów luteranckich. Poniżej przedstawione są wybrane wyniki tego

⁶³ O kapłaństwie w ewangelicyzmie zob. szerz. w: http://www.luteranie.pl/materialy/rozne_pisma/kaplanstwo_w_ewangelicyzmie,338.html (dostęp 30.09.2017).

⁶⁴ *Participation of women in the Ordained Ministry and Leadership in LWF Member Churches*, Genewa 2016, s. 4–5, w: https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/dtpw-wicas_women_ordination.pdf (dostęp 29.08.2017).

⁶⁵ Tamże, s. 7–8.

badania, opublikowanego w 2016 r. przez Światową Federację Luteriańską⁶⁵.

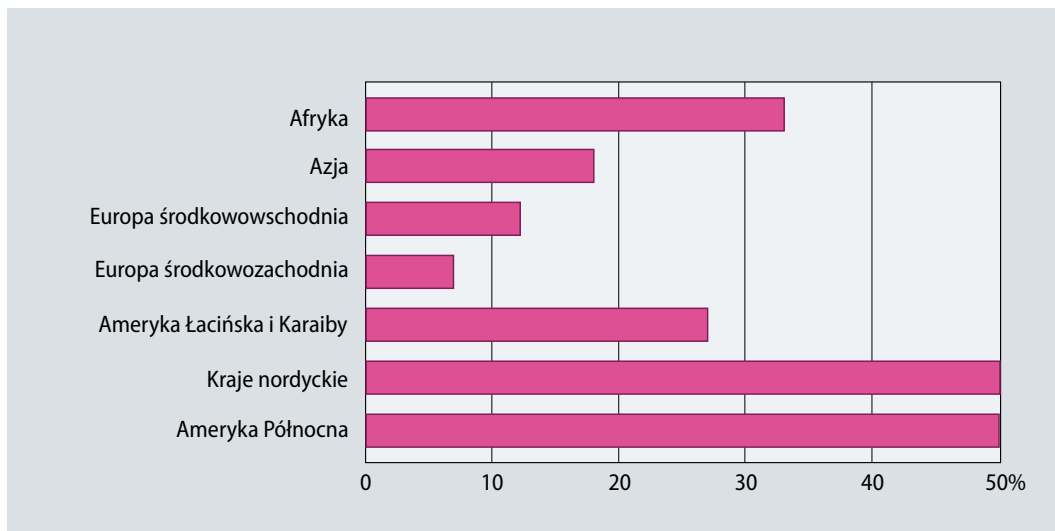
Pytanie pierwsze dotyczyło udziału kobiet w gremiach decyzyjnych swoich Kościołów. Jako że część respondentów operowała procentami, a inni konkretnymi liczbami, niemożliwe było przygotowanie odpowiednich wykresów. Jednak można powiedzieć, w znakomitej większości kobiety partycypują w podejmowaniu decyzji dotyczących swoich wspólnot. Przeważają tutaj kobiety, które są ordynowane.

Formalne mechanizmy systemu kwotowego zostały wprowadzone tylko w 19 badanych wspólnotach lokalnych, co daje 23% ogółu badanych Kościołów. Wykres 2 prezentuje szczegółowe

rozkłady procentowe odpowiedzi respondentów z podziałem na poszczególne regiony świata.

Respondenci, których Kościoły nie wprowadziły systemu kwotowego często argumentowali tym, że nie ma takiej formalnej potrzeby, ponieważ przy powoływaniu do organów decyzyjnych brane są tylko pod uwagę: poziom przygotowania poszczególnych kandydatów, chęci oraz gotowość do pełnienia określonych funkcji w Kościele, bez względu na rasę, płeć lub orientację seksualną. W części badanych Kościołów nigdy nie dyskutowano o potrzebie wprowadzenia systemu kwot. Innym argumentem była zbyt mała wielkość wspólnoty, by wprowadzać mechanizmy kwotowe w rekrutacji do organów decyzyjnych.⁶⁶

Wykres 2. Poziom wprowadzenia systemu kwotowego w badanych Kościołach w %

Źródło: opracowanie na podstawie danych ŚFL⁶⁷.

⁶⁶ Tamże, s. 7–8.

⁶⁷ Tamże.

Ciekawe są dane z przedmiotowego badania na temat czasu (roku) decyzji o wprowadzeniu ordynacji kobiet i ordynowania pierwszych kobiet na duchownych w Kościołach. Prezentuje to tabela 4.

Tabela 4. Ordynacja pierwszych kobiet w Kościołach luterzańskich

Kościół	Decyzja o ordynacji	Ordynacja
Afryka		
Etiopski Ewangelicki Kościół Mekane Yesus (EECMY)	1996	2000
Kościół Ewangelicko-Luterański Kamerunu (ELCC)	1987	1994
Kościół Ewangelicko-Luterański w Zimbabwie	1987	1991
Kościół Ewangelicko-Luterański w Południowej Afryce (Kościół Naczelny) (Cape Church)	1980	1987
Kościół Ewangelicko-Luterański w Mozambiku	2013	2013
Kenijski Kościół Ewangelicko-Luterański	1997	I 2002, II 2008
Kościół Ewangelicko-Luterański w Zambii	2002	2005
Kościół Ewangelicko-Luterański Kongo (EELCO-DRC)	1987	1994
Kościół Ewangelicko-Luterański w Sierra Leone (ELCSL)	1988	1988
Kościół Ewangelicko-Luterański w Południowej Afryce (ELSA N-T)	1989	1989
Kościół Ewangelicko-Luterański w Bostwanie	1995	I 1995 – diakonat, II 1996
Kościół Ewangelicko-Luterański w Tanzanii	1990	1990
Azja		
Japoński Kościół Luterański	2005	2006
Kościół Luterański Południowej Andhry	2010	2011
Północny Kościół Ewangelicko-Luterański	1991	1991
Kościół Ewangelicko-Luterański Gossner w Chotanagpur i Assamie	1997	2000
Ewangelicko-Luterański Kościół Nepalu	2003	–
Kościół Ewangelicki Mara	2006	2006
Kościół Luterański w Republice Chińskiej	1992	2004
Chrześcijański Kościół Basel w Malezji (BCMM)	1983	1986
Protestancki Chrześcijański Kościół Batak (HKBP)	1983	1986
Indonezyjski Kościół Chrześcijański	1974	1987

Tabela 4. Ordynacja pierwszych kobiet w Kościołach luterzańskich (cd.)

Kościół Luterński w Singapurze	1993	2004
Tajwański Kościół Luterński	1997	1997
Kościół Ewangelicko-Luterński Hongkongu	1989	1989
Protestancki Kościół Chrześcijański (BNKP) w Indonezji	1992	1992
Misja Tsung Tsin w HongKongu	1999	1999
Japoński Kościół Ewangelicko-Luterński	1969	1970
Kościół Luterński w Malezji	1991	1993
Chiński Reński Kościół Synodu HongKong	2009	2010
Europa środkowowschodnia		
Śląski Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania	– ⁶⁸	1953
Kościół Ewangelicko-Luterński w Rumunii	1944	1944
Słowacki Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania w Serbii	1970	1970
Estoński Kościół Ewangelicko-Luterński	1967	1968
Kościół Ewangelicko-Luterński na Węgrzech	1972	1972
Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP ⁶⁹	–	I 1938 (błogosławieństwo do służby), II 1963
Kościół Ewangelicki Wyznania Augsburskiego na Słowacji	1951	1951
Federacja Kościołów Ewangelicko-Luterzańskich w Rosji i Innych Państwach (Ewangelicko-Luterński Kościół Rosji Europejskiej)	1990	1993
Łotewski Ewangelicko-Luterński Kościół za Granicą	1974	1974
Europa środkowozachodnia		
Kościół Ewangelicki w Wirtembergii	1968	1968
Kościół Ewangelicko-Luterński Bawarii	1975	1976
Kościół Ewangelicko-Luterński w Badenii	1993	2012
Kościół Ewangelicko-Luterński Północnych Niemiec ⁷⁰	–	I 1941 – jako wikariusz, II 1959 – jako ksiądz
Kościół Ewangelicko-Luterński Schaumburg – Lippe	1991	1992
Kościół Luterński w Wielkiej Brytanii	1998	1998

Tabela 4. Ordynacja pierwszych kobiet w Kościołach luterańskich (cd.)

Zjednoczony Protestantcki Kościół we Francji	1937 ⁷¹ 1965 ⁷²	I 1937 ⁷³ II 1949 ⁷⁴
Kościół Ewangelicki Środkowych Niemiec ⁷⁵	-	I 1928 ⁷⁶ II 1948 III 1949
Kościół Ewangelicko-Luterański w Brunszwiku	1968	1968
Kościół Ewangelicko-Augsburski w Austrii	1965	1966
Kościół Ewangelicko-Luterański we Włoszech	-	2011 ⁷⁷
Kościół Ewangelicko-Luterański Saksonii ⁷⁸	-	1938
Ameryka Łacińska i Karaiby		
Kościół Luterański w Kostaryce	1988	I 1989, II 1990
Kościół Ewangelicki Wyznania Luterańskiego w Brazylii ⁷⁹	-	1983
Kościół Luterański w Salwadorze	1986	1994
Boliwijski Kościół Ewangelicki	2004	2010
Luterański Kościół Wiary i Nadziei w Nikaragui	1990	1990
Kościół Ewangelicko-Luterański w Peru	1990	1999
Kościół Ewangelicko-Luterański w Gujanie ⁸⁰	-	1996
Kościół Ewangelicko-Luterański w Chile	1980	1980
Zjednoczony Kościół Ewangelicko-Luterański (Argentyna)	1985	1985
Kościół Ewangelicko-Luterański Kolumbii	1993	1998
Kościół Luterański w Chile	2005	2014
Gwatemalski Kościół Luterański	1987	1987
Kościół Ewangelicki River Plate (Argentyna)	1983	1983
Chrześcijański Luterański Kościół Hondurasu	2012	2012
Meksykański Kościół Luterański	2009	2009
Kraje nordyckie		
Kościół Szwecji ⁸¹	1958	1960
Kościół Ewangelicko-Luterański w Danii	2005	2005
Kościół Norwegii ⁸²	-	1961
Kościół Ewangelicko-Luterański Finlandii	1986	1988
Ewangelicko-Luterański Wolny Kościół Norwegii	2005	2005
Kościół Ewangelicko-Luterański Islandii	1974	1974

Tabela 4. Ordynacja pierwszych kobiet w Kościołach luterańskich (dok.)

Ameryka Północna		
Kościół Ewangelicko-Luterański w Kanadzie	1970	1976
Kościół Ewangelicko-Luterański w Ameryce	1970	1970

Ź r ó ł o: opracowanie na podstawie danych ŚFL⁸³.

⁶⁸ Na drugim Synodzie Kościoła w 1948 r. do Konstytucji Kościoła dodano klauzulę, która pozwalała kobietom zostać pastorami, pod warunkiem że są one profesjonalnie przygotowane do służby *Participation of women in the Ordained Ministry and Leadership in LWF Member Churches*, Genewa 2016, s. 11, w: https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/dtpw-wicas_women_ordination.pdf (dostęp 29.08.2017).

⁶⁹ Nie ma ordynacji kobiet na urząd duchownego w posłudze księdza. Od 1963 r. kobiety z wykształceniem teologicznym były wprowadzane w urząd nauczania kościelnego. Po pierwszym egzaminie (pro venia concionandi) i wprowadzeniu w urząd nauczania kościelnego kobiety mogły uczyć religii w szkołach publicznych, nauczać w szkole niedzielnej, prowadzić studia biblijne, nabożeństwa, podejmować opiekę duszpasterską kobiet i mężczyzn, w szpitalach i podczas wizyt domowych. Wprowadzenie w 1999 r. nowej Pragmatyki Służbowej i zmian w Zasadniczym Prawie Wewnętrznym umożliwiło kobietom ordynację na duchownego w posłudze diakona. Mogą one prowadzić działalność duszpasterską, chrzczyć oraz dystrybuować Komunię Świętą. Kobiety z wykształceniem teologicznym, po odbyciu praktyki, egzaminie i ordynacji są duchownymi w posłudze diakona. Wszystkie katechetki wprowadzone wcześniej w urząd uznano za ordynowane duchowne (tamże, s. 11 i 12, więcej na stronie internetowej www.ordynajakobiet.pl poświęconej dyskusji na temat ordynacji kobiet w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w RP).

⁷⁰ „Kościół północnych Niemiec jest stosunkowo młodym Kościołem, a więc dane w badaniu zostały zebrane z autonomicznych Kościołów tworzących obecnie Ewangelicko-Luterański Kościół Północnych Niemiec. I tak: – Pomorski Kościół Ewangelicki, należący do Unii Staropruskiej już w 1927 r. uchwalił prawo o wikariusz-kach (wikariusz w Kościołach luterańskich w Niemczech to osoba, mężczyzna lub kobieta, przed ordynacją, która ukończyła studia teologiczne, zdała pierwszy egzamin kościelny i odbywa praktykę wikariacką). W 1963 r. uchwalono prawo o kobietach księżkach, a w 1974 r. zniesiono celibat we wszystkich Kościołach wschodnich (Kościoły w dawnej NRD). Prawo z 1982 r. uregulowało kwestię urzędu duchownego, zrównując kobiety i mężczyzn w prawie kościelnym w całej NRD; – w Kościele Ewangelicko-Luterańskim Północnej Elby z główną siedzibą w Hamburgu, prawo dla kobiet z wykształceniem teologicznym było dyskutowane już w latach 20. XX w. Pierwsza kobieta złożyła wniosek o ordynację już w 1925 r. W 1928 r. została duchownym pomocniczym; – w 1925 r. Kościół Ewangelicko-Luterański Meklemburgii przeanalizował udział kobiet w ordynowanym urzędzie. W 1929 r. Kościół ten wprowadził prawo dotyczące duchownych pomocniczych. W 1936 r. Marie Louise Henry została przeszkolona, a następnie zatrudniona w Kościele. W 1964 r. Ewangelicko-Luterański Kościół Meklemburgii miał już 24 kobiety z wykształceniem teologicznym; – w Kościele Ewangelicko-Luterańskim w Lubece w 1958 r. weszło prawo regulujące sytuację kobiet z wykształceniem teologicznym i wikariuszek funkcjonujących jako duchowni pomocniczy. Elisabeth Haseloff ze Szlezwika-Holsztynu, została powołana przez władze Kościoła do szeroko pojętej służby wśród kobiet, a potem z dniem 1 kwietnia 1959 r. została trzecim duchownym parafii św. Mateusza w Lubece;

Na podstawie powyższych danych można wnioskować, że nadal w przeważającej części w ordynowanym urządzeniu prym wiodą mężczyźni. Z danych wynika, że w ujęciu globalnym w badanych Kościołach urząd duchownego pełni

26093 mężczyzn, co daje 71% ogółu, i 10543 kobiety, co stanowi 29% ogółu ordynowanych. Rozkłady liczby mężczyzn i kobiet w ordynowanym

- w 1966 r. Ewangelicko-Luterański Kościół Szlezwicka-Holsztynu uchwalił prawo dotyczące służby kobiet z wykształceniem teologicznym;
- w Ewangelicko-Luterańskim Kościele w Eutin kwestia ordynacji kobiet została podjęta dopiero pod koniec lat 70. XX w. Pierwsza kobieta ksiądz pojawiła się w tym Kościele dopiero po połączeniu z Kościołem Ewangelicko-Luterańskim Północnej Elby, tamże.

⁷¹ Ordynacja pod pewnymi warunkami, m.in. jedynie dla kobiet niezamężnych.

⁷² Bez dodatkowych ograniczeń.

⁷³ Ordynacja pod pewnymi warunkami, m.in. jedynie dla kobiet niezamężnych.

⁷⁴ Dotyczy ordynacji pod pewnymi warunkami i z ograniczeniami w służbie.

⁷⁵ „Ten Kościół jest młody organizacyjnie i pod względem nazwy. Powstał z połączenia dwóch Kościołów: Kościoła Ewangelickiego Prowincji Kościelnej Saksonia, gdzie pierwsza ordynacja kobiety nastąpiła w 1948 r. oraz Ewangelicko-Luterańskiego Kościoła Turngii, gdzie pierwsza ordynacja kobiety odbyła się w 1969 r.

⁷⁶ Ordynacja jedynie pod pewnymi warunkami i z ograniczeniami w służbie.

⁷⁷ Kościół pozyskał duchownych z Kościoła Ewangelickiego w Niemczech.

⁷⁸ „W 1947 r. Kościół podjął uchwałę o zatrudnieniu kobiet z wykształceniem teologicznym oraz osób bez wykształcenia teologicznego. (Po zakończeniu II wojny światowej zaczęto ordynować kobiety z uwagi na brak duchownych, miały one prawo do służby posługiwania Słowa i sakramentów jedynie wśród kobiet i dzieci). W 1952 r. uchwalono prawo dotyczące wikariuszek, a w 1965 r. wprowadzono ordynację dla kobiet z wykształceniem teologicznym (ograniczoną dla kobiet niezamężnych, którym wypłacano niższe wynagrodzenie). W 1970 r. wprowadzono prawo kościelne umożliwiające ordynację kobiet z wykształceniem teologicznym (ordynowane kobiety były zatrudnione jako duchowni pomocniczy, a rada parafialna musiała wyrazić zgodę na zatrudnienie duchownego kobiety)”, tamże, s.14.

⁷⁹ „Dyskusje dotyczące ordynacji kobiet były prowadzone przez Radę Kościoła już od 1970 r.”, tamże, s.15.

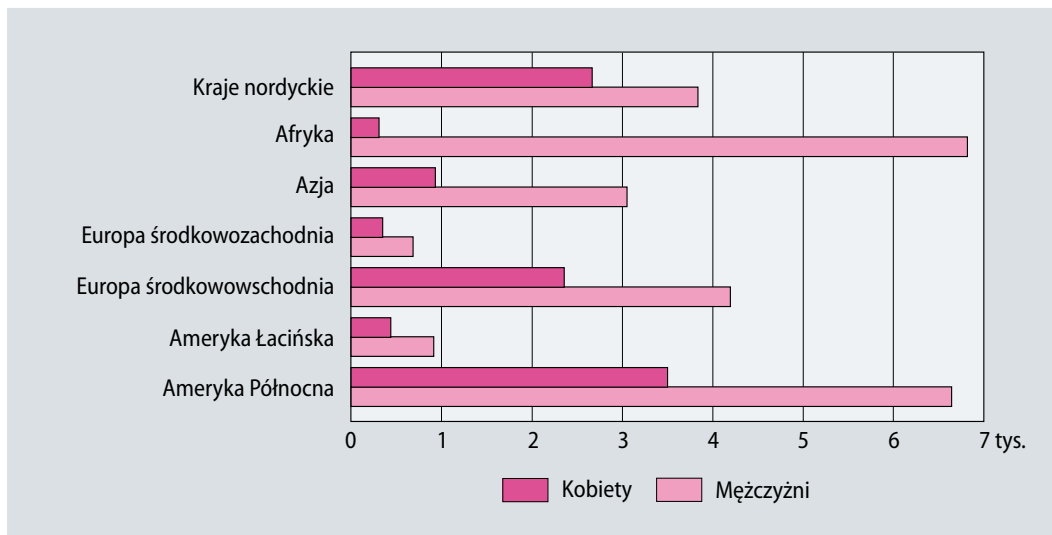
⁸⁰ „Rada wykonawcza Kościoła powzięła w 1977 r. decyzję o przyznaniu kobietom prawa do kandydowania do seminariów w celu przygotowywania ich do ordynowanego urzędu...”, tamże, s.15.

⁸¹ 1909 r. – pierwsza kobieta studiuje teologię.

⁸² Decyzję podjął norweski parlament w 1938 r. Jednak dyskutowano ją już w 1912 r. w Storting, a w latach 30. XX w. powracano do tej kwestii trzykrotnie. Według podjętej uchwały wszystkie urzędy państwowe powinny być dostępne zarówno dla kobiet, jak i mężczyzn. Dotyczyło to również urzędów kościelnych w Kościele Norwegii. Kobiety mogły być duchownymi, ale każda parafia miała prawo odmówić przyjęcia kobiety księdza. W 1956 r. wszystkie przepisy dyskryminujące kobiety unieważniono”, tamże, s.16.

⁸³ *Participation of women in the Ordained Ministry and Leadership in LWF Member Churches*, Genewa 2016, s. 9–16, w: https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/dtpw-wicas_women_ordination.pdf (dostęp 29.08.2017).

Wykres 3. Liczba zaangażowanych w służbę posługiwania Słowa i sakramentów w badanych Kościołach z podziałem na regiony i płeć w 2015 r.

Źródło: opracowanie na podstawie danych ŚFL⁸⁴.

urzędzie w poszczególnych regionach świata prezentuje wykres 3.

Powyższy wykres wskazuje na znaczną nierównowagę o liczby ordynowanych kobiet w stosunku do mężczyzn w Kościołach luterzańskich. Największe dysproporcje dotyczą Afryki (gdzie dopiero w latach 80. XX w. przyjęto ordynację kobiet) i Azji. Najbardziej zrównoważona pod tym względem jest sytuacja na terenie krajów nordyckich⁸⁵.

Przyjrzyjmy się rozkładowi odpowiedzi dotyczących ordynacji w ostatnich 5 latach (liczonych od czasu badania, tj. w okresie 2011–2015. W skali ogólnej (globalnej) w latach 2011–2015

w badanych Kościołach luterzańskich zostało ordynowanych 1807 kobiet (23%) oraz 5887 mężczyzn (77%). Wykres 4 obrazuje rozkłady procentowe ordynacji z podziałem na poszczególne regiony i płeć⁸⁶.

Widać, że największy dysonans w ordynacji kobiet i mężczyzn w latach 2011–2015 dotyczy Afryki, potem Azji, zaś w krajach nordyckich oraz w Ameryce Północnej ordynacja kobiet i mężczyzn rozkładała się równomiernie w określonym czasie.

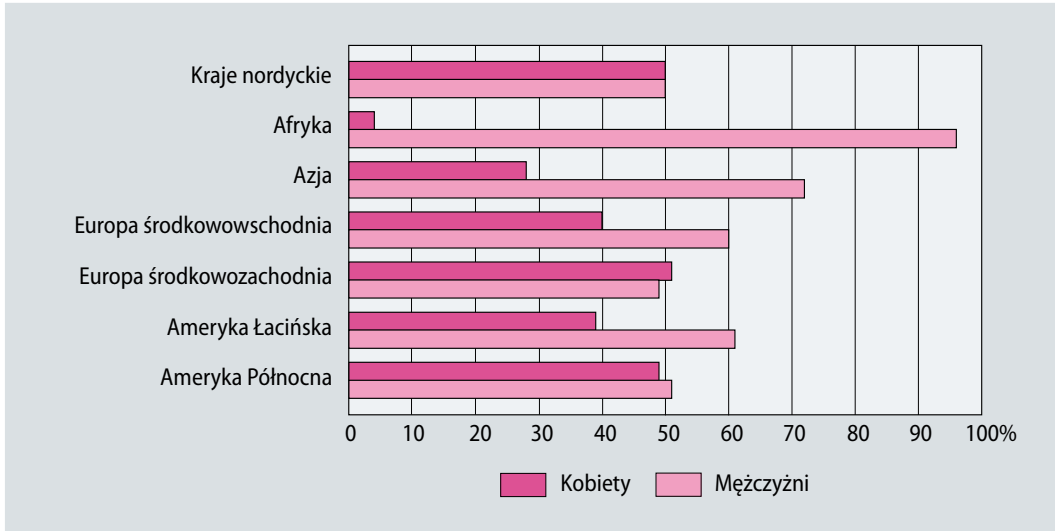
W niektórych Kościołach ordynacja jest konieczna, by pełnić funkcje duszpasterskie i diakonijne. W innych ordynacja dotyczy czterech różnych

⁸⁴ Tamże, s. 18–19. Należy pamiętać, że nie są to dane kompletne (część Kościołów członkowskich nie uczestniczyła w ankiecie), ale dają w jakiejś mierze poglądowy obraz omawianej kwestii.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże, s. 24.

Wykres 4. Ordynacja w poszczególnych badanych Kościołach luterzańskich z podziałem na płeć i regiony w latach 2011–2015 w %

Źródło: opracowanie na podstawie danych ŚFL⁸⁷.

posług: katechetycznej, diakonijnej, misyjnej i duszpasterskiej. Wszystkie posługi wymagają tego samego poziomu studiów teologicznych lub szkoleń⁸⁸. Należy podkreślić, jak wskazują respondenci, że nie ma na ogół przeszkód formalnych, które blokują kobietom dostęp do różnych stanowisk w Kościele. Przeszkody te mają raczej charakter mentalny, kulturowy i strukturalny⁸⁹.

Przedmiotowe badanie pokazuje pełnione przez kobiety funkcje na urządach duchownych w Kościołach członkowskich ŚFL⁹⁰. W badaniu dano

respondentom do wskazania m.in. następujące kategorie: biskup, prezes, superintendent, proboszcz parafii, duszpasterz, służba diakonijna, kształcenie teologiczne, administracja kościelna, diakon i inni. Respondenci najczęściej wskazywali na „proboszcza parafii”, „kształcenie teologiczne” i „administrację kościelną”. Najmniej wskazań dotyczyło „biskupa” i „prezesa”. Należy zaznaczyć, że w niektórych regionach – Afryka, kraje północne Europy (nordyckie), Zachodnia Europa i Ameryka Północna, kobiety są relatywnie dobrze reprezentowane

⁸⁷ Tamże, s. 25.

⁸⁸ Tamże, s. 21.

⁸⁹ Tamże, s. 22.

⁹⁰ W odpowiedzi na pytanie dotyczące funkcji pełnionej w Kościele przez kobiety część respondentów odpowiedziała procentowo, część – liczbowo. Z tego względu nie podano zestawień wykresowych, pokazujących częstości wskazań. Tamże, s. 20.

w organach decyzyjnych swoich Kościołów. Podkreśla się, że w niektórych Kościołach istnieje prawdopodobieństwo, że w najbliższej przyszłości kobiety będą mianowane na stanowiska kierownicze, takie jak prezes, biskup lub arcybiskup⁹¹.

Kontynuując problematykę ordynacji kobiet w Kościołach członkowskich ŚFL, przyjrzymy się tabeli 5 przedstawiającemu liczbę Kościołów otwartych na taką ordynację. Część z nich już ordynowała kobiety, część jeszcze nie.

Powyższe rozkłady potwierdzają tezę, że znakomita większość Kościołów członkowskich ŚFL akceptujących kobiety w ordynowanym urzędzie już praktykuje ordynację.

Istotnym czynnikiem dotyczącym urzędu ordynowanego jest odpowiednie kształcenie teologiczne kobiet i mężczyzn. Światowa Federacja

Luterańska zaprezentowała dane z ww. badania obejmujące też kwestię kształcenia teologicznego w formie studiów, przygotowujących do ordynacji w Kościołach, które uczestniczyły w tym badaniu ankietowym.

Tylko w jednym Kościele (z objętych badaniem) nie jest możliwe podjęcie przez kobiety studiów teologicznych na takich zasadach, jak w przypadku mężczyzn, chociaż wynika to z tego, że nie podjęto jeszcze stosownych decyzji formalnych w tym zakresie. Badanie pokazało, że w wymiarze globalnym wśród studentów teologii nadal przeważają mężczyźni (aż 77% wskazań). Wykres 5 obrazuje rozkład studentów teologii w odpowiednich instytutach teologicznych z podziałem na płeć i regiony.

Tabela 5. Kościoły otwarte na ordynację kobiet w 2015 r.

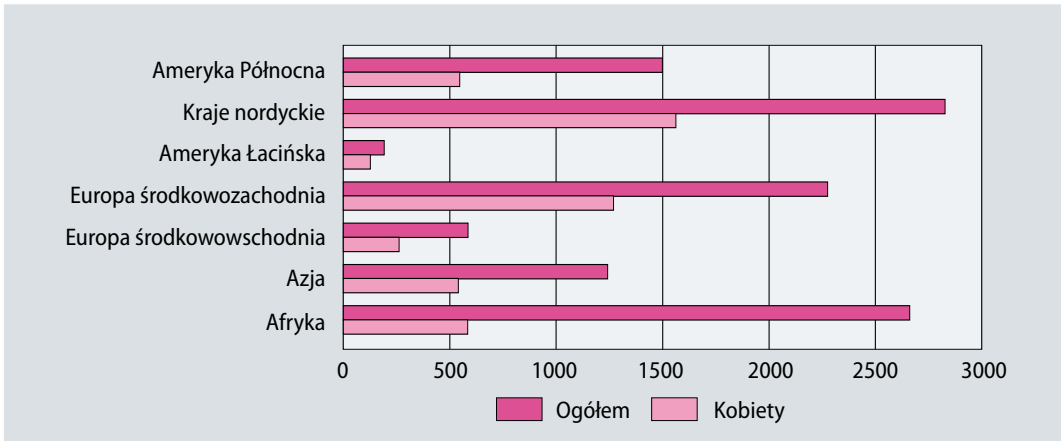
Regiony	Kościoły zrzeszone w ŚFL	Kościoły, które jeszcze nie ordynowały kobiet		Kościoły, które już ordynowały kobiety	
		w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
O g ó ł e m	145	27	18	119	82
Afryka	31	9	29	22	71
Azja	54	13	24	41	76
Europa środkowowschodnia	16	4	25	12	75
Europa środkowozachodnia	19	–	–	19	100
Kraje nordyckie	6	–	–	6	100
Ameryka Łacińska i Karaiby	17	–	–	17	100
Ameryka Północna	2	–	–	2	100

Źródło: ŚFL⁹².

⁹¹ *Participation of women in the Ordained Ministry and Leadership in LWF Member Churches*, Genewa 2016, s. 20, https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/dtpw-wicas_women_ordination.pdf (dostęp 29.08.2017).

⁹² Tamże, s. 26.

Wykres 5. Studenci teologii w badanych Kościołach ŚFL w 2015 r.

Ź r ó ł o: opracowanie na podstawie danych ŚFL⁹³.

Najbardziej sfeminizowane fakultety teologiczne w Kościołach uczestniczących w badaniu w 2015 r. znajdowały się w Europie środkowozachodniej i krajach nordyckich. W Europie środkowozachodniej wśród 2 277 studentów teologii kobiety stanowiły 56%, zaś w krajach nordyckich (liczba studentów wynosiła 2 828) odsetek kobiet stanowił 55%. W Europie środkowowschodniej liczba kobiet wśród 587 ogółu studentów wynosiła 45%. W Azji (1 242 studentów) oraz Ameryce Łacińskiej (293 studentów) odsetek kobiet w obu przypadkach wynosił 44%. W Ameryce Północnej kobiety stanowiły 37% z łącznej liczby 1 500 studentów teologii. Najmniej sfeminizowane fakultety teologiczne odnotowano w Afryce – kobiety stanowiły tam 22% z pośród ogólnej liczby 2 663 studentów teologii.

Badanie pokazało, że Kościoły w programie studiów umieszczają gender studies i teologię feministyczną lub częściowe zagadnienia z nimi

związane. Pojawiają się też takie tematy, jak kobiety w Biblii czy w polityce rozwojowej⁹⁴.

4.2. Kobiety w Kościołach reformowanych

Jeszcze podczas Zgromadzenia Ogólnego Światowego Aliansu Kościołów Reformowanych w Seulu w 1989 r., Rada Generalna podniosła kwestię ordynacji kobiet. Poproszono Kościoły, które ordynują kobiety, o uczestnictwo w badaniu diagnozującym kwestię ordynacji kobiet, ich sytuację we wspólnotach pod względem warunków posługi, wynagrodzeń i pozycji oraz szans względem mężczyzn. Stosowne badanie diagnostyczne przeprowadzono w 2009 r., które miało pomóc w podejmowaniu działań na rzecz kobiet we wspólnotach. Niestety, badanie nie przyniosło oczekiwanych szczegółowych wyników. Część Kościołów uczestniczących właściwie nie odpowiedziało. Mimo to pokazało ono, że co najmniej 42 badane Kościoły nie ordynowały

⁹³ Tamże, s. 32–33.

⁹⁴ Tamże, s. 34.

kobiet do służby posługiwania Słowa i sakramentów (tj. w Europie – 7 Kościołów, w Afryce – 18, na Bliskim Wschodzie – 3, w Ameryce Łacińskiej – 5, a w Azji – 9). Należy też wspomnieć, że do tej pory nie udało się namówić rad regionalnych Kościołów do uaktualnienia danych z badania. Część z nich twierdzi, że dane pochodzące z przedmiotowego badania są aktualne⁹⁵.

3 lipca 2017 r. w Lipsku, Rada Generalna Świątowej Wspólnoty Kościołów Reformowanych przyjęła deklarację dotyczącą ordynacji kobiet. Dokument ten jest wyrazem akceptacji i dążeń dużej części wiernych Kościołów członkowskich ŚWKR (w tym delegatów do Rady ŚWKR), do pełnego i równoprawnego uczestnictwa kobiet w życiu Kościołów reformowanych. Z drugiej strony trzeba jednak zaznaczyć, że część delegatów nie poparła tej deklaracji. Prezydent ŚWKR – John Pillay powiedział, że przywołana deklaracja jest efektem osiągniętego konsensusu w czasie obrad sekcji ds. równouprawnienia kobiet i stanowi ważny krok na rzecz pełnego równouprawnienia płci w Kościołach ŚWKR, nie tylko w kwestii ordynacji kobiet, ale także ich pełniejszego angażowania w życie Kościołów reformowanych, ponieważ „sprawiedliwość dotycząca płci nie ogranicza się tylko do ordynacji kobiet” – jak podkreślił Chris Ferguson, sekretarz generalny ŚWKR⁹⁶.

Już w 2010 r. podczas Rady Generalnej w Grand Rapids w Stanach Zjednoczonych podnoszono kwestię pełniejszego zaangażowania kobiet w życie Kościołów. W samej deklaracji czytamy:

„Ta deklaracja świadczy o naszym przekonaniu, że kobiety i mężczyźni zostali stworzeni w równym stopniu na obraz Boga i dlatego powinny być

ks. Najla Kassab – prezydent ŚWKR (fot. zbiory ŚWKR)

traktowane z równym szacunkiem i godnością. (...) Z naszego wiekowego doświadczenia wiemy, że Bóg powołał zarówno kobiety, jak i mężczyzn do służby i przywództwa”⁹⁷.

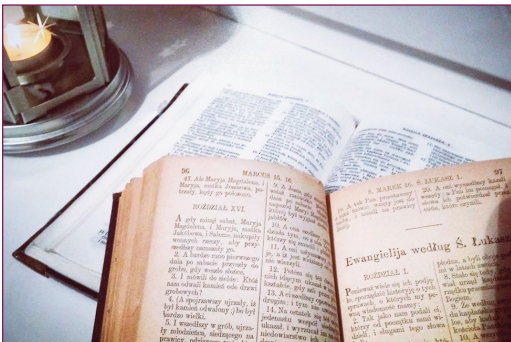
Jak wspomniano wyżej, pewną rolę w dyskusji nad miejscem kobiet we wspólnotach, w tym w kwestii dotyczącej ich ordynacji, odgrywają argumenty teologiczne, chociaż nie one przeważają. Za przyczynę braku ordynacji kobiet podaje się częściej powody o charakterze kulturowym. W deklaracji przywołano argumenty teologiczne i aksjologiczne, powołując się na konkretne zapisy w Piśmie Świętym oraz ich interpretację, od której zależy argumentacja za lub przeciw ordynacji kobiet. Dla przykładu, jak podano w tekście deklaracji, przeciwnicy ordynacji powołują się na fragment Księgi Rodzaju 2:18 „Nie jest dobrze, aby mężczyzna był sam, uczynię mu zatem odpowiednią dla niego pomoc”. Zarówno w tym przypadku, jak i szerzej rzecz ujmując, odpowiedzią na to jest reinterpretacja tekstów na nowo. Słowo „pomoc,

⁹⁵ <http://wrcr.ch/wp-content/uploads/2017/07/Declaration-of-Faith-on-Womens-Ordination-EN.pdf>, (dostęp 01.09.2017).

⁹⁶ <http://wrcr.ch/general-council-approves-statement-on-ordination-of-women>, (dostęp 01.09.2017).

⁹⁷ <http://wrcr.ch/wp-content/uploads/2017/07/Declaration-of-Faith-on-Womens-Ordination-EN.pdf>, (dostęp 01.09.2017).

pomocnik” interpretowany jest przez przeciwników ordynacji jako „znak przyporządkowania”. Jednak w języku hebrajskim, jak stwierdzono w deklaracji, słowo to niesie przeciwne konotacje, wskazujące m.in. na wzajemne wsparcie i partnerstwo. Sygnatariusze deklaracji wyrażają przekonanie, że należy odrzucić teologie, „które uczą, że kobiety są gorsze od mężczyzn, jeśli chodzi o biologiczną naturę, lub że kobiety w mniejszym stopniu odzwierciedlają wizerunek Boga niż mężczyźni, a właściwa rola kobiet sprowadza się jedynie do prokreacji”⁹⁸. Deklaracja wskazuje na istnienie silnych uwarunkowań kulturowych w społeczeństwach, w których kobiety są dyskryminowane w życiu społecznym, w tym religijno-kościelnym. Kościoły ŚWKR dostrzegają potrzebę, czasami wbrew tym negatywnym uwarunkowaniom, żeby wspierać procesy równościowe, co zostało wyrażone w przedmiotowej deklaracji. Jak napisano, kobiety straciły równoważną pozycję z mężczyznami we wczesnych wiekach chrześcijaństwa. Wynikało to z instytucjonalizowania Kościoła (w tym teologów) w hierarchicznym społeczeństwie, będącego pod wpływami dualizmu

Biblia (fot. Bogusław Gosz)

hellenistycznego, wypierającego hebrajską wiarę w dobroć stworzenia kosztem przyjmowania niebiblijnych elementów filozofii greckiej i prawa rzymskiego dotyczących podporządkowania i niższości kobiet.⁹⁹

Należy też podkreślić, że w Kościołach tradycji reformowanej odnotowano już przypadki powierzania kobietom funkcji duszpasterskich jeszcze w XIX w. W 1853 r. Antoinette Brown została pierwszą kobietą duchownym parafialnym, a w 1889 r. Kościół Presbiterian Cumberland ordynował Louise Woosley.¹⁰⁰

Podsumowanie

Współczesne Kościoły reformowane i luterzańskie mają wiele cech wspólnych, podobnie działające organizacje ponadnarodowe zrzeszające te Kościoły, stosunek do kwestii ordynacji kobiet, wiele elementów wspólnych w sprawach doktrynalnych i teologicznych, a także podobne doświadczenia natury historycznej. To dobrze prognozuje na przyszłość, jeśli chodzi o dalszą współpracę i podejmowanie wspólnych inicjatyw społecznych i kościelnych, chociażby na rzecz rozwoju ekumenii między chrześcijanami różnych wyznań i denominacji. Należy pamiętać, że prawdziwa Komunia w Jezusie Chrystusie nie oznacza ujednolicania wszystkiego. Słynne powiedzenie, że „Pan Bóg kocha różnorodność” może determinować kierunek i charakter wzajemnych wysiłków na rzecz zbliżenia i pojednania, tak aby wypełniło się życzenie Chrystusa „Abyście stanowili jedno”.

Autorowi pozostaje mieć nadzieję, że treści zaprezentowane w przedłożonym tekście wystarczająco potwierdzają powyższe.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Tamże.

¹⁰⁰ Tamże.

7

REFORMACJI

Ewangelicy polscy – wybitne postaci

*Jan Szturc, Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska,
Ewa Józwiak, Rafał Leszczyński*

Anna Wazówna (1568–1625) – królowna szwedzka, córka króla szwedzkiego Jana III i Katarzyny Jagiellonki; gorliwa luteranka, starannie wykształcona.

Anna Wazówna
(fot. domena publiczna
© Wikipedia.pl)

W 1587 r. przybyła do Polski ze swym starszym bratem, obranym polskim królem Zygmuntem III Wazą. Pozostawała z nim przez całe życie w bardzo bliskich stosunkach, choć był gorliwym katolikiem. Urzędowała nabożeństwa ewangeliczne na Wawelu. Pod naciskiem duchowieństwa rzymsko-katolickiego i niektórych senatorów opuściła jednak w 1589 r. Polskę i wróciła do Szwecji. W 1598 r., po klęsce i detronizacji brata z tronu szwedzkiego ponownie przybyła do Polski. Jej projekty małżeńskie nie doszły do skutku. W 1605 r. król nadał jej starostwo brodnickie, a w 1611 r. golubskie. Zamek w Golubiu, w którym spędziła resztę życia, przebudowała w stylu renesansowym. Była miłośniczką nauki, w szczególności botaniki. Założyła wielki ogród, w którym hodowała rzadkie rośliny, własnym kosztem wydała monumentalny *Zielnik* prof. Szymona Syreniusza. Jej dwór na Pomorzu był ogniskiem polskiej myśli protestanckiej. Jej też, jako protektorce polskich ewangelików, dedykowano szereg dzieł, m.in. popularną *Postyllę chrześcijańską* Samuela Dambrowskiego. Zmarła po ciężkiej chorobie w Brodnicy. Ze względu na wyznanie długo jednak trwały kłopoty ze znalezieniem dla niej miejsca pochówku. Wspaniały pogrzeb urządził w Toruniu dopiero w lipcu 1636 r. król Władysław IV. Wzięli w nim licznie udział ewangelicy z całej Polski. Po I wojnie światowej z inicjatywy ks. sup. Juliusza Burschego powstało utrzymywane przez parafię ewangelicką

św. Trójcy w Warszawie Gimnazjum Żeńskie im. Anny Wazówny. Natomiast w 1995 r. odprawiono powtórny uroczysty pochówek w odrestaurowanym mauzoleum w toruńskim Kościele Mariackim.

Źródła: G. Kurkowska, *Anna Wazówna (1568–1625). Polskie losy szwedzkiej królowny*, Toruń 1995; A. Saar-Kozłowska, *Infantka Szwecji i Polski Anna Wazówna 1568–1625. Legenda i rzeczywistość*, Toruń 1995.

J. Szturc

Bobkowska Wanda (1880–1948) – historyczka wychowania, nauczycielka akademicka, działaczka parafii ewangelickiej w Krakowie. Urodziła się w Krakowie, gdzie w 1904 r. ukończyła Seminarium Nauczycielskie Żeńskie F. Preisendanza

Wanda Bobkowska
(fot. Archiwum Parafii
Ewangelicko-Augsburskiej
w Krakowie)

i historię na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1925 r. otrzymała doktorat na podstawie rozprawy *Nowe prądy w szkole ludowej na ziemiach polskich na początku wieku XIX*. Uczyła także w szkole ewangelickiej mieszczącej się przy parafii. Podjęła starania, aby kobiety uzyskały możliwość zasiadania w starszyźnie zborowej w Krakowie, stało się to możliwe w 1927 r. (była jedną z trzech kobiet, które weszły w skład starszyny). Bobkowska wykładała w: Studium Pedagogicznym UJ (1928–1938), Seminarium Żeńskim im. J. Joteyko (1929–1931) i Państwowym Pedagogium (1931–1939) oraz współpracowała z Polskim Słownikiem Biograficznym. 11 listopada 1937 r. za zasługi na polu pracy społecznej i zawodowej została odznaczona Złotym

Krzyżem Zasługi. W okresie okupacji prowadziła tajne nauczanie i pracowała w Radzie Głównej Opiekuńczej, a w 1945 r. została dyrektorką Państwowego Pedagogium i współorganizowała Państwową Wyższą Szkołę Pedagogiczną. Zmarła 30 listopada 1948 r. i została pochowana na Cmentarzu Rakowickim.

Źródła: Grażyna Kubica-Heller, *Wanda Bobkowska, nauczycielka i działaczka ewangelicka*, [w:] *Krakowski Szlak Kobiet. Przewodniczka po Krakowie emancypantek*, pod red. E. Furgał, Kraków 2009.

A. Godfrejów-Tarnogórska

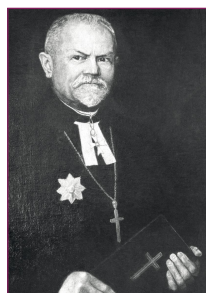
Bodo Eugeniusz (właśc. Bohdan Eugeniusz Junod) (1899–1943) – popularny aktor i piosenkarz filmowy. Urodził się w Genewie. Był synem Szwajcara Teodora Junoda (1871–1927), właściciela i dyrektora kinoteatru „Urania” w Łodzi oraz polskiej szlachcianki z Mazowsza Jadwigi Anny Doroty Dylewskiej. Okres międzywojenny to pasmo jego nieustannych sukcesów jako aktora i piosenkarza, a także reżysera i producenta. Wystąpił w wielu głośnych komediach filmowych, jak np.: *Pieśniarz Warszawy*, *Piętro wyżej*, *Jaśnie pan szofer*, *Jego ekscelencja subiekt*, *Paweł i Gaweł*. Był też potentatem przemysłu filmowego, ponieważ był właścicielem czołowej wytwórni filmowej „Sfinks”. Zaliczano go do najlepiej zarabiających ludzi filmu i teatru. Wybuch II wojny światowej zastał go we Lwowie, gdzie przebywał z występami. Po zajęciu tych ziem przez armię sowiecką, otrzymał nawet zezwolenie na odbycie tournée po Związku Radzieckim. Jednak w czerwcu 1940 r. został aresztowany we Lwowie przez NKWD i przewieziony do moskiewskiego więzienia. Zmarł latem 1943 r. w okolicach Kirowa podczas transportu do bliżej nieokreślonego łagru.

Źródła: R. Wolański, *Eugeniusz Bodo. Już taki jestem zimny drań*, Poznań 2012, 2016; S. Koper, *Bodo*, Warszawa 2016; A. Mieszkowska, *Bodo wśród gwiazd*, Warszawa 2016.

J. Szturc

Bursche Juliusz, ksiądz biskup (1862–1942)

– polski duchowny ewangelicko-augsburski (zwierzchnik Kościoła), działacz niepodległościowy; zamęczony przez nazistów w czasie II wojny światowej. Urodził się 19 września 1862 r. w Kaliszu, w rodzinie duchownego luterńskiego, superintendenta diecezji płockiej. Po ukończeniu gimnazjum w Warszawie podjął w 1880 r. studia na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu w Dorpacie. Ordynowany w wieku 22 lat, został wikariuszem w Warszawie, w latach 1885–87 był proboszczem w Wiskitkach Żyrardowie. W 1885 r. ożenił

Ks. Biskup Juliusz Bursche (fot. zbiory Wydawnictwa Augustana)

się z Amalią Heleną z domu Krusche, miał pięcioro dzieci (4 córki i syna). W 1904 r. został mianowany przez cara generalnym superintendentem (czyli zwierzchnikiem) Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim (na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim). W 1915 r. został przez władze rosyjskie wysiedlony do Orenburga, a w 1917 r. za zgodą rządu rewolucyjnego opuścił Rosję i udał się do Sztokholmu. Po odzyskaniu niepodległości przyjechał na Śląsk Cieszyński, by przejąć Kościoły ewangelickie pod zwierzchnictwo Konsystorza warszawskiego i powołać diecezję śląską Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Wszedł z urzędu w skład Rady Stanu Królestwa

Polskiego. Działał na rzecz przyłączenia Mazur do Polski. Od 1920 r. był generalnym superintendentem Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Biskup Bursche założył i wydawał „Zwiastun Ewangeliczny” (1898–1914). W 1928 r. został prezesem Rady Kościołów Ewangelickich w Polsce, skupiającej wszystkie istniejące w międzywojennej Polsce Kościoły ewangelickie. Zainicjował powołanie zorganizowanego w 1921 r. Wydziału Teologii Ewangelickiej przy Uniwersytecie Warszawskim. Dzięki niemu w 1936 r. została wypracowana i wprowadzona w życie ustawa o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Po wybuchu II wojny światowej ewakuował się do Lublina, gdzie został 3 września 1939 r. aresztowany przez gestapo i następnie przewieziony na przesłuchania do więzienia w Berlinie, a w lutym 1940 r. do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen-Oranienburg. Został umieszczony w bunkrze odizolowanym od reszty więźniów. Męczony podczas przesłuchań trafił do szpitala więziennego Moabit w Berlinie gdzie po kilkudniowym pobycie zmarł w dniu 20 lutego 1942 r. Prochów rodzinie nie wydano, a symboliczny grób znajduje się na cmentarzu ewangelickim w Warszawie. W październiku 2017 r. dzięki pracom Klausa Lautnera i Pawła Woźniaka odnaleziono na cmentarzu Berlin-Reinickendorf miejsce pochówku ks. bp. Burschego.

Źródła: Jan Szturc, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny XVI–XX w.*, Bielsko-Biała 1998, Karol Karski, Aleksander Łupienko (red.), *Rodzina Burschów. Opowieści o polskich ewangelikach*, Bielsko-Biała 2016.

A. Godfrejów-Tarnogórska

Ćwierczakiewiczowa Lucyna (1829–1901)

– autorka znanych i cenionych książek kucharskich. Urodziła się w ewangelicko-reformowanej rodzinie von Bachmanów. Jej pierwszym mężem był obywatel ziemski Feliks Staszewski, drugim – inżynier Stanisław Ćwierczakiewicz. Nie miała własnych dzieci; wychowała dziewczynkę sierotę. W 1858 r. opublikowała pierwszą książkę kucharską *Jedynie praktyczne przepisy wszelkich zapasów spiżarnianych oraz pieczenia ciast*. Dwa lata później ukazało się pierwsze wydanie najbardziej znanej książki kucharskiej Ćwierczakiewiczowej *365 obiadów za pięć złotych*. Publikacja była wielokrotnie wznawiana. W latach 1865–1894 Ćwierczakiewiczowa była stałą współpracownicą pisma „Bluszcz”, publikowała też w „Kurierze Warszawskim”. Dużą popularność zapewniało jej wydawnictwo ciągłe pt. *Kolęda dla gospodyń. Doroczny kalendarz na rok...* wydawane do 1899 r. Prowadziła działalność pedagogiczną na zakładanych przez siebie kursach praktycznej nauki gotowania i gospodarstwa domowego. L. Ćwierczakiewiczowa była uznawana za patriotkę w okresie powstania styczniowego. Współpracowała z tajnym Towarzystwem Oświaty Narodowej, założonym przez Konrada Prószyńskiego (Kazimierza Promyka) i zajmującym się szerzeniem oświaty wśród ludu. Należała do środowiska działaczek doby popowstaniowej opiekujących się więźniami i zesłańcami oraz ich rodzinami. Po powstaniu kontynuowała działalność na rzecz rozwoju polskiej kultury materialnej. Zmarła w Warszawie, gdzie została pochowana na

Lucyna
Ćwierczakiewiczowa
(fot. domena publiczna
© Wikipedia.pl)

stołecznym cmentarzu ewangelicko-reformowanym. Lucyna Ćwierczakiewiczowa zdobyła trwałe miejsce w polskiej tradycji kulturalnej. Jej postać funkcjonuje w korespondencji Narcyzy Żmichowskiej i Elizy Orzeszkowej oraz w licznych kronikach Bolesława Prusa. W literaturze pięknej osobę „pani Lucyny” utrwalił: Włodzimierz Zagórski, Julian Tuwim oraz Zofia Kossak-Szczucka.

Ź r ó d ł a: Z. Balicka, Ćwierczakiewiczowa Lucyna, w: *Polski słownik biograficzny*, t. IV (1938); J. Franke, *Lucyna Ćwierczakiewiczowa, Kwartalnik Historii Prasy Polskiej* 1992, nr 1; J. i E. Szulcowie, *Cmentarz ewangelicko-reformowany w Warszawie. Zmarli i ich rodziny* (biogram Lucyny Ćwierczakiewiczowej), Warszawa 1989; A. Uljasz, *Lucyna Ćwierczakiewiczowa – kontrowersyjna kalwinistka*, „Jednota” 4 (2012).

E. Józwiak

Evert Ludwik Józef (1863–1945) – działacz społeczny i polityk. Urodził się w Kielcach. Po ukończeniu szkoły średniej w Radomiu i Wyższej Szkoły Handlowej im. L. Kronenberga w Warszawie, wyjechał za granicę w celu odbycia praktyki zawodowej m.in. w Niemczech. Stamtąd jako Polak został wysiedlony w 1885 r. Od 1892 r. pracował na odpowiedzialnych stanowiskach kierowniczych w przemyśle włókienniczym Moskwy i Łodzi. W 1896 r. zamieszkał w Rosji jako przedstawiciel łódzkiego przemysłu włókienniczego na obszar całego państwa rosyjskiego. Działal równocześnie bardzo aktywnie na rzecz Polonii moskiewskiej, od 1900 r. jako wiceprezes, a później prezes kolonii polskiej w Moskwie, wiceprezes Towarzystwa Dobroczynnego, a od 1914 r. także prezes Polskiego Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny i prezes Zrzeszenia Niepodległościowego. Po powrocie w 1918 r. do kraju zainicjował powstanie wielu instytucji

handlowych i firm, z których najbardziej znaną była Oficyna Wydawnicza Księgarnia i Dom Wysyłkowy Trzaska, Evert i Michalski (wycofał się z niej w 1938 r. pozostawiając jednak swoje nazwisko). Był także prezesem Izby Handlowej Bałtycko-Skandynawskiej w Warszawie. Był prezesem Partii Pracy, związał się z obozem Józefa Piłsudskiego. Wybrano go w 1928 r. senatorem II, a potem III kadencji z listy państwowej BBWR, a w 1935 r. prezydent RP mianował go senatorem IV kadencji, aktywnie pracował w komisji gospodarczej. Był także prezesem Partii Pracy. Był kierownikiem Zgromadzenia Kupców m.st. Warszawy, od 1930 r., aż do wybuchu wojny członkiem Rady Miejskiej m.st. Warszawy. Od 1923 r., aż do śmierci piastował godność prezesa kolegium kościelnego warszawskiej parafii ewangelicko-augsburskiej. Wchodził w skład Obywatelskiego Komitetu Obrony Warszawy we wrześniu 1939 r.; w czasie okupacji hitlerowskiej sprzeciwiał się naciskom niemieckim, by podzielić parafię na polską i niemiecką, co spowodowało nawet jego czasowe aresztowanie. Doprowadził jednak do oficjalnego uznania przez władze również polskiej parafii, w której nadal był prezesem kolegium kościelnego. Jego postawa doprowadziła do internowania go we własnym mieszkaniu, jednak ze względu na podeszły wiek wkrótce został zwolniony. Po powstaniu warszawskim przeniósł się do Grodziska Mazowieckiego, gdzie zmarł i został pochowany. W 1971 r. jego prochy zostały ekshumowane i złożone na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie.

J. Szturc

Gebethner Gustaw Adolf (1831–1901) – księgarz i wydawca. Urodził się w Warszawie jako syn właściciela fabryki mydła i świec, który podczas powstania listopadowego służył w Gwardii

Narodowej, a w latach następnych był urzędnikiem Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Praktykę zawodową odbył w warszawskiej księgarni Friedleina i tam zaprzyjaźnił się z praktykantem A. Robertem Wolffem. W 1857 r. założyli wspólnie księgarnię nakładową przy ul. Krakowskie Przed-

Gustaw Adolf Gebethner
(fot. domena publiczna
© Wikipedia.pl)

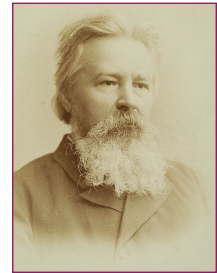
mieście 415, po pewnym czasie przeniesioną do większego lokalu na rogu ul. Ossolińskich i Krakowskiego Przedmieścia. W latach 1860–1866 prowadzili sztycharnię nut przyczyniając się do rozwoju polskiej kultury muzycznej, byli m.in. stałymi wydawcami dzieł Moniuszki. W 1867 r. firma wydała 6-tomową

edycję wszystkich utworów Chopina. Wydawali przede wszystkim książki autorów polskich, w tym najwybitniejszych ówczesnych pisarzy: Sienkiewicza, Prusa i Orzeszkowej, ale także prace naukowe, popularno-naukowe, podręczniki szkolne oraz kalendarze. Ich własnością od 1886 r. był popularny w Warszawie „Tygodnik Ilustrowany” i „Tygodnik Powszechny”. Gebethner reprezentował interesy firmy na zewnątrz i brał aktywny udział w działalności organizacji zawodowych oraz życiu społecznym. Był sędzią handlowym, członkiem Kasy Przemysłowców Warszawskich, inicjatorem i założycielem Kasy Pożyczkowej Zgromadzenia Kupców. Za swą działalność patriotyczną był trzykrotnie aresztowany w latach 1861 i 1864, przesiedział jakiś czas w Cytadeli Warszawskiej. Jego księgarnia była punktem kontaktowym dla korespondencji niepodległościowej z Podlasiem i Żytomierzem. W raportach władz przesyłanych do Petersburga wspomina się

o wydawaniu przez firmę książek mających na celu rozwijanie świadomości narodowej. Brał czynny udział w życiu warszawskiej parafii ewangelicko-augsburskiej, był członkiem kolegium kościelnego. Zmarł we Władykaukazie. Pochowano go na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie. Firmę prowadził nadal jego syn Jan Robert, a później wnuk Jan Stanisław Gebethner.

J. Szturc

Gerson Wojciech (1831–1901) – artysta malarz. Urodził się w Warszawie jako syn drobnego przemysłowca. Mając 13 lat rozpoczął naukę malarstwa w Szkole Sztuk Pięknych u J. Piwarskiego i Ch. Breslauera (lata 1845–1850). Po studiach w Petersburgu w latach 1853–1855 i Paryżu w latach 1856–1858

Wojciech Gerson
(fot. Polona – CBN)

otworzył w 1858 r. pracownię malarską w Warszawie przy ul. Miodowej. Zbierał się w niej cały ówczesny świat artystyczny Warszawy. W latach 1860–1872 był nauczycielem rysunku w Instytucie Głuchoniemych. Malował obrazy historyczne odznaczające się patosem i teatralnym ujęciem (*Chrzest Litwy*, *Oplakane apostołstwo*), ale także obrazy religijne – jego dzieła były rozsiane po różnych warszawskich kościołach, lecz jego artyzm ujawnił się najpełniej w malarstwie pejzażowym, olejnym i akwarelowym. Był pierwszym, który odkrył piękno Tatr w malarstwie. Równoległe z malarstwem ilustrował wiele książek, należał do najbardziej popularnych ilustratorów II poł. XIX w. Wydał m.in. albumy *Widoki Warszawy* (1852, wspólnie z A. Lerue) i *Ubiory ludu polskiego* (1855). Od 1860 r. był stałym ilustratorem

„Tygodnika Ilustrowanego”. Odegrał także dużą rolę jako pedagog – w latach 1872–1896 był profesorem w klasie rysunku Akademii Sztuk Pięknych. Przez jego pracownię przeszli tak znani później artyści, jak: Józef Chełmoński, Apoloniusz Kędzierski, Stanisław Lentz, Stanisław Masłowski, Józef Pankiewicz, Leon Wyczółkowski i in. Z jego inicjatywy powstało w Warszawie w 1860 r. Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych. Jako krytyk reprezentował poglądy tradycyjne, występując przeciw modernizmowi i impresjonizmowi. Należał do redakcji „Wieńca”, w 1900 r. wydawał i redagował tygodnik „Świat Artystyczny”. Był aktywnym członkiem warszawskiej parafii ewangelicko-augsburskiej, a już w 1869 r. wszedł w skład jej kolegium kościelnego. W 1883 r. przewodniczył komitetowi budowy pomnika ks. Leopolda M. Otto na warszawskim cmentarzu ewangelicko-augsburskim. W ostatnich latach swojego życia kierował sprawami swej parafii jako prezes kolegium kościelnego. Zmarł w Warszawie i tam został pochowany na cmentarzu przy ul. Młynarskiej. Na płycie grobowej znajduje się brązowa plakietka przedstawiająca jego popiersie, wykonana w 1915 r. przez Czesława Makowskiego.

Ź r ó d ł o: Vetulani, *Wojciech Gerson*, Warszawa 1952.

J. Szturc

Gomółka (Gomulka, Gomolka) Mikołaj (ok.1535–ok.1591) – kompozytor. Urodził się w Sandomierzu jako syn mieszczanina. W 1548 r. uczył się muzyki u fistulatora Jana Klause. W latach 1558–1561 grał na dworze królewskim. W 1566 r. wrócił do Sandomierza, gdzie w latach 1567 i 1568 był wybierany na ławnika. W 1572 r. sprawował urząd zastępcy wójta miejskiego, a w roku 1578 był urzędnikiem tutejszego sądu zamkowego. W 1574 r. został

nagrodzony za długoletnią służbę. W 1580 r. wydał w Krakowie ułożone na cztery głosy *Melodie na psalterz polski* w przekładzie Jana Kochanowskiego – jego jedyne zachowane dzieło. W 1578 r. prawdopodobnie został obywatelem Krakowa i otrzymał od tolerancyjnego bp. Myszkowskiego, u którego być może był muzykiem, prawo użytkownika kopalni Muszyńskich. W 1590 r. grał na krakowskim dworze kanclerza Jana Zamoyskiego. Jest najbardziej znanym z polskich kompozytorów XVI w. Jego melodie do psalmów regularnie przedrukowywano w kancjonałach ewangelickich XVI i XVII w.; bwały w nich publikowane aż do XIX w.

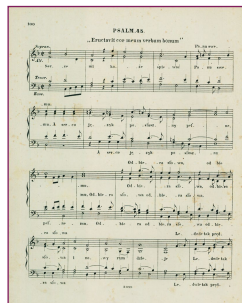
Ź r ó d ł o: M. Perz, Mikołaj Gomółka. *Monografia*, Warszawa 1969, Kraków 1981.

J. Szturc

Heweliusz (Hewelke) Jan (1611–1687) – astronom, autor cenionych monografii. Urodził się w Gdańsku. Nauki pobierał prywatnie od nauczycieli gdańskiego gimnazjum. Od 1630 r. studiował w Lejdzie prawo, jednocześnie zajmował się optyką, mechaniką i matematyką. Po kilkuletnich studiach i podróżach w Holandii,

Jan Heweliusz
(fot. Polona – CBN)

Psalm 45 – Mikołaj Gomółka
(fot. Polona – CBN)

Anglii i Francji, wrócił w 1634 r. do Gdańska. Przejął wówczas interesy ojca. Czerpiąc dochody z posiadanej browaru całkowicie poświęcił się pracy naukowej. Założył w 1641 r. obserwatorium astronomiczne, które wyposażył we własnoręcznie skonstruowane instrumenty. Prowadził obserwacje planet i komet, powierzchni Księżyca, plam słonecznych, księżyców Jowisza i pierścieni Saturna oraz gwiazd zmiennych. W 1647 r. opublikował po łacinie pierwszą pracę *Selenographia*, stanowiącą w historii astronomii podstawowe dzieło z zakresu topografii Księżyca; wiele nazw księżycowych obiektów przez niego wprowadzonych, przetrwało do dnia dzisiejszego w nomenklaturze astronomicznej. Dzieło to przyniosło mu sławę w całej Europie. W 1664 r. został członkiem Królewskiego Towarzystwa Naukowego w Londynie. W 1666 r. został członkiem Towarzystwa Naukowego w Paryżu, a rok później został astronomem w powstającym Obserwatorium Paryskim. W 1668 r. opublikował kolejną pracę *Cometographia* poświęconą kometom. Jeszcze za jego życia poczęło wychodzić jego monumentalne dzieło *Prodromus astronomiae cum catalogo fixarum et Firmamentum Sobiescianum* (Gdańsk 1673–1690), zawierające m.in. katalog gwiazd, w którym po raz pierwszy podał położenie gwiazd używając współrzędnych równikowych. W katalogu wydzielił 12 nowych gwiazdozbiorów. Nazwy siedmiu z nich się utrwały np. Tarcza Sobieskiego. W dziele tym znajdował się też atlas nieba obu półkul. Z opisu znany jest teleskop jego konstrukcji, będący ówczesnie największym na świecie. Wiadomo, że już w 1650 r. używał do pomiarów czasu wahadła, a więc na 2 lata przed zastosowaniem go przez Christiana Huygensa. Ważnym jego osiągnięciem było ponadto skonstruowanie i zastosowanie w teleskopie śruby

mikrometrycznej; było to pierwsze w historii instrumentów naukowych jej wykorzystanie. Zmarł w Gdańsku.

Źródła: T. Przykowski, *Jan Heweliusz*, Wrocław 1987; P. Rybka, *Heweliusz*, Warszawa 1989; A. Lisicki, *Jan Heweliusz – współtwórca nowoczesnej nauki*, Gdańsk 1991; A. Lisicki, *Jan Heweliusz as an observer*, Gdańsk 1992.

J. Szturc

Hoffmann Antonina (1842–1897) – aktorka teatralna, wybitna przedstawicielka tzw. szkoły krakowskiej. Urodziła się w Trzebini k. Wschowy w ziemiańskiej ewangelickiej rodzinie pochodzenia niemieckiego, uczyła się w warszawskiej pensji Pauliny Krakowskiej i od najmłodszych lat zafascynowana była teatrem. W 1858 r. została uczennicą Warszawskiej Szkoły Dramatycznej;

Antonina Hoffmann
(fot. Polona – CBN)

debiutowała na scenie jeszcze w czasie studiów, a po ich ukończeniu wyjechała do Krakowa, gdzie w 1860 r. zaangażował ją dyrektor krakowskiej sceny Józef Pfeiffer – została główną aktorką w zespole, w tym czasie poznała Stanisława Koźmiana, swojego życiowego partnera. Wraz z objęciem dyrekcji teatru przez Adama Skorupkę w 1865 r., a potem Koźmiana scena krakowska zaczęła się rozwijać. Hoffmanowa grywała w Krakowie, ale także wyjeżdżała na występy do Poznania, Krynicy, Kielc, Tarnowa i Pragi. Koźmian wprowadził nowe podejście do sztuki scenicznej, gdzie aktor czerpał wzorce z potocznej obserwacji i dokonywał

psychologicznej interpretacji postaci. Grywała w teatrze m.in. z Ludwikiem Solskim i Heleną Modrzejewską. Obie aktorki często porównywano ze sobą. Wybierała przede wszystkim role dramatyczne, ale grała też w komediach i repertuarze klasycznym. Z uwagi na chorobę nowotworową stopniowo ograniczała pracę, po raz ostatni wystąpiła w 1893 r.

Źródła: J. Got, *Antonia Hoffmann i teatr krakowski jej czasów*, Warszawa 1958; *Słownik Biograficzny Teatru Polskiego 1765–1965*, Warszawa 1973.

A. Godfrejów-Tarnogórska

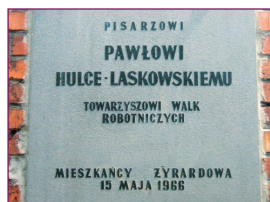
Hulka-Laskowski Paweł (1881–1946) – pochodził z rodziny czesko-braterskiej z Zelowa, która przeniósł się do pracy w Zakładach Żyrardowskich – jednej z największych w Europie fabryk przerabiających len. Należał do liczącej ponad 400 osób grupy Czechów, która stworzyła ewangelicko-reformowany zbor w Żyrardowie. Elementarne wykształcenie odebrał w przyfabrycznej szkole, średnie zdobył w trybie samouctwa, jednocześnie pracując w kantorze tejże fabryki. W 1903 r. wyjechał do Heidelbergu na sponsorowane studia filozofii i religioznawstwa. Na początku 1908 r. powrócił do kraju i zamieszkał w Grodzisku Mazowieckim. Aresztowany przez rosyjską policję w czerwcu 1910 r. i przetrzymywany w warszawskim więzieniu Pawiak po zwolnieniu

Paweł Hulka-Laskowski w swoim mieszkaniu w Żyrardowie przy ul. Szkolnej (obnie Narutowicza) (fot. Archiwum Muzeum Mazowsza Zachodniego w Żyrardowie)

Wnętrze mieszkania P. Hulki-Laskowskiego przy ul. Narutowicza. Stan obecny (fot. Rafał M. Leszczyński)

Tablica na budynku, w którym mieszkał P. Hulka-Laskowski (fot. Rafał M. Leszczyński)

przeniósł się do Żyrardowa, gdzie mieszkał do 1945 r. Przed I wojną światową współpracował z czasopismami: „Sfinks”, „Bluszczy”, „Echo Literacko-Artystyczne” i „Myśl Niepodległa”. Jako tłumacz literatury czeskiej zadebiutował w 1901 r.; w okresie międzywojennym był najznakomitszym tłumaczem czeskiej literatury w Polsce, m.in. przełożył *Przygody dobrego wojaka Szwejka* (1929) J. Haška. Tłumaczył też z francuskiego, niemieckiego i angielskiego. Od 1927 r. stał się współpracownikiem prestiżowych „Wiadomości Literackich”, pisał też do: „Tygodnika Ilustrowanego”, „Czarno na białym”, „Republiki”, „Sygnałów”, „Nowej Książki” i innych. Współpracował z prasą ewangelicką: „Jednotą”, „Głosem Ewangelickim”, „Ewangelikiem”, „Zwiastunem Ewangelickim” oraz „Pielgrzymem Polskim”. W latach 1921–1925

pracował dla baptystycznego wydawnictwa „Kompas” w Łodzi, dla którego redagował „Nowe Drogi” i zapelniał swymi przekładami Biblioteczkę „Nowych Dróg”. Był organizatorem Ewangelicko-Polskiego Biura Prasowego i autorem powieści z życia polskich ewangelików *Porucznik Regier* (1927). Pokłosiem jego walki prasowej z reprezentującą kapitał francuski nową dyrekcją Zakładów Żyrardowskich stała się książka *Mój Żyrardów* (1934), zawierająca elementy pamiętnika, apologii i pamfletu. W 1938 r. wydał reportażową książkę *Śląsk za Olzą* na temat ciężkiej doli Polaków na Zaolziu. Okres wojny przetrwał w Żyrardowie poza jesienią 1940 r., gdy jako więzień przebywał na warszawskim Pawiaku. W sierpniu 1945 r. przeniósł się do Wisły, następnie do Cieszyna, gdzie napisał wspomnienia z lat okupacji pt. *Księżyc nad Cieszynem* (1946). Zmarł po udarze mózgu, został pochowany na ewangelickim cmentarzu w Cieszynie. W rękopisie pozostały powieści *Ostatni łotr* (z życia św. Pawła) i *Warkocz Bereniki* (o rzymskim liryku Katullusie).

Źródła: Paweł Hulka-Laskowski (1881–1946). *Szkice do portretu*, red. R. Leszczyński, Żyrardów 1995. *Paweł Hulka-Laskowski pisarz, religioznawca, bibliofil i pedagog*, red. R. M. Leszczyński, Łódź 2016.

R. Leszczyński

Kajka (Kayka) Michał (1858–1940) – poeta ludowy, działacz narodowy na Mazurach. Urodził się w Skomacku powiat Ełk, w ubogiej rodzinie chłopskiej. Ukończył szkołę ludową i był parobkiem u bogatych chłopów. Od 1875 r. rozpoczął naukę ciesielstwa i murarstwa, które to rzemiosła wykonywał do końca życia. W 1883 r. po ożenku osiadł na stałe w Ogródku k. Ełku. Mając ok. 17 lat rozpoczął pisanie wierszy w języku polskim. Debiutował

Michał Kajka
(fot. domena publiczna
© Wikipedia.pl)

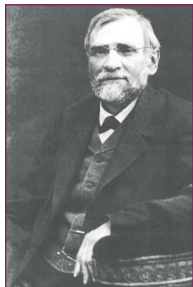
jako poeta w 1884 r. na łamach „Mazura” Jana K. Sembrzyckiego i jako korespondent w „Nowinach Szląskich” w 1886 r. Około 1890 r. założył biblioteczkę Towarzystwa Czytelni Ludowych w Ogródku. Brał udział w założeniu Mazurskiej Partii Ludowej (1896) i był później członkiem jej komitetu. Ogłaszał głównie

w ełckiej „Gazecie Ludowej” artykuły, korespondencje i wiersze w obronie mowy polskiej. W 1906 r. nawiązał współpracę z „Mazurem” w Szczytnie, potem z „Mazurskim Przyjacielem Ludu” i innymi gazetami polskimi na Mazurach i Warmii. W 1919 r. wstąpił do Mazurskiego Związku Ludowego i aktywnie działał na rzecz sprawy polskiej podczas plebiscytu. Po plebiscycie współpracował ze Zjednoczeniem Mazurskim i był członkiem Komisarjatu Mazowsze w Związku Polskich Towarzystw Szkolnych (od 1923 r.). Za życia doczekał się tomu wydanego w 1927 r. Od lat 30. znajdował się pod stałą obserwacją nazistów. Szykanowany przez organizacje hitlerowskie, będąc pod nadzorem policji, w ostatnich latach życia niewiele drukował, ale nadal pisał i tłumaczył (wiele wierszy pozostawił w rękopisie). Zmarł w Orzyszu. Pośmiertnie odznaczony orderem Polonia Restituta w 1945 r. Na jego grobie w Ogródku odsłonięto w 1952 r. pamiątkową płytę, a z okazji uroczystości obchodzonej 100. rocznicy urodzin odsłonięto mu w 1958 r. w Ełku pomnik oraz wydano jego utwory. Cała twórczość, która przyczyniła się do umocnienia polskości na Mazurach, pozwala zaliczać go do najwybitniejszych twórców ludowych nie tylko na Mazurach, ale i w całej Polsce.

Ź r ó d ł o: W. Piechocki, *Michał Kajka*, Olsztyn 1968; J. Oleksiński, *Bard ziemi mazurskiej*, Warszawa 1972.

J. Szturc

Kolberg Oskar Henryk (1814–1890) – wybitny

Oskar Kolberg
(fot. z archiwum Parafii
Ewangelicko-Augbur-
skiej w Krakowie)

ny folklorysta, etnograf, kompozytor. Urodził się w Przysusze jako syn Juliusza Henryka Kolberga. W 1819 r. wraz z rodzicami przeniósł się do Warszawy. Uczył się w latach 1823–1830 w Liceum Warszawskim, jednocześnie prywatnie brał lekcje gry na fortepianie. Następnie pracował w banku jako księgowy, choć nadal kształcił się muzycznie, m.in.

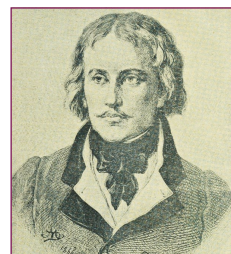
w latach 1830–1832 u Józefa Elsnera. W latach 1835–1836 studiował na Akademii Handlowej w Berlinie. Po powrocie do kraju uczył prywatnie muzyki, początkowo poza Warszawą, aż do roku 1844. Zajął się wówczas komponowaniem, jednocześnie pod wpływem modnej ówczesnie ludowości już wcześniej zaczął podejmować krajoznawcze wycieczki poza Warszawę. Od początku z rozmachem zabrał się do spisywania pieśni, które publikował w *Pieśniach ludu polskiego* (1842–1845). Wkrótce rozszerzył swe zainteresowania również na inne wytwory kultury ludowej, obrzędy i zwyczaje. Zatem chociaż muzyk i kompozytor, był przede wszystkim folklorystą i etnografem, którym to zajęciom całkowicie i z ogromną pracowitością się poświęcił. Owocem jego pięćdziesięcioletnich wędrówek po kraju był olbrzymi materiał ukazujący życie, kulturę i twórczość ludową. Zawarł go w monumentalnym dziele *Lud. Jego*

zwyczaje, sposób życia..., obejmującym 23 serie wydane za jego życia (latach 1857–1890), następnie kontynuowane z zachowanych rękopisów. Redycja ukazująca się od 1961 r. pt. *Dzieła wybrane* liczy dotąd już 68 tomów. Wydał także 11 tomów *Obrazów etnograficznych* (1882–1891). W 1871 r. osiadł w pobliżu Krakowa, a w 1873 r. został członkiem krakowskiej Akademii Umiejętności. Swym ogromnym dziełem stworzył podstawy polskiej folklorystyki i etnografii, stąd zwany jest ojcem etnografii polskiej. Był pierwszym polskim uczonym, który zajął się gruntownie folklorem Ślązaków, Mazurów i Pomorzan, lecz zawsze podkreślając ich związek z całą polską kulturą ludową. Był również kompozytorem. Jego utwory w większości oparte są na motywach ludowych. Zmarł w Krakowie i został pochowany na Cmentarzu Rakowickim.

Ź r ó d ł o: R. Górski, *Oskar Kolberg. Zarys życia i działalności*, Warszawa 1970.

J. Szturc

Konarski Szymon Konstanty Józef Jerzy (1808–1839), ur. w Dobkiszkach w rodzinie ziemiańskiej jako syn sędziego pokoju pułkownika Jerzego Konarskiego. Po ukończeniu nauki w szkole w Sejnach i w Łomży, w 1825 r. wstąpił do wojska, a w latach 1830–1831 walczył w powstaniu listopadowym. Dzięki okazanym talentom wojskowym awansowany do stopnia podporucznika, następnie kapitana. Po upadku powstania udał się z resztą wojska do Francji. W 1833 r. wziął udział w wyprawie płk. J. Zaliwskiego do kraju z zadaniem podjęcia

Szymon Konarski
(fot. Polona – CBN)

wojny partyzanckiej w Augustowskiem. Nie otrzymawszy poparcia od tamtejszej ludności, przeszedł w maju 1833 r. do Prus, skąd został deportowany do Antwerpii, następnie znalazł się w Brukseli, gdzie nawiązał kontakty z J. Lelewelem. Przez Francję udał się do Bienne w Szwajcarii, gdzie podjął pracę w wytwórni zegarków. Po roku wyjechał do Paryża, gdzie wraz z J. Czyńskim zaczęli od stycznia 1835 r. wydawać „Północ” – pismo o radykalnych treściach. W maju 1835 r. policja wydalila Konarskiego z Francji, wraz z kilkoma innymi działaczami Młodej Polski. Po krótkim pobycie w Londynie pojechał do Brukseli, skąd zaopatrzone w materiały propagandowe ruszył do kraju jako emisariusz głęboko zakonspirowanego Związku Dzieci Ludu Polskiego. Do Krakowa przybył pod fałszywym nazwiskiem i nawiązał kontakty ze Stowarzyszeniem Ludu Polskiego, które zreorganizował oraz nakłonił do przyjęcia nowego programu. Zawarł go w rozwiniętej formie w dziele *O obowiązkach Polaka. Program działań narodowych skreślony w roku 1838*, który spoczywał w ukryciu, póki prof. H. Mościcki nie wydał go w 1918 r. W grudniu 1835 r. Konarski przedostał się na Wołyń, skąd siatkę konspiracyjną rozszerzył na Polesie, Podole i Ukrainę (aż do Odessy i Kijowa). Policji rosyjskiej udało się go schwytać 27 maja 1838 r. pod Wilnem. Podczas śledztwa był bity, głodzony, torturowany, jednak nikogo nie wydał. Sąd wojenny skazał go na śmierć, a wyrok wykonano w Wilnie 27 lutego 1839 r. Wśród patriotów narodził się kult Konarskiego, na emigracji powstały o nim wiersze i dramaty. W wolnej Polsce jego imię otrzymywały drużyny harcercie. Tablicę mu poświęconą wmurowano w ścianę wileńskiego kościoła ewangelicko-reformowanego oraz w miejscu jego stracenia na Pohulance.

Źródła: S. Konarski, *Dziennik z lat 1831–1834*, Wrocław 1973; *Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Podolu, Wołyniu i w gub. kijowskiej*, W. 2009; *Stowarzyszenie Ludu Polskiego na Litwie i Białorusi*, W. 2015; H. Mościcki, *Szymon Konarski. W 85. rocznicę stracenia*, Wilno 1924; W. Łukasiewicz, *Szymon Konarski*, Warszawa 1948. R. Leszczyński, *Wspomnienie o Szymonie Konarskim*, „Jednota” 3–4 (2008), s. 7–15.

R. Leszczyński

Krasiński Walerian (1795–1855) – wydawca, tłumacz, historyk, działacz niepodległościowy. Studiował na Uniwersytecie Wileńskim w latach 1818–1822, następnie był urzędnikiem do spraw ewangelików w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie. W 1826 r. założył pierwszą w Królestwie Polskim drukarnię stereotypową, umożliwiającą drukowanie książek w dużych nakładach. Wydał w niej m.in. *Psalterz Dawidów* w przekładzie F. Karpińskiego (1829), rozpoczął drukowanie pierwszej encyklopedii polskiej oraz poczytnych powieści Waltera Scotta we własnych przekładach z angielskiego. Podczas powstania listopadowego został wysłany do Anglii, gdzie przez resztę życia zabiegał o sprawy polskie. Jednym ze sposobów zdobywania sympatii Brytyjczyków było ukazywanie ewangelickich tradycji Polaków. W latach 1838–1840 wydał w dwu tomach *Historical Sketch of the Rise, Progress and Decline of the Reformation in Poland*. Książka szybko została przełożona na niemiecki i francuski. Przekład polski, ze wstępem ks. J. Burschego i dodatkami H. Merczynga, został wydany w 1904 r. (wznowiony 1986 r.). Dwa wydania miała jego książka *Lectures on Religious History of the Slavonic Nations* (1849 i 1851). Z niemieckiego

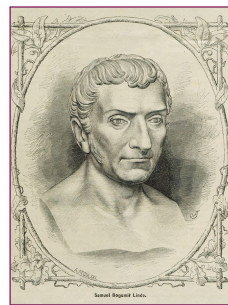
na angielski przetłumaczył pamflet I. von Borna przeciw zakonom i klasztorom *Monachologia or Handbook of the Natural History of Monks* (1852), opatrując go własnym wstępem i komentarzami, a z francuskiego lub z łaciny polemiczne pismo J. Kalwina o relikwiach *A Treatise of Relics* (1854). Ożywiony nadzieją z powodu udziału Anglii w wojnie krymskiej przeciw Rosji napisał w latach 1854 i 1855 kilka traktatów antyrosyjskich: *Russia, Poland and Europe, Is the Power of Russia to be Reduced or Increased by the Present War?* W Cambridge prowadził wykłady z dziejów Polski. W celu lepszego zapoznania Brytyjczyków z międzynarodową rolą Polski wydał cztery zeszyty dzieła *Poland, its History, Constitution, Literature, Manners, Customs etc.* Planowane dwa kolejne zeszyty nie ukazały się z powodu śmierci Krasińskiego w Edynburgu, gdzie też został pochowany. Pomnik na jego grobie istniał jeszcze po II wojnie światowej.

Ź r ó d ł a: *Polski słownik biograficzny*, t. XV, s. 193–195; Z. Jagodziński, *Anglia wobec sprawy polskiej w okresie Wiosny Ludów 1848–1849*, Warszawa 1997, s. 204–205.

R. Leszczyński

Linde Samuel Bogumił (1771–1847) – wybitny sławista, autor *Słownika języka polskiego*. Urodził się w Toruniu jako syn ślusarza, radnego miasta Torunia. Zgodnie z wolą ojca rozpoczął studia teologiczne na Uniwersytecie w Lipsku, lecz wkrótce porzucił teologię i zaczął studiować języki słowiańskie. Jednocześnie prowadził lektorat języka polskiego. Zetknął się tam z emigrantami politycznymi z Polski, m.in. z: J. U. Niemcewiczem, H. Kołłątajem, S. i I. Potockimi, T. Kościuszką, F. K. Dmochowskim i J. Ossolińskim. Dzięki nim zaczął się żywo interesować aktualną sytuacją

polityczną w kraju. Tłumaczył też na niemiecki ich dzieła. Zrezygnowawszy z kariery naukowej w Niemczech, w 1794 r. wraz z grupą polskich emigrantów udał się do Krakowa, a następnie do Warszawy. Był czynnie zaangażowany w działalność klubu polskich jakobinów. Po upadku insurrekcji kościuszkowskiej udał się do Wiednia, gdzie objął posadę bibliotekarza u Józefa Ossolińskiego. Tam pogłębiał studia slawistyczne i przystąpił do realizacji zamysłu napisania słownika języka polskiego. Odwiedzał liczne biblioteki klasztorne i prywatne, rozsiane na terenie Galicji, oraz kontaktował się z wieloma czołowymi przedstawicielami kultury polskiej. W 1803 r. został wezwany przez rząd pruski do Warszawy w celu zorganizowania liceum. Jako dyrektor powstałego w 2 lata później Liceum Warszawskiego skutecznie neutralizował politykę germanizacyjną tej placówki. Była ona najlepszym średnim zakładem naukowym w Królestwie Kongresowym. Do jej wychowanków zaliczali się m.in.: F. Chopin, Z. Krasiński, S. Goszczyński, O. Kolberg oraz F. Skarbek. Szkoła została zlikwidowana przez Rosjan po upadku powstania listopadowego. Jednocześnie B. Linde kontynuował pracę nad *Słownikiem języka polskiego*, którego I tom wydrukowano w 1807 r. Ostatni, VI tom ukazał się w 1814 r. Już współcześni wysoko ocenili wartość tego dzieła dla kultury polskiej. Nawet uczeni niemieccy widzieli w nim pomnik narodowy języka polskiego. W 1826 r. nadano mu szlachectwo i herb „Słownik”. Było to dzieło wartościowe i trwałe, wydanie II ukazało się we

Samuel Bogumił Linde
(fot. Polona – CBN)

Lwowie w latach 1854–1861, a III – w Warszawie w 1951 r. W czasach Księstwa Warszawskiego, jako członek Izby Edukacji Publicznej oraz prezes Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, miał duży wpływ na oświatę krajową. Należał także do współorganizatorów Uniwersytetu Warszawskiego. W 1833 r. został członkiem Rady Wychowania Publicznego, jednak już po 2 latach porzucił służbę publiczną i poświęcił się wyłącznie pracy naukowej. Był członkiem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz innych towarzystw naukowych i akademii, m.in. Akademia Petersburska przyjęła go do swego grona jako pierwszego cudzoziemca. Wielokrotnie poświęcał czas sprawom warszawskiej parafii ewangelicko-augsburskiej. W latach 1813–1819 sprawował funkcję prezesa kolegium kościelnego, a w latach 1828–1837 był prezesem Konsystorza Generalnego obu wyznań ewangelickich w Królestwie Polskim. Zmarł w Warszawie i tam został pochowany. Jego grób znajduje się na cmentarzu ewangelicko-augsburskim.

Źródło: M. Ptaszyk, *Kalendarz życia i twórczości Bogumiła Samuela Lindego*, Wrocław 1992.

J. Szturc

Łaski Jan Młodszy (Joannes a Lasco), ksiądz (1499–1560) – wybitny działacz reformacyjny europejskiego znaczenia. Urodził się w 1499 r. jako syn Jarosza Łaskiego, wojewody sieradzkiego oraz bratanek abp. Jana Łaskiego, prymasa Polski. Rodzina Łaskich pochodziła z miasta Łask na ziemi sieradzkiej. Od 1514 r. studiował w Wiedniu, w latach 1515–1518 w Bolonii i w latach 1518–1519 w Padwie. W 1519 r. wrócił do kraju. Dzięki stryjowi jeszcze w 1518 r. uzyskał beneficja kościelne – dziekanie gnieźnieńską i kanonię krakowską. W 1521 r.

Jan Łaski Młodszy
(fot. Polona – CBN)

przyjął święcenia kapłańskie i w tym samym roku został sekretarzem królewskim. W 1524 r. wyjechał w podróż do Bazylei, Paryża, Wenecji i Padwy. Jako sekretarz króla Polski był dyplomatą w poselstwie do króla Francji (1524–1525). Poznał Erazma z Rotterdamu, stając się jego mecenasem; m.in. odkupił całą jego

bibliotekę ale pozostawił mu ją w użytkowanie do końca życia. W 1526 r. wrócił do Polski i otrzymał dalsze godności: prepozyturę łęczycką, kustodia płockie i probostwo gnieźnieńskie. W latach 1529–1531 brał udział w zabiegach dyplomatycznych swego brata Hieronima Łaskiego na Węgrzech. W 1539 r. wyjechał do Frankfurtu nad Menem, gdzie przebywał w kręgach reformacyjnych, a w 1540 r. przeniósł się do Emden we Fryzji Wschodniej. Tam się ożenił, co spowodowało odebranie mu beneficjów kościelnych. W latach 1541–1542 przebywał w Krakowie, gdzie oficjalnie zerwał z Kościołem rzymskim. Opuścił swoje probostwo i wrócił w 1542 r. do Fryzji Wschodniej, gdzie w 1543 r. objął eforat (superintendenturę) nad Kościołami tego kraju, reformując je w duchu kalwinistycznym. W 1548 r. po raz pierwszy przybył do Anglii, dokąd przeniósł się na stałe w 1550 r. zostając superintendentem niezależnego od Kościoła anglikańskiego zboru cudzoziemskiego w Londynie. Opracował dla niego wyznanie wiary *Confessio Londoniensis* oraz zasady organizacji kościelnej w swym najobszerniejszym dziele *Forma ac ratio...* czyli „Forma i całkowity porządek kościelnego posługiwania”. Zabierał też głos w sprawach Kościoła

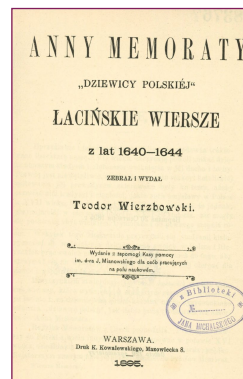
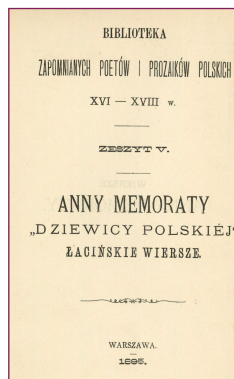
anglikańskiego. W 1553 r., za czasów krwawej reakcji katolickiej Marii Tudor, musiał wraz z częścią zborowników opuścić (dwoma szalupami) Anglię. Udali się do Danii, gdzie jednakże ich nie przyjęto, gdyż odmówili przyjęcia luteranizmu. Zimą podjęli dalszą podróż do krajów niemieckich, lecz nigdzie nie uzyskali schronienia ze względu na niezgodność ich nauki z luteranizmem. Relację z tej podróży opublikował Cyprian Bazylik w *Historii o srogim prześladowaniu Kościoła Bożego* (Brześć Litewski 1567). Ostatecznie wylądowali we Fryzji, gdzie J. Łaski objął dawne stanowisko w Emden. Już w 1555 r. opuścił je, udając się do Frankfurtu nad Menem, skąd w 1556 r. wyjechał do Polski. Ewangelicy polscy przyjęli go z wielkimi nadziejami, że wprowadzi w Polsce ewangelicką organizację kościelną, taką jak we Fryzji. Jednak wskutek działań biskupów król Zygmunt August zabronił mu propagowania ewangelicyzmu. Podróż za królem do Wilna nie przyniosła skutku. Następnie prowadził intensywne działania w celu zjednoczenia protestantyzmu w Polsce, które nie przyniosły rezultatu. Odegrał ogromną rolę wśród Kościołów ewangelickich, mimo że nie sprawował żadnej oficjalnej funkcji. Zmarł w 1560 r., a pochowano go w kościele reformowanym w Pińczowie. Choć jego wysiłki w Polsce nie przyniosły konkretnego rezultatu, zawarta 10 lat później (1570) ugoda sandomierska pomiędzy wyznaniem luteranckim, reformowanym i braćmi czeskiimi, była wynikiem jego wcześniejszych działań. Uważany jest za jednego z czołowych międzynarodowych działaczy ruchu reformacyjnego.

Źródła: O. Bartel, *Jan Łaski*, Warszawa 1955; H. Kowalska, *Działalność reformatorska Jana Łaskiego w Polsce*, Wrocław 1969; S. Helsztyński, *Reformator Sarmacji. Opowieść Cypriana Bazylika o Janie Łaskim*, Warszawa 1981; H. P. Jurgens, *Jan*

Łaski 1499–1560. Europejczyk doby reformacji, Warszawa 2006.

J. Szturc

Memorata Anna (ok. 1612–po 1644) – córka Jakuba, pastora ewangelicko-reformowanego w Łobżenicy (gdzie prawdopodobnie się urodziła), następnie w Wieszku i od 1622 r. w Lesznie. Pobyt w tym mieście, które było ważnym ośrodkiem reformacyjnym, chlubiącym się znakomitą szkołą, umożliwił Annie Memoracie zdobycie znacznego wykształcenia. Swobodnie posługiwała się łaciną, opanowała też grekę i język niemiecki. Poznała zasady poetyki i utwory autorów klasycznych. Najwcześniejszy z jej znanych wierszy pochodzi z 1635 r., zaś ostatni z jesieni 1644 r. Po tej dacie brak wiadomości o jej życiu. Pisywała okolicznościowe i panegiryczne wiersze w języku łacińskim, dzięki czemu współcześni porównywali ją z Wergiliuszem lub nazywali polską Safoną. Ona sama określała się jako *Virgo Polona*. Była pierwszą kobietą w Polsce, która publikowała wiersze. Jej utwory są nienaganne pod względem formy, ale zawierają treść banalną i mają charakter naśladowczy. Dla jej współczesnych były

Wiersze Anny Memoraty (fot. Polona – CBN)

wielkim wydarzeniem, gdyż pisała je humanistycznie wykształcona kobieta. Wydanie zbiorowe jej poezji pt. *Anny Memoraty... łacińskie wiersze* wydał T. Wierzbowski (Warszawa 1895). Współczesną edycję: *Niech mi daruje Apollo te wiersze* wybrali, opracowali i przełożyli Z. Kadłubek i D. Rott, Katowice-Pszczyna 1998.

Źródło: R. Leszczyński, *Memorata Anna*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 20 (1975).

R. Leszczyński

Merczyng Henryk (1860–1916)

– ur. w Zgierzu jako syn Karola Mertschinga, architekta miejskiego w Łodzi, aktywnego członka

Henryk Merczyng
(fot. domena publiczna
© Wikipedia.pl)

parafii ewangelicko-augsburskiej Świętej Trójcy w Łodzi. Nieprawdziwe są informacje, że Merczyng był wyznania ewangelicko-reformowanego. Był z pochodzenia Łużyczaninem o nazwisku Měrcínk, co odpowiada polskiemu nazwisku Marciniak, lecz zapisanemu na sposób niemiecki. Studia odbył na Wydziale

Fizyczno-Matematycznym UW, zaś dalsze studia specjalistyczne w Instytucie Inżynierów Komunikacji w Petersburgu. W latach 1885–1887 pracował na kolei w Puławach, skąd powrócił do Instytutu jako jego wykładowca; w 1896 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1904 r. – zwyczajnym. Zajmował się przesyłaniem energii elektrycznej na odległość, napędem elektrycznym statków i pojazdów szynowych, a także hydrauliką. Opracował projekt elektryfikacji

węzłów kolejowych moskiewskiego (1912) i petersburskiego, a także system przesyłania ropy z Baku, przez góry Kaukazu, do portu w Batumi nad Morzem Czarnym. Prace naukowe publikował w języku francuskim, niemieckim, rosyjskim i polskim. Po polsku opublikował m.in. *O motorach drobnych* (1889), *Kurs elektrotechniki* (1895), *Dumania przyrodnika* (1900) *Teorię prądu elektrycznego* (1905), i inne. Równolegle, z potrzeby serca, zajmował się studiami nad Reformacją w dawnej Rzeczypospolitej. Z jego inicjatywy i na jego koszt zaczęto od 1908 r. wydawać w Wilnie serię „Monumenta Reformationis Polonica et Lithuanicae”. W „Zwiastunie Ewangelickim” i „Przeglądzie Historycznym” dzielił się z czytelnikami wynikami kwerend archiwalnych i bibliotecznych, jakie prowadził podczas wakacji w Petersburgu, Krakowie, Wilnie, a nawet w Siedmiogrodzie. Jego dodatek do polskiego wydania dzieła Waleriana Krasińskiego *Zarys dziejów powstania i upadku Reformacji w Polsce* pod nazwą *Zbory i senatorowie protestancy w dawnej Polsce* z dodatkiem mapy zborów w Rzeczypospolitej (1904) zachował wartość do naszych czasów. Podobnie zachowało ją jubileuszowe wydawnictwo *Rejowie z Nagłowic jako członkowie Kościoła ewangelickiego* (1905, reedycja 2005 z posłowiem R. Leszczyńskiego) oraz *Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych* (1913). Należał do kierownictwa Wyższych Kursów Polskich w Petersburgu, do Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Macierzy Łużyckiej w Budziszynie i innych. Rodziny nie założył. Po jego nagłej śmierci w Petersburgu pozostał cenny księgozbiór ze starodrukami dotyczącymi dziejów polskiej Reformacji i ponad 100 tys. rubli ulokowanych w papierach wartościowych i w bankach, zapisanych testamentalnie

rozmaitym polskim i łużyckim instytucjom naukowym; jednakże i książki, i pieniądze przepały podczas rewolucji bolszewickiej.

Źródła: W. Zuzga, *Henryk Merczyng. Życie i działalność naukowa*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 31 (1987) nr 3–4, s. 691–710; R. Leszczyński, *Listek lauru do wieńca łużyckiej sławy*, „Zeszyty Łużyckie” 47 (2013).

R. Leszczyński

Rej (Rey) Mikołaj (1505–1569) – wybitny pisarz staropolski, twórca polskiego języka literackiego. Urodził się w Żórawnie pod Haliczem na Rusi Czerwonej. Ród Rejów herbu Oksza, którzy pisali się zawsze „z Nagłowic”, pochodził z powiatu księskiego w Krakowskiem. W latach 1514–1516 pobierał nauki w Skalbmierzu w powiecie pińczowskim, następnie w latach 1516–1518 we Lwowie. W latach 1518–1519 uczył się w Krakowie w tzw. Bursie Jerozolimskiej, akademickiej szkole średniej (z wprowadzeniem do studiów wyższych). Później, do 1523 r., przebywał w Żórawnie. W latach 1525–1530 był na służbie u wojewody sandomierskiego, Andrzeja Tęczyńskiego. Od 1531 r. przebywał w majątku żony. Od rokосу lwowskiego (tzw. wojna kokosza) uczestniczył niemal we wszystkich sejmach koronnych. Od 1540 r. rozpoczął twórczość pisarską. W 1541 r. przeprowadził się do Krakowa, używał w tym czasie tytułu „dworzanin”; tam został członkiem tzw. kółka Andrzeja Trzecieskiego

Mikołaj Rej
(fot. Polona – CBN)

starszego, wtedy też w 1543 r. ostatecznie zerwał z katolicyzmem i został luteraninem. Wielokrotnie posłował na sejm. Na sejmach i w działalności publicznej był obrońcą m.in. Walentego z Chrzczonowa, Mikołaja Oleśnickiego i Erazma Otwinowskiego. W 1543 r. ukazała się jego *Krótką rozprawa między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem*. W tym samym roku ukazał się w Krakowie *Catechismus to jest nauka bardzo pożyteczna...* (autorstwo jest jednak niepewne, wznowiony w 1549 r.). W 1545 r. ukazał się *Żywot Józefa...*, zaś ok. 1546 r. *Psalterz Dawidów* – był to pionierski przekład. W 1549 r. w Królewcu ukazał się *Kupiec*; później ukazało się jeszcze sporo mniejszych druków, a z większych – dwuczęściowy *Świętych słów a spraw pańskich...*, czyli *Postylla* (Kraków 1557, następne wydania w latach 1560 i 1566, oraz już po śmierci autora w 1571 i 1594 r., a także tłumaczenie litewskie – Wilno 1600) i *Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego* (Kraków 1558), wreszcie *Żwierzyniec* (Kraków 1562), *Apocalypsis* (Kraków 1565) i *Żwierciadło* (Kraków 1567) w kilku częściach, w 1568 r. wydane w całości. W połowie lat 50. skłonił się ku doktrynie kalwińskiej. Brał udział w kilku synodach ewangelickich. Od 1560 r. zakładał w swych dobrach zbory reformowane. Zmarł w swej posiadłości w Okszy. W Nagłowicach, w XIX-wiecznym dworku, zbudowanym ponoć na fundamentach XVI-wiecznej budowli, znajduje się Muzeum Mikołaja Reja. Źródła: J. T. Maciuszko, *Mikołaj Rej. Zapomniany teolog ewangelicki z XVI wieku*, Warszawa 2002, B. Tondera (red.), *Mikołaj Rej i dziedzictwo Reformacji w Polsce*, Kraków 2006.

J. Szturc

Rómmel Juliusz Karol (właściwie: von Rummel) (1881–1967) – generał Wojska Polskiego, obrońca Warszawy. Urodził się w Grodnie w rodzinie szlachty kurlandzkiej. Ukończył korpus kadetów w Pskowie i Konstantynowską Szkołę Artylerii w Petersburgu. W armii rosyjskiej służył m.in. w artylerii lejbgwardii, a od 1917 r. w polskich korpusach wschodnich. Do kapitulacji przed Austrią dowodził lekką brygadą III Korpusu. Do 1918 r. był internowany przez Austriaków w Uładówce. W Wojsku Polskim służył od listopada 1918 r., kolejno: jako dowódca obozu artylerii w Rembertowie, dowódca I Brygady

Juliusz Rómmel
(fot. domena publiczna
© Wikipedia.pl)

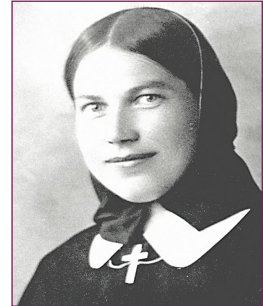
Artylerii, I Dywizji Piechoty Legionowej, I Dywizji Jazdy, Korpusu Jazdy, znowu I Dywizji Jazdy i jednocześnie od 1921 r. inspektor kawalerii w Armii nr 1. Zwolniony z tych stanowisk w 1926 r., został skierowany do pracy w Głównym Inspektoracie Sił Zbrojnych; od 1929 r.

był inspektorem armii. Awansował do stopnia generała dywizji w 1928 r. W kampanii wrześniowej był dowódcą Armii „Łódź”, potem, broniącej Modlina i Warszawy, Armii „Warszawa”; kierował obroną Warszawy. Znalazł się w niewoli niemieckiej. Zwolniony w 1945 r. wrócił do kraju. Do 1947 r. był naczelnym doradcą dowódcy Ludowego Wojska Polskiego do spraw szkolenia. Został członkiem władz naczelnych Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD). Zmarł w Warszawie. Był autorem wspomnień.

Źródło: J. Rómmel, *Za honor i Ojczyznę. Wspomnienia dowódcy armii „Łódź” i „Warszawa”*, Warszawa 1958.

J. Szturc

Szalbot Anna (1906–1942), ps. Rachela – diakonisa; pochodziła z Wisły Malinki. Wychowywała się w trudnych warunkach, po tragicznej śmierci narzeczonego zdecydowała się na naukę w szkole pielęgniarek w Zakładach „Eben-Ezer” w Dzięgielowie, postanowiła zostać

Anna Szalbot (s. Rachela)
(fot. ze zbiorów
Władysławy Magjery)

diakonisą i przyjęła imię Rachela, które stało się później jej konspiracyjnym pseudonimem, wyświęcona przez ks. bp. Juliusza Burschego 5 sierpnia 1927 r. w Kościele Jezusowym w Cieszynie. Siostra Rachela praktykę zawodową odbywała w Szpitalu Krajowym w Cieszynie, potem prowadziła w Golasowicach stację matki i dziecka oraz włączyła się aktywnie w życie lokalnej społeczności, założyła drużynę harcerek, została drużynową. Przed wybuchem II wojny światowej wróciła do Wisły, gdzie została siostrą pierwszej pomocy. Żyła skromnie, pomagała najuboższym. Podczas wojny diakonat rozwiązano, a s. Rachela zaangażowała się w pomoc Wiślanom, partyzantom i dzieciom żydowskim. Od 1941 r. działała w konspiracji, w batalionie, którego głównym celem była pomoc więźniom Auschwitz. Zdobywała leki, żywność, ciepłe ubrania, a potem podkładała je w miejscach, gdzie pracowali więźniowie. Gdy na jej trop wpadło gestapo, musiała uciekać do Warszawy, gdzie była łączniczką i kolporterką Komendy Głównej Batalionów Chłopskich. Nie zaprzestała pomagania więźniom. 30 grudnia 1942 r. w Osieku, gdy przygotowywała paczki, do domu weszli żandarmi, a s. Rachela została zastrzelona podczas

próby uciezki. Jej ciało hitlerowcy spalili w obozowym krematorium. Po wojnie została pośmiertnie odznaczona Orderem Krzyża Grunwaldu III klasy i Krzyżem Oświęcimskim.

Źródło: W. Magiera, *Szlak kobiet Śląska Cieszyńskiego*, Puńców 2014.

A. Godfrejów-Tarnogórska

Tiele-Winckler Eva, von (Matka Ewa) (1866–1930)

– twórczyni dużych zakładów diakonijnych. Urodziła się w Miechowicach na Górnym Śląsku jako córka magnata węglowego Huberta von Tiele-Wincklera

(1823–1893). Dzieciństwo spędziła na zamku ojcowskim. Tam podjęła decyzję o poświęceniu się pracy diakonijnej. Po zdobyciu w 1887 r. gruntownego wykształcenia pielęgnarskiego i opiekuńczego w dużych zakładach charytatywnych w Bielefeldzie, powróciła do Miechowic. Dzięki funduszom ojca założyła w 1890 r. pierwszy dom opieki „Ostoja Pokoju”, który stał się później zaczątkiem ogromnego diakonatu, który formalnie założono w 1893 r. W latach 1895–1901 ponownie przebywała w Bielefeldzie. Po powrocie do Miechowic rozwijała swe zakłady: stawiała nowe domy i rozszerzała zakres opieki. Powstały domy, m.in. największy „Cisza Syjonu” (1905 r.). W 1905 r. przebywała w Walii. W 1907 r. podjęła służbę duszpasterską w więzieniach całego kraju. W 1908 r. diakonat rozpoczął pracę misyjną początkowo w Norwegii, potem w Chinach, Egipcie, Gwatemali, Indiach, Syrii, na Wyspach Salomona. W 1910 r. rozpoczęła akcję

Matka Ewa
(fot. domena publiczna
© Wikipedia.pl)

wznoszenia „Domów dla bezdomnych”, których powstało 40 (pierwszy w Podgórzu k. Wrocławia). Ostatni dom „Świętość Panu” poświęcono w 1927 r. Pisała również poezje i broszury o treści religijnej. Zmarła w Miechowicach. Pochowano ją na miejscowym cmentarzu, a jej skromny grób zaopatrzone jedynie w napis „Ancilla Domini 1866–1930”, „Służebnica Pańska”. Po II wojnie światowej zakłady zostały upaństwowione, co spowodowało ich szybki upadek, przyspieszony uszkodzeniami górnictwami występującymi na tym terenie. Zakłady funkcjonują jednak nadal, przeniesione w 1945 r. do Niemiec. Jedna część pozostała w Heiligengrabe (w dawnym NRD), druga we Freudenbergu k. Siegen. Obecnie zakłady w Miechowicach ponownie się rozwijają, w 1995 r. oddano do użytku nowy, duży dom opieki „Ostoja Pokoju”.

Źródło: *Matka Ewa z Miechowic. Ewa von Tiele-Winckler (1866–1930)* (red. J. Szturc), Katowice 2006.

J. Szturc

Tosio Mary (1875–1952) – diakonisa, pierwsza siostra przełożona w warszawskim diakonacie. Córka Tomasza Tosio (1930–1915) i Anny z domu Hall (1840–1917). Jej kuzynem był ks. Tomasz Tosio (1881–1919). Wstąpiła do diakonatu w Miechowicach (brak danych co do roku) Matki Ewy (von Tiele-Winckler). W latach 1917–1925 s. Mary Tosio pracowała w Szpitalu Ewangelickim w Warszawie na stanowisku siostry starszej.

Mary Tosio (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

Zamieszkała z innymi warszawskimi diakoniami. Została mianowana siostrą przełożoną jako pierwsza w historii diakonis warszawskich. Siostra Tosio opracowała dla zarządu diakonatu memoriał, w którym m.in. wskazywała, jako rzecz niezbędną, utworzenie domu macierzystego dla diakonis. Od 1939 do 1944 r. pracowała w Przytułku Sierot prowadzonym przez warszawską parafię ewangelicko-reformowaną. Został on otwarty przez Kościół Ewangelicko-Reformowany w 1881 r. i mieścił się w jednopiętrowym budynku w głębi posesji przy ul. Leszno 20 w Warszawie. 13 sierpnia 1944 r. wraz z innymi mieszkańcami parafii opuściła posesję razem z wychowankami i przeniosła się do Żyrardowa. Po zakończeniu II wojny światowej s. Mary Tosio wyjechała do Reichen w Szwajcarii (było to możliwe, ponieważ po ojcu odziedziczyła szwajcarskie obywatelstwo). Mieszkała tam do śmierci.

Źródła: Biblioteka Synodu KER, materiały dotyczące rodziny Tosio; *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski 1939–1945*; K. Bem, *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Pastorzy i diakonisy Jednoty Małopolskiej i Jednoty Warszawskiej 1815–1939*, Warszawa 2015.

E. Jóźwiak

Trzanowski Jerzy, ksiądz (1592–1637) – duchowny na Śląsku Cieszyńskim, wybitny pisarz religijny. Urodził się w Cieszynie jako syn kotlarza. Nauki pobierał w Cieszynie, od 1605 r. w Gubinie na Łużycach i w Kołobrzegu. Studia uniwersyteckie odbył w Wittenberdze w latach 1607–1611. Następnie uczył w gimnazjum św. Mikołaja w Pradze, będąc także nauczycielem domowym, a od 1614 r. w Holeszowie na Morawach. W 1615 r.

Tranoscius (fot. domena publiczna © Wikipedia.pl)

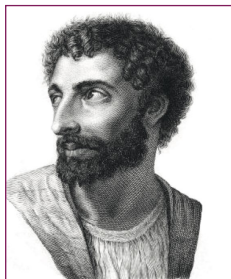
przeniósł się jako rektor szkoły do Międzyrzecza Wąleńskiego, również na Morawach, gdzie w następnym roku po ordynacji w Oleśnicy k. Wrocławia został diakonem, a po kilku miesiącach, w 1616 r., pastorem. Wówczas rozpoczął pracę pisarską. W okresie wojny 30-letniej parafia uległa zniszczeniu, a on sam był przez kilka tygodni więziony. Gdy w 1624 r. Morawy nawiedziła zaraza, zmarły jego dzieci. W tym samym roku dekretem cesarskim zabroniono działalności Kościoła ewangelickiego we wszystkich krajach habsburskich. Początkowo przebywał w Cieszynie, a w latach 1626–1629 był nadwornym kaznodzieją u barona Jana Sunegha, a później także proboszczem w Bielsku; tam powstały jego *Ody łacińskie*. Na skutek działalności likwidacyjnej hr. Dohny musiał w 1629 r. uciekać na Słowację. Był najpierw kaznodzieją na zamku Orawskim, gdzie pracował nad pieśniami do *Cithary* i modlitwami do *Phialy*. Był już wówczas znany jako znakomity kaznodzieja, pisarz i poeta. W 1631 r. powołano go na proboszcza w Świętym Mikuluszu na Liptowie w Słowacji. Tam ukończył i wydał swe dzieła. Tam też zmarł. Pozostawił po sobie (jako największe swe dzieła) następujące wydawnictwa: *Ody łacińskie* (Brzeg 1629), *Phiala adoramentorum (Czara modlitw)* z 1635 r., a przede wszystkim z 1636 r. *Cithara sanctorum (Pieśni duchowne)* – kancjonał napisany w języku morawskim, zawierający 402 pieśni. Doczekał się on aż ok. 150 wydań, ostatnie

w Liptowskim Mikulaszu w 1932 r. Kancjonał ten, zwany popularnie kancjonałem Trzanowskiego, stał się w okresie ucisku kontrreformacyjnego na Śląsku Cieszyńskim jedną z podstawowych, obok tzw. Dambrowki (postylli ks. Samuela Dambrowskiego), ksiąg, które pozwoliły przetrwać miejscowym ewangelikom ten najcięższy okres. Na Słowacji używany był jeszcze przed II wojną światową, a na Śląsku Cieszyńskim został wyparty pod koniec XIX w. przez kancjonał ks. Jerzego Heczki (w Wiśle używano go do 1922 r.). Jego pomnik stoi w Liptowskim Mikulaszu, a w 1992 r. odsłonięto pomnik na placu kościelnym w Cieszynie.

Źródło: A. Wantuła, *Ks. Jerzy Trzanowski. Życie i twórczość*, Cieszyn 1938 (reprint: Cieszyn 1992).

J. Szturc

Wacław z Szamotuł (Szamotulczyk, monogramista S. W., V. S) (ok. 1524–ok. 1560) – największy kompozytor polski do czasów Fryderyka Chopina, poeta. Urodził się w Szamotułach, zmarł przypuszczalnie w Pińczowie. Studiował w poznańskim Lubranscianum oraz w Akademii Krakowskiej. Był człowiekiem renesansu – pasjonatem prawa, matematyki, pilnym studentem pism filozoficznych Arystotelesa, poetą i kompozytorem. W latach 1545–1547 pełnił funkcję sekretarza u kasztelana trockiego Hieronima Chodkiewicza. Od 6 maja 1547 r. do listopada 1555 r. był zatrudniony jako *compositor cantus* króla Zygmunta Augusta. W tym czasie pisał duże dzieła

Wacław z Szamotuł
(fot. domena publiczna
© Wikipedia.pl)

religijne, obecnie w większości zaginione. Około 1550 r. zbliżył się do środowisk protestanckich, nawiązując przyjaźń z kompozytorem Cyprianem Bazylikiem i poetą Andrzejem Trzeciejskim. Od listopada 1555 r. do śmierci pracował w kapeli dworskiej księcia Mikołaja Radziwiłła zwanego „Czarnym”, przywódcy polskich kalwinistów. Największa grupa kompozycji Wacława, które zachowały się do czasów obecnych, to czterogłosowe opracowania tekstów religijnych pieśni reformacyjnych. Powstały one po 1550 r. i stanowią realizację ideałów Reformacji w muzyce. Pieśni reformacyjne nie miały charakteru liturgicznego, a jedynie nabożny, zgodnie z wolą Jana Kalwina, bowiem podczas nabożeństwa dopuszczano wyłącznie wykonywanie muzyki jednogłosowej. Powstały więc liczne wielogłosowe utwory przeznaczone do muzykowania domowego. Były one również wykonywane na corocznych synodach w Pińczowie. Przedrukowywano je w ewangelickich kancjonałach Seklucjana, Andrysewicza, Artomiusza i innych, dzięki czemu stały się szybko popularne i dotrwały do naszych czasów. Skomponował również muzykę do *Psalmów* przełożonych na poetycki język polski przez Mikołaja Reja, m.in. śpiewane do dziś: „Nakłoń Panie ku mnie ucho Twoje” (Psalm LXXXV), „Błogosławiony człowiek” (Psalm I) czy „Alleluja. Chwalcie Pana Boga” (Psalm CXVI). Warto pamiętać, że nie było jeszcze wtedy żadnego polskiego przekładu Biblii z języków oryginalnych. Pierwszym przekładem była Biblia brzeska, która powstała w 1563 r.

Źródło: *Wacław z Szamotuł*, Encyklopedia Muzyczna PWN, 2012.

E. Józwiak

Zdrojewska Anna Weronika vel Hanna Halina (1907–1931) – pierwsza ewangeliczka reformowana i jedna z pierwszych kobiet studiujących teologię ewangelicką na Uniwersytecie Warszawskim. Córka Stanisława Zdrojewskiego i Marianny z Gieszków. Ukończyła gimnazjum w Łodzi. W czasach gimnazjalnych, w wieku 20 lat, konwertowała (1927) z katolicyzmu na kalwinizm. W 1928 r. rozpoczęła studia na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego. Była stypendystką Konsystorza Ewangelicko-Reformowanego w Warszawie. Studiowała do połowy 1930 r., kiedy to przerwała studia z uwagi na kłopoty zdrowotne. W 1930 r. wyszła za mąż za ks. Aleksandra Piaseckiego, którego poznała na studiach. Pracowała wraz z mężem w parafii ewangelicko-reformowanej w Żelowie. Zmarła na gruźlicę w 1931 r. Została pochowana na cmentarzu ewangelicko-reformowanym w Żelowie.

Anna Zdrojewska
(fot. ze zbiorów
Kazimierza Bema)

Źródła: K. Bem, *Słownik biograficzny duchownych ewangelicko-reformowanych. Pastorzy i diakonisy Jednoty Małopolskiej i Jednoty Warszawskiej 1815–1939*, Warszawa, 2015; nekrolog w: „Jednota” 2 (1932), s. 31–32.

E. Józwiak

8

REFORMACJI

Zarys historii działalności diakonijnej Kościołów Ewangelicko-Augsburskiego i Ewangelicko-Reformowanego w Polsce

Joanna Kluczyńska

Działalność pomocowa, zwana na przestrzeni wieków w różnych kręgach działalnością charytatywną, dobroczynną, filantropijną czy wreszcie diakonijną, towarzyszy chrześcijaństwu od początku jego istnienia. Pojęcie diakonii, którym określa się działalność pomocową w kręgach ewangelicznych, pochodzi z języka greckiego, w którym słowo „diakonia” oznacza służenie komuś, pomaganie, usługę, a także pomoc materialną, zwłaszcza żywnościową¹. Na kartach Nowego Testamentu spotykamy postaci diakonów i diakonis, którzy zostali powołani, aby swoją pracą odciążać zwiastujących Boże Słowo (np. Dz 6,1–7). Już więc u zarania dziejów chrześcijaństwa dostrzegano potrzebę troski o całego człowieka – zarówno o jego potrzeby duchowe, jak i fizyczne. Diakonia jest więc szeroko rozumianą służbą Kościoła na rzecz ludzi, wspieraniem ich w różnorodnych potrzebach, okazywaniem im zrozumienia i troski. Można rzec, że życie chrześcijanina cechować powinna postawa diakonijna charakteryzująca się poszanowaniem godności bliźniego, otwartością na drugiego człowieka, dostrzeganiem jego potrzeb i podejmowaniem trudu niesienia mu pomocy, niezależnie od okoliczności i nastawienia otoczenia. Taką postawę chrześcijanie odnajdują w Jezusie Chrystusie, którego życie i nauczanie stanowi dla nich wzór i przykład do naśladowania.

Reformatoryści wystąpili z propozycjami zmian w Kościele w określonym momencie jego historii, dotyczy to również obszaru pracy dobroczynnej. W średniowieczu nastąpił rozwój gospodarki pieniężnej, a co za tym idzie – rozwój miast, handlu i rzemiosła. Postępowi temu towarzyszył jednakże wzrost nędzy najuboższych, którzy

z różnych względów nie radzili sobie w zmieniającej się rzeczywistości. W odpowiedzi na ich potrzeby pod patronatem możnych i pobożnych mieszczan powstawały fundacje troszczące się o podstawowe potrzeby: ubogich, chorych, sierot, starców oraz pielgrzymów. W miastach tworzone szpitale i przytułki, a poza nimi odosobnione miejsca schronienia dla trędowatych. Obok tej działalności świeckiej, jak można byłoby to określić, nie mniej ważnym nurtem była dobroczynność organizowana od zarania dziejów chrześcijaństwa przez Kościół. W XII w. rozwinęła się tzw. *devotio moderna*, która w kwestii praktykowania miłości bliźniego podkreślała obowiązek oraz przywilej jej okazywania przez chrześcijanina – naśladowcy Jezusa Chrystusa. W okresie średniowiecza powstało wiele świeckich oraz zakonnych zgromadzeń powoływanych do pracy dobroczynnej². Wśród tych ostatnich wymienić należałoby choćby benedyktynów, cystersów i franciszkanów, na terenie Polski również joannitów, bożogrobców i zakon szpitalny Świętego Ducha³.

Tak w ogromnym skrócie i pewnym uproszczeniu zagadnienia kształtowała się rzeczywistość troski o bliźniego przed okresem zapoczątkowania dzieła Reformacji. Jeśli chodzi o formy działalności pomocowej, to były one różnorodne, wypracowywane w odpowiedzi na bieżące potrzeby i kształtowane przez zmieniającą się sytuację społeczną, polityczną czy gospodarczą. Tym, co Reformacja wniosła do działalności dobroczynnej nowego i oryginalnego, była podbudowująca ją teologia, jasno i konkretnie określająca wzajemną relację uczynków i zbawienia człowieka oraz motywację jego powinności względem bliźnich.

¹ R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski*, Warszawa 1995, s. 1238.

² M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego. Tom 2. Średniowiecze*, Warszawa 1989, s. 207–209.

³ Tamże, s. 208–209.

Miłość bliźniego nie jest – zdaniem Marcina Lutra (1483–1546) – sposobem zaskarżenia sobie zbawienia i wiecznego życia, jako że cele te osiągnąć można jedynie przez wiarę z Bożej łaski. Wyrazem tego były słynne reformacyjne zasady *sola fide* (tylko wiara) i *sola gratia* (tylko łaska). Same uczynki nie zapewnią człowiekowi zbawienia, lecz powinny wypływać z wiary i miłości do Boga i do ludzi. Jednocześnie jednak wiara martwa, która nie jest czynna w służbie i miłości, również nie na wiele się zda. Okazywanie miłości bliźniemu, którym – zgodnie z odkrywanymi na nowo za sprawą reformacyjnych tłumaczeń tekstami Pisma Świętego – był każdy napotkany człowiek, stanowiło najdoskonalszy sposób okazywania miłości samemu Bogu⁴.

W praktyce praca dobroczynna w dobie Reformacji, także na terenach objętych jej nurtami, była kontynuacją średniowiecznego modelu „miejskiej diakonii”⁵. Zarówno w parafiach i diecezjach Kościoła katolickiego, jak i w miastach przechodzących pod jurysdykcję proreformacyjnych książąt oraz w nowo zakładanych zborach protestanckich działania na rzecz potrzebujących zazębiały się z działalnością opiekuńczą magistratów miast. I tak np. w Zurychu Ulryk Zwingli (1484–1531) przyjął zasadę prymatu miasta w obszarze troski o ubogich mieszkańców.

Z kolei Marcin Butzer (1491–1551) optował za diakonią organizowaną przez Kościół i za powołaniem urzędu diakona, który przejąłby obowiązki działalności charytatywnej Rady

Miasta Strasburga. M. Butzer bardzo silnie podkreślał służbę bliźniemu jako jedno z wiodących zadań Kościoła Chrystusowego, którego to zadania nie powinien on przerzucać na innych⁶. Inaczej rozwiązywano te kwestie w szesnastowiecznej Genewie. Tam Rada Miasta posiadała szerokie kompetencje w dziedzinie decydowania o środkach przeznaczanych na cele diakonijne. Wiązało się to z zapatrywaniami Jana Kalwina (1509–1564) na charakter władzy państwowej. Uznawał on Boskie pochodzenie państwa, więc pomiędzy państwem a Kościołem nie dochodzi do żadnego konfliktu. Obie instytucje we właściwy dla siebie sposób realizują wspólny cel: jako narzędzia Boga służą Mu do realizacji stwórczego zamysłu ukształtowania człowieka na swój obraz i podobieństwo. Kalwin wyróżniał cztery urzędy kościelne: pastora, doktora teologii, starszego (seniora) oraz diakona. Diakoni mają być według niego „niby ręce Boga”, a ich funkcje znajdują swoje uzasadnienie nie w racji ekonomicznej czy materialnej, lecz w zakorzenionej w wierze miłości bliźniego⁷. Ich zadania widział jako „duchowe promieniowanie – ogarniającej wszystkie cnoty chrześcijańskie – miłości”⁸. Inaczej niż w miastach, nowo powstające społeczności i zbory ewangeliczne same podejmowały działania diakonijne, zakładały odpowiadające ich potrzebom placówki pomocowe, przyjmując do nich także osoby spoza ich formacji wyznaniowej⁹.

Podsumowując należy zauważyć, że idea diakonii była bardzo silnie zakorzeniona w postulatach reformacyjnych, znajdowała bezpośrednie

⁴ M. Uglorz, *Marcin Luter. Ojciec Reformacji*, Bielsko-Biała 1995, s. 143–144.

⁵ E. Beyreuther, *Geschichte der Diakonie und Inneren Mission in der Neuzeit*, Berlin 1962, s. 27–29.

⁶ Tamże.

⁷ S. Piwko, *Jan Kalwin*, Warszawa 1995, s. 165.

⁸ Tamże.

⁹ E. Beyreuther, dz. cyt., s. 29.

uzasadnienie zarówno w teologii Marcin Lutra, jak i Jana Kalwina, Ulryka Zwingliego czy Marcina Butzera.

Podążając za rozwojem inicjatyw diakonijnych w kolejnych latach, odnotować należy zintensyfikowanie działań także w tej dziedzinie towarzyszącej ożywieniu religijnemu zwanemu pietyzmem, za którego początek przyjmuje się rok 1675, kiedy to Filip Jakub Spener (1635–1705) opublikował dzieło *Pia desideria*. Przedstawił w nim nowatorskie założenia protestanckiej religijności, która „objawia się nie tylko w nauce, ale także w praktycznym życiu i stosunku do Boga. Jej celem jest rozbudzenie życia duchowego wiernych i pogłębienie religijności”¹⁰. Wspomniane „praktyczne życie wiernych” jest według Filipa Jakuba Spenera polem dla doświadczania prawdziwej wiary czynnej w miłości. Stało się to impulsem do tworzenia zwłaszcza w XVIII w. licznych zakładów charytatywnych i opiekuńczych. Ich założycielami byli m.in. August Herman Francke (1663–1727), hrabia Mikołaj von Zinzendorf (1700–1760) czy Jan Henryk Wichern (1808–1881). Wcześniej, w XVII-wiecznym Berlinie Spener zainicjował działalność domów sierot, domów dla ludzi starszych, szpitali, zakładów dla obłąkanych i inwalidów wojennych, które z czasem stawały się wzorem dla podobnych placówek w innych częściach Niemiec i Europy. Konfrontował głoszone hasła z otaczającą go rzeczywistością podkreślając, iż „bieda jest plamą na honorze naszego chrześcijaństwa”¹¹. Powstające wówczas dzieła diakonijne, co należy szczególnie podkreślić, nie tylko odpowiadały aktualnym palącym

potrzebom, ale często wykraczały poza stosowane wówczas praktyki, były działaniami pionierskimi. Za przykład może posłużyć aktywność wspomnianego wyżej Augusta Hermana Francke, który w Halle objął pomocą tamtejsze sieroty, dla których założył najpierw dom, później zaś szkołę, dając im tym samym szanse na rozwój i zdobycie wykształcenia. Był on również pionierem w kształceniu kobiet, a w zakładanych przez siebie placówkach upowszechniał higienę i kulturę zdrowotną. Także i jego dzieła znalazły wkrótce licznych kontynuatorów¹².

Innym niezwykle ważnym przedstawicielem dzieła diakonii jest XIX-wieczny teolog, nauczyciel i społecznik Jan Henryk Wichern. Działał w m.in. Hamburgu, gdzie odwiedzając domy swoich ubogich uczniów, zaobserwował fakt, iż „bieda materialna idzie często w parze z ubóstwem duchowym i walcząc z jednym, nie można zapominać o tym drugim niebezpieczeństwie”¹³. Wichernowi powierzono kierowanie domem opieki dla sierot i dzieci z ubogich środowisk *das Rauhe Haus* w Horn pod Hamburgiem. Wkrótce przekształcił tę placówkę w samowystarczalne niemal miasteczko, w – jak to określał – „małą chrześcijańską kolonię”. Obok opieki zapewniał swoim wychowankom warunki do zdobywania wykształcenia w utworzonym w tym celu Instytucie Pomocniczym, co pozwalało im później na odnalezienie się w samodzielnych, dorosłym życiu. Wichern uważany jest także za twórcę Misji Wewnętrznej (*Innere Mission*) i pioniera w organizowaniu jej działań. Jej zadania realizowane do dnia dzisiejszego koncentrują się

¹⁰ M. Londzin, *Evangelickie dzieło diakonii ma już ponad 155 lat*, w: „Kalendarz Ewangelicki 2004”, 2003, s. 128.

¹¹ E. Beyreuther, dz. cyt., s. 32.

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

m.in. na pracy wśród ludzi dotkniętych ubóstwem – zarówno tym materialnym, jak i duchowym¹⁴.

W historii rozwoju form pracy diakonijnej nie sposób pominąć powołania do życia diakonatu żeńskiego. Bezpośrednią inspiracją dla jego założycieli były tutaj nowotestamentowe postaci diakonis Feby czy Tabity, ale z pewnością wzorowali się oni również na działających od wieków katolickich czy prawosławnych zakonach żeńskich, wśród których wiele zajmowało się przede wszystkim pracą dobroczynną. Twórcy XIX-wiecznych diakonatów żeńskich – Teodor Fliedner (1800–1864, nazywany „odnowicielem apostołskiego diakonatu”), Wilhelm Loehe (1808–1872) czy Fryderyk von Bodelschwing (1831–1910) – oprócz instytucji pomocowych zapewniających wsparcie sierotom, osobom starym i bezdomnym, chorym, w tym epileptykom oraz niepełnosprawnym – oferowali także dom, siostrzaną społeczność, pracę i możliwość realizacji wielu kobietom – diakonisom¹⁵. Wokół domów siostrzanych powstawały niemal samowystarczalne miasteczka zaspokajające potrzeby mieszkańców – sióstr i ich licznych podopiecznych¹⁶.

Dzieła wymienionych wyżej założycieli żeńskich diakonatów na terenie Niemiec znalazły kontynuatorów także na ziemiach polskich. Najbardziej znanymi żeńskimi diakonatami na terenach Polski były:

warszawski, miechowski i dzięgielowski. Oprócz nich działały jeszcze inne diakonaty m.in. w: Łodzi, Wrocławiu i Więcborgu, lecz z uwagi na fakt, iż były to diakonaty niemieckie, nie przetrwały próby czasu i nie odegrały znaczącej roli w rozwoju późniejszej pracy diakonijnej w Polsce¹⁷.

Diakonat Warszawski powstał w roku 1878 na mocy uchwały Ogólnego Zebrania Członków Warszawskiej Parafii Świętej Trójcy z inicjatywy ks. dr. Leopolda Otto. Skupione w nim siostry diakonise, po odpowiednim przeszkoleniu, zatrudnione zostały w charakterze pielęgniarek w warszawskim Szpitalu Ewangelickim, gdzie służyły jednocześnie pacjentom wsparciem duszpasterskim¹⁸. Po kilku latach wraz ze wzrostem liczby sióstr i kandydatek, rozszerzyły one swoją działalność pomocową pracując w Domu – Schronieniu dla Nieuleczalnie Chorych, Domu dla Umysłowo Niedorozwiniętych i Upośledzonych Dzieci, Domu Sierot przy ul. Karolkowej oraz w Ochronce dla Dzieci przy ul. Żytniej. Ochronka, przekształcona później w Przedszkole im. Schoenfeldera, uznana została przez ówczesne warszawskie władze szkolne za jedną z najlepiej prowadzonych placówek tego typu w Warszawie¹⁹.

W roku 1926 Diakonatu Warszawskiemu nadano imię „Tabita”, nawiązując do nowotestamentowej uczennicy Pańskiej z Joppy, zaś w 1930 r. nastąpiło otwarcie nowo wybudowanego Domu

¹⁴ A. Korczago, *J.H. Wichern*, w: „Kalendarz Ewangelicki 1995”, 1994, s. 136.

¹⁵ A. Schoeneich, *Krótką historia Kościoła chrześcijańskiego w życiorysach z osobnym działem historii Reformacji w Polsce dla szkoły i domu*, Lublin 1936, s. 243.

¹⁶ E. Beyreuther, dz. cyt., s. 59–83.

¹⁷ J. Mikołajczak, *Starość a religia. Znaczenie religii w życiu mieszkańców Ewangelickich Domów Opieki w Polsce. Studium pastoralne*, niepublikowana praca magisterska, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa 1998, s. 15.

¹⁸ *Szpital Ewangelicki we wspomnieniach sióstr diakonis*, w: *Jubileusz Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Świętej Trójcy w Warszawie 1581–1781–1981*, Warszawa 1980, s. 64–67.

¹⁹ Tamże.

Macierzystego w Skolimowie, nazwanego tak jak społeczność sióstr – „Tabita”. Tam siostry tabitanki kontynuowały swoją działalność pomocową wśród sierot i osób starszych, jednocześnie prowadząc pracę w placówkach warszawskich.

Po zakończeniu II wojny światowej liczba sióstr zmalała, aczkolwiek na nowo organizowano pomoc ludziom starszym i dzieciom. Na przełomie lat 50. i 60. XX w. upaństwowiono lub zlikwidowano zakłady prowadzone przez siostry, a następnie decyzją władz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego scalono istniejące wówczas diakonaty w jeden z siedzibą w Dziegielowie na Śląsku Cieszyńskim. Nieliczne siostry tabitanki pozostały w Warszawie prowadząc pracę diakonijną wśród zborowników²⁰.

Na uwagę zasługują również inne działania pomocowe prowadzone na przestrzeni wielu wieków przez obydwie warszawskie parafie ewangelickie – luterańską i reformowaną. Cechą charakterystyczną ich dokonań jest współpraca duchownych i zborowników obydwu parafii.

W warszawskiej Parafii Ewangelicko-Reformowanej, mniej licznej niż luterańska, praca diakonijna miała charakter mniej formalny, polegała głównie na niesieniu wsparcia diakonijno-duszpasterskiego zborownikom. Członkowie Kościoła reformowanego angażowali się również w działania struktur diakonijnych prowadzonych przez Kościół luterański. Tak było m.in. w przypadku pracy w Szpitalu Ewangelickim²¹. Ewangelicy reformowani prowadzili także samodzielną działalność

diakonijną. Przykładem takim może być fundusz pomocowy na rzecz parafian zwany „funduszem pomocy dla księży, wdów i sierot” zorganizowany w 1800 r. przez duchownego parafii warszawskiej ks. Karola Bogumiła Diehla²².

W roku 1878 Synod Kościoła Ewangelicko-Reformowanego podjął uchwałę o założeniu „Przytułku Sierot”, którego poświęcenie i oficjalne otwarcie miało miejsce w roku 1881. Mieścił się on w jednopiętrowym budynku w głębi posesji przy ul. Leszno 20. Opiekę nad dziećmi sprawowały siostry diakonise (m.in. s. Aurelia Scholl czy s. Mary Tosio), a także świeccy wychowawcy – ewangelicy reformowani i luteranie. W Przytułku, od lat 20. XX w. zwanym sierocińcem, znajdowały schronienie sieroty, ale także, jak miało to miejsce w okresie I wojny światowej, dzieci, których ojcowie walczyli na froncie, a matki zarabiała na utrzymanie²³. Ze względu na skromne warunki finansowe sierocińca, szczególną pieczę nad niektórymi spośród dzieci sprawowali członkowie warszawskiej parafii, dokładające się do kosztów utrzymania dzieci i dbając o ich wykształcenie.

Niezwykle ciekawe formy pracy diakonijnej prowadzone były na przestrzeni wieków również przez i wśród zborowników warszawskiej Parafii Ewangelicko-Augsburskiej. W roku 1874 powstało Stowarzyszenie Pań Opiekunek nad Biednymi Zboru. Od początku jego działalności liczba wspieranych rodzin dochodziła do 150. Stowarzyszenie

²⁰ A. Janowska, *Gdzie jesteś, Tabito?*, w: *Jubileusz Parafii Ewangelicko-Augsburskiej...*, s. 130.

²¹ K. Neugebauer, *Rys historyczny Szpitala Ewangelickiego w Warszawie*, Warszawa 1931. Podaję za: M. Jersak, *Działalność diakonii Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP*, niepublikowana praca licencjacka, Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa 2005, s. 13.

²² J. Gryniaków, *Ekumeniczne dążenia protestantyzmu polskiego od Traktatu Warszawskiego 1767/1768 do II wojny światowej*, Warszawa 1972, s. 42.

²³ A. Sękowska, A. Stahlowa, *Sierociniec*, „Jednota” 6 (1981), s. 13–15.

zajmowało się m.in.: rozdawnictwem węgla, żywności, odzieży czy opłacaniem czynszu rodzinom, których nie było na to stać. W roku 1904 jako kolejną formę działalności Stowarzyszenia utworzono Oddział Opieki Specjalnej dla Dzieci, w którym zajmowano się wychowaniem dzieci pozbawionych opieki rodziców i dbaniem o ich edukację poprzez umieszczanie ich w szkołach zborowych²⁴. W roku 1905 zorganizowano sieć kuchni pod wspólną nazwą „Posiłek”, w których posiłki dla osób ubogich przygotowywały Panie Opiekunki. W okresie międzywojennym istniał przy Parafii Komitet Opieki nad Biednymi²⁵.

W parafialną pracę diakonijną od lat 20. XX w. włączały się „Betleemitki”, czyli członkinie związku młodych dziewcząt warszawskiej Parafii Świętej Trójcy, do którego należały również młode diakonisse. Wśród innych aktywności „Betleemitki” opiekowały się samotnymi lub niedołącznymi starszuskami, odwiedzały ubogie i wielodzietne rodziny, organizowały spotkania świąteczne dla dzieci²⁶.

Inną interesującą inicjatywą pomocową, którą dziś określilibyśmy jako działalność profilaktyczną, było Ewangelicko-Augsburskie Stowarzyszenie Opieki nad Dziewicami w Warszawie. Założone w roku 1899 z inicjatywy pastora zboru warszawskiego ks. Juliusza Burschego, hrabiny Zofii Miłokajewnej Pahlen oraz Marii Włodzimierzówniej

von Everth. Jego działalność skierowana była do panien, pozbawionych opieki rodziny, które w charakterze bon i nauczycielek przebywały w Warszawie. Około 100 dziewcząt spotykało się w niedzielne popołudnia w sali wynajętej przy Nowym Świecie 17, gdzie wspólnie czytały i rozważały Biblię, śpiewały, spędzały czas na rozmowach i robótkach ręcznych. Miejsce to stanowiło także swoiste „biuro pośrednictwa pracy”, w którym oferowano posady kobietom nowo przybyłym lub pragnącym zmienić pracę²⁷.

Działalność diakonijną podejmowały także parafie ewangelickie rozmieszczone w innych częściach Polski. W Parafii Ewangelicko-Reformowanej w Zelowie, największej spośród parafii tego Kościoła w Polsce, w okresie międzywojennym „szczególną troską (...) otaczano dzieci w ochronkach, często sieroty, a także wojenne wdowy i ludzi starych”²⁸. Działało tam założone jeszcze w okresie I wojny światowej przedszkole nazywane „Ochronką Zelowską”²⁹. Oprócz niego powołano także do życia Koło Opieki nad Ubogimi, które w 1930 r. przekształcono w stowarzyszenie, a z jego inicjatywy w 1933 r. utworzono dom opieki dla ludzi starych i ubogich. Pracę diakonijną w zelowskim zborze w latach poprzedzających wybuch II wojny światowej koordynowała diakonisa Amalia Miller³⁰.

²⁴ I. Ziebe, *Koło Pań Opiekunek*, w: *Jubileusz Parafii Ewangelicko-Augsburskiej...*, s. 73.

²⁵ I. Heintze, *Parafialne zakłady opiekuńczo-charytatywne i wychowawcze*, w: *Jubileusz Parafii Ewangelicko-Augsburskiej...*, s. 72.

²⁶ N. Ugla, „Betleemitki”, w: *Jubileusz Parafii Ewangelicko-Augsburskiej...*, s. 79.

²⁷ Schultz, A. Schoeneich, J. Bursche (red.), *Ewangelicko-augsburskie Stowarzyszenie opieki nad dziewczycami w Warszawie*, „Zwiastun Ewangeliczny” 6 (1899), s. 175–177.

²⁸ W. Kriegseisen, *Zbór ewangelicko-reformowany w Zelowie w latach 1803–1939*, Warszawa 1994, s. 21.

²⁹ E. Gruszczyk-Kolczyńska, M. Jelinek, M. Janczyk-Kukiela, *Przedszkole Edukacyjne w Domu Zborowym Parafii Ewangelicko-Reformowanej w Zelowie: historia i ważniejsze problemy*, w: *Wczoraj, dziś i... Życie, dzieje i terażniejszość braci czeskich w Zelowie*, Zelów 1998, s. 169–178.

W roku 1890 powstał w Miechowicach na Górnym Śląsku Dom Opieki „Ostoja Pokoju”. Został ufundowany przez ojca Ewy von Thiele-Winckler, znanej później jako Matka Ewa. Ewa von Thiele-Winckler, dziedziczka rodu niemieckich magnatów, właścicieli kopalń i rozległych majątków, postanowiła poświęcić się pracy na rzecz ludzi ubogich, chorych i potrzebujących. W Kaiserwerth z rąk odnowiciela ewangelickiego diakonatu Teodora Fliednera przyjęła czepek diakonis. Po powrocie do Miechowic założyła własny diakonat. Zgromadzone w nim siostry, zwane często Siostrami Pokoju, pracowały w rozbudowanych niebawem do 26 budynków miechowickich zakładach opiekuńczych, na które składały się domy dla ludzi starych i chorych, osieroconych dzieci osób upośledzonych, mieszkania diakonis, szpitale oraz kościoł. Z czasem Siostry Pokoju rozpoczęły działalność charytatywno-misyjną także poza Miechowicami – w Europie, Azji i Afryce. Po II wojnie światowej zakłady miechowickie podupadły, część budynków na skutek szkód górniczych musiała zostać zburzona, a część upaństwowiono, nieliczne zaś zabudowania pozostały w rękach Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. W roku 1995 w Miechowicach dokonano poświęcenia nowo wybudowanego Domu Opieki „Ostoja Pokoju”, który przywołuje na pamięć o pierwszym domu Matki Ewy.

W Dzięgielowie na Śląsku Cieszyńskim w 1923 r. powołano do życia Diakonat Żeński „Eben-Ezer”. Jego założycielem był ks. Karol Kulisz, ówczesny proboszcz cieszyńskiej Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, który od 1920 r. prowadził na tym terenie działalność charytatywną. Na podmokłych terenach zbudowano zakłady opiekuńcze dla: osób starych, chorych i dla inwalidów wojennych oraz

dom dziecka dla osieroconych w wyniku wojny dzieci. Pracę w dzięgielowskich zakładach prowadziły siostry diakonis.

Po II wojnie światowej, podczas której zginął ks. Kulisz, siostry zgromadzone wokół swojej przełożonej Danuty Gerke kontynuowały dzieło organizując Dom Opieki dla ludzi starych oraz Dom Dziecka dla ok. 120 wychowanków. Ten ostatni upaństwowiono w połowie lat 50., a siostry poświęciły się wówczas pracy wśród ludzi starszych, najpierw w niewielkim domu zwanym „Szcukówką”, gdzie troszczyły się o ok. 30 mieszkańców, zaś po wybudowaniu w 1981 r. nowoczesnego Ewangelickiego Domu Opieki „Emaus” – o ponad 60 osób starszych. Jak zostało to już wyżej wspomniane, dzięgielowski Diakonat Żeński „Eben-Ezer” na mocy decyzji władz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 50. przyjął diakonis z warszawskiej „Tabity” oraz siostry z Miechowic, pozostając aż do dnia dzisiejszego jedynym ewangelickim diakonatem żeńskim w Polsce.

Obecnie działalność diakonijna w Kościołach Ewangelicko-Augsburskim w RP i Ewangelicko-Reformowanym w RP prowadzona jest wielotorowo. Na szczeblu ogólnokościelnym funkcjonują dwie organizacje mające status organizacji pożytku publicznego – Diakonia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP i Diakonia Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP, działające w wielu różnych obszarach życia społecznego Kościołów i kraju, zaangażowane w inicjatywy ekumeniczne i współpracę międzynarodową. W obrębie Kościoła luterńskiego istnieją liczne organizacje i placówki pomocowe działające na rzecz różnych grup osób potrzebujących, a także

³⁰ M. Jersak, dz. cyt., s. 13.

– co należy podkreślić – w obydwu Kościołach, zwłaszcza w ewangelicko-reformowanym (co wynika z sytuacji rozproszenia, w której w Polsce funkcjonuje), prężnie działają parafialne grupy diakonijne, najlepiej rozpoznające i zaspokajające potrzeby członków wspólnoty, ale też lokalnych społeczności.

Matka Ewa,
(fot. zbiory Parafii Ewangelicko-Augsburskiej
w Bytomiu Miechowicach)

Koło wycieczkowe starszych chłopców z siostrą Amelią
(fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

Ewangelicko-Augsburski Dom Opieki „Tabita” w Konstancinie-Jeziornie w 1970 r. (Zbiory NAC, fot. Grażyna Rutkowska)

Warszawa – Szpital Ewangelicki przy ul. Karmelickiej (fot. z archiwum Parafii Ewangelicko-Augsburskiej św. Trójcy w Warszawie)

Wychowankowie sierocińca w Czapkowie z siostrami, jesień 1933 r. (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

9

REFORMACJI

Dziedzictwo kulturowe protestantyzmu na ziemiach polskich

Joanna Szczepankiewicz-Battek

1. Prereformacja (do 1517 r.)

Polska – kraj leżący w centrum Europy, na skrzyżowaniu ważnych szlaków handlowych z południa na północ i ze wschodu na zachód – już od wczesnego średniowiecza była miejscem spotkań różnych kultur. Małżeństwa władców z księżniczkami pochodzącymi z sąsiednich krajów, podróże handlowe kupców, peregrynacje duchownych i rzemieślników w celach zdobywania wykształcenia i kwalifikacji zawodowych powodowały, że do Polski szybko docierały z innych krajów europejskich nowe prądy kulturowe, w tym także religijne. W 1315 r. w Świdnicy po procesie przed trybunałem Inkwizycji spalono na stosie kilka osób za sprzykanie „herezji”. Straconymi byli prawdopodobnie zwolennicy zapoczątkowanego pod koniec XI w. na południu Europy ruchu waldensów – liczne ich grupy działały także w środkowej Europie. Bardzo szybko na Śląsk i do Małopolski z sąsiednich Czech (na uniwersytecie w Pradze studiowało w tym czasie wielu Polaków) dotarły idee ruchu husyckiego – zarówno umiarkowanych utrakwistów, jak i znacznie bardziej radykalnych taborytów, dołączających do kwestii reform doktrynalnych także postulaty radykalnych reform społecznych. Utrakwiści w 1420 r. zaproponowali objęcie tronu czeskiego polskiemu królowi Władysławowi Jagielle, który jednak tej propozycji nie przyjął. W latach 1427–1433 husyci wielokrotnie zapuszczali się na Śląsk (tzw. rajzy), powodując dotkliwe zniszczenia wielu miejscowości. Wiele informacji na ten temat zachowało się w kronikach historycznych (relacja Jana Długosza o domniamanym uszkodzeniu przez husytów obrazu Matki Bożej na Jasnej Górze nie została potwierdzona przez inne źródła). Również w Małopolsce husyci zyskali wielu zwolenników, rozproszyli się jednak po śmierci ich przywódcy – Spytka z Melsztyna, który zginął w 1439 r. w bitwie pod Grotnikami.

Jednym z najzagorzalszych w Polsce zwolenników reformy Kościoła powszechnego, według postulatów oxfordzkiego teologa Jana Wiklifia (pod wpływem jego nauki pozostawał także Jan Hus), był profesor Akademii Krakowskiej – Jędrzej Gałka z Dobczyna. Napisana przez niego, prawdopodobnie w 1449 r., *Pieśń o Wiklifie* jest jednym z najstarszych zabytków języka polskiego i polskiej muzyki (zachowała się XVI-wieczna kopia tekstu i zapisu nutowego). Należy ją uznać za najważniejszy element prereformacyjnego dziedzictwa kulturowego w naszym kraju.

2. Pierwszy etap Reformacji

Ogłoszone w 1517 r. w Wittenberdze tezy ks. doktora Marcina Lutra już kilka miesięcy później znalazły odzew na Śląsku. Wiosną 1518 r. w Nowym Kościele k. Złotori, w kaplicy nieistniejącego już zamku należącego do rycerskiego rodu Zeidlitów, pierwsze kazanie o treściach reformacyjnych wygłosił jeden z uczniów Lutra – Melchior Hoffmann. W 1523 r. nowy porządek kościelny przyjęła wrocławska parafia św. Marii Magdaleny ze swoim proboszczem – pochodzącym z Norymbergi doktorem Janem Hessem. Epitafium zmarłego w 1547 r. Hessa (obecnie w Muzeum Narodowym we Wrocławiu) jest jednym z najciekawszych zabytków wczesnej sztuki i ikonografii luterńskiej w środkowej Europie. W 1526 r. wrocławscy luteranie przejęli najważniejszą świątynię miasta – kościół św. Elżbiety (według anegdoty został on... wygrany w grze hazardowej).

Do końca XVI w. nowy porządek kościelny przyjęły wszystkie śląskie księstwa lenne (posiadające samodzielnych władców), a w księstwach „cesarskich” (podlegających bezpośrednio Habsburgom) ewangelicy stanowili znaczny odsetek mieszkańców. Reformacja na Śląsku miała pokojowy

Kępno koło Sulechowa – XVII-wieczne polichromie o tematyce biblijnej (fot. Marek J. Battek)

przebieg – nie notowano z tego powodu poważniejszych rozruchów ani demolowania kościołów. Ewangelicy, przejmując kościoły katolickie, przeważnie nie usuwali dotychczasowego wystroju, nawet jeśli stał on w sprzeczności z ich doktryną (np. wizerunki Marii czy świętych). Reformacja na Śląsku miała charakter czysto luterński (jedynie książęta legnicko-brzescy na początku XVII w. przeszli z luteranizmu na kalwinizm, ale ich poddani pozostali luteranami), więc ewentualne pozostawienie tych wizerunków nie powodowało sporów teologicznych. Często zatynkowano jedynie freski na ścianach i sklepieniach kościołów, co jednak uzasadniano nie tyle względami doktrynalnymi, co raczej estetycznymi (tego typu sztuka religijna uchodziła w tym okresie za przestarzałą).

Do najciekawszych w regionie przykładów przejścia świątyń przez zwolenników Reformacji z zachowaniem dotychczasowego, katolickiego wystroju, należą pochodzące z przełomu epok gotyku i renesansu kościoły św. Krzysztofa we Wrocławiu oraz w Kluczborku, z tym że ten

ostatni został częściowo przebudowany w XVIII w. (obydwa nadal są siedzibami parafii ewangelicko-augsburskich). Spośród kościołów drewnianych, przejętych przez ewangelików, najcenniejszym zabytkiem jest XVI-wieczny kościół w Kępnie k. Sulechowa, w którego wnętrzu znajduje się tryptyk pochodzący z czasów przedreformacyjnych, a na przełomie XVI i XVII w. powstały malowidła przedstawiające sceny biblijne, początkowo przeznaczone dla osób nie potrafiących czytać (tzw. *Biblia pauperum*), a później dla tych, których nie stać było na własny egzemplarz Biblii.

W tym okresie prawie nie budowano nowych kościołów ewangelickich, ponieważ te przejęte przez protestantów całkowicie wystarczały na ich potrzeby. Pierwszą świątynią w regionie, wzniesioną według zasad nowego porządku kościelnego (w 1618 r.), była kaplica zamkowa w Siedlisku (nie pełni obecnie funkcji sakralnej) na pograniczu Śląska, Ziemi Lubuskiej i Wielkopolski. W położonym niedaleko mieście – Wschowie – zachował się interesujący kościół ewangelicki Żłóbka Chrystusa, adaptowany w 1604 r. z dwóch domów mieszkalnych (obecnie nie używany do celów sakralnych, ale

Wschowa – kościół Żłóbka Chrystusa (fot. Marek J. Battek)

Wschowa – kościół Żłóbka Chrystusa
(fot. Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska)

Przerzeczyn Zdrój – epitafia ewangelickie z XVII i XVIII w.
(fot. Marek J. Battek)

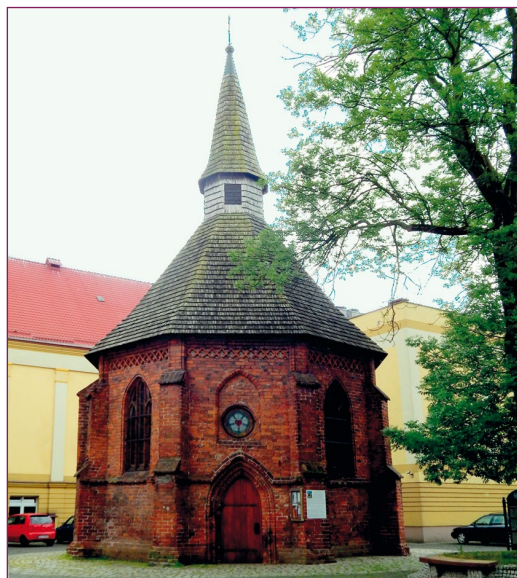
planowane jest udostępnienie go do zwiedzania po zakończeniu renowacji) oraz jeden z najstarszych na ziemiach polskich cmentarzy ewangelickich (założony w 1609 r.) – obecnie lapidarium rzeźby nagrobnej z XVII, XVIII i XIX w. W wielu świątyniach Śląska od okresu Reformacji rozpowszechnił się zwyczaj fundowania nagrobków i epitafiów

grobowych, często przedstawiających wybitną wartość artystyczną (np. manierystyczny nagrobek rajcy Henryka Rybischa w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu). Najcenniejsze zespoły sztuki sepulkralnej z tego okresu zobaczyć można m.in. w: kościele św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, kościele św. Mikołaja w Brzegu, kościele w Przerzeczynie Zdroju czy w kościele w Świnach k. Bolkowa.

Wschowa – jeden z najstarszych w Polsce cmentarzy ewangelickich z 1609 r. (fot. Marek J. Battek)

Śląska Reformacja wydała w tym okresie kilka interesujących osobowości – oprócz wspomnianego już wyżej Jana Hessa wymienić tu należy Walentego Friedlanda, zwanego Trotsendorferem – twórcę gimnazjum łańskiego w Złotorzy (później przeniesionego do Legnicy). Jego pomnik znajduje się przed kościołem parafialnym w Złotorzy. Wyjątkową postacią był także Caspar von Schwenckfeld – autor koncepcji teologicznej nazywanej spirytualizmem. Jego zwolennicy (głównym ośrodkiem schwenckfeldian były Twardocice k. Złotorzy) odrzucali całkowicie „materialną” stronę kultu (nabożeństwa, budynki, urzędy i czynności kościelne

Koszalin – kościół ewangelicko-augsburski św. Gertrudy
(fot. Halina Sztrantowicz)

itp.), a zmuszeni do opuszczenia Śląska w epoce kontrreformacji, wyemigrowali do Ameryki Północnej. Ich potomkowie w 1863 r. ufundowali w Twardocicach skromny pomnik na miejscu domniemanego schwenckfeldiańskiego cmentarza i miejsca spotkań.

Na Pomorzu pierwsi reformacyjni kaznodzieje pojawili się już w 1522 r., zaś w latach 1534–1535 luteranizm w całym regionie stał się obowiązującą konfesją. Podobnie jak na Śląsku, cały proces wprowadzania nowego porządku kościelnego przebiegał pokojowo, jednak w odróżnieniu od Śląska, większość wnętrz pomorskich kościołów została dostosowana do zasad reformacyjnych – usunięto z nich bogaty wystrój. Zresztą Pomorze było regionem znacznie uboższym od Śląska, co odzwierciedlało się także w tym, że bogato wyposażonych

Twardocice k. Złotoryi – pomnik przy tzw. Bydłęcej Drodze, w miejscu dawnych (XVII w.) spotkań schwenckfeldian
(fot. Marek J. Battek)

kościółów było tam i tak relatywnie niewiele. Najcenniejszym protestanckim zabytkiem architektury na Pomorzu środkowym jest XIV-wieczna gotycka kaplica św. Gertrudy w Koszalinie – użytkowana przez ewangelików w latach 1534–1945 i ponownie od 2000 r. W dużych pomorskich miastach (m.in. w Gdańsku i Toruniu) niemal całe zamożne, przeważnie niemieckojęzyczne mieszczaństwo (czytające publikacje Lutra i innych reformatorów w oryginale) opowiedziało się za nowym porządkiem kościelnym. Miasta te stały się szybko ośrodkami kultury protestanckiej, promieniującymi na

Pasym – kościół ewangelicko-augsburski
(fot. Halina Szrantowicz)

znaczne terytorium. W kościołach w dużych miastach Prus Królewskich (obejmujących dzisiejsze Pomorze Gdańskie, Żuławy Wiślane, Warmię i ziemię chełmińską), podobnie jak na Śląsku, z reguły pozostawiano dotychczasowe elementy wystroju, dodając nowe, np. epitafia nagrobne. Niezwykle cennym przykładem protestanckiej sztuki sakralnej z tego okresu jest obraz „Sąd Ostateczny” (1603 r.) w kościele św. Jakuba w Toruniu.

Prusy Książęce – to nazwa, którą po sekularyzacji i przyjęciu luteranizmu jako konfesji państwowej przyjęło dawne państwo krzyżackie. Ostatni wielki mistrz zakonu krzyżackiego – Albrecht Hohenzollern – stał się pierwszym świeckim władcą nowego księstwa. Podobnie jak na Pomorzu, także w Prusach Książęcych z wnętrz kościołów usunięto kosztowny wystrój, nie wznoszono natomiast w tym okresie nowych kościołów, ponieważ te już istniejące wystarczały na potrzeby wiernych. Najstarszymi z nadal użytkowanymi przez ewangelików kościołami na Mazurach są XV-wieczny gotycki kościół w Pasymiu i nieco późniejszy w Kętrzynie

(ten ostatni został przebudowany w XIX w.) Obydwa kościoły w epoce baroku otrzymały nowy wystrój wnętrza, sporządzony już według zasad nowego porządku kościelnego. Na pograniczu Prus Królewskich i Prus Książęcych w II połowie XVI w. zaczęli się także osiedlać mennonici – uchodźcy religijni z Flandrii i Fryzji. Jako specjaliści od melioracji i budowy polderów osiedlali się głównie na terenach podmokłych, które dzięki ich działalności można było wykorzystać do celów rolniczych. Największym ich skupiskiem były Żuławy Wiślane, gdzie pozostawili po sobie wiele elementów kultury materialnej, jednak zachowane pozostałości ich dziedzictwa pochodzą z późniejszych okresów.

W Wielkopolsce w dużych ośrodkach miejskich część mieszczaństwa przyjęła luteranizm, zaś część szlachty i magnatów – kalwinizm. Wśród zwolenników tego ostatniego nurtu ewangelicyzmu oprócz wielu rodów wielkopolskiej szlachty była też liczna grupa kupców szkockich, którzy od końca XVI w. osiedlali się w miastach wielkopolskich, głównie w Poznaniu. Od 1548 r. w ciągu kilkudziesięciu lat Wielkopolska przyjęła znaczne grupy uchodźców religijnych z Czech – członków Jednoty Braterskiej, założonej w 1457 r. przez potomków dawnych taborytów. Pierwsze ich grupy udały się do Prus Książęcych (gdzie szybko zasymilowały się w luteranckiej większości), kolejne osiedlały się w Wielkopolsce, przyczyniając się do rozwoju gospodarczego regionu (większość uchodźców stanowili wykwalifikowani rzemieślnicy). W 1555 r. na synodzie w Koźminku bracia czescy zawarli unię z tworzącym się w Polsce Kościołem kalwińskim (ewangelicko-reformowanym). W wielu miastach regionu (np. w Szamotułach, Koźminku czy Ostrogu) kościoły parafialne zostały przejęte przez braci czeskich, w innych bracia wzniesli własne domy modlitwy, nazywane z języka czeskiego „zborami”.

Nazwa ta, początkowo neutralna, w okresie kontrreformacji przybrała jednak wymiar pejoratywny. Do końca XVI w. w Wielkopolsce założono kilkadziesiąt zborów braci czeskich, większość z nich jednak zakończyła działalność w okresie kontrreformacji. Akta braci czeskich w Wielkopolsce, zachowane w Poznaniu w Archiwum Państwowym i w Bibliotece Raczyńskich oraz Bibliotece Kórnickiej PAN (na potrzeby badaczy zdigitalizowane), zostały w 2015 r. wpisane na Światową Listę Programu UNESCO „Pamięć Świata”.

Najstarszą parafią ewangelicko-reformowaną w Polsce, istniejącą nieprzerwanie od końca XVI w. do dziś, jest parafia w Żychlinie k. Konina – źródła historyczne podają, że pierwszy kościół został tam wzniesiony w 1610 r. (obecna klasycystyczna budowla pochodzi z lat 1821–1822).

Najsłabszy odzew Reformacja miała na Mazowszu – książę mazowiecki Janusz wydał w 1525 r. zakaz konwersji na luteranizm, a mieszczaństwo i szlachta w regionie nie wykazywały większego zainteresowania nowym porządkiem kościelnym. Jedynie w Węgrowie na pograniczu Mazowsza i Podlasia działał prężny zbor kalwiński, a w Stawatyczach na południowym Podlasiu – luterkański. W Małopolsce i w całym Wielkim Księstwie Litewskim Reformacja luterkańska miała znaczenie marginalne, ponieważ niewiele było w tych regionach wielkich miast, zamieszkiwanych przez możnych, wykształconych, niemieckojęzycznych mieszczan. Natomiast znaczna część magnatów i średniej szlachty z tych regionów opowiedziała się za Reformacją nurtu kalwińskiego, postulującą całkowicie nowy model władzy kościelnej, ograniczający rolę duchownych i zwiększający rolę świeckich. W wielu miastach i majątkach szlacheckich powstały domy modlitwy. Jednym z największych ośrodków kalwinizmu w Polsce II poł. XVI w.

Oksa k. Jędrzejowa – kościół kalwiński (obecnie kościół rzymskokatolicki p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Mikołaja (fot. domena publiczna © Wikipedia.pl)

był Pińczów – miasto w obecnym województwie świętokrzyskim, gdzie w 1550 r. zwolennicy Reformacji przejęli na swoje potrzeby kościół paulinów. W 1560 r. pochowano w nim Jana Łaskiego Młodszego znanego w całej Europie, najwybitniejszego przedstawiciela polskiej Reformacji (jego postać została uwieczniona na słynnym Pomniku Reformacji w Genewie). Ciekawy kościół kalwiński zachował się także w Oksie k. Jędrzejowa. Został on ufundowany przez Mikołaja Reja, który prawdopodobnie został tam pochowany. Na Lubelszczyźnie najważniejszym ośrodkiem kalwinizmu było miasto Bełżyce.

W latach 1562–1565 z polskiego kalwinizmu wyodrębnił się znacznie bardziej radykalny nurt braci polskich, potocznie, choć nieprecyzyjnie,

nazywanych arianami. Bracia polscy mieli swoje placówki głównie w północnej Małopolsce, a największym ośrodkiem tej konfesji stało się miasteczko Raków k. Kielc. Nie zachował się tam budynek dawnego domu modlitwy, a jedynie dawny cmentarz oraz dwa budynki mieszkalne. Dawny dom modlitwy braci polskich (później zamieniony na lamus) można zobaczyć m.in. w Mirownowicach k. Ostrowca Świętokrzyskiego.

O ile zabytków architektury z okresu początków Reformacji zachowało się w Polsce niewiele, to procesy reformacyjne wywarły istotny wpływ na kształtowanie się kultury niematerialnej. Protestantem (najpierw konwertował na luteranizm, później na kalwinizm) był ojciec polskiej literatury – Mikołaj Rej. Wśród wielu jego dzieł wymienić można także te o treści religijnej: „Postyllę” (zbiór kazań) z 1557 r. oraz „Zwierciadło” z roku 1568. W Nagłowicach k. Jędrzejowa – miejscowości, w której spędził znaczną część życia, znajduje się obecnie jego muzeum biograficzne. Wyraźne sympatie protestanckie zdradzał też Jan Kochanowski (m.in. autor przekładu na język polski *Psalmsów*; przekład ten od początku był wykorzystywany w liturgii ewangelickiej), pomimo iż formalnie do końca życia pozostał katolikiem.

Wielkim protektorem polskich luteran był książę Albrecht Hohenzollern, który finansował przekłady na język polski Biblii, pism Lutera oraz ich druk w Królewcu. Książę Albrecht znany był także jako autor pieśni kościelnych, z których największą popularność zdobyła sobie „Co Bóg mój chce, niech stanie się”.

Autorem pierwszego przekładu Nowego Testamentu na język polski (w 1551 r.) był luteranin – Stanisław Murzynowski (w jego rodzinnej miejscowości – Murzynowie k. Płocka – niedawno odsłonięto jego pomnik). Analogicznie polski

ewangelicyzm reformowany (kalwinizm) wspierał książę Mikołaj Radziwiłł „Czarny” który, podobnie jak król Zygmunt August i kilku innych polskich wpływowych magnatów, korespondował osobiście z Janem Kalwinem. Z jego inicjatywy w 1563 r. wydane zostało pierwsze w języku polskim tłumaczenie całej Biblii (Starego i Nowego Testamentu) z języków oryginalnych, nazywane potocznie „Biblią radziwiłłowską” lub „brzeską” (wydrukowana została w Brześciu nad Bugiem). W gronie najwybitniejszych XVI-wiecznych polskich kompozytorów było dwóch wyznawców kalwinizmu – Cyprian Bazylik i Wacław z Szamotuł.

Ważne miejsce poezji ewangelickiej w świecie zajmują śląscy pastory z początku XVII w. – autorzy do dziś popularnych w całej środkowej Europie pieśni – ks. Christoph Knoll z Bolesławca (pieśń „Serdecznie pragnę zgonu”) oraz ks. Valerius Herberger ze Wschowy (pieśń „Już z tobą się rozstaję”). Za jednego z najwybitniejszych poetów niemieckich tego okresu uchodził Martin Opitz (1597–1639), również pochodzący z Bolesławca, który ostatnie lata życia spędził w Gdańsku – w Kościele Mariackim zachowała się jego płyta nagrobna. Na pograniczu Śląska Cieszyńskiego i Słowacji (stanowiącej w tym czasie część Węgier) działał kolejny pastor – poeta i pieśniarz Jerzy Trzanowski, nazywany „słowińskim Lutrem”. Jego śpiewnik „Cithara sanctorum”, obejmujący ponad 400 pieśni, po raz pierwszy wydany został w Lewoczy w 1636 r. i zdobył sobie ogromną popularność w całej środkowej Europie, w tym także w Polsce.

3. Okres kontrreformacji

Procesy kontrreformacji również w każdym z regionów Polski przebiegały inaczej. W Małopolsce niemal wszystkie zbory zostały zlikwidowane, protestanckie domy modlitwy przeznaczono do

Świdnica – Kościół Pokoju (fot. Paweł Kaczorowski)

innych celów (np. jako lamusy lub spichlerze), zaś kościoły zostały odzyskane lub przejęte przez katolików. Na Mazowszu i Podlasiu jedynym funkcjonującym ośrodkiem ewangelicyzmu (kalwinizmu i luteranizmu) pozostał Węgrów, jednak i tam odebrano ewangelikom kościół parafialny, lecz zezwolono na budowę kościoła drewnianego – pierwsza budowla spłonęła, druga z 1679 r. istnieje do chwili obecnej. Władze państwowe niemal w ogóle nie reagowały na rozruchy, tzw. tumulty, połączone z demolowaniem przez katolików kościołów ewangelickich i znieważaniem duchownych oraz wiernych tego wyznania. Większość ewangelików z tych regionów pod presją władz państwowych i otoczenia wróciła do katolicyzmu, nieliczni, którym zależało na pozostaniu

przy swojej konfesji, wyemigrowali – głównie do Prus Książęcych lub do Brandenburgii.

Specyficzna sytuacja wystąpiła na Śląsku – od wybuchu wojny trzydziestoletniej mieszkańcy byli poddawani brutalnej rekatolizacji. Ewangelikom odebrano wszystkie kościoły, usunięto większość pastorów, a nabożeństwa trzeba było odprawiać w warunkach konspiracji, w miejscach odludnych, np. w górach. Na Śląsku Cieszyńskim najsłynniejszym z tych miejsc był stok góry Równicy z widocznym z doliny Wisły charakterystycznym kamieniem – do dziś w sezonie letnim sprawuje się tam plenerowe nabożeństwa. Inne zidentyfikowane miejsca „leśnych kościołów” to: kamień na zboczu Bukowej w Wiśle, stół ołtarzowy „Jan” koło Bielska-Białej, „Spowiedzisko” koło Lesznej

Świdnica – Kościół Pokoju (fot. Bożena Pytel)

Górnej, „Kościół Na Łące” na zboczu Wysokiej koło Jaworza i „Polana do Wiary” na stoku Kościelca koło Szczyrku. Nabożeństwa odprawiali (także udzielali chrztów i błogosławili małżeństwa) przybywający w przebraniu pasterzy duchowni ze Słowacji. Na Dolnym Śląsku miejscami tajnych nabożeństw były m.in. skały Niedźwiadki w Górach Wałbrzyjskich oraz Kotlina Jeleniogórska. Jedynie w księstwie legnicko-brzeskim, rządzonym nadal przez linię reformowanych Piastów, ewangelicy mogli praktykować w sposób nieskrępowany.

Pokój westfalski w 1648 r. potwierdził na Śląsku zasadę „cuius regio, eius religio”. Na mocy jego ustaleń Habsburgowie musieli jednak zgodzić się na budowę w księstwach „cesarskich” trzech kościołów ewangelickich – w Głogowie (1652), Jaworze (1655) i Świdnicy (1657). Zostały one nazwane „Kościółami Pokoju”. Ich budowa obwarowana została wieloma warunkami, m.in. kościoły musiały stać w odległości strzału armatniego od murów miejskich, nie mogły być wykonane z żadnych trwałych materiałów (dopuszczano jedynie drewno, glinę i słomę), nie mogły posiadać

fundamentów, wież ani dzwonów, a budowa musiała zostać ukończona w ciągu roku od chwili rozpoczęcia. Autorem projektów architektonicznych Kościołów Pokoju był architekt wojskowy Albrecht von Säbisch. Kościół w Głogowie z powodu wady konstrukcyjnej zawalił się po dwóch latach, został odbudowany, ale w 1758 r. padł ofiarą pożaru, po którym już go nie odbudowano (zachowały się sztychy dokumentujące jego wygląd). Natomiast pozostałe Kościoły Pokoju przetrwały do naszych czasów. Nieprzerwanie służą śląskim Luteranom. W 2001 r. wpisane zostały na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO, a w 2017 r. – na ogólnopolską listę Pomników Historii. W świdnickim kościele warto zwrócić uwagę na wystrój wnętrza – ambona (1729) i ołtarz (1752), dzieło rzeźbiarza Gottfrieda Augusta Hoffmanna, są znakomitym przykładem sztuki będącej „w służbie Reformacji”, używanej także jako narzędzie polemiki teologicznej z kontrreformacyjnym katolicyzmem. Ołtarz w Kościele Pokoju przedstawiający chrzest Jezusa oraz postacie Mojżesza, Aarona (symbolizujące Stary Testament), św. Piotra i św. Pawła (symbolizujące Nowy Testament) jest odpowiednią na znajdujący się w kościele katolickim św. Stanisława i św. Wacława (obecnie katedra świdnicka) ołtarz przedstawiający Marię i adorujących ją świętych.

Poddani niepodzielający poglądów religijnych swoich władców zostali zobligowani do wyprowadzenia się z terenu ich księstw – w ten sposób w popierającym ewangelików księstwie legnicko-brzeskim oraz w przygranicznych regionach Łużyc i Brandenburgii ewangelicy przejęli wiele kościołów opuszczonych przez katolików, nadając im wystrój zgodny ze swoją doktryną (tzw. trójdzwięk liturgiczny, czyli ołtarz, ambona i chrzcielnica w zasięgu wzroku każdego wiernego) oraz

Pielgrzymka k. Złotoryi – kościół św. Jana Nepomucena (fot. Marek J. Battek)

umożliwiający zgromadzenie na nabożeństwach jak największej liczby wiernych (wielopiętrowe empy). Tzw. kościołów uciezkowych odnotowano łącznie ponad 100, większość jednak wskutek XIX- i XX-wiecznej przebudowy straciła swoją specyfikę. Za najcenniejsze spośród zachowanych do dziś świątyń tego typu uznać należy kościoły w Krzywej k. Chojnowa, Kościelcu k. Legnicy oraz w Nowej Wsi Grodzkiej i Pielgrzymce k. Złotoryi.

Terenem, gdzie w tym czasie bez większych ograniczeń luteranie mogli budować swoje kościoły, była także ziemia kluczborska, należąca do księstwa brzeskiego. W XVII w. wzniesiono tam kilkanaście drewnianych kościołów – dwa z nich (w Nasalach i Gierałcicach) nadal są użytkowane przez ewangelików, w wielu pozostałych zachowały się typowe luterzańskie elementy wystroju. W okresie nieco późniejszym ewangelicy w pobliżu granic księstwa legnickiego i Łużyc zaczęli również wznosić nowe kościoły, tzw. graniczne, przeznaczone głównie dla protestantów przybywających na nabożeństwa z pobliskich księstw katolickich. Mają one specyficzny, salowy układ

Gierałcice k. Kluczborka – kościół ewangelicko-augsburski św. Michała Archanioła, ambona (fot. Marek J. Battek)

Pogorzelska k. Legnicy – kościół graniczny (fot. Marek J. Battek)

wnętrz, zacierający podział na prezbiterium i nawę. Również wiele kościołów granicznych w latach późniejszych uległo przebudowie lub

całkowitej destrukcji (m.in. w 1995 r. spłonął kościół graniczny w Szlichtyngowej k. Głogowa). Najlepiej zachowane kościoły graniczne znajdują się m.in. w Pogorzelskach i Trzmielowie k. Lubina. Sytuacja ewangelików w księstwie legnicko-brzeskim pogorszyła się jednak znacznie po śmierci w 1675 r. ostatniego Piasta – księcia Jerzego Wilhelma. Mauzoleum ostatnich przedstawicieli tego rodu, wzniesione w latach 1677–1679 przy kościele św. Jana w Legnicy, jest jednym z najpiękniejszych zabytków barokowej sztuki sepulkralnej. Zgodnie z doktryną kalwinizmu, wystrój mauzoleum ma charakter całkowicie świecki. Protestantką kulturę niematerialną tego okresu reprezentuje wybitny poeta Andreas Gryphius (1616–1664), luteranin, który większość swojego życia spędził w Głogowie.

Położenie śląskich ewangelików uległo nieznacznej poprawie po zawarciu w 1707 r. ugody w Altranstädt, na mocy której cesarz Józef I Habsburg zobowiązał się zwrócić część odebranych im wcześniej kościołów i zgodzić się na budowę sześciu nowych. Trzy z nich powstały przy północnej granicy regionu – w Kozuchowie, Żaganii i Miliczu, trzy wzdłuż granicy południowej – w Jeleniej Górze, Kamiennej Górze i Cieszynie. Każdy z nich był utrzymany w nieco innym stylu, najokazalszym z nich był kościół w Jeleniej Górze, wzorowany na luteranńskiej katedrze św. Katarzyny w Sztokholmie, który do chwili obecnej zachował znaczną część swojego barokowego wystroju wnętrza.

Kościół Jezusowy w Cieszynie był pierwszym na Górnym Śląsku kościołem zbudowanym od podstaw jako ewangelicki – na nim wzorowało się kilka kolejnych kościołów wznoszonych w regionie. Obecnie jest jedynym z wymienionych sześciu kościołów, który nadal jest świątynią luterancką. Kościoły w Kozuchowie i Żaganii po II wojnie

Cieszyn – Kościół Jezusowy (fot. Ewa Żydek)

światowej zostały całkowicie zdewastowane, a później rozebrane (zachowały się jedynie ich wieże), zaś kościoły w Jeleniej Górze, Kamiennej Górze i Miliczu zostały przejęte przez katolików, przy czym w Kamiennej Górze i w Miliczu dokonane przez nowych właścicieli zmiany we wnętrzach zatępiły niemal całkowicie ich ewangelicki charakter.

Bardzo ciekawym obiektem, powstałym w latach 1710–1722 w Radomierzycach k. Zgorzelca, był barokowy pałac (jeden z najpiękniejszych w regionie), który stał się siedzibą fundacji Joachimsthal. Fundacja ta prowadziła jedną z nielicznych w Europie wspólnot ewangelickich kanoniczek – pochodzących z rodzin arystokratycznych lub szlacheckich kobiet, które z jakichś powodów nie chciały lub nie mogły wyjść za mąż. Działała ona do 1945 r., później pałac uległ całkowitej dewastacji, obecnie jest w trakcie odbudowy.

W Wielkopolsce w I poł. XVII w. znacznie zwiększyła się liczebność ewangelików, ponieważ

w czasie trwania wojny trzydziestoletniej na terenach przygranicznych osiedliło się wielu ewangelickich uchodźców ze Śląska, w większości luteran. Natomiast liczba zborów braci czeskich uległa – w porównaniu z XVI w. – znacznemu zmniejszeniu, nadal jednak odgrywali oni ważną rolę w krajobrazie kulturowym regionu. Stolicą polskiej prowincji Jednoty Braci Czeskich od 1620 r. było Leszno. W muzeum miejskim znaczna część wystawy poświęcona jest historii tej denominacji (w jej skład wchodzi m.in. bardzo cenna kolekcja portretów trumiennych i epitafiów nagrobnych) oraz postaci jednego z jej najwybitniejszych przedstawicieli – światowej sławy uczonemu Janowi Amosowi Komeńskiemu, który mieszkał w Lesznie w latach 1628–1656. Po „potopie” szwedzkim (1655–1660) większość protestantów została jednak z Wielkopolski wygnana, a wiele z użytkowanych przez nich kościołów spalono (niektóre zostały później odbudowane). W Lesznie zachował się wzniesiony przez braci czeskich w latach 1652–1654 późnogotycki kościół św. Jana (obecnie katolicki), gmach szkoły (zreformowanego przez Komeńskiego gimnazjum *Lesneum*) z początku XVIII w., jeden z nielicznych wybudowanych w tym okresie w Polsce kościołów luterzańskich (1711–1730) projektu Pompeo Ferrariego (obecnie katolicki kościół pw. św. Krzyża) z przylegającym do niego lapidarium rzeźby nagrobnej z XVII–XIX w. oraz pochodzący z 1899 r. pomnik Jana Amosa Komeńskiego.

Innymi zabytkami związanymi z kulturą czesko-braterską w Wielkopolsce są kościoły w Waszkowie k. Rawicza, Lasocicach k. Leszna i Jędrzychowicach k. Wschowy, gdzie jeszcze w XIX w. sprawowano nabożeństwa według liturgii czesko-braterskiej (później ewangelicko-reformowanej).

W zachodniej Wielkopolsce (okolice Międzychodu) w XVII i XVIII w. osiedliły się liczne grupy

Leszno – kościół ewangelicko-reformowany św. Jana (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

mennonitów z Holandii i Fryzji, zwanych lokalnie „Olendrami”. Ich kulturę dokumentuje otwarty w 2010 r. skansen w Prusimiu. Zrekonstruowana zagroda olenderska z początku XIX w. znajduje się także w Wielkopolskim Parku Etnograficznym w Dziekanowicach nad jeziorem Lednickim. Osadnictwo olenderskie (często mianem tym określano także osadników rdzennie niemieckich) występowało również w innych regionach Polski, m.in. na Ziemi Łódzkiej, jednak tam, gdzie osadnicy nie

tworzyli dużych, dystansujących się od otoczenia społeczności, z reguły w ciągu 2–3 pokoleń asymilowali się z innymi mieszkającymi w okolicach protestantami – luteranami lub ewangelikami reformowanymi.

Na Pomorzu i w Prusach Książęcych, gdzie luteranizm był religią państwową, działania kontrreformacyjne w ogóle nie miały miejsca, a kultura ewangelicka rozwijała się bez ograniczeń. Jedną z najciekawszych ewangelickich budowli sakralnych z tego okresu na zachodnich Mazurach jest drewniany kościół w Rychnowie k. Ostródy, wzniesiony w 1714 r. (obecnie rzymskokatolicki). W Prusach Książęcych osiedliło się wielu uchodźców religijnych z innych regionów Polski, szczególnie braci polskich. Niestety, prawie żadne ich ślady kultury materialnej w przestrzeni się nie zachowały. Spośród kilkunastu osad braci polskich najdłużej, bo aż do 1803 r., przetrwał zbór w Kosinowie k. Elku, gdzie można do dziś oglądać jeden z nielicznych zachowanych w naszym kraju cmentarzy braci polskich na tzw. Ariańskiej Górze. Dla lokalnej kultury słowińskiej (Kaszubi wyznania ewangelickiego, zamieszkujący rejon na wschód od Słupska) zasłużył się pastor ze Smołdzina – Michał Mostnik, któremu przypisuje się przetłumaczenie w 1643 r. na dialekt słowiński *Małego Katechizmu* Marcina Lutra.

Do najciekawszych zabytków protestanckiej kultury materialnej z tego okresu na Pomorzu należą: pochodzące z połowy XVII w. 49 obrazów przedstawiających sceny biblijne, umieszczonych na stropie kościoła w Smołdzinie, barokowa ambona i prospekt organowy w katedrze w Kamieniu Pomorskim czy zachowane w kościele św. Jacka w Słupsku nagrobki księżnej Anny de Croy (zm. 1660) i jej syna, biskupa kamieńskiego Ernesta Bogusława de Croy (zm. 1684).

W Gdańsku po 1945 r. wszystkie kościoły zostały przejęte przez katolików, zachowało się jednak wiele XVII i XVIII-wiecznych dzieł sztuki, które pozostały na swoich dotychczasowych miejscach lub zostały przekazane do muzeów. Jedną z najwybitniejszych osobowości XVII-wiecznego Gdańska był astronom Jan Heweliusz. Jego epitafium znajduje się w kościele św. Katarzyny, a w ostatnich latach odsłonięto jego dwa pomniki na gdańskiej Starówce.

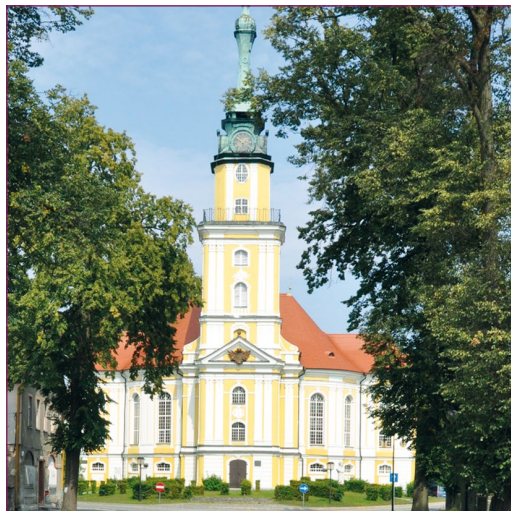
Ważnym ośrodkiem kultury protestanckiej w zrekatolizowanej Polsce był dwór szwedzkiej królowy Anny Wazówny, siostry króla Zygmunta III Wazy (pozostała przy luteranizmie), do której należały zamki w Brodnicy i Golubiu. Zmarła w 1625 r. królowna spoczywa w stanowiącym cenny zabytek mauzoleum przy kościele NMP w Toruniu. Jedyne kościołem ewangelickim, wzniesionym w tym okresie w regionie, był kościół św. Ducha w Toruniu, powstały w latach 1754–1756, dzieło budowniczego Efraima Schrögera (po II wojnie światowej przejęty przez katolików). W Gdańsku, Królewcu i w Toruniu działały drukarnie i oficyny luteranckie wydające dzieła w języku polskim. W 1620 r. w Toruniu ukazała się *Postylla chrześcijańska* autorstwa Samuela Dambrowskiego (potocznie nazywana „Dambrowską”), a w 1632 r. polscy ewangelicy otrzymali pełny przekład Starego i Nowego Testamentu, dokonany przez ewangelika reformowanego Daniela Mikołajewskiego na zlecenie synodu w Baranowie (1604), ze względu na miejsce wydania nazywany potocznie „Biblią Gdańską”. Aż do II poł. XX w., kiedy ukazało się kolejne tłumaczenie Pisma Świętego z języków oryginalnych, był on powszechnie używany przez polskich ewangelików.

Na Żuławach Wiślanych, na Powiślu i w okolicach Gdańska aktywną działalność prowadzili w tym czasie także mennonicy, po których pozostały liczne

elementy krajobrazu kulturowego – zabytki techniki związane z melioracją, domy mieszkalne, kościoły, domy modlitwy i cmentarze (najciekawszy z nich znajduje się w Stogach k. Malborka). Przez wiele lat były one zapomniane, jednak od lat 90. XX w. prowadzone są działania na rzecz ich ocalenia – między innymi otwarta została ekspozycja „Żuławski Park Historyczny” w Nowym Dworze Gdańskim (obejmująca także okoliczne miejscowości) oraz skansen budownictwa menonicko-olenderskiego w Wielkiej Nieszawce koło Torunia.

4. Oświecenie, okres zaborów i początek XX wieku

II połowa XVIII w. przyniosła w całej Europie wyraźny przełom w traktowaniu mniejszości wyznaniowych. Na Śląsku (z wyjątkiem Cieszyńskiego) z chwilą włączenia go do królestwa Prus (1742) ewangelicy uzyskali zrównanie we wszystkich prawach z katolikami. Król Fryderyk II, aby nie zrażać do siebie śląskich katolików, nie nakazał wprowadzić im zwrotu świętyń zabranych wcześniej protestantom, ale pozwolił ewangelikom na budowę nieograniczonej liczby domów modlitwy (ze względów kurtuazyjnych nie nazywano ich kościołami). W ciągu kilkunastu lat powstało ich w całym regionie ponad 200, w większości były to budowle prowizoryczne, wykonane z nietrwałych materiałów. Wiele z nich zostało w następnych kilkudziesięciu latach przebudowanych na regularne budynki kościelne. Ponieważ wiele miejscowości zamieszkiwali wspólnie ewangelicy i katolicy (relacje między wyznawcami obydwu konfesji z reguły były poprawne), dla krajobrazu kulturowego Śląska wkrótce charakterystyczny stał się widok dwóch kościołów w jednej miejscowości – katolickiego i ewangelickiego, niejednokrotnie stojących

Pokój k. Opola – kościół im. Księżnej Zofii (fot. Marek J. Battek)

obok siebie. Ewangelickie kościoły i domy modlitwy z II poł. XVIII w. były z reguły budowane na planie kwadratu lub prostokąta i miały salowe wnętrza. Po II wojnie światowej część z nich została przejęta przez katolików (te budowle, np. w Sobieszowie i Podgórzynie w Kotlinie Jeleniogórskiej oraz w Mioszowie i Boguszowie k. Wałbrzyska, są zazwyczaj w najlepszym stanie), inne zostały zdewastowane, całkowicie zniszczone lub przeznaczone na inne cele (np. kina, magazyny). W ostatnich latach niektóre z nich są odbudowywane przez prywatnych właścicieli, głównie z przeznaczeniem na ośrodki lokalnej kultury (np. w Starej Kamienicy k. Jeleniej Góry czy w Rząśniku k. Złotoryi – ten ostatni przeniesiony został do założenia pałacowego w Łomnicy w Dolinie Bobru). Oprócz prowizorycznych domów modlitwy wznoszono także regularne kościoły, niekiedy o dużej wartości artystycznej, np. kościół zamkowy we Wrocławiu (wybudowany w 1750 r. dla zboru

Żelów – kościół ewangelicko-reformowany (fot. Ewa Józwiak)

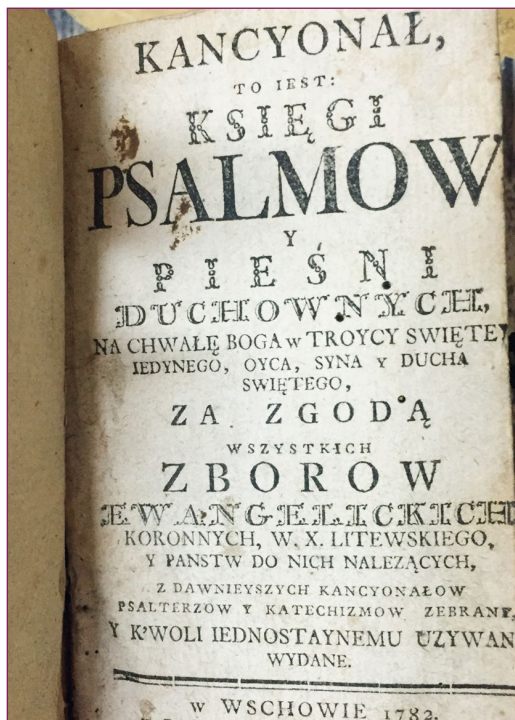
ewangelicko-reformowanego, od 1946 r. należącego do parafii ewangelicko-anglikańskiej), kościół im. Księżnej Zofii w Pokoju k. Opola (1765–1775) czy kościół Zbawiciela w Cieplicach (1774–1779) – nadal użytkowane przez parafie luterzańskie. Aż sześć świątyń w regionie, wzniesionych na przełomie XVIII i XIX w., było dziełem jednego z najwybitniejszych środkowoeuropejskich architektów – Carla Gottharda Langhansa: w Wałbrzychu (ukończony w 1788 r.), Sycowie (1789), Zagrodnie k. Złotoryi (1792), Żeliszowie k. Bolesławca (1797), Dzierżoniowie (1798) i Rawiczu (1807). Dwa pierwsze z wymienionych kościołów nadal są użytkowane przez parafie ewangelicko-anglikańskie, kościoły w Zagrodnie, Dzierżoniowie i Rawiczu zostały po 1945 r. przejęte przez katolików, kościół w Żeliszowie uległ drastycznej dewastacji – od niedawna jest jednak odbudowywany przez prywatną

Warszawa – kościół ewangelicko-anglikański św. Trójcy (fot. Halina Sztrantowicz)

fundację z zamiarem otwarcia tam placówki o charakterze kulturalnym.

W II poł. XVIII w. na Śląsku Pruskim pojawiło się wielu osadników z różnych rejonów Niemiec (tzw. kolonizacje fryderycjańskie), z reguły dobrze wykwalifikowanych rzemieślników, którzy mieli ożywić gospodarczo wyniszczony wojnami i epidemiami region. Niemal wszyscy byli ewangelikami i szybko zintegrowali się z miejscową ludnością. Wśród kolonistów była też kilkutysięczna grupa czeskich protestantów z okolic Hradca Králové, wygnanych ze swojej ojczyzny. Osiedlili się oni w rejonie Ziębic (luteranie) i Strzelina (bracia czescy), część z nich w latach późniejszych przeniósł się na pogranicze śląsko-wielkopolskie (w okolicy miasta Bralin), a w 1802 r. część osadników

Kancjonał wschowski (fot. Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska)

z rejonu Bralina przesiedliła się do Zelowa na ziemi łódzkiej, gdzie kontynuują swoje tradycje narodowościowe do dziś. Czescy luteranie na Śląsku w ciągu kilku pokoleń zintegrowali się z rdzennymi mieszkańcami Śląska, bracia czescy zachowali swoją odrębność znacznie dłużej. W tym samym okresie na Śląsku powstało też kilka osad braci morawskich (denominacji założonej w Herrnhut na Górnych Łużycach przez uchodźców religijnych z Moraw) w: Godnowie k. Bolesławca, Piławie Górnej k. Dzierżoniowa, Nowej Soli oraz Pawłowiczkach k. Głubczyc. Wszystkie osady herrnhuckie miały specyficzny układ urbanistyczny na planie krzyża, z charakterystycznymi kościołami (tzw.

Szczytno (Mazury) – kościół ewangelicko-augsburski (zbudowany w latach 1717–1719) (fot. Halina Sztrantowicz)

Wielka Sala) i cmentarzami (tzw. Boża Rola) o jednakowych, płaskich, umieszczonych bezpośrednio na ziemi płytach nagrobnych. Ten układ urbanistyczny najlepiej zachował się w Piławie Górnej, pozostałe elementy w większości zostały zniszczone po II wojnie światowej, jedynie w Nowej Soli pozostał mały dom modlitwy, który obecnie pełni funkcję sali gimnastycznej pobliskiej szkoły. Dawne cmentarze herrnhuckie zostały po 1945 r. zamienione w parki lub całkowicie zlikwidowane, kilka płyt nagrobnych z końca XIX w. zachowało się tylko w Piławie Górnej.

Na Śląsku Cieszyńskim ewangelicy otrzymali prawo swobodnego wyznawania swojej konfesji na mocy tzw. patentu tolerancyjnego cesarza Józefa II z 1781 r. Podobnie jak na Śląsku, który znalazł się pod panowaniem pruskim, na początku wznoszono tam zwykle prowizoryczne domy modlitwy, które dopiero po kilkunastu lub więcej latach przekształcano w regularne budynki kościelne. Pierwszym w regionie kościołem „tolerancyjnym”, tzn. zbudowanym według zasad wyszczególnionych w patencie, był kościół w Drogomyślu, poświęcony w 1797 r. (za dodatkowym

Rańsk (Mazury) – kościół ewangelicko-augsburski (zbudowany w latach 1815–1827) (fot. Halina Sztrantowicz)

zezwoleń do kościoła dobudowano wieżę, czego nie przewidywały warunki patentu).

W Koronie sejm uchwalił równouprawnienie dysydentów w 1767 r., a w 1781 r. w Warszawie poświęcono nowo wzniesiony kościół ewangelicki w kształcie rotundy, projektu Szymona Bogumiła Zuga, wzorowany na rzymskim Panteonie. W tym samym roku w Sielcu k. Staszowa wybudowano – pierwszy w Polsce po długiej przerwie – kościół ewangelicko-reformowany. Parafia w Sielcu była głównym ośrodkiem tej konfesji w Małopolsce; została zlikwidowana – z braku wystarczającej liczby wiernych – dopiero w latach 50. XX w. W 1782 r. we Wschowie wydany został jeden z najcenniejszych zabytków piśmiennictwa ewangelicko-reformowanego – tzw. Kancjonał Wschowski, zawierający m.in. cały Psalterz w XVI-wiecznym przekładzie Jana

Kochanowskiego oraz polskie przekłady wielu chorągów i pieśni popularnych w krajach ościennych.

Po rozbiorach Polski w każdym z trzech zaborów sytuacja ewangelików wyglądała inaczej. W zaborze pruskim ewangelicy byli w pewnym stopniu uprzywilejowani w stosunku do katolików. W 1817 r. z parafii luterańskich i reformowanych całych Prus utworzono wspólny Kościół Ewangelicko-Unijny, który otrzymał status Kościoła państwowego. W latach późniejszych opracowano kompromisową liturgię i zasady wystroju kościołów, uwzględniające oczekiwania obu stron. We wszystkich regionach, gdzie znajdowały się skupiska ewangelików polskojęzycznych (Mazury, Górny Śląsk, środkowe wybrzeże Bałtyku), równoległe z oficjalną niemieckojęzyczną kulturą religijną rozwijała się również kultura polska, zwłaszcza piśmiennictwo, m.in. wydawane wielokrotnie przekłady Biblii Gdańskiej, kancjonały, postylle itp.

Ważnymi postaciami polskiego ewangelicyzmu na Mazurach w XIX w. byli m.in. pastory Krzysztof Celestyn Mrongowiusz i Gustaw Gizewiusz, a w I poł. XX w. – ludowy poeta Michał Kajka.

W zaborze rosyjskim od początku XIX w. masowo osiedlali się, zwłaszcza wzdłuż zachodniej granicy Królestwa Polskiego (od Kalisza po Mławę), koloniści niemieccy, którzy w większości byli ewangelikami i na ogół nie integrowali się ani językowo, ani kulturowo z miejscową ludnością. Wyjątkiem był zbor w Warszawie, który już w połowie XIX w. był całkowicie spolonizowany. Dużym skupiskiem ewangelików (luteran, reformowanych oraz braci czeskich, którzy poddali się pod jurysdykcję Kościoła Ewangelicko-Reformowanego) była również Łódź.

W okolicach Łodzi w połowie XIX w. założono także kilka osad braci morawskich (m.in. Łódź,

Karpacz – ewangelicko-augsburski kościół Wang
(fot. Zbigniew Kulik)

Nowosolna, Pabianice, Zduńska Wola, Lwówek k. Kutna), ale pozostałości ich dziedzictwa są obecnie słabo widoczne (m.in. domy modlitwy w Łodzi, Pabianicach i Zduńskiej Woli – żaden z nich nie pełni obecnie funkcji sakralnych, dwa pierwsze są w bardzo złym stanie).

W zaborze austriackim niekatolicy otrzymali pełnię praw publicznych dopiero po Wiośnie Ludów (1848). Poza Śląskiem Cieszyńskim zbory luterańskie i reformowane istniały w większości dużych miast (w Krakowie od 1816 r. ewangelicy użytkują barokowy kościół św. Marcina przy ul. Grodzkiej, który wcześniej należał do karmelitank), w niektórych regionach wiejskich istniały również niewielkie kolonie ewangelickie (m.in. okolice Bochni i Nowego Sącza).

W XIX w. budowa kościołów ewangelickich w miastach i mniejszych miejscowościach zamieszkałych przez ewangelików miała charakter masowy, jednak tylko nieliczne z wzniesionych wówczas kościołów przedstawiają większą wartość artystyczną. Kilkadziesiąt kościołów na Śląsku, Mazurach i w Wielkopolsce powstało według projektów najwybitniejszego berlińskiego architekta początków XIX w. – Karla Friedricha Schinkla, jednak tylko dwa z nich – w Mikołajkach na Mazurach i w Ozimku k. Opola – są nadal użytkowane przez luteran. Pozostałe zostały po 1945 r. przejęte przez katolików, prawosławnych (m.in. kościoły w Lidzbarku Warmińskim i Orniecie) lub przeznaczone na inne cele (np. Dobre Miasto – biblioteka, Bystrzyca Kłodzka – muzeum). Spośród kościołów ewangelickich, powstałych w tym okresie, do bardziej interesujących pod względem architektonicznym zaliczyć można klasycystyczne kościoły w Gdańsku (1819, mennonicki), Żychlinie k. Konina (1822, ewangelicko-reformowany), Pabianicach (1832, luterański), Jedenastu Tysięcy Dziewic we Wrocławiu (1823, początkowo ewangelicko-unijny, od 1945 r. – katolicki) oraz kościół w Wiśle-Centrum (1838, luterański). Niezwykle ciekawym zabytkiem, masowo do dziś odwiedzanym przez turystów, jest drewniany romański kościół Wang, przeniesiony w latach 40. XIX w. z południowej Norwegii w Karkonosze (do Karpacza Górnego). Również w późniejszym okresie (II poł. XIX w. i I poł. XX w.) utrzymywała się sytuacja, w której kościoły wznoszono masowo, ale tylko nieliczne z nich mogą wzbudzić większe zainteresowanie pod względem artystycznym (np. neogotycki kościół ewangelicko-reformowany w Warszawie z 1866 r. projektu Adolfa Loewego, neogotycki kościół luterański św. Mateusza i neoklasycystyczny ewangelicko-reformowany

w Łodzi, neogotycki kościół ryglowy w Kraplewie k. Ostródy – obecnie metodystyczny, neobarokowe kościoły w Pszczynie i Sopocie).

Na przełomie XIX i XX w. w środkowej Europie intensywnie zaczęły się rozwijać żeńskie diakonaty – ewangelickie wspólnoty kobiet, prowadzące szpitale, sierocińce i inne placówki typu opiekuńczego. Wielki kompleks tego typu obiektów, o nazwie „Bethanien”, powstał we Wrocławiu przy dzisiejszej ul. Traugutta – kolejne budynki wznoszono sukcesywnie w latach 1850–1913. Druga, mniejsza placówka („Betlehem”) znajdowała się przy ul. Sienkiewicza, a trzecia – przy ul. Dyrekcyjnej. Placówki te funkcjonowały do 1945 r. W 1860 r. diakonat (również o nazwie „Bethanien”) założono w Ząbkowicach Śląskich – funkcjonował on jeszcze przez kilka lat po II wojnie światowej. Jeden z największych w Europie kompleksów dzieł miłosierdzia, noszący nazwę „Ostoja Pokoju”, założyła w 1890 r. w Bytomiu-Miechowicach córka magnata węglowego – Ewa von Thiele-Winckler, nazywana Matką Ewą. Po II wojnie światowej większość jego obiektów została upaństwowiona, a część rozebrano z powodu szkód górniczych. Analogiczne diakonaty powstały w 1879 r. w Warszawie

Orzeszkowo k. Kwilicza – cmentarz ewangelicko-reformowany (fot. Marek J. Battek)

Kalisz – Luterska Górka, cmentarz ewangelicko-augsburski (fot. Ewa Józwiak)

(„Tabita”, po II wojnie światowej przeniesiona do podwarszawskiego Skolimowa), w 1892 r. w Cieszynie, w 1905 r. w Bielsku (obecnie siedziba prokuratury) oraz w 1923 r. w Dzięgielowie k. Cieszyna („Eben-Ezer” funkcjonujący do dziś).

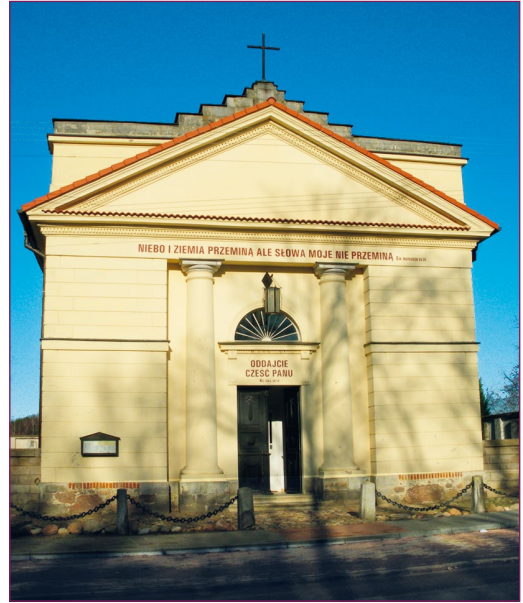
W XIX w. założono także wiele cmentarzy ewangelickich, niejednokrotnie przedstawiających dużą wartość z historycznego (a niekiedy także artystycznego) punktu widzenia. Warto tu wymienić przede wszystkim powstały pod koniec XVIII w. cmentarz kalwiński w Orzeszkowie k. Kwilcza (zachodnia Wielkopolska), uporządkowany w latach 80. XX w. przez lokalnych krajoznawców. Drugą cenną kalwińską nekropolią z tego samego okresu jest cmentarz w Żychlinie k. Konina. Natomiast w miejscu dawnego cmentarza przy kościele (przeniesionego poza obręb miejscowości) w latach 1985–1991 powstało w Żychlinie lapidarium sztuki cmentarnej, w którym umieszczane są nagrobki uratowane ze zlikwidowanych cmentarzy ewangelickich z całej Polski (Kuców, Łągiewniki Kościelne, Sielec, Skoki, Tabor, Wielkanoc). Innymi cennymi i dobrze

Żychlin k. Konina – Lapidarium przy kościele ewangelicko-reformowanym (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

zachowanymi zabytkami ewangelickiej sztuki sepulkralnej są: cmentarz ewangelicko-augsburski w Kaliszu (powstał przed 1689 r., ale większość znajdujących się tam nagrobków o wysokiej wartości artystycznej pochodzi z XIX w.), założone w I poł. XIX w. cmentarze ewangelicko-augsburski (ul. Młynarska) i ewangelicko-reformowany (ul. Żytnia) w Warszawie, nieco późniejsze cmentarze w Łodzi (ul. Ogrodowa), Turku, Żdźarach k. Konina oraz tzw. stary cmentarz ewangelicki w Bielsku. Bardzo ciekawy wiejski cmentarz ewangelicki z XIX i XX w. zachował się także w Klukach k. Smółdzina na środkowym Pomorzu (we wsi znajduje się skansen budownictwa słowińskiego). Spośród współcześnie czynnych cmentarzy ewangelickich w Polsce – oprócz wymienionych wyżej – warto zwrócić uwagę na cmentarze w: Cieszynie, Katowicach (przy ul. Francuskiej), Bielsku-Białej (obydwie części miasta mają własne cmentarze) oraz Wiśle, zwany „cmentarzem na Groniczku”.

Na Śląsku Pruskim w XIX w. jeszcze bardzo wielu ewangelików używało na co dzień języka polskiego i w tym też języku domagali się nabożeństw i innych czynności kościelnych. Wielu niemieckich

Żychlin k. Konina – kościół ewangelicko-reformowany (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

duchownych (także pełniących wyższe funkcje kościelne) rozumiało te dążenia i wspierało swoich podopiecznych we wcielaniu ich w życie. W okolicach Byczyny – małego miasteczka na północnych krańcach Śląska Opolskiego – służbę pastorską sprawowało kolejno kilku przedstawicieli rodziny Köllingów, którzy w tym celu nauczyli się języka polskiego. Jeden z nich, Herman, pozostawił wspomnienia *Proślicy albo jak Pan Wilhelm Kölling był 11 lat pasterzem w Proślicach, Mieczowej a na Bronach*, zawierające bardzo ciekawą relację odnośnie „mowy proślickiej”, którą posługiwała się miejscowa ludność. W Międzyborzu, małym miasteczku przy granicy Dolnego Śląska i Wielkopolski, w II poł. XIX w. kolejno dwaj duchowni – najpierw spolonizowany Niemiec Robert Fiedler, a następnie

Warszawa – cmentarz ewangelicko-augsburski
(fot. Halina Sztrantowicz)

pochodzący ze Śląska Cieszyńskiego Jerzy Badura – również kultywowali język polski w działalności kościelnej, między innymi ten ostatni w latach 1884–1891 wydawał polską gazetę ewangelicką „Nowiny Szląskie”. W tym samym czasie na Śląsku Cieszyńskim działał Jan Kubisz, znany głównie jako autor polskiego przekładu bardzo popularnej w całej środkowej Europie pieśni „Ojcowski dom” (napisanej przez czeskiego poetę L. B. Kašpara), hymnu Śląska Cieszyńskiego „Płyniesz Olzo po dolinach” oraz wspomnień „Pamiętnik starego nauczyciela”, opisujących sytuację etniczną i wyznaniową na Śląsku Cieszyńskim na przełomie XIX i XX w.

W II poł. XIX w. na terenach ziem polskich zaczęły działać także pierwsze denominacje o charakterze ewangelikalnym, większość z nich stanowili

baptyści. Największymi ich skupiskami były Śląsk Cieszyński, Podlasie oraz Kresy (zwłaszcza Wołyń), skomplikowana historia spowodowała jednak, że ślady działalności tych zborów w przestrzeni prawie nie istnieją. Wyjątkiem jest Łódź, gdzie zachował się budynek zborowy przy ul. Nawrot, wzniesiony w 1882 r. (w okresie socjalizmu użytkowany przez Milicję Obywatelską, później odzyskany i częściowo przebudowany), oraz dawny szpital baptystycznych siostr diakonis „Betlehem” z roku 1905 (ul. Skłodowskiej-Curie). Ruch zielonoświątkowy pojawił się na terenie Polski na początku XX w. i przyniósł spory odzew – w latach 30. w Gdańsku Wrzeszczu (ul. Podlesie) funkcjonował Instytut Biblijny, kształcący duchownych tej konfesji na potrzeby całej Europy Środkowo-Wschodniej.

5. Sytuacja po 1945 r.

Po zakończeniu II wojny światowej polscy protestanci, zwłaszcza luteranie (stereotypowo utożsamiani ze zniechęconymi Niemcami), znaleźli się w trudnej sytuacji. Niemal cała ludność niemiecka (częściowo także czeska) została brutalnie

Sarkofag księżnej Zofii Katarzyny
(fot. Marek J. Battek)

Rańsk (Mazury) – kościół ewangelicko-augsburski (fot. Halina Sztrantowicz)

zmuszona do opuszczenia Polski lub (w przypadku udokumentowania więzi osobistych z Polską) przesiedlona na Ziemię Zachodnie i Północne. Wielu z nich opuściło swoje rodzinne domy jeszcze przed nadejściem frontu. Na terenach zasiedlanych od nowa (Śląsk, Pomorze, Warmia i Mazury) większość kościołów ewangelickich została zajęta przez katolików lub prawosławnych, którzy niemal zawsze nadawali tym kościołom nowy wystrój, nieuwzględniający w najmniejszym choćby stopniu dotychczasowego charakteru świątyni. Budynki kościelne nieprzejęte przez inne wyznania do celów sakralnych zwykle szybko niszczały, niekiedy były rozbierane lub przeznaczane do innych celów (urządzano w nich np.: muzea, kina, domy kultury, hale sportowe, magazyny itp.).

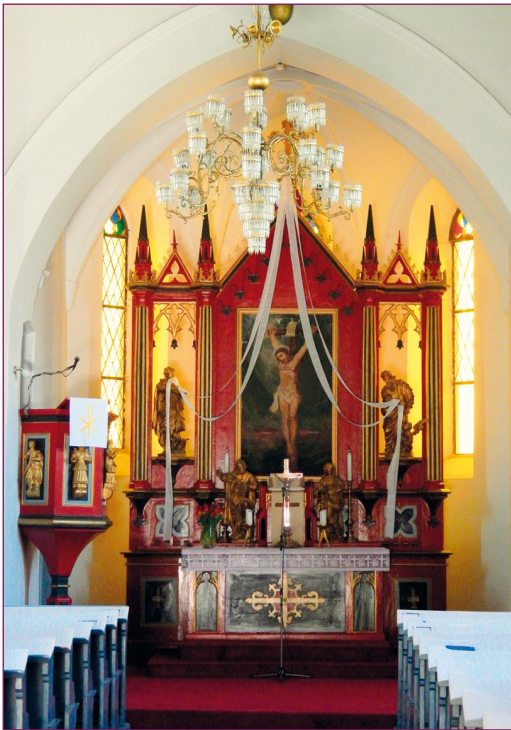
Bełchatów – kościół ewangelicko-reformowany (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

Budynki szkół, szpitali czy sierocińców ewangelickich zostały w całości przejęte przez państwo, Kościołom mniejszościowym pozostawiono jedynie niewielkie domy opieki, przeznaczone dla potrzebujących pomocy wyznawców. Wiele kościołów i cmentarzy przez wiele lat po wojnie było ofiarami aktów szabru lub wandalizmu – przybysze rozładowywali w ten sposób swoje frustracje związane z przesiedleniami. Przekonani o tymczasowości miejsca swojego nowego pobytu nie identyfikowali się z nim i nie byli zainteresowani zachowaniem niczego, co przypominało o „niemieckiej” przeszłości tych ziem; istotną rolę odgrywała też

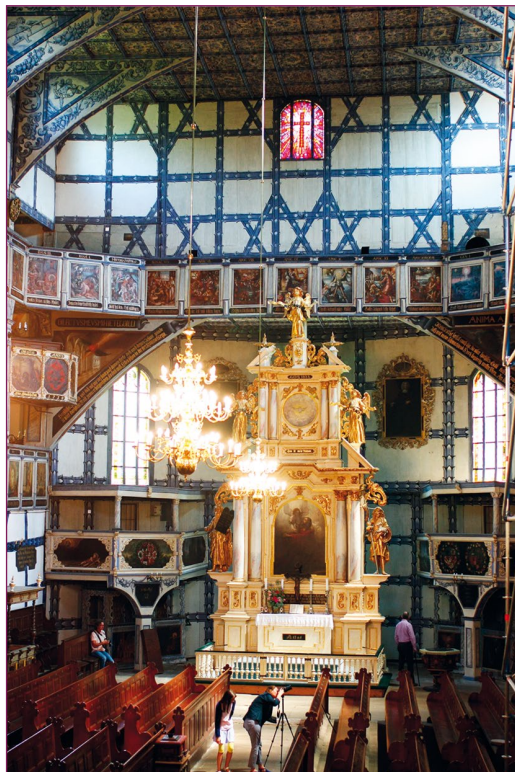
chęć odwetu na Niemcach. Władze państwowe odnosiły się do tych działań z aprobatą, ponieważ niszczenie dotychczasowego dziedzictwa wpisywało się w propagandę o „powrocie odwiecznych ziem piastowskich do Macierzy”. Zgodnie z założeniami państwa socjalistycznego, jego ludność miała stanowić monolit narodowościowo-świątopoglądowy, w którym nie było miejsca dla jakichkolwiek mniejszości etnicznych i religijnych. Ewangelicy mieli stać się niewidoczni – większość z nich była tak zastraszona, że starannie ukrywała swoją przynależność wyznaniową przed otoczeniem. Jedynie na Śląsku Cieszyńskim, gdzie ewangelicy stanowią znaczny procent mieszkańców, Kościół Ewangelicko-Augsburski prowadził działalność w sposób bardziej widoczny.

W 1983 r. w kościele w Mikołajkach na Mazurach ówczesny proboszcz – ks. Władysław Pilch-Pilchowski – założył Muzeum Reformacji (większość eksponatów pochodziła z jego prywatnej kolekcji). Drugie muzeum protestantyzmu w Polsce otwarto w 2009 r. w Kościele Jezusowym w Cieszynie – w jego skład weszła także biblioteka im. Bogumiła Rudolfa Tschammera – XVIII-wiecznego prawnika i działacza ewangelickiego, który w testamencie ofiarował swoje zbiory cieszyńskiej parafii. Trzecie muzeum protestantyzmu znajduje się na emporze i poddaszu kościoła ewangelicko-reformowanego w Zelowie. Poświęcone jest ono historii braci czeskich od czasu ich osiedlenia się w tej miejscowości, czyli od pierwszych lat XIX w. Cenne zbiory śląskiej sztuki protestanckiej (w tym kilkanaście barokowych sarkofagów książąt brzeskich, przeniesionych w okresie powojennym z kaplicy zamkowej, która wcześniej pełniła funkcję mauzoleum) posiada również Muzeum Zamkowe w Brzegu.

Ciekawym przykładem ewangelickiego budownictwa religijnego stała się kaplica w Bażanowicach

Nidzica (Mazury) – kościół ewangelicko-augsburski św. Krzyża
(fot. Halina Sztrantowicz)

Jawor – ewangelicko-augsburski Kościół Pokoju
(fot. Paweł Kaczorowski)

k. Cieszyna, zbudowana na przełomie lat 70. i 80. XX w. na planie róży Lutra. Dopiero pod koniec lat 80. i 90 XX w., kiedy w całej Polsce nastąpił dynamiczny rozwój budownictwa sakralnego, również kościoły mniejszościowe zaczęły wznosić własne kościoły, kaplice i budynki zborowe. Do najciekawszych w skali kraju, niedawno powstałych ewangelickich obiektów sakralnych zaliczyć można m.in.: kościół ewangelicko-augsburski w Hołdunowie k. Mysłowic, dom gościnny im. Dietricha Bonhoeffera przy parafii ewangelicko-augsburskiej

w Szczecinie czy kościół i kompleks parafii ewangelicko-reformowanej w Bełchatowie. Nowy kościół ewangelicko-reformowany wzniesiono też w Kleszczowie, przenosząc do niego wyposażenie z XIX-wiecznego kościoła w pobliskim Kurowie (wieś została pochłonięta przez odkrywkę kopalni węgla brunatnego w Bełchatowie). Spośród dziedzictwa kultury niematerialnej warto w tym miejscu wspomnieć o dwóch znanych XX-wiecznych kompozytorach – ewangelikach pochodzących ze Śląska Cieszyńskiego – Janie Gawlasie i Stanisławie Hadynie (założycielu zespołu pieśni i tańca „Śląsk”), Henryku Tomaszewskim – tancerzu, mimie i reżyserze, twórcy światowej sławy wrocławskiego Teatru Pantomimy oraz o cenionym pisarzu Jerzym Pilchu.

Transformacja ustrojowa umożliwiła Kościołom mniejszościowym rozbudowanie działalności oświatowej i diakonijnej, które stanowią istotny element ich funkcjonowania (wszystkie te placówki są otwarte dla każdego potrzebującego, bez względu na jego przynależność wyznaniową i światopogląd). W wielu miastach powstały szkoły i przedszkola ewangelickie – największym w skali krajowej kompleksem szkolnym jest Centrum Diakonii i Ewangelizacji im. Marcina Lutra we Wrocławiu przy ul. Wejherowskiej, które prowadzi m.in. szkoły dla młodzieży z różnymi typami niepełnosprawności. Wyjątkową placówką jest Przedszkole Edukacyjne, działające przy parafii Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Zelowie, które prowadzi kilka oryginalnych programów autorskich w zakresie edukacji regionalnej (m.in. zajęcia z języka i kultury czeskiej), ekologicznej i profilaktyki zdrowotnej.

Zwiększyła się także liczba domów opieki – stacjonarnych i typu dziennego – które przyjmują pensjonariuszy bez względu na wyznanie. Przemiany polityczne wpłynęły też na zmianę

w postrzeganiu przeszłości znacznej części ziem należących obecnie do Polski, a zachowane dziedzictwo kulturowe protestantyzmu – po wielu latach zaniedbań z poświęceniem ratowane

i odtwarzane, często przez lokalnych krajoznawców – staje się cenną wartością przypominającą o latach minionych.

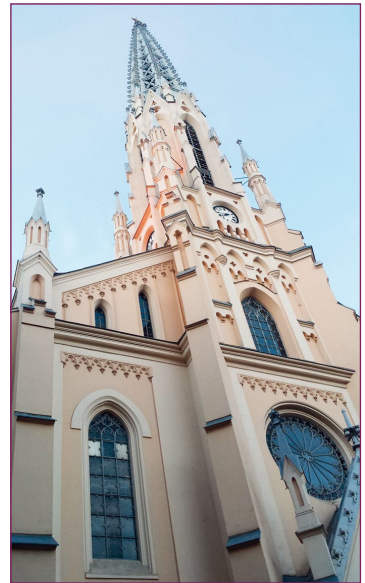
Wrocław – kościół Opatrzności Bożej, siedziba parafii ewangelicko-augsburskiej – wzniesiony w 1750 r. (fot. Marek J. Battek)

Wrocław – kościół św. Krzysztofa, siedziba parafii ewangelicko-augsburskiej (fot. Marek J. Battek)

Piława Górna koło Dzierżoniowa – założenie dawnej osady braci morawskich (fot. Marek J. Battek)

Warszawa – kościół ewangelicko-reformowany (fot. Ewa Józwiak)

10

Reformacja na świecie i w Polsce

Rafał Leszczyński

Grunt dla XVI-wiecznej Reformacji przygotowały średniowieczne ruchy kontestatorskie. Zeświecczenie Kościoła zaprzeczało fundamentalnym wartościom chrześcijaństwa. Reformy papieża Grzegorza VII dyscyplinowały kler, rozluźniały jego zależność od władzy świeckiej i zarazem podnosiły jego znaczenie, lecz nie ograniczały jego żądz bogactw i władzy. *Dictatus papae* – dokument z 1075 r. głosił w 27 twierdzeniach, że „tylko sam biskup rzymski może być prawnie nazywany biskupem powszechnym”, „papieża stopy całować mają wszyscy książęta” i że „Kościół rzymski nigdy nie pobił błędów i po wsze czasy – wedle świadectwa Pisma Świętego – w żaden błąd nie popadnie”. Ostatnie twierdzenie miało charakter polityczny – papież „może poddanych zwalniać od wierności bezecnym”. Dalej poszedł papież Bonifacy VIII, który na końcu bulli *Unam sanctam* (1302) napisał: „oznajmiamy, twierdzimy, określamy i ogłaszamy, że posłuszeństwo każdej istoty ludzkiej biskupowi rzymskiemu jest konieczne dla osiągnięcia zbawienia”. Lecz przytoczone twierdzenia i wołania o życie w pokorze i ubóstwie traciły wiarygodność w świetle codziennych praktyk; dla wielu zeświecczenie papieża, kurii rzymskiej i w ogóle duchowieństwa było jaskrawym zaprzeczeniem przykładu Chrystusa, a papież i biskupi zaczęli zachowywać się jak władcy świeccy. Reakcją na to stawały się ruchy wspólnot wzorujących się na pierwszych chrześcijanach. Jedną z takich grup założył ok. 1170 r. w Lyonie bogaty kupiec Piotr Valdo, który rozdał biednym swój majątek.

Początkowa akceptacja władzy kościelnej dla działań grupy rychło zmieniła się w potępienie (1184), gdy okazało się, że waldensi odrzucili używanie szat liturgicznych, dzwonów, kult obrazów i relikwii, nie składali przysięg, nie uznawali istnienia czyśćca. Valdo zachęcał do tłumaczenia Ewangelii na języki narodowe, aby mogła się stać rzeczywistym drogowskazem dla chrześcijan. Biskup Metz skarżył się w 1199 r. do Innocentego III na świeckich, którzy zlecili przekład Biblii na język rodzimy¹.

Pomimo prześladowań waldensi trwali w niedostępnych częściach Alp do XVI w. i doczekali się wsparcia od Reformacji szwajcarskiej, a nawet od królów angielskich. *Chiesa evangelica valdese*, licząca około 30 tys. wyznawców we Włoszech i 20 tys. włoskich emigrantów w Urugwaju, należy do Światowej Wspólnoty Kościołów Reformowanych z siedzibą w Genewie jako jej najdawniej powstały – bo blisko 850 lat temu – członek. Wędrowni kaznodzieje waldensów przeniknęli w Alpy austriackie, następnie z osadnictwem niemieckim waldyzm dotarł do Czech i dalej na wschód². W Czechach ludowa ewangelizacja waldensów spotkała się z akademickimi lekturami pism Jana Wiklifa. Wiklif (1328?–1384), profesor teologii na uniwersytecie w Oksfordzie, dowodził, że papieństwo nie ma racji bytu, ganił kult relikwii i umieszczanie obrazów w kościołach³, odrzucał koncepcję transsubstancjacji i spowiedź uszną; komunია jest tylko według niego posiłkiem upamiętniającym Ostatnią Wieczerzę. Będąc zwolennikiem augustyńskiej nauki o predestynacji

¹ M. Lambert, *Herezje średniowieczne*, Gdańsk-Warszawa 2002, s. 113.

² Tamże, s. 211.

³ Wiklif nie był pierwszy. Np. Klaudiusz, biskup Turynu w l. 814–820, nakazał usunięcie obrazów z kościołów swojej diecezji i odrzucał kult świętych.

uznawał, że prawdziwy Kościół Chrystusa jest niewidzialny i złożony z „predysponowanych”, natomiast ówczesny Kościół instytucjonalny uznał za „synagogę szatana”. Mnichów z zakonów żebraczych nazywał faryzeuszami. Przez 20 lat ze spół tłumaczy pod jego kierunkiem, przekładał Biblię, jedyne – jak głosił – źródło Objawienia, z Wulgaty na język angielski, odrzuciwszy księgi apokryficzne. W jednym ze swych kazań nazwał papieża „przeklętym wyzyskiwaczem i antychrystem”, gdyż popierał opór króla Edwarda III w sporze z papieżem Urbanem V o 1 000 marek corocznej daniny. Swoje stanowisko przedstawił w traktatach o władzy kościelnej, o władzy świeckiej oraz o urzędzie królewskim. Ciesząc się ochroną królewską nie odniósł szkody, gdy papież Grzegorz XI potępił jego nauczanie w 1377 r. Wprawdzie potępiony przez synod londyński w 1382 r. musiał opuścić Oksford i udać się do wiejskiej parafii, ale dożył w niej do naturalnej śmierci 31 XII 1384 r.

O wielkim zainteresowaniu pismami Wiklifa w Czechach niechaj świadczy fakt, że ok. 200 jego kodeksów rękopiśmiennych spłonęło 16 VII 1410 r. w Pradze z rozkazu arcybiskupa Zbynka. Część jednak ocalała.

Jeszcze przed Husem różni księża w Pradze byli przeciwni adoracji obrazów, za co zostali postawieni przed sądem arcybiskupa praskiego w 1389 r. Zestawienie ikonoklazmu czeskiego i wczesnoreformacyjnego pozwala stwierdzić znaczne podobieństwo argumentacji. Wierności naukom biblijnym domagali się Jan Wiklif i Jan Hus, który w traktacie *De ecclesia* uznawał Pismo Święte za jedyne

źródło wiary. W tym samym traktacie Hus określił Kościół jako *communio praedestinatorum*, czyli wspólnotę wybranych (do zbawienia).

Podczas walk z husytami w Europie ogłoszono blokadę handlową Czech, lecz z Polski dostarczano wiele towarów potrzebnych do prowadzenia wojny, jak ołów, broń, konie. Nie mniej ważne było zaspokajanie duchowych potrzeb sąsiadów, szli więc z Polski do Czech duchowni i dla Kościoła utrakwistycznego, i dla rzymskokatolickiego, niektórzy kierowali się do taborytów⁴ i brali udział w paleniu obrazów religijnych. Po męczeńskiej śmierci Husa na stosie jego zwolennicy podzielili się na kilka grup. Radykalni i bojowi taboryci przez lata odnosili zwycięstwa nad zbrojnymi ekspedycjami wysyłanymi na Czechów. Pojedynczy utrakwiści byli usatysfakcjonowani komunią pod dwiema postaciami i za to ustępstwo pozostawali w łączności z Rzymem. Najtrwalsza okazała się orientacja czeskobraterska, która w następnych wiekach wywarła znaczący wpływ na proces reformacyjny w Polsce.

Władze kościelne starały się „ograniczać i kontrolować obieg książki, traktując podejrzliwie każdy przypadek posiadania tekstów pisanych przez ludzi świeckich. Kościół starał się ograniczyć dostęp do Pisma Świętego [...], a wszelkie próby przekładu Pisma Świętego na języki narodowe napotykały w średniowieczu na silny opór władz kościelnych. [...] Szczególne obawy budziła możliwość udostępnienia świeckim pism teologicznych w języku polskim, a polskiego przekładu Pisma Świętego”⁵. Pomimo zakazów u Stanisława z Pakości, rektora

⁴ P. Kras, *Polscy duchowni w husyckich Czechach*, w: *Polacy w Czechach, Czesi w Polsce*, Lublin 2004, s. 173–192.

⁵ P. Kras, *Husyci w piętnastowiecznej Polsce*, Lublin 1998, s. 69, 82.

tamtejszej szkoły, znaleziono podczas rewizji w 1455 r. trzy książki napisane *in vulgari*, wśród nich Nowy Testament po polsku⁶. Możliwe, że kierownik szkoły odziedziczył polski Nowy Testament, po tamtejszym duchownym, którego wcześniej oskarżono o husyckie poglądy.

Ostatnie w Polsce spalenie na stosie husyty odbyło się we wrześniu 1499 r. Ofiarą był wikary Adam z Radziejowa. Stosunkowo wielu księży bo 76⁷, podejrzewano o husytyzm, byli to jednak duchowni na niskich stanowiskach wikarych i proboszczów, także paru mnichów. Najwyższy godnością był Jędrzej Gałka z Dobczyna, kanonik u św. Floriana w Krakowie, magister i wykładowca w Akademii Krakowskiej. Zagrożony uwięzieniem i śledztwem, po którym niezawodnie zginąłby na stosie, uciekł na Śląsk, gdzie „wiosną albo latem 1449 r.”⁸ napisał (w Głogówku?) polski wiersz dla angielskiego reformatora Jana Wiklifa, z którego nauk czerpał husytyzm. Jednocześnie wiersz atakował świecką władzę papieża. Silvio Piccolomini (późniejszy Pius II) spotkał go w Taborze w 1451 r. i zaliczył do czołowych teologów taboryckich. Pozornie husytyzm w Polsce został wytępiony, lecz niejedni zastraszony zwolennicy husytów nadal myślał po swojemu. Nowy impuls reformacyjny, jaki przyszedł z Niemiec dwadzieścia lat później, doznał wsparcia od skrytych zwolenników husytyzmu, którzy w zmienionej sytuacji ośmielili się ujawnić i stanąć po stronie zwolenników reformy Kościoła.

Trwałą, acz dyskretną pamiątką husytyzmu w Polsce jest grafem ż, czyli litera z z kropką nad

literą, wymyślony przez Husa w jego łacińskim traktacie o czeskiej ortografii. Pominięty przez nowoczesnych Czechów, przez Polaków stosowany jest od XV w. bez świadomości, że pochodzi od Husa.

Luteranie

Marcin Luter (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

⁶ R. Leszczyński, *Ewangelickie przekłady Nowego Testamentu w szesnastowiecznej Polsce*, w: *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy*, Zielona Góra 2001, s. 133.

⁷ P. Kras, dz. cyt. s. 339–340, 343. 2002, s. 113.

⁸ S. Kolbuszewski, *Herezja kanonika Jędrzeja Gałki*, Wrocław 1964, s. 58.

Symbolicznym początkiem Reformacji luterńskiej jest dzień 31 X 1517 r., w którym Marcin Luter, profesor teologii w niedawno założonym (1502) uniwersytecie w Wittenberdze przybił – według tradycyjnego przekazu – na drzwiach kościoła zamkowego dokument z 95 tezami podważającymi prawowierność intensywnie prowadzonej w Niemczech kolekty odpustowej, której celem było gromadzenie pieniędzy na budowę i wystrój monumentalnej bazyliki św. Piotra w Rzymie. Od soboru laterańskiego IV (1215) wiara w skuteczność odpustów stała się obowiązkowa w chrześcijaństwie zachodnim, a od końca XV w. liczba płatnych odpustów niebotycznie rosła. Papież Leon X z rodu florenckich mecenasów sztuki Medyceuszów ogłosił odpust zupełny, z którego przychody były przeznaczone na ten cel i powiększył dobrodziejstwa odpustowe Juliusza II z 1510 r. Zresztą pieniądze na tę perłę renesansowej architektury były zbierane we wszystkich krajach chrześcijaństwa łacińskiego, także w Polsce. Sprzedaż dokumentów odpustowych była reklamowana w sposób przypominający współczesne kampanie reklamowe. Na przykład w tezie 27 Luter podważał prawdziwość odpustowego hasła:

**Gdy pieniąż w skrzynce zabrzęczy,
dusza w czyścću się nie męczy⁹.**

Dokładnie rok wcześniej, bo 31 X 1516 r., Luter wygłosił kazanie na temat odpustów, w którym „wyraził pogląd, że często odpust nie prowadzi do szczerzej skruchy”¹⁰. Po roku swoje przemyślenia na temat odpustów rozwinął w postaci 95 tez. Współcześni badacze piszą, że Luter

rozesłał swoje tezy do rozmaitych teologów z prośbą o dyskusję, co nie wyklucza tradycyjnego przekazu o ich upublicznieniu przez przybicie arkusza z tezami na drzwiach kościelnych. Oprócz tego egzemplarz tez wysłał do arcybiskupa mogunckiego i magdeburckiego Albrechta Hohenzollerna z prośbą, aby rozważył kwestie handlu odpustami. Arystokratyczny arcybiskup potraktował list nieznanego szerzej profesora ze wzgardliwym milczeniem. Cóż bowiem mógł odpowiedzieć Albrecht, który w 1513 r. wpłacił do kasy papieskiej znaczną kwotę, aby, będąc człowiekiem świeckim, zostać arcybiskupem magdeburckim w wieku 23 lat, gdy wiekiem kanonicznym było 30 lat? Kolejna dyspensa – niespełna rok później – pozwoliła mu dobrać drugie arcybiskupstwo – mogunckie i zostać elektorem, który wybierał cesarza. Jego starszy brat był już elektorem brandenburskim, teraz ambitny Albrecht też miał taki tytuł.

Dyspensy papieskie były kosztowne, a ponieważ Albrecht nie posiadał tylu pieniędzy, pożyczyc je od augsburskich bankierów Fuggerów (działających też w Polsce). Leon X, idąc na rękę Hohenzollernowi, zgodził się, aby połowa pieniędzy ze sprzedaży listów odpustowych na terenie obu jego archidiecezji poszła do arcybiskupa na spłacenie kredytu; pozostała część szła bezpośrednio do Rzymu. Albrecht (niebawem już kardynał) wysłał na teren swych diecezji kaznodziejów, a właściwie akwizytorów, którzy mieli zachęcać do kupowania odpustów. Tezy Lutera odebrał jako zagrożenie swoich interesów, które tak zgrabnie dotąd rozwijał. Posłał do Rzymu list ze skargą na Lutera, a tam rozpoczęto przygotowania do procesu przeciwko

⁹ Inny polski przekład tej oferty akwizytorskiej brzmi: skoro pieniąż w szkatule zadzwoni, duszę z czyścća do nieba wygoni; albo: skoro pieniąż brzęknie w skrzyni, dusza w niebo skok uczyni.

¹⁰ M. Uglorz, *Marcin Luter Ojciec Reformacji*, Bielsko-Biała 1995, s. 47.

zakonnikowi, a nie do debaty na temat odpustów. Odpusty są zasadne, skoro tak twierdzi papież. W Rzymie zmienili zatem debatę z ograniczonego tematu handlu odpustami na kwestię kompetencji papieskich. W tezach Luter wspominał papieża z szacunkiem i nie oceniał jego uprawnień. Kuria rzymska przesunęła i rozszerzyła problem. „To był niebezpieczny błąd. Spór, który początkowo dotyczył jedynie sprzedaży odpustów, przerodził się w publiczne referendum na temat papieżstwa”¹¹.

Luter myślał, że Leon X nie wystąpi przeciw niemu, jednak otwarcie dochodzenie o kacerstwo. Na sejmie w Augsburgu (1518) kardynał Kajetan podczas rozmowy z Lutrem oczekiwał nie dyskusji, lecz odwołania. Dochodzenie prowadzone w Rzymie dobiegło końca, a jego konkluzją była bulla Leona X z czerwca 1520 r. *Exsurge Domine* wzywająca Lutra do odwołania jego nauk w ciągu 60 dni. Reakcją na nią było pismo Lutra *Przeciwko bulli antychrysta*, w którym między innymi napisał: „jeśli ta bulla naprawdę została wydana w waszym imieniu i za waszą wiedzą, ostrzegam was przez moc, jaką ja, tak jak wszyscy chrześcijanie, otrzymałem na chrzcie, byście zaprzestali tych wszystkich bluźnierstw szatańskich i szybko się za nie pokajali. Jeśli nie uczynicie tego, wiedźcie, że wraz z wszystkimi ludźmi, którzy czczą Chrystusa, będę uważał, że stolica rzymska okupowana jest przez szatana i stała się tronem antychrysta, i nie będę mu dłużej posłuszny ani nie pozostanę w jedności z tym głównym i śmiertelnym nieprzyjacielem Chrystusa. Jeśli będziesz upierał się w swojej złości, przeklnę cię razem z tą bullą i twoimi dekretnami”. 10 XII 1520 r. Luter w towarzystwie profesorów i studentów wittenberskich publicznie spalił tę bullę

i księgę prawa kanonicznego, natomiast 3 I 1521 r. Leon X wyklął Lutra z Kościoła rzymskiego.

Nie ma tutaj miejsca na opis kolejnych dysput, jakie rozpały się po tych wydarzeniach ani na prezentację kolejnych druków przynoszących przemysłenia wittenberskiego profesora, był to bowiem bardzo produktywny okres jego życia, gdy opublikował najważniejsze dzieła teologii protestanckiej. Należy jednak przynajmniej wspomnieć obecność Lutra na sejmie w Wormacji w kwietniu 1521 r., gdzie przed obliczem cesarza Karola V i książąt nie odwołał swych poglądów, chyba że zostałyby „przekonany świadectwem Pisma Świętego albo jasnym oczywistym dowodem, bo papieżowi i soborom nie wierzę, jasna bowiem i oczywista to rzecz, że się często myliły i przeczą sobie wzajemnie. Związany przekonaniem sumienia na podstawie Słowa Bożego nie mogę i nie chcę niczego odwołać, bo niepewna i niebezpieczna to rzecz czynić cokolwiek wbrew swemu sumieniu. Tak mi Boże dopomóż. Amen”. Karol V orzekł, że Luter zostanie ukarany, czyli uwięziony i stracony, ale ze względu na list żelazny może swobodnie odjechać; opresja czeka go po powrocie. W drodze powrotnej został schwytyany w lesie przez zbrojnych jeźdźców i ślad po nim zaginął. Rozpuszczono wiadomość o śmierci Lutra, lecz naprawdę uwięzili go ludzie Fryderyka Mądrego, elektora saskiego, który sprzyjał Lutrowi, i osadzili na zamku Wartburg, gdzie pod pseudonimem „rycerz Jerzy” przebywał do marca 1522 r. W tym czasie przełożył na język niemiecki Nowy Testament (na podstawie greckiego wydania opracowanego przez Erazma z Rotterdamu) i przygotował większą część Postylli (wyd. 1527). Tłumaczenie całej Biblii ukazało się w 1534 r.

¹¹ K. G. Appold, *Reformacja*, Warszawa 2013, s. 65.

Pomimo edyktu cesarskiego wydanego w Wormacji, spora część książąt Rzeszy zgadzała się z poglądami Lutra, jego pism więc nie palono, czego chciał Karol V, lecz drukowano i rozpowszechniano. Drukarze dorabiali się fortun, tak bardzo wzrosły nakłady i wznowienia polemicznych książek. W Wittenberdze i w wielu innych miastach Reformacja bez Lutra przybierała radykalny charakter, doszło do pierwszych ożenków księży, wyrzucano z kościołów obrazy, usuwano ołtarze, a w święto Narodzenia Pana 1521 profesor Andreas Bodenstein-Karlstadt podawał Wieczersę Pańską pod dwiema postaciami. Wezwany ze swojego odludzia Luter pochwalił część zmian. Aby

jednak wyhamować żywiołowe reformowanie mszy, opracował własny porządek nabożeństwa (z pominięciem ofiary mszalnej), ceremonii chrztu i ślubu. W nowym porządku nabożeństwa ważne miejsce zajął śpiew całego zboru. Już w 1524 r. ukazał się pierwszy śpiewnik z kompozycjami Lutra. Reformator zachęcał też innych do pisania i komponowania pieśni ewangelickich. Może te muzyczne i śpiewacze upodobania Lutra natchnęły Hansa Sachsza, szewca poetę z Norymbergi do ułożenia w 1523 r. poematu *Die wittenbergisch Nachtigall* (Słowik z Wittenbergi), gdzie Luter został porównany do słowika zapowiadającego nadejście nowego dnia.

Wojna chłopska w latach 1524–1525 włączyła w ruch społeczny dotychczasową krytykę Kościoła. Główny ideolog rebeliantów Tomasz Münzer, powołując się na Stary Testament, nawoływał do wojny przeciw feudałom. Historia mogła się powtórzyć, wszak wspomniane na początku ruchy kontestatorskie, które wiązały postulaty społeczne z religijnymi, były skutecznie wytępione siłami rycerstwa lub wegetowały zmarginalizowane, jak to się stało z waldensami i braćmi czeskimi. Bunt niemieckich chłopów został utopiony we krwi i to samo mogło się stać z Reformacją. Wiekopomną zasługą Lutra było uratowanie Reformacji poprzez wyraźne odcięcie jej celów od celów rebeliantów. Wprawdzie Luter napominał panów, aby łagodnie obchodzili się z poddanymi, a w niszczycielskich zachowaniach buntowników widział zasłużoną karę Bożą za ich ucisk i wyzysk, lecz w odezwie *Przeciwko zbójckim i morderczym rotom chłopskim* wezwał do rozprawienia się ze zbuntowanymi chłopami, od nich zaś żądał posłuszeństwa wobec władzy. Pragmatyczny doktor Marcin deklarował: „Jest rzeczą niezbędną, aby istniała władza świecka. Świat nie może być rządzony według Ewangelii. Słowo bowiem jest lekceważone

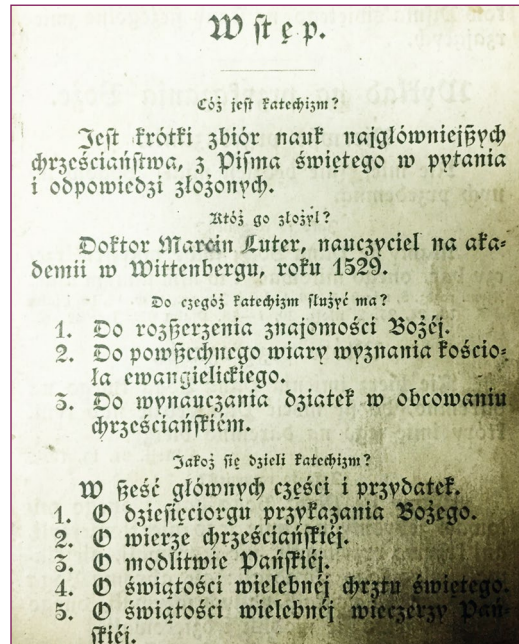

Melancthon (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

i ogarnia tylko małe koła, przyjmuje je ledwo jeden na tysiąc; nie można więc sprawować zewnętrznych rządów przez Ewangelię. Duch Święty działa tylko na małą garstkę, pozostali są niewiele warci i wobec nich trzeba stosować miecz"¹².

Krystalizacji nauczania reformacyjnego pomogły *Duży Katechizm* i *Mały Katechizm Lutra*, oba wydane w 1529 r. oraz *Loci communes* (1521), *Wyznanie augsburskie* (1530) i *Obrona wyznania augsburskiego* (wyd. 1531) Filipa Melanchtona, który wysokim poziomem swych wykładów przyciągał do Wittenbergi studentów nie tylko z Niemiec, ale też z innych krajów europejskich, w tym z Polski. Wobec konfrontacyjnej postawy cesarza Karola V, popierający Reformację książęta i miasta Rzeszy utworzyły w 1531 r. obronny Związek Szmalkaldzki. Związek zajął stanowisko wobec zwołania przez papieża Pawła III soboru, aby „wytępić kacerstwo”. Do otwarcia soboru zresztą wtedy nie doszło. Projekt Lutra określający stanowisko reformatorów przed ewentualnym wyjazdem na sobór uzyskał poparcie Melanchtona i kilku innych przywódców niemieckiej Reformacji podczas zjazdu w Schmalkalden w lutym 1537 r. W *Artykułach szmalkaldzkich* stwierdzono między innymi, iż „pam esse verum antichristum, qui supra Christum extulit et evexit”. Reformowani doszli do podobnego wniosku na „długim” synodzie w Dordrecht (1618–1619).

Pomiędzy zwolennikami Reformacji zarysowały się rozbieżności, poczynając od ikonoklastycznej działalności Karlstadta. Ikonoklastami byli reformatorzy szwajcarscy¹³, którzy poróżnili się ze zwolennikami Lutra w rozumieniu roli chleba

Strona z *Małego Katechizmu Lutra* w opracowaniu ks. Kotschego (fot. A. Godfrejów-Tarnogórska)

i wina przy Wieczerzy Pańskiej. Stanowisko Lutra było takie, że „o cudzie Wieczerzy Pańskiej można rozprawiać i go rozważać, ale nie można go zgłębić. Dziś taka postawa jest niepopularna, podejrzewa się ją o *ślepe posłuszeństwo*. Droga Lutra nie jest też drogą, którą poszła europejska historia ducha, łącznie z teologią ewangelicką"¹⁴.

„Reformacja we wcześniejszej fazie (tj. do pokoju augsburskiego w 1555 r.) była w swoich staraniach faktycznie próbą reformy Kościoła, bez intencji stworzenia osobnego lub osobnych

¹² Cyt. za: M. Uglorz, dz. cyt., s. 85.

¹³ Obszernie na ten temat: S. Michalski, *Protestanci a sztuka: spór o obrazy w Europie nowożytnej*, Warszawa 1989.

¹⁴ H. A. Oberman, *Marcin Luter. Człowiek między Bogiem a diabłem*, Gdańsk 2004, s. 190.

organizmów kościelnych. [...] Reformacja była w swoich zapatrywaniach szczerze przekonana, że przywraca chrześcijaństwu jego stary kształt o metryce apostołskiej¹⁵. Zmiany wprowadzano z dużą powściągliwością. Dlatego „w luteranizmie XVI-wiecznym msza była jedynie nieco zmodyfikowana, część księży nosiła nawet szaty liturgiczne, podnoszono także hostię”¹⁶. Stosowano też kolory liturgiczne zależne od pory roku kościelnego. Inny badacz odnotowuje, że w luteranckim Toruniu „zachowano w nowej liturgii wiele elementów dawnej tradycji. Nadal ubierano ornaty i komże do modlitw, kazań, czwartkowych i piątkowych litanii i pasji. Ustawione w prezbiterium konfesyjonały służyły praktykowaniu spowiedzi usznej, którą później uzupełniono dodatkowo spowiedzią powszechną”¹⁷. Dopiero przebieg soboru trydenckiego odebrał nadzieję na zreformowanie całości chrześcijaństwa zachodniego.

Kiedy Luter umierał w Eisleben 18 II 1546 r., spora część Europy przyjęła już jego naukę. Najwcześniej, bo w 1525 r., luteranizm stał się wyznaniem państwowym Prus Książęcych, których władca Albrecht (też!) Hohenzollern stał się lennikiem polskich królów. Król Zygmunt Stary nie zgodził się na przemarsz karnej ekspedycji wojsk cesarskich przez terytorium Polski do Prus, gdyż i on, i prymas Jan Łaski prowadzili politykę dwutorową. W Koronie Polskiej zapobiegali przenikaniu idei reformacyjnych, lecz z pobudek politycznych wsparli

Reformację w upadającym państwie krzyżackim i doprowadzili Prusy Książęce do podporządkowania się Polsce. Pierwsze luteranckie państwo na świecie powstało zatem pod skrzydłami katolickiego króla Polski i jej prymasa, którzy na arenie międzynarodowej hamowali, jak mogli, rozwój potęgi Habsburgów. Karol V pragnął się zemścić na Łaskim za pośrednictwem papieża Klemensa VII, który nakazał prymasowi – jak Leon X Lutrowi – pod groźbą klątwy stawić się w Rzymie dla oczyszczenia z zarzutów. Zygmunt Stary powiadomił papieża, że zabronił prymasowi wyjazdu z Polski; Łaski zresztą niedługo potem (1531) umarł.

Naukę Lutra przyjęły dosyć szybko państwa skandynawskie: poróżnione z sobą Dania (1536)

Sprzedaż odpustów – fragment drzeworytu Hansa Holbeina (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

¹⁵ J. T. Maciuszko, *Bariery dla dialogu międzywyznaniowego w XVI i XVII wieku*, w: *Sztuka i dialog wyznań w XVI i XVII wieku*, Warszawa 2000, s. 27, 29; por. R. M. Leszczyński, *Reformacja helwecka jako powrót do źródeł teologii chrześcijańskiej w: Dziedzictwo kulturowe Reformacji w perspektywie polskiej i europejskiej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutra*, Kraków 2017, s. 53–78.

¹⁶ Np. J. Burkhard, *Stulecie Reformacji w Niemczech (1517–1617). Między rewolucją medialną a przełomem instytucjonalnym*, Warszawa 2009, s. 227.

¹⁷ P. Birecki, *Protestancki okres kościoła Najświętszej Panny Marii w Toruniu (1557–1724)*, w: *Sztuka i dialog wyznań w XVI i XVII wieku*, Warszawa 2000, s. 302.

i Szwecja z Finlandią (1527 i 1536) oraz podległe Danii Islandia i Norwegia. W Niemczech do rywalizacji książąt i miast propapieskich i pro-luterańskich doszedł trzeci czynnik: zwolennicy Reformacji typu szwajcarskiego, czyli ewangelicy reformowani.

Ewangelicy reformowani

Ten rodzaj reformowania Kościoła nazywano niekiedy nieco uszczypliwie Reformacją magistracką, ponieważ w suwerennej Szwajcarii nie cesarz i nie książęta, lecz władze miejskie wprowadzały zmiany w liturgii i nominowały stosownych proboszczów. Widać to na przykładzie Zurychu. W 1518 r. kaznodzieją w kościele Grossmünster został ks. Ulryk Zwingli ur. 1 I 1484 r. Studiował w Wiedniu, a studia ukończył w Bazylei w 1506 r. z tytułem magistra filozofii. Krótko po święceniach objął parafię w Glarus. Poświęcił się tam indywidualnemu studiowaniu Pisma Świętego, „co rozbudziło jego instynkty reformatorskie”¹⁸. Czytał też pisma Ojców Kościoła. W latach 1516–1518 był proboszczem w ośrodku pielgrzymkowym i odpustowym Einsiedeln. Obserwacje zachowań pielgrzymów doprowadziły go do krytyki odpustów; dawał jej upust w kazaniach, których słuchali też specjalnie na nie przybywający mieszkańcy Zurychu. W grudniu 1518 r. kapituła w Zurychu większością głosów wybrała Zwingliego na kaznodzieję; pozostał w tym mieście na resztę życia. Nieraz podczas kazań krytykował mnichów z zakonów żebraczych, lecz burzę wywołało kazanie po tym, jak w okresie Wielkiego Postu (9 III 1522 r.) goście zaproszeni przez drukarza Froschauera prowokacyjnie zjedli talerz kiełbasek. Zwingli na ambonie

stanął w ich obronie przeciw zwolennikom postu jakościowego jako przeciwnego ewangeliom. Później Jan Łaski Młodszy w dziele *Forma ac ratio* (1550) wyjaśnił, że post prawdziwie chrześcijański, bo oparty na Piśmie Świętym, jest postem ilościowym, który polega na zupełnym powstrzymaniu się od jedzenia i picia. Kazanie *Von Erkießen und Freiheit der Speisen* zostało opublikowane 16 IV 1522 r. jako pierwsze reformacyjne pismo Zwingliego. Następnie wystosował pismo do biskupa, by księża mogli zawierać związki małżeńskie, zamiast płodzenia nieślubnych dzieci, ponieważ w diecezji konstancskiej, do której należał Zurych, każdego roku przychodziło na świat około 1 500 księżych dzieci. 29 I 1523 r. Rada Miasta zorganizowała dysputę, w której Zwingli w 67 artykułach wyłożył swe poglądy, pokonując wysłanników biskupa. Rada Miasta przyznała słuszność Zwingliemu, a siebie uznała za najwyższą władzę kościelną w mieście i kantonie, uwalniając duchownych od jurysdykcji biskupa.

W ciągu kilku lat władze miejskie przejęły majątki klasztorne, zmieniając część z nich na szpitale. Małżeństwo stało się aktem cywilnym, podległym postanowieniom sądów świeckich. Komunia pod obiema postaciami miała być udzielana z drewnianych naczyń i z prawdziwego stołu, z kościołów zostały bowiem usunięte ołtarze, obrazy i rzeźby. W związku z tym duchowny podczas nabożeństwa nie był odwrócony twarzą do ołtarza, a plecami do wiernych, lecz stojąc za stołem Pańskim, twarzą zwracał się ku wiernym. Nabożeństwa odbywały się odtąd w języku zrozumiałym, narodowym. W porównaniu z reformą Lutra i jego współpracowników styl „był wyraźnie odmienny i opierał się na większym

¹⁸ K. G. Appold, dz. cyt., s. 111.

¹⁹ Tamże, s. 122.

Obok niemieckojęzycznego Zurychu na drugie centrum wyznania reformowanego wyrosła frankofońska Genewa za sprawą Wilhelma Farela (1489–1565). Jego porywające kazania rozbudziły w genewczykach niechęć do obrazów religijnych, mszy i księży. W 1535 r. Rada miejska zabroniła odprawiania mszy. Księża mieli do wyboru: przyjmując reformowaną wiarę lub opuścić Genewę, jak to zrobił miejscowy biskup. W sierpniu 1536 r. przejazdem zatrzymał się w Genewie Jan Kalwin, którego Farel prośbą i groźbą nakłonił do pozostania w mieście i włączenia się w dzieło reformy. Jan Kalwin urodził się 10 VII 1509 r. w Noyon w Pikardii, która w XV w. stała się częścią królestwa francuskiego. Jego ojciec, Gérard Cauvin osiągnął stanowisko prokuratora miejscowej kapituły. Z myślą o przyszłej karierze kościelnej syna wysłał go na studia do Paryża, gdzie w 1528 r. otrzymał tytuł magistra *artium*. Następnie studiował prawo w Orleanie i Bourges. W 1534 r. zrezygnował z posiadanego beneficjum kościelnego w Noyon, gdyż stał się zwolennikiem Reformacji. W latach 1535–1536 mieszkał w Bazylei i tam powstała pierwsza wersja jego książki *Institutio Christianae religionis*, która rozszerzana i dopełniana w kolejnych wydaniach ostateczny kształt wykładu teologii systematycznej osiągnęła w wydaniu z 1559 r.

Kalwin i Farel przedłożyli genewskiej małej radzie projekt dyscyplinujący mieszkańców. Sprawa rozbiła się o kompetencje do nakładania ekskomuniki. Chcieli też, aby wszyscy mieszkańcy złożyli przysięgę wierności wyznaniu wiary przygotowanemu przez Kalwina. Odmawiający przysięgi mieliby zostać wygnani z Genewy. W 1538 r. rajcy odrzucili projekt, natomiast Kalwinowi

i Farelowi nakazali opuścić miasto. Następne trzy lata Kalwin spędził w Strasburgu, jednak we wrześniu 1541 r. powrócił do Genewy na prośby mieszkańców. Jeszcze przed Nowym Rokiem rada miejska przyjęła ustawy kościelne przygotowane przez Kalwina. Zakazano hazardu, gry w karty, tańców, nierządu i cudzołóstwa. Karany był śmiech podczas kazania, przeklinanie, oszczerstwa, nieposłuszeństwo rodzicom. Noworodkom nakazano nadawać imiona biblijne. Uprawianie magii i czarnoksięstwa miało być karane śmiercią. Program chrześcijańskiej przemiany mieszkańców Genewy, słynnej z szynków i domów publicznych, obejmował wszystkie aspekty życia. Antytrynitarny teolog i lekarz Michał Servet został pod zarzutem bluźnierstwa wtrącony do lochu po procesie sądowym spalony na stosie w 1553 r. Opozycja w przedstawicielstwach miejskich została przełamana. Podczas dziewięciu ostatnich lat życia Kalwin spokojnie ukończył pisać *Institutio* oraz założył Akademię Genewską, poświęcając się kształceniu studentów, którzy później rozpowszechnili Reformację w duchu Kalwina w Europie i Ameryce. Przeciwnicy nazwali ją „kalwinizmem”, choć on sam zżymał się, gdy luterański polemista Joachim Westphal wprowadził w 1552 r. nazwę „kalwinizm” w książce *Farrago confusaneorum et inter se dissidentium opinionum de coena Domini ex sacramentarium libris congesta*. Szybko przyjęli ją luteranie (obok innej szyderczej nazwy „sakramentarze”) dla ewangelików reformowanych, lecz związek teologii Kalwina z wyznaniem ewangelicko-reformowanym jest dużo bardziej złożony niż przedstawiają to postronni. W tym miejscu można tylko zasygnalizować, że nauka o predestynacji, która jakoby była centralnym tematem teologii Kalwina,

²¹ R. Leszczyński, *Pisma polemiczne*, Warszawa 2011, s. 44–46. Zob. też R. M. Leszczyński, *Predestynacja u Kalwina i Tomaszka z Akwinu*, „Jednota” 7–8 (2009), s. 9.

w *Nauce religii chrześcijańskiej* zajmuje niewiele miejsca, a chrześcijaństwo pielęgnowało ją od V wieku²¹, dopóki nie rozwinęła się praktyka od-pustowa, będąca przeciwieństwem predestynacji.

Umierając 27 V 1564 r. Jan Kalwin zabronił wysta-wienia nagrobka w obawie, by jego szczątki nie sta-ły się przedmiotem kultu. Tak więc, jak sobie życzył, jego grób został zapomniany, lecz żywa pozostała jego myśl, która dla reformowanych na świecie (ok. 90 milionów) jest mniej więcej tym, czym tomizm stał się dla katolików. Wyznanie ewangelicko-refor-mowane jest syntezą teologii powstałej w Zurychu i Genewie, wzbogaconej o doświadczenia średnio-wiecznych kontestatorów – waldensów i husytów.

„Nauka Zwingliego zawitała na ziemię pol-skie tuż przed 1530 r.”²² i pozostawiła trwałe ślad w postaci zastanawiająco wielu egzemplarzy wczesnych wydań jego publikacji w polskich księ-gozbiorach, a także w poglądach polskich pisarzy ewangelicko-reformowanych i ogółu wyznawców.

Po śmierci Lutra kontrowersje z „sakramen-tarzami” w Niemczech przybrały na sile. Z jednej strony dochodziło do konwersji z luteranizmu na wyznanie helweckie, co ważniejsze do kon-wersji wśród elektorów i książąt Rzeszy, z drugiej strony w księstwach, których władcy opowie-dzieli się za konfesją augsburską (np. w Saksonii) tropiono tzw. kryptokalwinistów, wyrzucano ich z katedr uniwersyteckich, probostw i wszelkich innych stanowisk, a wsadzano do więzień, nie-kiedy na długie lata. Współczesny badacz lu-terański napisał, że „orędownikom np. konfesji augsburskiej zarzucano, nie bez racji, że chcą na siłę

podporządkować jej wszystkich niekatolików, aby w ten sposób zlikwidować odrębność teologii szwajcarskiej”²³. W pismach gnezjoluteran zwolen-nicy ewangelicyzmu szwajcarskiego byli przedsta-

Jan Łaski Młodszy (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewan-gelicko-Reformowanego w RP)

wiani jako gorsi od muzułmanów i katolików, a Jan Łaski Młodszy, gdy po opuszczeniu Anglii znalazł się na obszarze Niemiec, był ścigany i zastraszany. Trzeba było wojny trzydziestoletniej, a jeszcze bar-dziej pietyzmu, aby wśród luteran osłabły resenty-menty do Reformacji typu szwajcarskiego.

W zborach i Kościołach ewangelicko-refor-mowanych wszelka władza musi spełniać trzy

²² O. Bartel, *Zwingli i Kalwin a Polska*, „Przegląd Historyczny”, 56 (1965), s. 644. Podobnie utrzymywał H. Barycz, *Z dziejów polskich wędrówek naukowych za granicę*, Wrocław 1969, s. 244.

²³ J. T. Maciuszko, *Barierzy dla dialogu międzywyznaniowego w XVI i XVII wieku*, w: *Sztuka i dialog wyznań w XVI i XVII wieku*, Warszawa 2000, s. 34.

wymagania; ma być: 1) wybieralna, 2) kadencyjna, 3) kolegialna. „Reformacja szwajcarska [...] stworzyła o wiele bardziej demokratyczny model Kościoła, niż stało się to w łonie Reformacji niemieckiej”²⁴. Miliony ewangelików reformowanych od blisko pięciuset lat przywykli wybierać swoich pastorów, oceniać ich kazania i decydować o wysokości i przeznaczeniu składek kościelnych.

W Polsce pierwsze nabożeństwo według porządku ewangelicko-reformowanego odbyło się w Pińczowie w 1555 r. Dość szybko jednak pod wpływem przybyszów z Włoch i Francji ujawniły się tendencje antytrynitarne. Po synodzie piotrkowskim,

który odbył się w marcu 1565 r., Krzysztof Trency informował H. Bullingera: „Stan naszego Kościoła nie jest świetny. Sekta ariańska tak dalece wzrasta i tak wielu ministrów pociągnęła za sobą, że brak ich daje się już odczuć w naszym Kościele”²⁵. Wspomniani „ministrowie” to najczęściej dawni księża katolicy przywykli do tego, że uznawano ich autorytet w kwestiach dotyczących religii i Kościoła. W zborach reformowanych nie dominowali jednak nad świeckimi, a materialnie stali zwykle niżej. Podczas synodów ewangelicko-reformowanych znajdowali się w mniejszości i znajdują nadal; około 80% członków synodów to osoby świeckie,

Stół reformatorów (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

²⁴ M. Hintz, *Etyka indywidualna i społeczna Jana Kalwina*, w: *W nurcie myśli Jana Kalwina*, Opole 2009, s. 34.

²⁵ J. Jasnowski, *Piotr z Goniądza. Życie, działalność i pisma*, „Przegląd Historyczny” 33 (1935), s. 39.

a „Prawo wewnętrzne” Kościoła Ewangelicko-Reformowanego przewiduje dla pastorów we wszystkich gremiach tylko stanowiska zastępców. Pobudkami religijnymi objaśnia się ich gromadnie przejście do braci polskich, nie należy jednak zapominać, że przechodząc do antytrynitarzy ponownie poprawiali swą pozycję społeczną, w której zasmakowali, gdy byli księżmi katolickimi. „Jasne jednak jest, że Kościół, w którym brakuje duchownych, nie jest w stanie zaspokoić należycie potrzeb wiernych i utrzymać ich przy sobie. Kościół taki będzie kurczyć się liczebnie i nie będzie potrafił przyciągnąć do siebie znaczącej ilości konwertytów. Tak też stało się w Jednotach reformowanych w Rzeczypospolitej, które stopniowo traciły wiernych i musiały likwidować kolejne zbory. Kościół Reformowany w Polsce i na Litwie nigdy nie odbudował już na tyle licznej kadry duchownych, aby poprowadzić skuteczną pracę duszpasterską. Można rzec zatem, że «nieświeży stan Kościoła» spowodowany odejściem zboru mniejszego, nigdy nie został zażegnany i trwa do dnia dzisiejszego”²⁶.

Mennonici

Z powstałych w XVI w. Kościołów reformacyjnych najmniejszy utworzyli sprowadzeni na Żuławy holenderscy i fryzyjscy mennonici. Stosowali oni chrzest wiary, lecz w odróżnieniu od wojowniczych grup anabaptystycznych byli stanowczymi pacyfistami i nie chcieli nawet brać do rąk broni. Nie chcieli też składać przysięg ani pełnić urzędów publicznych. Kierując się nauczaniem

Menno Simonsa (1496?–1561) ograniczali kontakty z ludźmi innych wyznań. W odróżnieniu od wielkich reformatorów ewangelickich, Menno był słabo wykształcony, co zresztą zdradza jego najważniejsza praca pt. *Fondamentboek* (1541). Jednak „dzięki niemu antypedobaptystyzm zaczął być postrzegany jako znaczący ruch reformacyjny, a nie marginalna sekta radykalnych marzycieli”²⁷. W Polsce imigranci mennonicy byli cenieni za umiejętność osuszania terenów depresyjnych oraz zalewowych przy ujściu Wisły i uczynienie z nich żyznych gruntów rolnych, zostawiano więc ich w spokoju z ich poglądami²⁸ tym chętniej, że mennonicy nie okazywali żadnych skłonności do nawracania miejscowej ludności na swoją wiarę. Pod zaborem pruskim przeżywali duchowe rozterki pomiędzy obowiązkiem służby wojskowej i programowym postuszeństwem wobec władzy świeckiej, a odrazą do oręża. Pod naciskiem szkół i urzędów przyjmowali język niemiecki i po roku 1945 opuścili Polskę razem z Niemcami, za których uważały ich polskie władze, część jednak, odchodząc od swej wiary, zintegrowała się z Kaszubami oraz Polakami i wniknęła w polskie społeczeństwo. Tylko nazwiska zdradzają ich fryzyjskie pochodzenie, o którym sami zapomnieli. Na przykład fryzyjski rzeczownik tusk to po polsku ząb, a nazwiskiem został w analogiczny sposób, jak nazwiska Zębaty, Zębala, Zubilewicz itp. Ostoją mennonitów stały się Stany Zjednoczone i Kanada, gdzie nieraz są myleni z amiszami, z którymi łączą ich liczne podobieństwa.

²⁶ R. M. Leszczyński, *Mikołaj Rej wobec kryzysu antytrynitarnego*, w: *Mikołaj Rej i dziedzictwo Reformacji w Polsce*, Kraków 2006, s. 61 i 62.

²⁷ R. M. Leszczyński, *Ojcowie Reformacji i filozoficzne wątki ich teologii*, Warszawa 2010, s. 164.

²⁸ K. Mężynski, *O mennonitach w Polsce*, Gdańsk 1961. E. Kizik, *Mennonicy w Gdańsku, Elblągu i na Żuławach Wiślanych w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Gdańsk 1994.

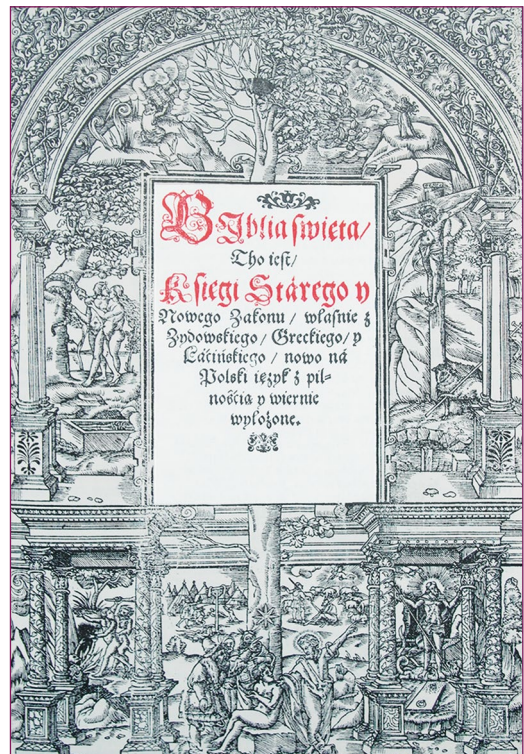
Niewielka grupa mennonitów skupiona wokół fundacji „Dziedzictwo”, pojawiła się niedawno w Mińsku Mazowieckim. Prowadzą naukę języka angielskiego i wydają miesięcznik „Ziarno Prawdy”.

Znaczenie Reformacji dla rozwoju kultury

Język i literatura

Ogromna praca przekładowa i edytorska, jaka ogarnęła niemal całą Europę z wyjątkiem Wielkiego Księstwa Moskiewskiego i Bałkanów oprowadzonych przez Turcję, wynikała z wielkiego zaufania do Biblii jako Słowa Bożego utrwalonego w piśmie. Dla narodów ogarniętych Reformacją Biblia stała się normą normującą (*norma normans*) bieżące problemy życiowe. Lektura Biblii przyczyniła się do zwiększenia umiejętności czytania. W połowie XIX w. w prawosławnej Rosji tylko 10% ludności umiało czytać, w katolickiej Hiszpanii i Italii po 25%, natomiast w Anglii było to 70%, w Szkocji – 80%, a w Szwecji – 90%²⁹. „Kulturotwórcza rola wiary protestanckiej polegała nie tylko na skupieniu się na tekście Biblii i rozważaniu jej religijnego sensu, ale także oddziaływała szerzej – stworzyła swoisty kult słowa, czytania, studiowania nauki. Zachęta do lektury obejmowała w tradycji protestanckiej nie tylko Biblię, ale także inne teksty o religijnym charakterze – głównie postyllę (zbiór kazań) i kancjonał”³⁰. Postępowanie się kancjonałem z reguły zaopatrzonemu w nuty prowadziło do umiejętności czytania ich i poprawnego śpiewania z nut także przez tych, którzy nie byli obdarzeni szczególnie dobrym słuchem.

Protestancki przekład całej Biblii na język polski poprzedzała *Ewangelia [...] wedle Mateusza świętego* (1551), a dwa lata później *Testament Nowy zupełny z greckiego języka* przełożony przez Stanisława Murzynowskiego. Zupełny ewangelicko-reformowany przekład Biblii był dziełem zbiorowym, wykonanym w Pińczowie (stąd jej nazwa Biblia pińczowska) z języków hebrajskiego i greckiego, a wydrukowanym w 1563 r.

Biblia Brzeska (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

²⁹ P. Burke, *Kultura ludowa we wczesnonowożytnej Europie*, przeł. R. Pucek i M. Szczubiałka, Warszawa 2009, s. 284.

³⁰ Np. J. Burkhard, *Stulecie Reformacji w Niemczech (1517–1617). Między rewolucją medialną a przełomem instytucjonalnym*, Warszawa 2009, s. 227.

w Brześciu nad Bugiem kosztem wojewody Mikołaja Radziwiłła (stąd jej inne nazwy: Biblia brzeska albo Biblia radziwiłłowska). Obserwując sukcesy czytelnicze przekładów reformacyjnych, katolicy zmiękczyli swą niechęć do tłumaczenia Biblii na żywe języki, tak wyraźną w średniowieczu, lecz za podstawę przekładów wzięli nie teksty w językach oryginału lecz poprawiony przekład Hieronima znany jako *Vulgata Clementina*, czyli „wuca”.

„Ogólnopolski styl biblijny stworzył przekład J. Wujka. Stało się to nie ze względu na wybitne walory językowe tej pozycji, bo *ustępuje ona Biblii brzeskiej*, tylko ze względów obiektywnych – od XVI do XX w. była to Biblia ciągle w Polsce wznawiana i powszechnie czytana”³¹. Rzeczywiście, Biblia brzeska miała tylko jedno wydanie, którego egzemplarze były ponadto palone z woli odrodzonego syna wojewody Mikołaja Radziwiłła – nakładcy Biblii brzeskiej. W Genewie byli przygotowani na druk polskiego przekładu Krzysztofa Trecego, lecz on, obciążony wieloma obowiązkami przełożył tylko fragmenty potrzebne dla Konfesji sandomierskiej³². Dopiero podjęty na zlecenie synodów ewangelicko-reformowanych wieloletni trud Daniela Mikołajewskiego, który zresztą sporo skorzystał z Biblii pińczowskiej, zaowocował nowym przekładem czyli Biblią gdańską (1632), która przez ewangelików była używana przynajmniej do lat 70. XX w.

Reformacja stymulowała także tłumaczenia Biblii lub przynajmniej Nowego Testamentu na języki narodów, które nie posiadały własnych państw ni rządzących elit, jak to na przykład było z przekładem Michała Agricoli na język fiński Nowego Testamentu wyd. w 1548 r. W tym samym roku ukończył tłumaczenie Nowego Testamentu na dialekt żarski języka łużyckiego Mikławaś Jakubica, początkowo mnich augustiański w Żaganii, później protestancki proboszcz w Lubanicach (teraz woj. lubuskie). Dla upamiętnienia tego przekładu Macierz łużycka ufundowała pomnik Nowego Testamentu (odsłonięty 26 IX 1998 r.). Jest to jedyny pomnik Nowego Testamentu w Polsce, a może i na świecie³³. W 1540 r. z krakowskiej drukarni Pawła Helicza wyszedł przekład Nowego Testamentu na język hebrajski³⁴. Misjonarze protestanccy i katolicy po odkryciach geograficznych prześcigali się w tłumaczeniu Biblii lub przynajmniej jej części na języki ludów Ameryki i Azji, a w XIX i XX w. także Afryki.

Treści reformacyjne przenikały do oryginalnych dzieł pisarzy, wierszy, traktatów i pism historycznych. W Polsce jako czołowego pisarza ewangelickiego wymienia się Mikołaja Reja – autora *Postylli*, dramatu biblijnego *Żywot Józefa, Żwierzyńca, Żwierciadła, Figlików* i wielu innych utworów. Pierwsza polska poetka (virgo polona) – Anna Memorata była córką pastora w Lesznie, lecz pisała po łacinie³⁵. Głównie po łacinie pisali

³¹ E. Siatkowska, *Imiesłowy w Biblii Brzeskiej i Biblii Wujka a kształtowanie się polskiego stylu biblijnego*, w: *Biblia brzeska: historia – język – teologia*, red. R. M. Leszczyński, Łódź 2013, s. 50.

³² R. Leszczyński, *Przekład fragmentów Biblii przez Krzysztofa Trecego*, „Rocznik Teologiczny” 1–2 (1996), s. 213–214.

³³ Z okazji tej rocznicy Uniwersytet Zielonogórski zorganizował międzynarodową konferencję naukową, której plonem jest tom pt. *Nowy Testament w dziejach i kulturze Europy*, Zielona Góra 2001, 304 s.

³⁴ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 8, s. 30.

³⁵ A. Memorata, *Niech mi daruje Apollo te wiersze*, oprac. i przekład Z. Kadłubek, D. Rott, Katowice-Pszczyna 1998.

Mikołaj Rej (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

też Andrzej Trzeciecki i Andrzej Wolan, który skutecznie polemizował z Piotrem Skargą. Żywym

językiem napisał obszerną *Postyllę* Krzysztof Kraiński³⁶, zaś *Postylla chrześcijańska* Samuela Dambrowskiego (1620–1621) była wznawiana i czytana jeszcze w XX w. Bitwę pod Kircholmem opiewał rymami Piotr Wężyk Widawski³⁷. Poetą łacińskim i polskim był Jan Rybiński³⁸, zaś jego młodszy brat Maciej był kolejnym tłumaczem *Psalmów Dawidowych* (1605). Pierwszym zbieraczem i wydawcą polskich przysłów był, związany z ewangelicką linią Radziwiłłów, Salomon Rysiński³⁹, podobnie jak Daniel Naborowski, wybitny poeta nurtu manierystycznego⁴⁰, by na tych kilku nazwiskach poprzestać⁴¹. Po zgonie Zygmunta Augusta dzieje dwóch bezkrólewí opisał dawny słuchacz uniwersytetów w Lipsku i Wittenberdze – Świętosław Orzelski, zaś pastor leszczyński Andrzej Węgierski przedstawił dzieje Reformacji w Polsce do połowy XVII w. w dziele *Systema historico-chronologicum ecclesiarum Slavonicarum* (1652); poszerzone wydanie ukazało się pt. *Libri quattuor Slavoniae reformatae* (1679) i doczekało się wydania w języku polskim w 1973 r. (opr. J. Tazbir), a jest doskonałym źródłem do dziejów polskiej Reformacji. Polemizujący z antytrynitarzami pastor Stanisław Sarnicki z myślą o obcojęzycznych czytelnikach napisał *Annales sive de origine*

³⁶ Obszerniej o nim J. T. Maciuszko, *Ewangelicka postylografia XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1987, s. 163–186; R. Leszczyński, *W ziemi przemyskiej przyszedł na świat kaznodzieja żarliwy*, w te goż: *Pisma polemiczne*, Warszawa 2011, s. 75–83.

³⁷ R. Leszczyński, *Manifest poglądów etycznych i religijnych Piotra Węzyka Widawskiego*, te goż *Pisma polemiczne*, s. 84–108.

³⁸ J. Rybiński, *Wiersze polskie*, oprac. Z. Nowak, A. Świdorska, Gdańsk 1968

³⁹ S. Rysiński, *Proverbiorum polonicorum... centuria decem et octo*, Lubcz 1618; J. Krzyżanowski, *Salomon Rysiński – pierwszy paremiograf polski*, „Przegląd Humanistyczny” 6 (1964), s. 81–100.

⁴⁰ D. Chemperek, „Umysł przecię z swojego toru nie wybiega”. *O poezji medytacyjnej Daniela Naborowskiego*, Lublin 1998.

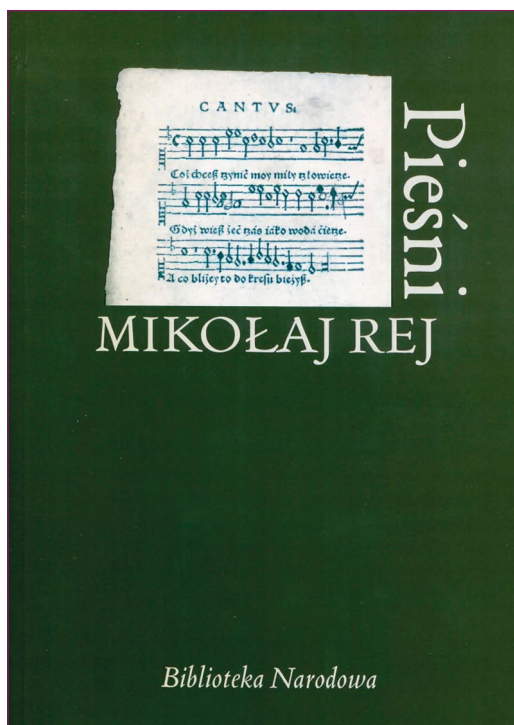
⁴¹ Obszerniejszy przegląd, lecz tylko dla XVII w., podał D. Chemperek, *Poezja ewangelików reformowanych w Rzeczypospolitej XVII w.*, w: *Ewangelicyzm reformowany w pierwszej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2015, s. 402–418.

et rebus gestis Polonorum et Lituatorum i skrót *Annalium ... breuissima synopsis* (1582) oraz *Księgi hetmańskie* o sztuce wojskowej dawnych Polaków. Jan Łasicki po solidnych studiach w Zurychu, Bazylei, Heidelbergu i Strasburgu napisał dzieło o dziejach braci czeskich *Historiae de origine et rebus gestis Fratrum Bohemicorum* (1649) i cenną pracę religioznawczą *De diis Samogitarum* (1615) o religii pogańskich Żmudzinów i Litwinów oraz w tymże roku wydał w Bazylei traktat *De religione Armenorum*.

Muzyka

Reformacja wprowadzie na początku usunęła z kościołów organy (przywróciła je w ograniczonej funkcji jako instrument akompaniujący do śpiewu zboru), lecz rozwinęła śpiew chóralny i upowszechniła wśród jej zwolenników umiejętność śpiewania z nut. Powstawały kancjonały przeznaczone do śpiewu przez ogół wiernych podczas nabożeństw zborowych, ale także do śpiewania rodzinnego w domach. Wymieńmy tu luterkański kancjonał Jana Seklucjana (1547 i 1559), czesko-braterskie Walentego z Brzozowa (1554) i Piotra Artomiusza. W kręgu wyznania ewangelicko-reformowanego powstały *Pieśni chwał Boskich* Jana Zareby w opracowaniu muzycznym Cypriana Bazylika z Sieradza (1558), który jest również autorem m.in. melodii do słów Andrzeja Trzecieckiego *Oratio pro Republica et rege*, czyli najdawniejszego hymnu narodów Rzeczypospolitej. Dalej: kancjonały Jana Sudrowskiego (1594) i Krzysztofa Kraińskiego (1596). Do tej ostatniej grupy należą też wydawane w różnym czasie w postaci druków ulotnych pieśni skomponowane do słów Mikołaja Reja.

Zachowało się 11 takich druczków, lecz atrybucja autorska niektórych nie jest stuprocentowo pewna. Melodie do trzech⁴² z nich ułożył współwyznawca Reja – Wacław z Szamotuł, uważany za największego polskiego kompozytora przed Chopinem. Niektóre mógł skomponować sam Mikołaj Rej, który posiadał wszak zespół muzyczny, z jakim występował po szlacheckich dworach i który zapewne przynosił mu znaczący dochód. Fama o tym zespole doszła na Wawel, bo w 1545 r. zespół Reja wystąpił przez królem

Pieśni Mikołaj Rej (fot. zbiory Biblioteki Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP)

⁴² T. Maciejewski, *Pieśni do tekstów Mikołaja Reja*, w: Mikołaj Rej, *Pieśni*, Warszawa 2005, s. 47.

Zygmuntem Starym i królową Boną, co zostało odnotowane w księdze wydatków królewskich. Nie znamy niestety repertuaru ani składu zespołu, a tylko wysokość wynagrodzenia. W *Żwierciadle* Rej deklarował, że dla godziwego spędzania czasu nie wadzi i „na lutence” pograć. W jego odczuciu najprzyjemniejsza była muzyka „pomierna”, czyli niezbyt głośna, w umiarkowanych tempach. Ze stanowiska ewangelicko-reformowanego moralisty ganił jednak, gdy dziewczęta uczyły się śpiewania sprośnych (!) piosenek. Pod skrzydłami M. Reja działał Jakub Lubelczyk (Jakub z Lublina) jako tłumacz i kompozytor *Psałterza Dawida* (1558, reedycja 2010) i parenetycznego dialogu *Wirydarz krześcijański* (1558). Współpracował też przy Biblii pińczowskiej⁴³. Najznakomitszy pomnik ewangelickiej muzyki religijnej okresu Reformacji stworzył Mikołaj Gomółka melodiami do tekstu *Psałterza Jana Kochanowskiego* (1580).

Architektura

Zwolennicy reform kościelnych zrazu przemawiali kościoły już istniejące, przystosowując je do własnych potrzeb, w szczególności do lepszej słyszalności kazań. Stopniowo ewangelicy zaczęli wznosić własne kościoły, zwłaszcza gdy przyszło istniejące oddawać katolikom. Jednym z najwcześniejszych jest kościół w Oksie (właściwie Okszy) wzniesiony na koszt Mikołaja Reja w latach 1561–1570 na planie krzyża greckiego na niewielkim wzniesieniu dominującym nad okolicą. Umieszczona centralnie kamienna

kazalnica uwzględniała nadrzędną rolę wykładania Słowa Bożego w kościele. „Masywna wieża od zachodu, oszarpowana sylwetka, a także niewielkie otwory okienne umieszczone w niszach nadały założeniu charakter obronny”⁴⁴. Elementy obronności, jak wysoko umieszczone i raczej nieduże okna, solidne wrota wejściowe powtarzają się w wielu kościołach ewangelickich na terenie Polski, a wprowadzane były po napadach katolickich na kościoły ewangelików.

Gospodarka i życie społeczne

Zwraca się uwagę na rolę drukarstwa w upowszechnianiu poglądów reformacyjnych⁴⁵. Dobra koniunktura na zbyt książek i druków ulotnych, jakie najczęściej miały treści polemiczne, stymulowała powstawanie w Europie nowych oficyn typograficznych, zakładów introligatorskich i księgarń. Trend ten ominął tylko kraje, które dostały się pod panowanie tureckie lub należały do wielkich ksiąząt moskiewskich (carów); tam drukarstwo i księgarstwo opóźniło się mniej więcej o trzy wieki. Jednak wynalazek Gutenberga nie na wiele by się przydał, gdyby książki musiały być drukowane na kosztownym i trudnym do nabycia pergaminie, jak to było z książkami rękopiśmiennymi. Produkcja papieru, znana od XI w. w Hiszpanii (pozostającej pod panowaniem arabskim), rozpoczęła się we Włoszech w 1268 r. (Fabriano), skąd stopniowo przyjmowały ją kraje zaalpejskie. Zapotrzebowanie na drukowane Biblie (także w żywych językach europejskich), na książki o treści religijnej i polemicznej nie

⁴³ J. Lubelczyk, *Wirydarz krześcijański...* oprac. K. Meller, Lublin 2009. J. Lubelczyk, *Pieśni, psalmy i wiersze polskie*, opr. K. Meller, Lublin 2007.

⁴⁴ K. Nowak, W. Uszok, *Nie mury lecz wierni są ozdobą świątyń. Ze studiów nad architekturą zborów kalwińskich i ariańskich w Małopolsce*, w: *Sztuka i dialog wyznań w XVI i XVII wieku*, Warszawa 2000, s. 237.

⁴⁵ Np. J. Burkhard, dz. cyt., s. 80 i 40, passim.

mogłoby zostać zaspokojone, gdyby rozwojowi drukarstwa nie towarzyszył jednocześnie rozwój papiernictwa. Także w państwie Jagiellonów zwielokrotniła się liczba młynów papierniczych i produkcja papieru czerpanego⁴⁶.

Ewangelik reformowany, wojewoda rawski Anzelm Gostomski za namową przyjaciół opublikował *Gospodarstwo* – pierwszy polski traktat o całości zagadnień gospodarowania na roli: omówił uprawę zbóż, roślin okopowych, sadownictwo oraz hodowlę zwierząt. W pracy rolniczej podział obowiązków między panem a chłopem tłumaczył Gostomski zarządzeniem Bożym. Swoje powinności ma chłop, swoje ma ekonom, swoje ma też gospodarz – ziemianin, a religijną powinnością każdego jest wypełnianie swoich zadań. Kara za ich zaniedbanie jest zasłużona⁴⁷.

Nauczanie szkolne zmieniło oblicze⁴⁸. W Lejdzie powstał nowy uniwersytet ewangelicki. U nas gimnazja ewangelickie w Gdańsku, Toruniu i Elblągu wypuszczały absolwentów biegłych w łacinie i retoryce, ale też kształciły w językach nowożytnych i wiedzy praktycznej. Istniejące w Lesznie gimnazjum pod kierownictwem biskupa Jana Amosa Komeńskiego korzystało z nowatorskich metod dydaktycznych czeskiego imigranta⁴⁹, a wcześniej Książki o wychowaniu dzieci (1558)

napisał superintendent wielkopolskich zborów ewangelicko-augsburskich Erazm Gliczner.

Kodyfikację praw *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae* (1553) zawdzięcza prawo polskie ewangelikowi Jakubowi Przyłuskiemu.

Wśród historyków nie ma zgody w kwestii, jaką datę przyjąć za koniec Reformacji. To oczywiste, gdyż w każdym kraju Reformacja przebiegała inaczej. W Rzeczypospolitej, która nas najbardziej interesuje, można natomiast wskazać czas, kiedy impet reformacyjny wyhamował po secesji antytrynitarzy; świadczy o tym fragment listu K. Trecego do H. Bullingera z marca 1565 r. Konfederacja warszawska z 1573 r. gwarantująca wolność wyznania „rozdzielnym w wierze” i sławiona jako przykład wzajemnej tolerancji, jakiej gdzie indziej w Europie próżno szukać, była zarazem ze strony ewangelików wyrazem niewiary w przejście na stronę Reformacji wszystkich obywateli, ale była też przejściem na pozycję defensywną, spowodowaną chęcią utrzymania stanu już osiągniętego. Stan posiadania przez ewangelików: budynków kościelnych, szkół, wyznawców i praw ulegał jednak stałej erozji. Doznała ona przyspieszenia w latach: „potopu”, rokosz Lubomirskiego, wojen tureckich oraz walk między koteriami magnackimi w Wielkim Księstwie Litewskim, gdy siła

⁴⁶ H. Łowmiański, *Papiernie wileńskie XVI wieku*, „Ateneum Wileńskie” 2 (1924). Nb.: w Wilnie było (lecz nie jednocześnie) aż 13 wytwórni papieru; pojedyncze sięgały daleko na wschód do Orszy, Witebska i Homla.

⁴⁷ Nowe odczytanie poradnika Gostomskiego zaproponował R. Łazarz, *Słowa chrześcijańskiego gospodarza. Uwagi o lekturze Gospodarstwa Anzelma Gostomskiego*, w: *Protestancka kultura słowa*, red. Z. Pasek, Kraków 2009, s. 175–183.

⁴⁸ I nie tylko ono. Zob. W. Kriegseisen, *Ewangelicy reformowani jako czynnik w procesie modernizacji Rzeczypospolitej szlacheckiej w drugiej połowie XVI wieku i w Warszawie epoki stanisławowskiej*, „Rocznik Teologiczny” 1-2 (2009).

⁴⁹ A. Fijałkowski, *Tradycja i nowatorstwo w Orbis sensualium pictus Jana Amosa Komeńskiego*, Warszawa 2012; J. Komeński, *Świat w obrazach*, opr. A. Fijałkowski, Warszawa 2015.

szła przed prawem. Przywrócenie ewangelikom praw w 1768 r. pozwoliło niewielkiej już mniejszości zaznaczyć pozytywnie swą obecność w życiu publicznym. Każdego roku dochodzi do konwersji pewnej liczby innowierców do Kościołów ewangelickich, w tym więc sensie **Reformacja trwa nadal**. Nie wolno też zapominać, że powstające w XIX i XX w. wyznania ewangelikalne przejęły na ogół teologię reformowaną, wyjąwszy niektóre zagadnienia, jak np. chrzest. Postawa życiowa ewangelików, motywowana świadomością wyznaniową, jak na przykład o konieczności ciągłego reformowania – poprawiania siebie, swojego otoczenia i społeczeństwa oraz wreszcie całej Europy, ba całego świata – oddziałuje przykładem na jednostki i na społeczeństwa skądinąd dalekie od Ewangelii i od Reformacji, nieświadome tego, że postawy i wartości, które przyjmują mają umocowanie w Reformacji. Znaczy to, iż Reformacja ze stanowiska kulturoznawstwa i nauk o społeczeństwie nie jest epoką skończoną ni zamkniętą. Reformacja pozostaje żywa, dopóki żyją jej wyznawcy.

Augsburg – kościół św. Anny
(fot. Marek Bienkuński)

11

**Wyznania protestanckie
w Polsce współczesnej**
wraz z wykazem w układzie działowym

Zbigniew Pasek

Protestantyzm to jeden z trzech głównych nurtów chrześcijaństwa (oprócz prawosławia i katolicyzmu). Bierze swoją nazwę od sejmu Rzeszy w Spirze w 1529 r., na którym stany ewangelickie (6 księstw i 14 wolnych miast Rzeszy) oprotowały uchwalony zakaz szerzenia Reformacji. Nazwy „protestanci” początkowo używali katolicy, ale z czasem zaczęto ją stosować powszechnie, bowiem stała się neutralnym określeniem tych, którzy aprobowali zasady Reformacji XVI w., łącznie z nurtem zainicjowanym przez Ulryka Zwingliego i Jana Kalwina. W Niemczech zwolennicy Reformacji nazywali siebie „ewangelikami”, a w Szwajcarii używali nazwy „reformowani”.

W Polsce współczesnej do tradycji protestanckiej należy ponad 90 Kościołów i związków wyznaniowych wpisanych do rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych prowadzonego przez Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji albo znajdujących się w wykazie Kościołów i związków wyznaniowych działających na podstawie odrębnych ustaw¹. Do nurtu ewangelickiego, prócz opisanych dokładniej w innych tekstach Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej i Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej, należy także Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w Rzeczypospolitej Polskiej, który na ziemiach polskich jest obecny od I wojny światowej. Pierwsi metodyści pojawili się w Polsce po I wojnie światowej w wyniku akcji pomocowych i misji prowadzonych przez przedstawicieli krajów zachodnich. Aby podkreślić swoją więź doktrynalną z najstarszym nurtem Reformacji (dopuszcza się tu praktykę chrztu dzieci), Kościół

ten w 1990 r. przyjął nazwę Kościół Ewangelicko-Methodystyczny. W 2017 r. wpis do rejestru uzyskał Ewangeliczny Kościół Methodystyczny w Krakowie, który nawiązuje do nurtu wesleyańskiego (wyłonił się w Stanach Zjednoczonych w XIX w.) i mocno podkreśla swój związek z duchowością świata ewangelikalnego. Z nurtów Reformacji XVI w. w Polsce obecny jest także Kościół Anglikański, który zarejestrował się w 1996 r. i skupia w większości obywatele Wielkiej Brytanii pracujących w Polsce.

Najliczniejszą grupę Kościołów w Polsce współczesnej stanowią te, które można określić jako ewangeliczne lub ewangelikalne. To wspólnoty, które wymagają od swoich wiernych przeżycia nawrócenia w wieku dojrzałym (*born again Christianity*). Nawrócenie to przyjęcie aktem wiary zbawczej ofiary Chrystusa, jako aktu odkupieńczego o osobistym charakterze. Najczęściej praktykują, w przeciwieństwie do poprzedniej grupy, chrzest dorosłych (choć nie zawsze). Już w XVI w. działali na ziemiach polskich anabaptyści, Bracia Polscy również praktykowali chrzest dorosłych, lecz te radykalne nurty chrześcijaństwa po wygnaniu arian w 1658 r. zniknęły z terenów Rzeczypospolitej. Dzisiejsze wspólnoty praktykujące chrzest dorosłych pojawiały się dopiero w 2 poł. XIX w. (baptyści, a następnie ewangeliczni chrześcijanie).

W dwudziestoleciu międzywojennym działały w Rzeczypospolitej różne organizacje, które nie znalazły swojego instytucjonalnego przedłużenia we współczesnej Polsce, jak np. mazurscy gromadkarze (wyemigrowali z Polski po 1970) czy bracia morawscy – herrnhuci. Pierwsi wyznawcy

¹ Zamieszczony wśród dokumentów na stronie: <https://mswia.gov.pl/pl/wyznania-i-mniejszosci/relacje-panstwa-z-kosci/13964,Relacje-panstwa-z-Kosciolami-przydatne-informacje-dokumenty-i-akty-prawne.html> (dostęp 3.05.2017).

ewangelicznego protestantyzmu zamieszkiwali zachodnie i wschodnie pogranicza ziem polskich. Byli to początkowo Niemcy (baptyści, ruch zielonoświątkowy), Białorusini lub Rosjanie (ruch ewangelicznych chrześcijan), którzy albo powoli się polonizowali, albo od których Polacy przejmowali wyznanie.

We współczesnej Polsce chyba najbardziej rozpoznawalnym Kościołem praktykującym chrzest dorosłych jest Kościół Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej. Podobne *credo* religijne (kongregacyjny system i chrzest wiary) mają także: Kościół Ewangelicznych Chrześcijan w Rzeczypospolitej Polskiej, Ewangeliczny Związek Braterski w RP, Kościół Ewangeliczny „Misja Łaski”, który wyróżnia doktryna o *eternal security* (dosł. wiecznym bezpieczeństwie) czy zachowawczy i tradycyjny Biblijny Kościół Baptystyczny z Anina.

Wśród wspólnot kościelnych praktykujących chrzest dorosłych możemy wyróżnić grupę Kościołów Chrystusowych wywodzących się z tzw. Drugiego Przebudzenia Amerykańskiego, której twórcami byli m.in. dążący do zniesienia konfesyjnych podziałów Aleksander i Thomas Campbellowie. W Anglii pierwszej połowie XIX w. John Nelson Darby i skupiony wokół niego krąg reformatorów inicjują ruch o nazwie Plymouth Brethren (bracia plymuccy), w Polsce znany w dwu postaciach – jako ruch wolnych chrześcijan oraz jako darbyzm. Pierwsi polscy członkowie tych ruchów pojawili się z początkiem XX w.

Znaczny procent wspólnot ewangelicznych/ewangelikalnych przynależy do dynamicznie rozwijającej się w XX w. duchowości zielonoświątkowej, charyzmatycznej. Współcześnie ponad 30 z obecnych na liście MSWiA Kościołów wyznaje zasady wiary takie, jak: chrzest w Duchu Świętym (drugi po nawróceniu moment zwrotny w życiu chrześcijanina) oraz realizuje praktykę

charyzmatów: jak uzdrawiania, prorokowania czy dar języków (głosolalia).

Najliczniejszy z nich Kościół Zielonoświątkowy powstał po rozpadzie w 1988 r. Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego, składającego się z pięciu różnych ugrupowań (gł. z nurtu zielonoświątkowego i wolnych Kościołów drugiej Reformacji). Dwa z nich należały do tradycji pentekostalnej – Kościół Zielonoświątkowy i Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej, trzy do innych nurtów ewangelicznego protestantyzmu – Kościół Zborów Chrystusowych (od 2011 r. funkcjonuje pod nazwą Kościół Chrystusowy w Rzeczypospolitej Polskiej), Kościół Wolnych Chrześcijan w Rzeczypospolitej Polskiej i Kościół Ewangelicznych Chrześcijan w Rzeczypospolitej Polskiej.

W pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. w Polsce miało miejsce tzw. „przebudzenie kongregacyjne”. Liczne zbory występowały ze swych macierzystych Kościołów i rejestrowały się jako osobne podmioty prawne. Podstawą ustroju kongregacyjnego jest wszak idea autonomii zborów. Przynajmniej kilkanaście z zarejestrowanych dziś w Polsce społeczności to niewiele różniące się od siebie doktrynalnie ewangeliczne zbory, takie jak: Zbór Ewangeliczny „Agape” w Poznaniu (1990), Zbór Ewangeliczny „Betel” w Warszawie (1994), czy Wspólnota Chrześcijańska „Pojednanie” z Lublina (1991). Są one w większości zrzeszone w Radzie Zborów Ewangelicznych, którą organizował nestor polskich środowisk ewangelikalnych – Kazimierz Muranty.

Na przełomie XX i XXI w. szczególnie silny rozwój przeżywał ruch zielonoświątkowy. Prócz starych wspólnot wywodzących się jeszcze z okresu przedwojennego, pojawiały się wówczas nowe, nawiązujące do tzw. *third wave* (trzeciej fali pentekostalizmu) i reprezentujące takie nurty, jak *prosperity gospel*, przebudzenia z Toronto czy *faith*

movement. Szczególnie aktywnie pracują przedstawiciele tzw. *Toronto blessing*, czyli „błogosławieństwo z Toronto”. To religijne przebudzenie, którego idee i praktyki (m.in. tzw. padanie w Duchu) dostrzegamy w licznych wspólnotach, które wywodzą się z katolickiego ruchu charyzmatycznego (jak np. kielecki Kościół Chrześcijański „Wieczernik” (1996). Po konfliktach (często związanych z zakwestionowaniem kultu Maryi) niektóre z nich wychodzą z Kościoła i zakładają własne organizacje ekklezjalne, albo przyłączają się do jakiejś charyzmatycznej denominacji (najczęściej do Kościoła Bożego w Chrystusie).

Twórcami nurtu tzw. *Local Church* (Kościółów miejscowych) byli Wachman Nee i Witness Lee. Przedstawiciele tego ruchu postulują, aby w każdej miejscowości (stąd określenie miejscowy) powinien być tylko jeden autonomiczny zbor. „Nawróceni” chrześcijanie z danego miasta winni utworzyć jedną społeczność według wzorca z listów Apostoła Pawła. Pierwsza polska wspólnota powstała w 1992 r. W 1994 r. zarejestrował się Kościół w Radomiu.

Nastawiona perfekcjonistycznie wspólnota Braci Norweskich (*Norway Brethren*), nawróciła u schyłku lat sześćdziesiątych XX w. jeden ze śląskich zborów zielonoświątkowych. Został on jednak zarejestrowany dopiero w roku 1990 pod nazwą Zbor Stanowczych Chrześcijan w Wiśle i w nazwie nawiązuje do najstarszego związku pentekostalnego na ziemiach polskich.

Upowszechnienie pod koniec XX w. nowych mediów, szczególnie Internetu, zmieniło radykalnie formy ewangelizacji. Nowsze wspólnoty adresujące swój przekaz do wykształconej młodzieży miejskiej profilują go odmiennie. Nadają mu, wzorem londyńskiego Kościoła Hillsong, staranną muzyczną oprawę i nowoczesny wygląd.

Wśród zarejestrowanych wspólnot protestanckich obecne są także organizacje ponadkonfesyjne. Organizacja ewangelikalna *New Hope Ministries* w Polsce zarejestrowała się w 1992 r. jako Nowa Nadzieja, a od 1995 r. działała jako Misja Pokoleń. Ruch Chrześcijański Mt28 (dawniej Ruch Nowego Życia) jest filią znanej międzynarodowej organizacji *Campus Crusade for Christ International*. Podobny charakter pracy mają Międzynarodowa Misja „Centrum Służby Życia” – *Life Centre Ministries*, ze Skoczowa czy Misja Pokoleń z Rząski. Różne Kościoły tego nurtu protestantyzmu zrzesza Unia Ewangelikalna w Rzeczypospolitej Polskiej z siedzibą we Wrocławiu (zarejestrowana w 2004 r.).

Wspólnoty chrześcijańskie i grupy wywodzące się z protestantyzmu

Pod koniec XIX w. pojawił się na ziemiach polskich ruch adwentystyczny, który jest tą częścią protestantyzmu, skupiającą się na problematyce eschatologicznej i oczekującej rychłej paruzji Chrystusa. Najliczniejszą i najstarszą wspólnotą adwentystyczną jest Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w RP, ale w 1990 r. zarejestrowała się wspólnota o nazwie: Adwentyści Dnia Siódmego – Ruch Reformacyjny, który odrzuca obowiązkową służbę wojskową, oraz Kościół Reformowany Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce.

Badacze (ruch religijny założony przez Charlesa T. Russella na przełomie XIX i XX w.), a wśród nich także Świadkowie Jehowy są antytrynitarzami tzn. nie podzielają wiary większości Kościołów chrześcijańskich w dogmat trynitarzy sformułowany na Soborze w Nicei w 325 roku, co sytuuje ich wśród pogranicza chrześcijaństwa lub w innym ujęciu – wśród ruchów wywodzących się z protestantyzmu. Oba te nurty reprezentowane są w Polsce przez kilka Kościołów. Świadkowie

Jehowy są najliczniejszą wspólnotą religijną, która uzyskała legalizację w wyniku przełomu 1989 r. U progu wolnej Polski w 1991 r. liczba głosicieli przekroczyła 100 tys. (obecnie to przeszło 120 tys.).

W okresie po 1989 r. zróżnicował się także polski ruch unitariański. Wskrzeszenie antytrynitarnych idei religijnych miało miejsce tuż przed wybuchem II wojny światowej za sprawą luteranckiego duchownego ks. Karola Grycz-Śmiłowskiego. Założył on w 1937 r. wspólnotę nawiązującą do myśli Braci Polskich, która w czasach PRL ewoluowała w kierunku zielonoświątkowej duchowości (Jednota Braci Polskich z Wrocławia). Nadal jednak w Polsce działają grupy nawiązujące do tradycji ściśle unitariańskich.

W 1993 r. zarejestrowały się, aż dwie podobne denominacje: Kościół „Maranatha” (rozwiązany w 2001 r.) i Wspólnota Unitarian Uniwersalistów w RP, które zaznaczymy działają niezależnie od Kościoła Unitariańskiego (zarejestrował się w 1997 r.), będącego federacją kilku niewielkich grup unitariańskich.

Sytuacja prawna

Po 1989 r. Sejm RP zmodyfikował lub uchwalił kilka ustaw regulujących stosunki między Państwem Polskim a Kościołami protestanckimi².

W państwie prawa wszystkie podmioty prawa wyznaniowego powinny mieć te same prawa i obowiązki względem władz państwowych. Jednak tylko śluby zawierane w Kościołach mających swoje ustawy wywierają skutki cywilno-prawne, jak ma to miejsce w przypadku Kościoła rzymskokatolickiego (na podstawie konkordatu).

Należy także zaznaczyć, że wiele wspólnot protestanckich działa poza wpisem do rejestru wyznań, na którym skupił się niniejszy niewielki przegląd. Nie oznacza to, że działają nielegalnie, bowiem Konstytucja RP z 1997 r. daje wszystkim obywatelom prawo do wyznawania swej religii niezależnie od stosunku prawnego, jaki łączy ich wspólnotę z władzami RP. Wiele z lokalnych wspólnot przyłącza się do jakiejś federacyjnej struktury eklezjalnej, która jest im bliska pod względem religijności i wyznania wiary, oraz prowadzi pracę z dużą autonomią względem władz (przykładem jednej z takich federacyjnych struktur jest Kościół Boży w Chrystusie).

Jawor – ewangelicko-augsburski Kościół Pokoju
(fot. Paweł Kaczorowski)

² W 1994 r. z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim w RP i Kościołem Ewangelicko-Reformowanym w RP, w 1995 r. z Kościołem Ewangelicko-Methodystycznym w RP, Kościołem Adwentystów Dnia Siódmego w RP, Kościołem Chrześcijan Baptystów w RP oraz w 1997 r. z Kościołem Zielonoświątkowym.

PROTESTANTYZM I JEGO DZIEDZICTWO

(wykaz w układzie działowym na podstawie rejestru Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji na dzień 29 III 2017 r.)

Daty w nawiasach oznaczają datę wpisu do rejestru Ministerstwa, brak daty i numeru oznacza, że dany kościół ma własną ustawę. Znaki zapytania oznaczają niepewną klasyfikację, numer przed nazwą to numer stały pod którym dany kościół lub wspólnota wpisane są do rejestru. W nawiasach znalazły się także informacje o tradycji religijnej do której nawiązuje dany kościół czy związek religijny.

Kościół Ewangelickie:

- Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa
- Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa
- Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa
- 114 – Kościół Anglikański, Warszawa (1996)

Rodzina Kościołów ewangelicznych/ewangelikalnych:

- Kościół Chrześcijan Baptystów, Warszawa
- 27 – Kościół Ewangelicznych Chrześcijan, Warszawa (1990)
- 36 – Związek Wyznaniowy „Misja Łaski”, Kraków (1990)
- 83 – Kościół Miłosiernego Boga, Lublin (1994)
- 94 – Chrześcijańska Wspólnota Mennonitów, Toruń (1995 – to data rejestracji innej wspólnoty religijnej, bowiem pod tym numerem zarejestrował się Kościół Chrześcijański w Toruniu)
- 120 – Biblijny Kościół Baptystyczny, Warszawa (1996)
- 124 – Ursynowska Społeczność Ewangeliczna, Warszawa (1997)
- 146 – Związek Wyznaniowy „Polska Chrześcijańska Służba”, Warszawa (1998)
- 148 – Kościół Chrześcijański „Otwarte Drzwi”, Warszawa (1998)
- 154 – Kościół Ewangeliczny w Rzeczypospolitej Polskiej, Bydgoszcz (2003)
- 161 – Ewangeliczny Kościół Chrześcijański, Żory (2006)
- 183 – Kościół „Chrześcijańska Wspólnota Jordan”, Rumia (2016)
- 185 – Ewangeliczny Kościół Metodystyczny, Kraków (2017)

Kościół ewangelikalne praktykujące (lub nie praktykujące) chrzest niemowląt:

- 76 – Kościół Dobrego Pasterza, Warszawa (1993)
- 162 – Kościół Prezbiteriański, Warszawa (2006)
- 163 – Kościół Armia Zbawienia w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa (2006)

Niezależne zbory ewangeliczne:

- 42 – Zbór w Wodzisławiu Śląskim, Wodzisław (1990), (Local Church)
- 43 – Zbór Ewangelicko-Baptystyczny w Katowicach, Katowice (1990), („Betel”)

-
- 44 – Zbór Ewangeliczny „Syjon”, Dziegielów, woj. górnośląskie (1990)
 - 61 – Zbór Ewangeliczny „Agape” w Poznaniu, Poznań (1991)
 - 62 – Wspólnota Chrześcijańska „Pojednanie”, Lublin (1991)
 - 64 – Chrześcijańska Wspólnota „Jezus Panem”, Pabianice (1991)
 - 86 – Zbór Ewangeliczny „Betel” w Warszawie, Warszawa (1994)
 - 103 – „Misja na Wschód” we Wrocławiu, Wrocław (1995)
 - 132 – Kościół Nowego Przymierza w Lublinie, Lublin (1997)

Kościół Chrystusowe:

- 13 – Kościół Chrystusowy w Polsce, Sopot (1982)
- 24 – Kościół Chrystusowy w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa (1988)
- 101 – Warszawski Kościół Chrystusowy, Warszawa (1995)
- 169 – Zrzeszenie Kościołów Chrystusowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Radom (2009)

Kościół braterskie, bracia plynucy (open brethren):

- 11 – Kościół Wolnych Chrześcijan, Katowice (1990)
- 23 – Ewangeliczny Związek Braterski w Rzeczypospolitej Polskiej, Szczecinek (1990)
- 39 – Zbór Chrześcijański w Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa (1990)
- 70 – Zbór Wolnych Chrześcijan w Jaworznie, Jaworzno (1992)
- 129 – Polski Ewangeliczny Kościół Braterski w Tarnowskich Górach, Tarnowskie Góry (1997)

Darbyzm (exclusive brethren):

- 16 – Stowarzyszenie Zborów Chrześcijan w Rzeczypospolitej Polskiej, Orzesze (1990)

Rodzina Kościołów zielonoświątkowych:

- 7 – Jednota Braci Polskich, Wrocław (1990) (adwentyzm, antytrynitaryzm)
- 10 – Ewangeliczna Wspólnota Zielonoświątkowa, Bukowsko (1990)
- 18 – Chrześcijańska Wspólnota Zielonoświątkowa, Legnica (1990)
- 25 – Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej w Rzeczypospolitej Polskiej, Kielce (1990)
 - Kościół Zielonoświątkowy, Warszawa
- 28 – Kościół Boży w Chrystusie, Warszawa (1990)
- 40 – Centrum Biblijne „Jezus Jest Panem”, Warszawa (1990)
- 45 – Zbór Ewangelicznych Chrześcijan w Duchu Apostolskim, Ełk (1990)
- 46 – Chrześcijańska Wspólnota Ewangeliczna, Bielsko-Biała (1990)
- 47 – Zbór Stanowczych Chrześcijan w Rzeczypospolitej Polskiej, Wisła (1990)
- 67 – Kościół Chrześcijański „Arka” w Poznaniu, Poznań (1992)
- 79 – Kościół Jezusa Chrystusa w Werbkowicach, Werbkowice (1993)
- 80 – Kościół „Chrystus dla Wszystkich” w Rzeczypospolitej Polskiej, Szczecin (1993)

- 82 – Zbór Ewangelii Łaski, Katowice (1993)
- 93 – Chrześcijański Kościół Pełnej Ewangelii „Duch i Moc”, Łódź (1995) (Faith Movement, „ruch wiary”)
- 99 – Kościół Boży, Siedlce (1995)
- 102 – Wspólnota Chrześcijańska „Wrocław dla Jezusa”, Wrocławiu (1995)
- 105 – Kościół Boży w Polsce (dawniej Kościół Jezusa Chrystusa w Krakowie), Kraków (1996)
- 106 – Kościół Pentakostalny w Rzeczypospolitej Polskiej, Żory (1996)
- 107 – Kościół Chrześcijański „Wieczernik” (dawniej Wspólnota Chrześcijańska „Wieczernik”), Kielce (1996)
- 111 – Kościół Chrześcijański w Rypinie, Rypin (1996)
- 112 – Kościół Chrześcijański w Warszawie, Warszawa (1996) (Faith Movement, „ruch wiary”)
- 115 – Centrum Chrześcijańskie „Nowa Fala” (dawniej Kościół Chrześcijański „Nowe Przymierze”), Gdynia (1996)
- 118 – Społeczność Chrześcijańska „Miejsce Odnowienia” (dawniej Kościół Jezusa Chrystusa w Lublinie), (1996) (Faith Movement, „ruch wiary”)
- 119 – Centrum Chrześcijańskie Kanaan, Wrocław (1996)
- 122 – Chrześcijański Kościół „Maranatha” w Wiśle, Wisła (1997)
- 126 – Wolny Kościół „Dobra Nowina”, Pabianice (1997)
- 128 – Chrześcijańskie Centrum „Pan Jest Sztandarem” - Kościół w Tarnowie, Tarnów (1997) (Local Church)
- 130 – Kościół Jezusa Chrystusa Wiary Chrześcijańskiej, Świdnik (1997)
- 134 – Kościół Jezusa Chrystusa „Syjon” w Rzeszowie, Rzeszów (1997)
- 136 – Kościół Chrześcijański „Jezus Żyje”, Kutno (1997)
- 137 – Dom Izraela Polania (dawniej Kościół Chrześcijański w Świdniku), Świdnik (1997)
- 142 – Centrum Chrześcijańskie „Miecz Ducha”, Kalisz (1998)
- 144 – Kościół Chrześcijański w Rybniku, Rybnik (1998)
- 156 – Kościół Chrześcijański „Słowo Wiary”, Gdynia (2003)
- 157 – Kościół Chwały, Warszawa (2003)
- 182 – Kościół Chrześcijański Zoe, Gdańsk (2016)

Kościół Miejscowe (Local Church):

- 72 – Kościół Jezusa Chrystusa w Kamiennej Górze, Kamienna Góra (1992)
- 87 – Kościół w Radomiu, Radom (1994)
- 133 – Kościół Ekklesia w Warszawie, Warszawa (1997)
- 140 – Miejscowy Kościół w Lublinie, Lublin (1998)
- 145 – Lokalny Kościół w Kwidzynie, Kwidzyn (1998)

Ewangelikalne związki wyznaniowe nie mające charakteru kościelnego:

- 52 – Międzynarodowa Misja „Centrum Służby Życia” – Life Centre Ministries, Skoczów, (1991)
- 68 – Ruch Chrześcijański Mt28 (dawniej Ruch Nowego Życia), Warszawa (1992)

-
- 71 – Misja Pokoleń, Rząska (1992)
 - 88 – Wspólnota „Drzewo Oliwne”, Warszawa (1994)
 - 160 – Unia Ewangelikalna w Rzeczypospolitej Polskiej, Wrocław (2004)

Kościół dla obcokrajowców:

- 151 – Warszawski Kościół Międzynarodowy, Warszawa (2000)

Adwentyzm:

- Kościół Adwentystów Dnia Siódmego, Warszawa
- 5 – Kościół Chrześcijan Dnia Sobotniego, Bielsko-Biała (1990)
- 48 – Adwentyści Dnia Siódmego Ruch Reformacyjny, Ruda Śląska (1990)
- 51 – Kościół Reformowany Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce, Poznań (1990)
- 63 – Zbory Boże Chrześcijan Dnia Siódmego, Wodzisław Śląski (1991)

Unitarianizm:

- 78 – Kościół „Maranatha”, Warszawa (1993)
- 81 – Wspólnota Unitarian Uniwersalistów, Chorzów (1993)
- 123 – Kościół Unitariański, Warszawa (1997)

WSPÓLNOTY WYWODZĄCE SIĘ Z CHRZEŚCIJAŃSTWA I INNE:

Nurt wspólnot apostołskich:

- 14 – Kościół Nowoapostołski w Polsce, Gdynia (1990)

Ruch badacki:

- 1 – Świecki Ruch Misyjny „Epifania”, Nowy Dwór Mazowiecki (1990)
- 2 – Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kraków (1990)
- 3 – Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego w Polsce, Bydgoszcz (1990)
- 19 – Związek Badaczy Biblii w Polsce, Wrocław (1990)
- 34 – Świadkowie Jehowy w Polsce, Nadarzyn k. Warszawy (1989)

Inne:

- 8 – Kościół Jezusa Chrystusa Świętych Dni Ostatnich w Polsce (Mormoni), Warszawa (1990)
- 31 – Uczniowie Ducha Świętego (Stowarzyszenie Panunistyczne), Warszawa (NRR) (1990)
- 38 – Stowarzyszenie Chrześcijańskiej Nauki – Związek Wyznaniowy, Warszawa (1990)
- 113 – Chrześcijański Kościół Dobra, Majdan, dawne woj. warszawskie (1996)

Brak danych:

- 127 – Kościół „Misja dla Polski”, Warszawa (1997)
- 139 – Chrześcijański Związek Wyznaniowy „Źródło”, Olsztyn (1997)
- 153 – Kościół Miłosierdzia Jezusowego, Toruń (2001)

Warszawa – Wyższe Baptystyczne Seminarium Teologiczne (fot. Paweł Cieciałąg)

Warszawa – Kościół Adwentystów Dnia Siódmego (fot. Paweł Cieciałąg)

Wojciechów – Wieża Ariańska, obecnie muzeum (fot. Paweł Cieciałąg)

CHRONOLOGIA NAJWAŻNIEJSZYCH WYDARZEŃ (1415–2017)

Panowanie króla Władysława II Jagiełło (1386–1434)	
1415	Jan Hus uznany winnym herezji na soborze w Konstancji (1414–1418) i spalony na stosie.
1420–1436	Wojny Husyckie w Czechach.
1434	Kompaktaty praskie: wprowadzenie do liturgii w języku narodowym, Komunii Świętej pod dwiema postaciami, wybór arcybiskupa Pragi przez sejm.
Panowanie króla Kazimierza IV Jagiellończyka (1447–1492)	
1453	Upadek Konstantynopola, śmierć ostatniego cesarza bizantyjskiego Konstantyna XI.
1457	W Kunwaldzie, w Czechach powstaje Jednota Braci Czeskich – pierwsza w Europie Zachodniej struktura kościelna niezależna od papieża.
1459	Bulla „Execrabilis”: prymat papieża nad soborem.
1492	I wyprawa Krzysztofa Kolumba – odkrycie Ameryki.
Panowanie króla Zygmunta I Starego (1506–1548)	
1517	Ogłoszenie przez ks. dr. Marcina Lutra 95 tez, które wzywały do dyskusji na temat pokuty i odpustów.
1518	Ulryk Zwingli mianowany kaznodzieją w głównej parafii Grossmünster w Zurychu. Krytykował sprzedaż odpustów w mieście. Pochwalał ideę tłumaczenia Pisma Świętego na język ojczysty.
1520	Edykt toruński wydany przez króla Zygmunta Starego, ograniczający rozprzestrzenianie się idei reformacyjnych w Polsce.
1522	Pierwsze wydanie Nowego Testamentu w przekładzie Marcina Lutra.
1523	Ogłoszenie przez Zwingliego 67 tez z postulatami reform w Kościele, m.in. odrzucenie przepisów o poście, zniesienie celibatu, odrzucenie kultu świętych, głoszenie kazań wyłącznie w oparciu o Pismo Święte.
1525	W Wittenberdze wprowadzono nowy porządek kościelny, w tym m.in. język ojczysty do nabożeństwa, kazanie w duchu odnowy Kościoła oraz usankcjonowano oficjalnie udzielanie sakramentu Komunii Świętej pod dwiema postaciami (chleba i wina). Sekularyzacja Zakonu Krzyżackiego. Ostatni Wielki Mistrz Albrecht Hohenzollern złożył hołd lenny królowi polskiemu Zygmuntowi Staremu, został władcą – księciem Prus i powstało pierwsze państwo luterańskie w Europie.

Dalszy ciąg reform w Zurychu: uznanie dwóch sakramentów – Chrztu i Wieczerzy Pańskiej udzielanej pod dwiema postaciami, rezygnacja ze spowiedzi usznej i procesji. Podobne zasady reformacyjne przyjęły kantony: Bazylea, Szafuza, Berno i Sankt Gallen.

1527 Reformacja w Szwecji: oparcie dla luteran.

1529 Kilkutygodniowa dysputa Ulryka Zwingliego i Marcina Lutra w Marburgu o możliwości ujednoczenia zasad reformowania Kościoła. Spośród 14 tematów zgodzili się w 13. Odmiennie pozostały poglądy obu Reformatorów w kwestii nauki o Wieczerzy Pańskiej. Reformacja wittenberska i zuryska podążały odtąd swoimi drogami.

Podczas sejmiku w Spirze książęta niemieccy popierający Lutra zaprotestowali przeciwko nakazowi cesarskiemu wzywającemu do zerwania z Reformacją, od tego momentu zwolenników reform nazywano protestantami.

Marcin Luter napisał „Mały katechizm”, czyli krótki wykład podstawowych prawd wiary dla każdego chrześcijanina.

1530 Na sejmie w Augsburgu Filip Melancton przedstawił streszczenie nauki reformacyjnej w formie wyznania wiary.

1531 Śmierć Ulryka Zwingliego w bitwie pod Kappel.

Publikacja Biblii w Zurychu. Było to pierwsze pełne wydanie Pisma Świętego w języku niemieckim.

1532 Powstanie Kościoła waldensów.

1534 Publikacja Biblii Lutra (przekład Starego i Nowego Testamentu z języków oryginalnych). Akt supremacji w Anglii.

1536 Jan Kalwin opublikował w Bazylei pierwsze wydanie swojego najważniejszego dzieła – „Institutio Religionis Christianae” (Nauka religii chrześcijańskiej).

Początki działalności Jana Kalwina w Genewie (od 1541 r.).

Sekularyzacja klasztorów w Anglii (do 1540 r.).

1543 Ks. Jan Łaski Młodszy (bratanek prymasa Polski, abp. Jana Łaskiego) został mianowany przez regentkę Annę Oldenburską superintendentem Fryzji Wschodniej.

1545 „Katechizm genewski” Kalwina.

1546 W Eisleben zmarł ks. dr Marcin Luter.

Panowanie króla Zygmunta II Augusta (1548–1572)

1549 „Consensus Tigurinus”, czyli „Uгода Zuryska” pomiędzy Henrykiem Bullingerem następcą Zwingliego w Zurychu i Janem Kalwinem w Genewie z udziałem reprezentantów z Berna i Bazylei. Odtąd mówi się o wspólnych ustaleniach Reformacji Szwajcarskiej.

- 1550 Ks. Jan Łaski Młodszy zostaje mianowany przez króla Anglii Edwarda VI superintendentem Zboru Cudzoziemców w Londynie.
Jakub Sylwiusz odprawił pierwsze nabożeństwo reformowane w Pińczowie.
- 1555 Unia ewangelików reformowanych i braci czeskich zawarta podczas Synodu w Koźminku.
Na sejmie w Piotrkowie podjęto próbę utworzenia w Polsce Kościoła narodowego. Pokój w Augsburgu – kończący wojny religijne w Niemczech, przyjęcie zasady „cuius regio, eius religio” („czyja władza, tego religia”).
- 1556 Ks. Jan Łaski Młodszy wraca do Polski i włącza się aktywnie w działalność Jednoty Reformowanej w Małopolsce, postulując rozpoczęcie prac nad przekładem Pisma Świętego na język polski.
- 1559 Powstało „Wyznanie wiary zboru wileńskiego” Szymona Zacjusza dla Reformowanej Jednoty Litewskiej.
- 1560 Śmierć Jana Łaskiego Młodszego.
- 1562 Sekularyzacja Zakonu Kawalerów Mieczowych w Inflantach, Mistrz Krajowy Gotthard Kettler składa hołd lenny Zygmuntowi II Augustowi i przechodzi na luteranizm.
- 1563 W środowisku reformowanym powstał pierwszy polski przekład Biblii z języka hebrajskiego i greckiego, tzw. Biblia brzeska.
Powstanie „Katechizmu heidelberskiego”.
Zakończenie soboru trydenckiego. Reforma Kościoła katolickiego. Kontreformacja.
- 1564 Jan Kalwin umiera w Genewie.
- 1566 Publikacja „Drugiej Konfesji Helweckiej”, która wkrótce została przełożona na język polski przez Krzysztofa Trecego i jako „Konfesja Polska” została przyjęta w 1570 r. w Sandomierzu.
- 1568 „Porządek kościelny” księcia cieszyńskiego Wacława Adama, opisujący funkcjonowanie Kościoła ewangelickiego w księstwie Cieszyńskim w zakresie administracji, podstaw dogmatycznych i porządku nabożeństwa.
- 1570 Ugoda sandomierska będąca porozumieniem pomiędzy przedstawicielami Kościołów ewangelickich w Polsce (luteranami, ewangelikami reformowanymi i braćmi czeskimi).
- Bezkrólewie (1572–1573)**
- 1573 Konfederacja warszawska, gwarantująca pokój wyznaniowy wszystkim „różniącym się w wierze”. Przywileje potwierdzone przez „Artykuły henrykowskie”.

Panowanie króla Stefana Batorego (1576–1586)	
1580	Wydanie „Księgi Zgody”, zbioru ksiąg wyznaniowych Kościoła luterńskiego.
Panowanie króla Zygmunta III Wazy (1587–1632)	
1595	Potwierdzenie Ugody sandomierskiej podczas synodu generalnego w Toruniu.
1598	Edykt nantejski: koniec wojen hugenockich we Francji (od 1562 r.).
1632	Wydanie w Gdańsku Biblii (tzw. Biblia gdańska). Została przetłumaczona na zlecenie synodu reformowanego przez reformowanego duchownego Daniela Mikołajewskiego i wydrukowana w drukarni luteranina Andrzeja Hünefeldta.
Panowanie króla Władysława IV Wazy (1632–1648)	
1636	Wydanie przez ks. Jerzego Trzanowskiego (zwanego „słowiańskim Lutrem”) śpiewnika „Harfa świętych” („Cithara Sanctorum”).
1645	„Colloquium Charitativum” („Przyjazna rozmowa”). W Toruniu odbyła się dysputa między protestantami a rzymskimi katolikami, której celem było przywrócenie jedności i pokoju religijnego w Polsce.
Panowanie Jana II Kazimierza Wazy (1648–1668)	
1648	Pokój westfalski, zakończenie wojny trzydziestoletniej, zgoda na wybudowanie Kościołów Pokoju.
1654	Odebranie ewangelikom wszystkich kościołów na Śląsku Cieszyńskim, nabożeństwa od tego czasu odbywały się w lasach, w tzw. leśnych kościołach.
1655–1660	Potop szwedzki.
1658	Wypędzenie arian (braci polskich) z Polski
1668	Sejm Rzeczypospolitej zabronił, pod karą śmierci, występowania z Kościoła rzymskokatolickiego.
Panowanie króla Jana III Sobieskiego (1674–1696)	
1675	Filip Jakub Spener opublikował „Pia desideria”, dzieło, które zawierało postulaty reformy Kościoła w duchu pietyzmu.
1678	„Amica complanatio” („Porozumienie przyjacielskie”) – porozumienie luteran i ewangelików reformowanych zawarte w Lesznie, dotyczące wspólnego użytkowania kościołów i zwoływania wspólnych synodów.

Panowanie króla Stanisława Leszczyńskiego (1704–1709)	
1704–1706	Wojna domowa w Polsce (pomiędzy zwolennikami Stanisława Leszczyńskiego a zwolennikami Augusta II).
1709	Budowa Kościoła Jezusowego w Cieszynie i 5 innych Kościołów Łaski.
Panowanie króla Augusta II Mocnego (1697–1706 i 1709–1733)	
1721	Pokój nystadzki: koniec III wojny północnej (od 1700 r.).
1724	Sprawa toruńska, tzw. tumult toruński.
Panowanie króla Augusta III (1733–1763)	
1763	Pokój w Paryżu i Hubertusburgu: koniec wojny siedmioletniej.
Panowanie króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764–1795)	
1768	Uchwalenie równouprawnienia dla niekatolików w Rzeczypospolitej.
1772	I Rozbiór Polski
1777	Przywilej króla Stanisława Augusta Poniatowskiego na budowę kościoła projektu Szymona Bogumiła Zuga w Warszawie – Św. Trójcy. W Sielcu, podczas Synodu reformowanej Jednoty Małopolskiej i nowopowstałych zborów reformowanych i luterańskiego w Warszawie, została zawarta Unia sielecka, a także potwierdzono i odnowiono Ugodę sandomierską. Wprowadzono wspólny konsystorz dla obu wyznań.
1781	Powstała „Ordynacja kościelna Warszawskiej Gminy Ewangelicko-Reformowanej”. Patent tolerancyjny cesarza Józefa II, przywileje dla niekatolików w Cesarstwie Austriackim.
1789	Rewolucja Francuska
1791	Uchwalenie Konstytucji 3 Maja
1793	II Rozbiór Polski
1795	III Rozbiór Polski
Okres zaborów (1795–1918)	
1802–1803	Zakup Zelowa. Osiedlenie się braci czeskich.
1804	Kodeks Napoleoński (Code Civil) we Francji. Cesarz Napoleon I: I cesarstwo.

1807–1815	Księstwo Warszawskie.
1815	Bitwa pod Waterloo. Kongres wiedeński: nowy porządek w Europie.
1817	Unia luteran i reformowanych zarządzana w Prusach przez króla Fryderyka Wilhelma II z okazji jubileuszu 300 lat Reformacji.
1828	Zgoda władzy carskiej na powstanie wspólnego dla reformowanych i luteran Generalnego Konsystorza Ewangelickiego.
1830–1831	Powstanie Listopadowe.
1832	Powstanie fundacji Gustav-Adolf-Werk (dzieła im. Gustawa Adolfa, króla Szwecji), organizacji gromadzącej fundusze dla ewangelików w diasporze.
1833	Założenie przez ks. Theodora Fliednera pierwszego diakonatu żeńskiego w Niemczech. Wkrótce pojawiły się też diakonaty na terenie dzisiejszej Polski, m.in. w Gdańsku, Wrocławiu, Bytomiu, Miechowicach i Warszawie.
1848–1849	Wiosna Ludów.
1848	Zmiana ustawy o funkcjonowaniu Kościołów ewangelickich w Królestwie Polskim, rozwiązanie Konsystorza Generalnego luteran i reformowanych.
1849	Nadanie ustaw obu Kościołom ewangelickim i powołanie odrębnych konsystorzów dla każdego z wyznań.
1861	Ukazał się pierwszy numer „Zwiastuna Ewangelicznego”, pisma dla ewangelików w języku polskim.
1863–1864	Powstanie Styczniowe.
1871	Rozwój ruchu gromadkarskiego na Mazurach jako odpowiedź na nasilającą się germanizację.
1875	Powstał Alians Kościołów Reformowanych, początkowo jako unia północnoamerykańskich i anglosaskich Kościołów o tradycji presbiteriańskiej. Pierwsze walne zgromadzenie odbyło się w Edynburgu w 1877 r.
1884	Powstały „Przepisy o zarządzie spraw Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Królestwie Polskim”.
1906	Na Śląsku Cieszyńskim powstaje ruch przebudzeniowy zwany Społecznością Chrześcijańską.
1917	Rewolucje w Rosji: lutowa i październikowa.
Odzyskanie przez Polskę niepodległości. Okres II Rzeczypospolitej. (1918–1939)	
1918	Wraz z odzyskaniem niepodległości (11.11.1918), rozpoczął się proces scalania struktur kościelnych po zaborach, powstały Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP i Kościół Ewangelicko-Reformowany w RP.
1919	Utworzenie ewangelickiego duszpasterstwa w Wojsku Polskim.

1920	Powstanie Wydziału Teologii Ewangelickiej na Uniwersytecie Warszawskim. Wojna polsko-radziecka: „Cud nad Wisłą” w sierpniu 1920 r. Plebiscyty: Mazury, Śląsk.
1921	Konstytucja Marcowa w Polsce.
1926	Ukazał się pierwszy numer „Jednoty”.
1929–1933	Wielki kryzys – światowy kryzys gospodarczy.
1936	Dekret prezydenta o stosunku państwa do Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce.
Okres okupacji (1939–1945)	
1939–1945	II wojna światowa: zniszczone kościoły, duchowni obu Kościołów ewangelickich więzieni, skazywani na śmierć w obozach i łagrach, zakaz odprawiania nabożeństw w języku polskim.
1940	Założenie w Taizé we Francji przez brata Rogera Schutza wspólnoty ekumenicznej. Równoległe powstaje żeńska wspólnota ekumeniczna w Grandchamp (Szwajcaria).
1942	W więzieniu w Berlinie zginął działacz na rzecz polskości Kościoła ewangelicko-augsburskiego ks. bp Juliusz Bursche, zwierzchnik Kościoła.
1943	Porozumienie (w warunkach konspiracji) o potrzebie powołania tymczasowej Rady Ekumenicznej.
1944	Wyznanie Wiary Polskich Chrześcijan – Konfesja Polska.
Okres Polski Ludowej (1945–1989)	
1945–1950	Odbudowa życia kościelnego w Polsce, liczne wysiedlenia ewangelików, problemy z odzyskiwaniem kościołów i budynków parafialnych. Powstanie w USA Reformowanego Synodu Ekumenicznego (późniejsza nazwa Reformowana Rada Ekumeniczna).
1946	W Warszawie ukonstytuowała się Chrześcijańska Rada Ekumeniczna (od 1958 r. zwana Polską Radą Ekumeniczną).
1947	Publikacja dekretu o uregulowaniu położenia prawnego Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP. Powstanie Światowej Federacji Luterńskiej.
1954	Usunięcie z Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego wydziałów teologicznych. Z wydziału Teologii Ewangelickiej powstała Chrześcijańska Akademia Teologiczna. Pierwsze powojenne „Prawo wewnętrzne” Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP.

- 1957 **Traktaty rzymskie: EWG.**
- 1958 Pierwszy Tydzień Ewangelizacyjny w Dziegielowie k. Cieszyna.
- 1961 Parafia św. Marcina w Warszawie jako pierwsza parafia rzymskokatolicka podjęła idee Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan.
- 1962 II sobór watykański zwołany przez papieża Jana XXIII.
- 1967 Początek dialogu między Światową Federacją Luterąską a Kościołem rzymskokatolickim.
- 1970 Międzynarodowa Rada Kongregacjonalistyczna połączyła się z Aliansem Kościołów Reformowanych tworząc Światowy Alians Kościołów Reformowanych.
„Odezwa na 400. Rocznicę Ugody Sandomierskiej”, potwierdzająca uzgodnienia tego dokumentu.
- 1973 Konkordia leuenberska – umowa zawarta pomiędzy przedstawicielami Kościołów luterzańskich, reformowanych i ewangelicko-unijnych. Wzajemne uznanie wspólnoty ambony, ołtarza (Stołu Pańskiego) i ordynacji duchownych.
- 1975 Wydanie Biblii warszawskiej przez Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne w Warszawie (obecnie Towarzystwo Biblijne w Polsce).
- 1980 **Strajki. Powstanie Solidarności.**
Postulat transmisji nabożeństw w Polskim Radiu i TVP.
- 1981 **Stan wojenny w Polsce (do 1983 r.)**
- 1989 **Okrągły stół. Wybory 4 czerwca. Upadek Muru Berlińskiego.**
Ustawa z dnia 17 maja „O gwarancjach wolności sumienia i wyznania”.

Okres III Rzeczypospolitej (od 1989 r.)

- 1991 **Pierwsze całkowicie wolne wybory parlamentarne w Polsce po II wojnie światowej.**
- 1992 Rozpoczął pracę Ośrodek Wydawniczy „Augustana”.
- 1994 Polski sejm uchwala ustawę „O stosunku państwa do Kościoła ewangelicko-augsburskiego” i „Ustawę o stosunku państwa do Kościoła ewangelicko-reformowanego”.
- 1995 Wznowienie działalności Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego.
- 1997 Powstało Centrum Misji i Ewangelizacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP. 1 lipca na mocy porozumienia pomiędzy PRE i TVP S.A. została powołana Redakcja Ekumeniczna TVP2.
- 1999 Diakonia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP (Diakonia Polska) uzyskała osobowość prawną. Od lipca 2006 r. Diakonia Polska jest organizacją pożytku publicznego (KRS 0000260697).
Podpisanie wspólnej deklaracji w sprawie nauki o usprawiedliwieniu przez przedstawicieli ŚFL oraz Kościoła rzymskokatolickiego. W roku 2006 przystąpiła do niej Światowa Rada Metodystyczna. W 2017 r. do deklaracji dołączyła też Światowa Wspólnota Kościołów Reformowanych.

1999	Polska członkiem NATO.
2000	6 Kościołów członkowskich Polskiej Rady Ekumenicznej oraz Kościół Rzymskokatolicki w Polsce, podpisały deklarację o wzajemnym uznaniu sakramentu Chrztu Świętego.
2001	Publikacja ekumenicznego przekładu Nowego Testamentu na język polski staraniem 11 kościołów łącznie z Kościołem Rzymskokatolickim w Polsce.
2002	Ukazał się nowy Śpiewnik ewangelicki, z którego korzystają zarówno luteranie jak i reformowani w Polsce.
2003	Powstała Diakonia Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP (od 2007 r. organizacja pożytku publicznego).
2004	Polska członkiem Unii Europejskiej.
2005	Porozumienie o współpracy Diakonii Polskiej (Kościół Ewangelicko-Augsburskiego w RP) i Diakonii Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP.
2010	Połączenie Światowego Aliansu Kościołów Reformowanych z Reformowaną Radą Ekumeniczną i przekształcenie w nową organizację – Światową Wspólnotę Kościołów Reformowanych.
2012	Podpisano porozumienie o wzajemnym dopuszczaniu wiernych do czynnego korzystania z praw i obowiązków wynikających z udziału w życiu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Kościoła Ewangelicko-Reformowanego.
2015	Kościół zrzeszone w Polskiej Radzie Ekumenicznej oraz Konferencja Episkopatu Polski Kościoła Rzymskokatolickiego podpisały apel o poszanowaniu niedzieli.
2016	Wspólne obrady Synodów Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Kościoła Ewangelicko-Reformowanego z okazji Jubileuszu 500 lat Reformacji. Wydanie Biblii Ekumenicznej przez Towarzystwo Biblijne w Polsce. Przesłanie Kościołów w Polsce w sprawie uchodźców wydane przez Polską Radę Ekumeniczną i Konferencję Episkopatu Polski.
2017	Obchody Jubileuszu 500 lat Reformacji w Polsce, Europie i na świecie.

Kalendarium opracowane na podstawie broszury „Historia 500 lat Reformacji” przygotowanej przez ks. Jerzego Belowa i Łukasza Barańskiego oraz wydanej przez Wydawnictwo Augustana w Bielsku-Białej oraz uzupełnione przez Ewę Józwiak, Arkadiusza Góralczyka i Pawła Ciecieląga.

Notki o autorach

Dariusz Bruncz – publicysta, wykładowca akademicki, redaktor naczelny internetowego ekumenicznego serwisu informacyjnego ekumenizm.pl i współpracownik strony internetowej luter2017.pl.

Paweł Ciecieląg – socjolog (Akademia Teologii Katolickiej, obecnie Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie). Od 1997 r. pracuje w Głównym Urzędzie Statystycznym, obecnie jako konsultant, prowadzi badania Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce. Jest autorem lub współautorem opracowań statystyczno-socjologicznych o tematyce wyznaniowej i badań religijności.

Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska – absolwentka teologii ewangelickiej w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej (ChAT), rzecznik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, koordynatorka Biura ds. Kobiet w Kościele i Społeczeństwie Światowej Federacji Luterkańskiej na Europę Środkowo-Wschodnią.

Arkadiusz Góralczyk – politolog (Uniwersytet Warszawski) i socjolog (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), doktor nauk humanistycznych, wykładowca akademicki. Pracownik etatowy Głównego Urzędu Statystycznego oraz Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Ciechanowie. Przez osiem lat pracował na Wydziale Socjologii Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztorą w Pułtusku jako pracownik naukowo-dydaktyczny. Autor publikacji dotyczących zagadnień z obszarów społeczeństwa obywatelskiego, polityki społecznej, administracji publicznej, systemów decyzyjno-zarządczych w sektorze publicznym oraz roli czynników kulturowych w zarządzaniu.

Grzegorz Gudaszewski – socjolog (Akademia Teologii Katolickiej). Od 1994 r. pracuje w Głównym Urzędzie Statystycznym, obecnie jako konsultant. Zajmuje się m.in. tematyką wyznań, narodowości i grup etnicznych w Narodowym Spisie Powszechnym. W polu jego zainteresowań naukowo-badawczych leży problematyka socjologii religii, w tym szeroko rozumianej religijności (m.in. badania praktyk niedzielnych, diecezjalne badania religijności). Jest autorem i współautorem licznych opracowań statystyczno-socjologicznych z tej tematyki.

Ewa Jóźwiak – doktor teologii ewangelickiej, prezes Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP, redaktor naczelna „Jednoty”, działaczka ekumeniczna, członkini Polskiej Rady Chrześcijań i Żydów.

Joanna Kluczyńska – absolwentka teologii ewangelickiej oraz pracy socjalnej w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej (ChAT), doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki, starszy wykładowca w Katedrze Prawa Oświatowego i Polityki Społecznej w ChAT.

Jarosław Kłaczek – polski historyk, profesor nauk humanistycznych, nauczyciel akademicki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (UMK) w Toruniu, członek Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP.

Rafał Andrzej Leszczyński – badacz literatury, językoznawca, profesor filologii zachodniosłowiańskiej, współtłumacz Nowego Testamentu, członek Towarzystwa Polsko-Serbskołużyckiego, pracował na uniwersytetach w Łodzi, Warszawie i in. Zajmuje się m.in. literaturą reformacyjną XVI wieku.

Zbigniew Pasek – prof. dr hab. kulturoznawca i religioznawca, pracownik Katedry Kulturoznawstwa i Filozofii na Wydziale Humanistycznym Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie (Pracownia Badań Współczesnych Form Duchowości). Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół nowych form duchowości, współczesnego protestantyzmu i alternatywnych nurtów kultury.

Joanna Szczepankiewicz-Battek – dr hab. nauk o Ziemi, specjalistka w zakresie geografii historycznej, politycznej i geografii religii, profesor w Instytucie Turystyki i Rekreacji Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu, przewodnik turystyczny po Wrocławiu, Dolnym Śląsku i Sudetach.

Jan Szturc – dr hab., pracownik naukowy i profesor Instytutu Meteorologii i Gospodarki Wodnej – Państwowy Instytut Badawczy. Zarazem publicysta regionalny i ewangelicki, autor kilku książek z historii protestantyzmu, aktywny członek Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, działacz społeczny, m.in. członek Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego.

Agnieszka Zielińska – adiunkt w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pracuje w Zakładzie Historii Gospodarczej. Bada zagadnienia demograficzne i społeczno-gospodarcze ziem pomorskich w XIX i na początku XX wieku.